Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Majjhimanikāye

Uparipaṇṇāsa-ṭīkā

1. Devadahavaggo

1. Devadahasuttavaṇṇanā

1. Dibbanti kāmaguṇehi kīḷanti, laḷanti, tesu vā viharanti, vijayasamatthatāyogena paccatthike vijetuṃ icchanti; issariyaṭṭhānādisakkāradānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā voharanti, puññānubhāvappattāya jutiyā jotenti vāti **devā vuccanti rājāno**. Tathā hi te catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ rañjayantā sayaṃ yathāvuttehi visesehi rājanti dibbanti sobhantīti ca, **''rājāno''**ti vuccanti. **Tatthā**ti tasmiṃ nigamadese. **Sā**ti pokkharaṇī. **Ta**nti taṃ, ''devadaha''nti laddhanāmaṃ pokkharaṇiṃ upādāya, tassa adūrabhavattāti keci. **Sabbaṃ** sukhādibhedaṃ vedayitaṃ. **Pubbe**ti purimajātiyaṃ. **Katakammapaccayā**ti katassa kammassa paccayabhāvato jātaṃ kammaṃ paṭicca. Tena sabbāpi vedanā kammaphalabhūtā eva anubhavitabbāti dasseti. Tenāha **''iminā''**tiādi. **Aniyametvā vutta**nti, ''santi, bhikkhave, eke samaṇabrāhmaṇā evaṃvādino''ti evaṃ ime nāmāti avisesetvā vuttamatthaṃ. **Niyametvā**ti, ''evaṃvādino, bhikkhave, nigaṇṭhā''ti evaṃ visesetvā dasseti.

Kalisāsananti parājayaṃ. Kalīti hi anattho vuccati, kalīti sasati vippharatīti **kalisāsanaṃ,** parājayo. Kalīti vā kodhamānādikilesajāti, tāya pana ayuttavāditā **kalisāsanaṃ**. Taṃ **āropetukāmo** vibhāvetukāmo. **Ye** kammaṃ kataṃ akataṃ vāti **na jānanti, te kathaṃ** taṃ edisanti **jānissanti**. Ye ca kammaṃ pabhedato na jānanti, te kathaṃ tassa vipākaṃ jānissanti; vipākapariyositabhāvaṃ jānissanti, ye ca pāpassa kammassa paṭipakkhameva na jānanti; te kathaṃ tassa pahānaṃ kusalakammassa ca sampādanavidhiṃ jānissantīti imamatthaṃ dassento, **''uttari pucchāyapi eseva nayo''**ti āha.

2. Kiñcāpi **cūḷadukkhakkhandhepi,** (ma. ni. 1.180) **''evaṃ sante''**ti iminā tesaṃ nigaṇṭhānaṃ ajānanabhāvo eva ujukaṃ pakāsito heṭṭhā desanāya tathā pavattattā. Tathā hi **aṭṭhakathāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.180) vuttaṃ – ''evaṃ santeti tumhākaṃ evaṃ ajānanabhāve satī''ti, tathāpi tattha uparidesanāya sambaddho evamattho vuccamāno yujjati, na aññathāti dassetuṃ idha, **''mahānigaṇṭhassa vacane sacce santeti attho''**ti vuttaṃ. **Ettakassa ṭhānassā**ti yathāvuttassa pañcaparimāṇassa kāraṇassa.

3. Anekavāraṃ visarañjanaṃ idha gāḷhāpalepanaṃ, na sāṭakassa viya littatāti āha – **''bahalūpa… pe… littena viyā''**ti. **Vuttameva,** na puna vattabbaṃ, tattha vuttanayeneva veditabbanti adhippāyo.

Imesaṃ nigaṇṭhānaṃ tādisassa tesaṃ abhāvato, **''jānanakālo siyā''**ti parikappavasena vadati. Tena evaṃ jānituṃ tehi sakkā siyā, tesañca dassanaṃ saccaṃ siyā. Yasmā tesaṃ dassanaṃ asaccaṃ, tasmā te na jāniṃsūti dasseti. **Catūsu kālesū**ti vaṇamukhassa parikantanakālo, sallassa esanakālo, abbuhanakālo, vaṇamukhe agadaṅgāraodahanakāloti imesu catūsu kālesu. **Suddhante**ti suddhakoṭṭhāse, dukkhassa anavasesato nijjīraṇaṭṭhena niddukkhabhāveti attho. **Ekāya upamāyā**ti, ''sallena viddhassa hi viddhakāle vedanāya pākaṭakālo viyā''ti imāya ekāya upamāya. **Tayo atthā**ti pubbe ahuvamhā vā no vā, pāpakammaṃ akarimhā vā no vā, evarūpaṃ vā pāpakammaṃ akarimhāti ime tayo atthā. **Catūhi upamāhī**ti vaṇamukhaparikantanādīhi catūhi upamāhi. **Eko attho**ti, ''ettakaṃ dukkhaṃ nijjiṇṇa''ntiādinā vutto eko attho. So hi dukkhanijjīraṇabhāvasāmaññā eko atthoti vutto.

4. **Ime pana** nigaṇṭhā. Āsaṅkāya **viddhosmīti saññaṃ uppādetvā. Paccāharitu**nti paccāvattituṃ,

pariharituntі attho.

5. **Atītavādaṃ saddahantāna**nti, ‘‘atthi kho, bho, nigaṇṭhā pubbe pāpakammaṃ kata’’nti evaṃ atītaṃsaṃ ārabbha pavattaṃ mahānigaṇṭhassa vādaṃ saddahantānaṃ. **Bhūtattā**ti yathābhūtattā kiṃ aviparītameva atthaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattāti pucchati. Sesapadesupi eseva nayo. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva **sahadhammiko** yathā ‘‘venayiko’’ti (a. ni. 8.11; pārā. 8). ‘‘Dhammo’’ti ettha kāraṇaṃ adhippetanti āha – **‘‘sahetukaṃ sakāraṇa’’**nti. Paṭiharati paṭivattetīti paṭihāro, vādo eva paṭihāro **vādapaṭihāro;** taṃ, uttaranti attho. Tenāha – **‘‘paccāgamanakavāda’’**nti, codanaṃ parivattetvā paṭipākatikakaraṇanti attho. **Tesa**nti idaṃ āvuttivasena gahetabbaṃ, ‘‘tesaṃ saddhāchedakavādaṃ nāma tesaṃ dassetī’’ti.

6. **Avijjā aññāṇā sammohā**ti pariyāyavacanametaṃ. **Avijjā**ti vā avijjāya karaṇabhūtāya. **Aññāṇenā**ti ajānanena. **Sammohenā**ti sammuyhanena mahāmuḷhatāya. Sāmaṃyeva opakkamikā etarahi attano upakkamahetu dukkhavedanaṃ vediyamānaṃ – ‘‘yaṃkiñcāyaṃ…pe… pubbekatahetū’’ti **viparītato saddahatha**. Pubbekatahetuvādasaññitaṃ **vipallāsaggāhaṃ gaṇhatha**.

7. **Diṭṭhadhammo vuccati** paccakkhabhūto, tattha veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadhammavedanīyaṃ**. Tenāha – **‘‘imasmiṃyeva attabhāve vipākadāyaka’’**nti. **Payogenā**ti kāyikena payogena vā vācasikena vā payogena. **Padhānenā**ti padahanena cetasikena ussāhanena. Āsanne bhavantare vipācetuṃ na sakkā, pageva dūreti dassetuṃ, **‘‘dutiye vā tatiye vā attabhāve’’**ti vuttaṃ. Nibbattakabhāvato sukhavedanāya hitanti **sukhavedanīyaṃ**. Sā pana vipākavedanābhāvato ekantato iṭṭhārammaṇā eva hotīti āha **‘‘iṭṭhārammaṇavipākadāyaka’’**nti. **Viparīta**nti aniṭṭhārammaṇavipākadāyakaṃ. **Nipphanne**ti saddhiṃ aññena kammena nibbatte. **Samparāyavedanīyassā**ti upapajjavedanīyassa aparāpariyavedanīyassa. **Evaṃ santepī**ti kāmaṃ paripakkavedanīyanti diṭṭhadhammavedanīyameva vuccati, tathāpi atthettha atisayo diṭṭhadhammavisesabhāvato paripakkavedanīyassāti dassetuṃ, **‘‘ayametthā’’**tiādi vuttaṃ. Yasmiṃ divase kataṃ, tato **sattadivasabbhantare**.

Tatrāti tasmiṃ paripakkavedanīyakammassa sattadivasabbhantare vipākadāne. **Ekavāraṃ kasitvā nisīdi** chātajjhatto hutvā. **Āgacchantī āha** – ‘‘ussūre bhattaṃ āharīyitthā’’ti domanassaṃ anuppādetvā yathā katapuññaṃ anumodati. **Vijjotamānaṃ disvā,** ‘‘kiṃ nu kho idampi tappakāro, mama cittavikappamattaṃ, udāhu suvaṇṇamevā’’ti vīmaṃsanto **yaṭṭhiyā paharitvā**.

Vāḷayakkhasañcaraṇattā rājagahūpacārassa **nagare sahassabhaṇḍikaṃ cāresuṃ**. Uppannarāgo **cūḷāya ḍaṃsi. Rañño ācikkhitvā**ti taṃ pavattiṃ rañño ācikkhitvā. **Mallikāya vatthu** dhammapadavatthumhi (dha. pa. aṭṭha. 2.mallikādevīvatthu) āgatena nayena kathetabbaṃ.

Maraṇasantikepi kataṃ, pageva tato puretaraṃ atītattabhāvesu ca kataṃ. **Idha nibbattitavipākoti vutto** avassaṃbhāvibhāvato. **Samparāyavedanīyameva** bhavantare vipākadāyakabhāvato. **Idha nibbattitaguṇotveva vutto,** na idha nibbattitavipākoti vimuttibhāvato. **Paripakkavedanīyanti veditabbaṃ** heṭṭhā vuttaparipakkavedanīyalakkhaṇānativattanato. **Sabbalahuṃ phaladāyikā**ti etena phaluppādanasamatthatāyogena kammassa paripakkavedanīyatāti dasseti.

Catuppañcakkhandhaphalatāya **saññābhavūpagaṃ** kammaṃ **bahuvedanīya**nti vuttaṃ. Ekakhandhaphalattā **asaññābhavūpagaṃ** kammaṃ **appavedanīyaṃ**. Keci pana, ‘‘arūpāvacarakammaṃ bahukālaṃ veditabbaphalattā bahuvedanīyaṃ, itaraṃ appavedanīyaṃ. Rūpārūpāvacarakammaṃ vā bahuvedanīyaṃ, parittakammaṃ appavedanīya’’nti vadanti. **Savipākaṃ kamma**nti paccayantarasamavāye vipākuppādanasamatthaṃ, na āraddhavipākameva. **Avipākaṃ kamma**nti paccayavekallena vipaccituṃ asamatthaṃ ahosikammādibhedaṃ.

8. **Diṭṭhadhammavedanīyādīna**nti diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ dasannaṃ kammānaṃ upakkamena kammānaṃ aññāthābhāvassa anāpādanīyattā yathāsabhāveneva kammāni tiṭṭhanti. Tattha

nigaṇṭhānaṃ upakkamo nippayojanoti āha **''aphalo''**ti. Nigaṇṭhānaṃ padahanassa micchāvāyāmassa nipphalabhāvappavedano **padhānacchedakavādo. Parehi vuttakāraṇehī**ti yehi kāraṇehi nigaṇṭhānaṃ vādesu dosaṃ dassenti. Tehi parehi vuttakāraṇehi. Na hi lakkhaṇayuttena hetunā vinā paravādesu dosaṃ dassetuṃ sakkā. Tenāha **''sakāraṇā hutvā''**ti. **Nigaṇṭhānaṃ vādā ca anuvādā cā**ti nigaṇṭhehi vuccamānā sakasakasamayappavedikā vādāceva sāvakehi vuccamānā tesaṃ anuvādā ca. **Viññūhi garahitabbaṃ kāraṇaṃ āgacchantī**ti, ''ayamettha doso''ti tattha tattha viññūhi paṇḍitehi garahārahaṃ kāraṇaṃ upagacchanti, pāpuṇantīti attho. **Tassattho**tiādīsu ayaṃ saṅkhepattho, ''vuttanayena parehi vuttena kāraṇena sakāraṇā hutvā dosadassanavasena nigaṇṭhānaṃ vādā anuppattā, tato eva taṃ vādaṃ appasādanīyabhāvadassanena sosentā hetusampattivohārasukkhanena milāpentā dukkaṭakammakārinotiādayo dasa gārayhāpadesā upagacchantī''ti.

9. **Saṅgatibhāvahetū**ti tattha tattha yadicchāya samuṭṭhitasaṅgatinimittaṃ. Sā pana saṅgati niyatilakkhaṇāti āha **''niyatibhāvakāraṇā''**ti. Acchejjasuttāvutaabhejjamaṇi viya hi paṭiniyatatā niyatipavattīti. **Chaḷabhijātihetū**ti kaṇhābhijāti nīlābhijāti lohitābhijāti haliddābhijāti sukkābhijāti paramasukkābhijātīti imāsu abhijātīsu jātinimittaṃ. **Pāpasaṅgatikā**ti nihīnasaṅgatikā.

10. **Anaddhabhūta**nti ettha adhi-saddena samānattho **addha-**saddoti āha – **''anaddhabhūtanti anadhibhūta''**nti. Yathā āpāyiko attabhāvo mahatā dukkhena abhibhuyyati, na tathā ayanti āha – **''dukkhena anadhibhūto nāma manussattabhāvo vuccatī''**ti. ''Acelako hotī''tiādinā (dī. ni. 1.394) vuttāya **nānappakārāya dukkarakārikāya** kilamathena. Yadi evaṃ kathaṃ dhutaṅgadharāti āha **''ye panā''**tiādi. **Niyyānikasāsanasmiñhi vīriya**nti vivaṭṭasannissitaṃ katvā pavattiyamānaṃ vīriyaṃ sarīraṃ khedantampi **sammāvāyāmo nāma hoti** ñāyāraddhabhāvato.

Theroti ettha āgatamahārakkhitatthero. **Tisso sampattiyo** manussadevanibbānasampattiyo, sīlasamādhipaññāsampattiyo vā. **Khuraggeyevā**ti khure sīsagge eva, khure sīsaggato apanīte evāti adhippāyo. **Aya**nti, ''issarakule nibbatto''tiādinā vutto. Na sabbe eva sakkārapubbakaṃ pabbajitvā arahattaṃ pāpuṇantīti āha **''yo dāsikucchiya''**ntiādi. **Rajatamuddika**nti rajatamayaṃ aṅgulimuddikaṃ. **Gorakapiyaṅgumattenapī**ti kapitthachallikaṅgupupphagandhamattenapi.

Dhammena ñāyena āgatasukhaṃ dhammasukhanti āha – **''saṅghato vā…pe… paccayasukha''**nti. **Amucchito**ti anajjhāpanno. Idāni taṃ anajjhāpannataṃ tassa ca phalaṃ dassetuṃ **''dhammikaṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Imassā**ti samudayassa. So hi pañcakkhandhassa dukkhassa kāraṇabhūtattā āsanno paccakkho katvā vutto. Tenāha **''paccuppannāna''**ntiādi. **Saṅkhāra**nti yathāraddhāya sātisayaṃ karaṇato saṅkhāranti laddhanāmaṃ balavavīriyaṃ ussoḷhiṃ. **Padahato**ti payuñjantassa pavattentassa. **Maggena virāgo hotī**ti ariyamaggena dukkhanidānassa virajjanā hoti. Tenāha **''idaṃ vuttaṃ hotī''**ti. **Iminā sukhāpaṭipadā khippābhiññā kathitā** akasireneva sīghataraṃ maggapajānatāya bodhitattā. **Majjhattatākāro**ti vīriyūpekkhamāha. **Saṅkhāraṃ tattha padahatī**ti padhānasaṅkhāraṃ tattha dukkhanidānassa virajjananimittaṃ virajjanatthaṃ padahati. Kathaṃ? **Maggappadhānena** catukiccappadhāne ariyamagge vāyāmena **padahati** vāyamati. **Ajjhupekkhato**ti vīriyassa anaccāraddhanātisithilatāya vīriyasamatāyojane byāpārākaraṇena ajjhupekkhato. Tenāha **''upekkhaṃ bhāventassā''**ti. Upekkhābhāvanā ca nāmettha tathāpavattā ariyamaggabhāvanā evāti āha – **''maggabhāvanāya bhāvetī''**ti.

Ettha ca evaṃ pāḷiyā padayojanā veditabbā, – ''so evaṃ pajānāti. Kathaṃ? Saṅkhāraṃ me padahato saṅkhārapadahanā imassa dukkhanidānassa virāgo hoti, ajjhupekkhato me upekkhanā imassa dukkhanidānassa virāgo hotī''ti. Paṭipajjamānassa cāyaṃ pubbabhāgavīmaṃsassāti gahetabbaṃ. Tattha **saṅkhārappadhānā**ti sammasanapadena sukheneva khippataraṃ bhāvanāussukkāpanavīriyaṃ dassitanti sukhāpaṭipadā khippābhiññā dassitā. **Ajjhupekkhato**ti ettha kassaci nātidaḷhaṃ katvā pavattitavīriyenapi dukkhanidānassa virāgo hoti vipassanamanuyuñjatīti dassitaṃ. Ubhayatthāpi catutthīyeva paṭipadā vibhāvitāti daṭṭhabbaṃ. Idāni, ''yassa hi khvāssa…pe… upekkhaṃ tattha bhāvetī''ti vārehi tāsaṃyeva paṭipadānaṃ vasena tesaṃ puggalānaṃ paṭipatti dassitā.

Vaṭṭadukkhanidānassa parijiṇṇaṃ imehi vārehi dukkhakkhayo vibhāvito.

11. **Baddhacitto**ti sambaddhacitto. **Bahalacchando**ti bahalataṇhāchando. **Aticaritvā**ti atikkamitvā. Naṭasatthavidhinā naccanakā **naṭā, naccakā** itare. **Somanassaṃ uppajjati,** ''īdisaṃ nāma itthiṃ pariccaji''nti. **Chijjā**ti dvidhā hotu. **Bhijjā**ti bhijjatu. ''Chijja vā bhijjavā''ti padadvayenapi vināsameva vadati. **Ñatvā**ti pubbabhāgañāṇena jānitvā. **Tadubhaya**nti saṅkhārapadahanaupekkhābhāvanaṃ.

12. **Pesentassā**ti vāyamantassa. **Taṃ sandhāyā**ti dukkhāya paṭipadāya niyyānataṃ sandhāya.

Usukāro viya yogī tejanassa viya cittassa ujukaraṇato. Gomutta**vaṅkaṃ,** candalekhā**kuṭilaṃ,** naṅgalakoṭi**jimhaṃ** cittaṃ. **Alātā viya vīriyaṃ** ātāpana-paritāpanato. **Kañcikatelaṃ viya saddhā** sinehanato. **Namanadaṇḍako viya lokuttaramaggo** nibbānārammaṇe cittassa nāmanato. **Lokuttaramaggena** cittassa **ujukaraṇaṃ** bhāvanābhisamayato daṭṭhabbaṃ. Antadvayavajjitā majjhimā paṭipattīti katvā **kilesagaṇavijjhanaṃ** pahānābhisamayo. Itarā pana paṭipadā dandhābhiññāti imesaṃ dvinnaṃ bhikkhūnaṃ **imāsu dvīsu** yathāvuttāsu khippābhiññāsu **kathitāsu, itarāpi kathitāva honti** lakkhaṇahāranayena paṭipadāsāmaññato. **Sahāgamanīyāpi vā paṭipadā kathitāva,** ''na heva anaddhabhūtaṃ atthāna''ntiādinā pubbabhāgapaṭipadāya kathitattā. ''Āgamanīyapaṭipadā pana na kathitā''ti idaṃ savisesaṃ ajjhupekkhassa akathitataṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Nikkhamanadesana**nti nikkhamanupāyaṃ desanaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Devadahasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Pañcattayasuttavaṇṇanā

21. **Eke**ti ettha eka-saddo aññattho, na gaṇanādiatthoti taṃ dassento **''ekacce''**ti āha. Yaṃ pana pāḷiyaṃ ''santī''ti vuttaṃ. Tena tesaṃ diṭṭhigatikānaṃ vijjamānatāya avicchinnatā; tato ca nesaṃ micchāgahaṇato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritā avitathatā ca dīpitā hoti. Paramatthasamaṇabrāhmaṇesu aparantakappikatāya lesopi natthīti āha **''paribbajupagatabhāvenā''**tiādi. Sassatādivasena aparantaṃ kappentīti aparantakappino, te eva **aparantakappikā**. Yasmā tehi aparantaṃ purimatarasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi kappetvā āsevanabalavatāya ca vikappetvā aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhiggāhehi gaṇhanti abhinivisanti parāmasanti; tasmā vuttaṃ – **''aparantaṃ kappetvā vikappetvā gaṇhantī''**ti. Taṇhupādānavasena kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṃ. **Vuttampi cetaṃ** mahāniddese **uddānato** saṅkhepato. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhāya diṭṭhiyā ca vasena. Diṭṭiyā vā upanissayabhūtāya sahajātāya abhinandanakāya ca taṇhāya sassatādiākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Anāgatadhammavisayāya adhippetattā anāgatakālavācako idha **apara**-saddo. Rūpādikhandhavinimuttassa kappanavatthuno abhāvā **anta**-saddo bhāgavācakoti āha – **''anāgataṃ khandhakoṭṭhāsa''**nti. **Kappetvā**ti ca tasmiṃ aparante taṇhāya nābhinivesānaṃ samattanaṃ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṃ.

Anugatāti ārammaṇakaraṇavasena anu anu gatā aparante pavattā. **Ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā aparanto. Visayabhāvato eva hi so tassā āgamanaṭṭhānaṃ ārammaṇapaccayo cāti vuttaṃ **''āgamma paṭiccā''**ti. **Adhivacanapadānī**ti paññattipadāni, dāsādīsu sirivaḍḍhakādisaddo viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattiyā adhivacanaṃ paññatti. Atha vā adhi-saddo uparibhāve, vuccatīti vacanaṃ, upari vacanaṃ **adhivacanaṃ,** upādānabhūtarūpādīnaṃ upari paññāpiyamānā upādāpaññattīti attho, tasmā paññattidīpakapadānīti attho. Paññattimattaññhetaṃ vuccati, yadidaṃ, ''attā loko''ti ca, na rūpavedanādayo viya paramattho. Adhikavuttitāya vā **adhimuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti**. Adhikaññhi sabhāvadhammesu sassatādiṃ pakatiādiṃ drabyādiṃ jīvādiṃ kāyādiñca abhūtamatthaṃ ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattantīti. **Abhivadantī**ti, ''idameva saccaṃ moghamañña''nti abhinivisitvā vadanti, ''ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo''tiādinā vivadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanatthaṃ vattamānakālavacanaṃ.

Saññā etassa atthīti saññīti āha **''saññāsamaṅgī''**ti. Natthi etassa rogo bhaṅgoti **arogo**ti arogasaddassa niccapariyāyatā veditabbā. Rogarahitatāsīsena vā nibbikāratāya niccataṃ paṭijānāti diṭṭhigatikoti āha **''arogoti nicco''**ti. **Iminā**ti, ''saññī attā arogo paraṃ maraṇā''ti iminā vacanena. **Soḷasa saññīvādā**ti – rūpīcatukkaṃ, arūpīcatukkaṃ, antavācatukkaṃ, ekantasukhīcatukkanti – imesaṃ catunnaṃ catukkānaṃ vasena soḷasa saññīvādā kathitā. Imesuyeva purimānaṃ dvinnaṃ catukkānaṃ vasena aṭṭha saññīvādā aṭṭha ca nevasaññīnāsaññīvādā veditabbā. **Satta ucchedavādā**ti manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhāruppattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā. Asato vināsāsambhavato atthibhāvanibandhano ucchedavādoti vuttaṃ **''satoti vijjamānassā''**ti. Yāvāyaṃ attā na ucchijjati, tāva vijjati evāti gahaṇato nirudayavināso idha ucchedoti adhippetoti āha **''upaccheda''**nti. Visesena nāso **vināso,** abhāvo, so pana maṃsacakkhu-paññācakkhu-dassanapathātikkamovāti āha **''adassana''**nti. Adassane hi nāsa-saddo loke niruḷho. **Bhavavigama**nti sabhāvāpagamanaṃ yo hi nirudayavināsavasena ucchijjati, na so attano sabhāveneva tiṭṭhati.

Pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti pañcakāmaguṇasukhamanubhogavasena catubbidharūpajjhānasukhaparibhogavasena ca diṭṭhadhamme nibbānappattipaññāpanavādā. **Diṭṭhadhammo**ti dassanabhūtena ñāṇena upaladdhadhammo. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti āha – **''diṭṭhadhammoti paccakkhadhammo vuccatī''**ti. Teneva ca, **''tattha tattha paṭiladdhaattabhāvassetaṃ adhivacana''**nti vuttaṃ. **Saññīti ādivasena tīhākārehi santa**nti saññī asaññī nevasaññīnāsaññīti imehi ākārehi vijjamānaṃ, sadā upalabbhamānaṃ sassatanti attho. **Saññī attā**tiādīni tīṇi dassanāni. **Santaatthavasena eka**nti sassatassa attano vasena ekaṃ dassanaṃ. **Itarāni dve**ti ucchedavāda-diṭṭhadhammanibbānavādasaññitāni dve dassanāni. **Tīṇi hutvā pañca hontī**ti idaṃ, ''santaatthavasena eka''nti saṅgahavasena vuttassa saññīti ādivibhāgavasena vuttattā suviññeyyanti aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭaṃ.

22. **Rūpīṃ vā**ti ettha (dī. ni. ṭī. 1.76-77) yadi rūpaṃ assa atthīti rūpīti ayamattho adhippeto. Evaṃ sati rūpavinimuttena attanā bhavitabbaṃ saññāya viya rūpassapi attaniyattā. Na hi saññī attāti ettha saññā attā. Tathā hi vuttaṃ **sumaṅgalavilāsiniyaṃ** (dī. ni. aṭṭha. 1.76-77) ''tattha pavattasaññañcassa saññāti gahetvāti vutta''nti. Evaṃ sante, ''kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī''ti idaṃ kathanti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ – ''rūpaṃ assa atthīti rūpī''ti, atha kho ''ruppanasīlo rūpī''ti. Ruppanañcettha rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti, sā ca natthīti na sakkā vattuṃ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadi evaṃ imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjatīti? No na yujjati kāyabhedato uddhaṃ attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṃ **''arogo paraṃ maraṇā''**ti. Atha vā ''rūpaṃ assa atthīti rūpī''ti vuccamānepi na doso. Kappanāsiddhenapi hi bhedena sāminiddesadassanato yathā ''silāputtakassa sarīra''nti. Ruppanaṃ vā ruppanasabhāvo rūpaṃ, taṃ etassa atthīti **rūpī,** attā ''rūpino dhammā''tiādīsu (dha. sa. 11 dukamātikā) viya. Evañca katvā rūpasabhāvattā attano ''rūpaṃ attā''ti vacanaṃ ñāyāgatamevāti **''kasiṇarūpaṃ attāti gaṇhātī''**ti vuttaṃ. **Arūpi**nti ettāpi vuttanayānusārena yathārahaṃ attho vattabbo. Santasukhumaṃ muñcitvā tabbiparītassa gahaṇe kāraṇaṃ natthīti lābhī, ''kasiṇarūpaṃ attā''ti gaṇhātīti lābhitakkino ṭhapetvā, sesatakkī lābhiggahaṇeneva gahitā. Anussutitakkikopi suddhatakkikopi vā niraṅkusattā takkanassa kasiṇarūpampi attāti kadācipi gaṇheyyāti vuttaṃ – **''ubhopi rūpāni gaṇhātiyevā''**ti. Suddhatakkikassa ubhayaggahaṇaṃ na kataṃ, tasmā sāsaṅkavacanaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāsa-paṭhamāruppaviññāṇa-natthibhāvaākiñcaññāyatanāni **arūpasamāpattinimittaṃ. Ṭhapetvā saññākkhandha**nti idaṃ saññāya attaniyataṃ hadaye katvā vuttaṃ. ''Rūpiṃ vā''ti ettha vuttanayena pana atthe vuccamāne saññākkhandhaṃ bahiddhā akatvā **''arūpadhamme''**icceva vattabbaṃ siyā. **Missakaggāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattīnaṃ nimittāni ekajjhaṃ katvā, ''eko attā''ti, tattha pavattasaññañcassa, ''saññā''ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhitāya taṃnimittaṃ rūpabhāvena arūpabhāvena ca gahetvā upatiṭṭhati, tasmā, ''rūpī arūpī cā''ti abhinivesaṃ janeti ajjhattavādino viya takkamatteneva vā rūpārūpadhamme missakavasena gahetvā, ''rūpī ca arūpīca attā hotī''ti. **Takkagāhenevā**ti saṅkhārāvasesasukhumabhāvappattadhammā

viya ca accantasukhumabhāvapattiyā sakiccasādhanāsamatthatāya thambhakuṭṭahatthapādānaṃ saṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na arūpīti evaṃ pavattatakkagāhena. Lābhivasenapi vā antānantikacatutthavāde vakkhamānanayena aññamaññapaṭipakkhavasena attho veditabbo. Kevalaṃ pana tattha desakālabhedavasena tatiyacatutthavādā icchitā; idha kālavatthu bhedavasenāti ayameva viseso. Kālabhedavasena cettha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṃ saha anupaṭṭhānato; catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammānaṃ samūhato, ‘‘eko attā’’ti takkavasenāti tattha vakkhamānanayānusārena veditabbaṃ.

Yadipi aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena samāpattibhedena saññānānattasambhavato dutiyadiṭṭhipi samāpannakavasena labbhati; tathāpi samāpattiyaṃ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato, **‘‘paṭhamadiṭṭhi samāpannakavārena kathitā’’**ti āha. Tenevettha samāpannakaggahaṇaṃ kataṃ. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Samāpatti bhedena saññābhedasambhavepi bahiddhā puthuttārammaṇe saññānānattena oḷārikena nānattasaññīti, **‘‘dutiyadiṭṭhi asamāpannakavārenā’’**ti āha. Avaḍḍhitakasiṇavasena parittasaññitaṃ, vaḍḍhitakasiṇavasena appamāṇasaññitaṃ dassetuṃ, **‘‘tatiyadiṭṭhi suppamattena vā sarāvamattena vā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Aṅguṭṭhappamāṇo vā attā yavappamāṇo, aṇumatto vā attā’’tiādidassanavasena (udā. aṭṭha. 54; dī. ni. ṭī. 1.76-77) paritto saññīti **parittasaññī**. Kapilakaṇādādayo (vibha. anuṭī. 189) viya attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo saññīti **appamāṇasaññī**ti evampettha attho daṭṭhabbo.

Etanti, ‘‘rūpiṃ vā’’tiādinā yathāvuttaattavādaṃ. **Ekesa**nti ekaccānaṃ. **Upātivattata**nti atikkamantānaṃ. Niddhāraṇe cetaṃ sāmivacanaṃ. Viññāṇakasiṇameke abhivadantīti yojanā. Tenāha – ‘‘saññaṃ…pe… abhivadantī’’ti. Tattha ‘‘saññaṃ ṭhapetvā sesāni tīṇī’’ti idaṃ saññāya catukkampi paripuṇṇameva gahetvā, **apare aṭṭhakanti vadanti. Tadubhaya**nti taṃ saññāaṭṭhakanti vuttaṃ ubhayaṃ. **Parato āvi bhavissatī**ti, ‘‘catasso rūpasaññī’’tiādinā upari pakāsessati. Vakkhati hi – ‘‘koṭṭhāsato aṭṭha, atthato pana satta saññā hontī’’ti (ma. ni. aṭṭha. 3.22). **Etthā**ti, ‘‘etaṃ vā panā’’ti etasmiṃ vākye. **Samatikkamituṃ sakkonti** tattha ādīnavadassanena taduddhaṃ ānisaṃsadassanena ca brūhitasaddhādi guṇattā, vipariyāyena asakkuṇanaṃ veditabbaṃ. **Ye sakkonti, teva gahitā** tesaṃyeva vasena vakkhamānassa visesassa vattuṃ sakkuṇeyyattā. Sakkontānañca nesaṃ upātivattanaṃ attano ñāṇabalānurūpanti imamatthaṃ upamāya dassetuṃ, **‘‘tesaṃ panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **appamāṇa**nti appamāṇārammaṇo, appamāṇārammaṇatā cassa āgamanavasena veditabbā anantārammaṇato vā. Na hi ārammaṇe anantanti paramānantassa pamāṇaṃ vā gaṇhāti. Sukhadukkhehi aniñjanato rūpavirāgabhāvanāvisesatāya ca āneñjaṃ patvā tiṭṭhati, ayaṃ no attāti abhivadantā tiṭṭhanti. **Viññāṇakasiṇameke**ti viññāṇañcāyatanaṃ eke diṭṭhigatikā attāti vadanti. Tenāha – **‘‘viññāṇañcāyatanaṃ tāva dassetu’’**nti. Tassa pana ārammaṇabhūtaṃ kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇanti apare. Tañhi kasiṇaṃ manasikāravasena, ‘‘viññāṇakasiṇa’’nti, viññāṇañca taṃ ārammaṇaṭṭhena āyatanañcāti, ‘‘viññāṇañcāyatana’’nti ca vuccati. **Ākiñcaññāyatanameke**ti etthāpi eseva nayo.

Tayidanti ya-kāro padasandhikaroti āha **‘‘taṃ ida’’**nti. **Diṭṭhigata**nti yathā vuttaṃ ‘‘saññī attā’’ti evaṃ vuttaṃ diṭṭhiṃ. Diṭṭhiyeva hi **diṭṭhigataṃ** ‘‘muttagataṃ (ma. ni. 2.119; a. ni. 9.11), saṅkhāragata’’ntiādīsu (mahāni. 41) viya. Gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattaṃ **diṭṭhigataṃ,** diṭṭhiyā gahaṇamattanti attho. Diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigataṃ**. Lokiyā hi vidhayuttagatapakārasadde samānatthe icchanti. **Diṭṭhipaccayo** diṭṭhikāraṇaṃ, avijjādi diṭṭhiṭṭhānanti attho. Tattha avijjāpi hi **diṭṭhiṭṭhānaṃ** upanissayādibhāvato. Yathāha – ‘‘assutavā, bhikkhave, puthujjano ariyānaṃ adassāvī ariyadhammassa akovido’’tiādi (dha. sa. 1007). **Phassopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha ‘‘tadapi phassapaccayā’’ti (dī. ni. 1.118-124). **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha ‘‘saññānidānā hi papañcasaṅkhā’’ti (su. ni. 880; mahāni. 109). **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha – ‘‘takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṃ musāti dvayadhammamāhū’’ti (su. ni. 892; mahāni. 121). **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānaṃ**. Yathāha – ‘‘tassevaṃ manasikaroto channaṃ diṭṭhīnaṃ aññatarā diṭṭhi uppajjati, atthi me attāti tassa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī’’ti (ma. ni. 1.19). **Diṭṭhārammaṇa**nti diṭṭhiārammaṇabhūtaṃ upādānakkhandhapañcakaṃ. Tenāha – ‘‘rūpaṃ attato samanupassatī’’tiādi (paṭi.

ma. 1.130). Rūpavedanādivinimuttassa diṭṭhiyā ārammaṇassa abhāvato anādiyitvā idameva dasseti – **''iminā paccayena idaṃ nāma dassanaṃ gahita''**nti. **Iminā paccayenā**ti vā ettha paccayaggahaṇena ārammaṇampi gahitamevāti daṭṭhabbaṃ.

Tadevāti diṭṭhigatañceva diṭṭhipaccayañca. **Rūpasaññāna**nti ettha **iti**-saddo ādiattho. **Evaṃ**-saddo pakārattho, **''yadi rūpasaññāna''**ntiādinā pakārena vuttasaññānanti attho. **Nirupakkilesā** nīvaraṇādi upakkilesavimuttito. Uttamā paṇītabhāvappattito, tato eva **seṭṭhā,** seṭṭhattā eva uttaritarābhāvato **anuttariyā. Akkhāyatī**ti upaṭṭhāti. Ākiñcaññāyatanasaññāya visuṃ vuccamānattā catutthāruppasaññāya ca imasmiṃ saññīvāde anotaraṇato, **''yadi āruppasaññānanti iminā ākāsānañcāyatana-viññāṇañcāyatanasaññā''**icceva vuttaṃ. **Itarehi pana dvīhī**ti, ''yadi ekattasaññānaṃ, yadi nānattasaññāna''nti imehi dvīhi padehi. **Samāpannakavāro ca** tathā idha kathitoti adhippāyo. **Koṭṭhāsato aṭṭha saññā** catukkadvayasaṅgahato. Ekattasaññīpadaṃ ṭhapetvā **atthato pana satta saññā honti** aggahitaggahaṇenāti adhippāyo. Tenāha – **''samāpannaka…pe… saṅgahitoyevā''**ti.

Saññāgatanti saññāvasena gataṃ, saññāsaṅgahaṃ gataṃ vā. Tassa pana adiṭṭhigatassapi upalabbhamānattā, **''saddhiṃ diṭṭhigatenā''**ti vuttaṃ. **Paccayehi samāgantvā kata**nti saha kāraṇabhūtehi paccayehi teneva saha kāraṇabhāvena samāgantvā nibbattitaṃ; paṭiccasamuppannanti attho. **Saṅkhatattā oḷārikaṃ** uppādavayaññathattasabbhāvato. Yassa hi uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati, taṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvato passantassa pākaṭabhūtavikāraṃ oḷārikaṃ siyā. Na cettha maggaphaladhammā nidassetabbā tesaṃ tathā ananupassitabbato; tesampi saṅkhatabhāvena itarehi samānayogakkhamatāya dunnivārayabhāvato. Tathā hi ''asesavirāganirodhā''ti (udā. 3) vacanato maggassapi nissaraṇabhāvena **''atthi kho pana saṅkhārānaṃ nirodho''**ti nibbānamevettha paṭiyogabhāvena uddhaṭaṃ ''nirujjhanti etthā''ti katvā. **Nirodhasaṅkhātaṃ nibbānaṃ nāma atthī**ti ettha, – ''atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ asaṅkhata''nti suttapadaṃ (udā. 73) ānetvā vattabbaṃ. **Nibbānadassī**ti sacchikiriyābhisamayavasena nibbānadassī, tato eva itarābhisamayatthasiddhiyā **taṃ saṅkhataṃ atikkanto**.

23. **Aṭṭhasu asaññīvādesū**ti idaṃ brahmajāle (dī. ni. 1.78-80) āgatanayena vuttameva hi sandhāya heṭṭhā, ''saññīti iminā aṭṭha asaññīvādā kathitā''ti vuttaṃ. Idha pana cattāro vādā eva uddhaṭā. Tenāha **''asaññī''**tiādi. Esa nayo parato **''aṭṭhasu nevasaññīnāsaññīvādesū''**ti etthāpi. Saññāya sati tāya vedanāgāhasabbhāvato **''ābādhanaṭṭhena saññā rogo''**ti vuttaṃ. Dukkhatāsūlayogato kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātapakkapabhijjanato ca **saññā gaṇḍo;** svāyamattho dosaduṭṭhatāya eva hotīti āha – **''sadosaṭṭhena gaṇḍo''**ti. Pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato ca saññā sallaṃ; svāyamattho attabhāvaṃ anupavisitvā avaṭṭhānenāti āha **''anupaviṭṭhaṭṭhena salla''**nti. Paṭisandhiggahaṇe viññāṇaṃ kutoci āgataṃ viya hotīti vuttaṃ **''paṭisandhivasena āgati''**nti. **Gati**nti pavattiṃ. Sā pana tāsu tāsu gatīsu vutti hotīti vuttaṃ – **''cutivasena gati''**nti; vaḍḍhanavasena ghanapabandhavasenāti attho. Tenāha **''aparāpara''**nti. Aparāparañhi pabandhavasena pavattamānaṃ viññāṇaṃ nandūpasecanaṃ; itaraṃ khandhattayaṃ vā nissāya abhivuddhiṃ patiṭṭhaṃ mahantañca pāpuṇātīti. Pavaḍḍhavasena vā gatiṃ, nikkhepavasena cutiṃ, tato aparāparañca rūpapavattanavasena upapattiṃ, indriyaparipākavasena vuḍḍhiṃ tassa tassa kammassa katūpacitabhāvena viruḷhiṃ; tassa kammassa phalanibbattiyā vepullanti yojetabbaṃ.

Kāmañcātiādinā ''aññatra rūpā''tiādikā codanā lakkhaṇavasena vuttāti dassetvā ayañca nayo codanāya avisiṭṭhavisayatāya siyā; visiṭṭhavisayā panāyaṃ codanāti dassetuṃ, **''ayaṃ pana pañho''**tiādi vuttaṃ. **Ettake khandhe**ti yathāvutte rūpavedanādike cattāro khandhe. **Aññatra rūpā**ti iminā yattha katthaci rūpena vinā viññāṇassa pavatti natthīti dīpitaṃ hoti. Bhavavisesacodanāya sabhāvato eva viññāṇena vinā rūpassapi pavatti natthīti dīpitaṃ hotīti āha – **''arūpabhavepi rūpaṃ, asaññābhave ca viññāṇaṃ atthī''**ti. **Nirodhasamāpannassā**ti saññāvedayitanirodhaṃ samāpannassapi viññāṇaṃ atthi. **Byañjanacchāyāya ce atthaṃ paṭibāhasī**ti yadi saddatthameva gahetvā adhippāyaṃ na gaṇhasi neyyatthaṃ suttanti. Ettha ca asaññabhave nibbattasattavasena paṭhamavādo; saññaṃ attato samanupassatīti ettha vuttanayena saññaṃyeva attāti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya

saññāya abhāvato asaññīti pavatto dutiyavādo; tathā saññāya saha rūpadhamme sabbe eva vā rūpārūpadhamme attāti gahetvā pavatto tatiyavādo; takkaggāhavaseneva pavatto catutthavādo. Tesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Nevasaññīnāsaññīvādepi asaññabhave nibbattassa sattassa cutipaṭisandhīsu; sabbattha vā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo; asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena sañjānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti. Evamettha etesaṃ vādānaṃ sabbhāvo veditabbo. Sesaṃ vuttanayameva.

24. Yattha na saññā, tattha ñāṇassa sambhavo eva natthīti āha – **''asaññā sammoho''**ti, asaññabhāvo nāma sammohappavattīti attho. Yathā niyyantīti niyyāniyāti bahulaṃ vacanato kattusādhano niyyāniyasaddo, evaṃ idha viññātabbasaddoti āha – **''vijānātīti viññātabba''**nti, vijānanaṃ viññāṇanti attho. Tena **diṭṭhasutamutaviññātabbamattenā**ti diṭṭhasutamutaviññāṇappamāṇenāti attho daṭṭhabbo. Tenāha – **''pañcadvārikasaññāpavattimattenā''**ti, nibbikappabhāvato pañcadvārikasaññāpavattisamena bhāvanābhinīhārenāti attho. **Oḷārikasaṅkhārappavattimattenā**ti oḷārikānaṃ saṅkhārānaṃ pavattiyā. **Oḷārikasaṅkhārā**ti cettha ākiñcaññāyatanapariyosānā samāpattidhammā adhippetā. **Upasampadan**ti ye saññāya, asaññibhāve ca dosaṃ disvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ vaṇṇentāpi rūpajjhānapaṭilābhamattena tassa sampādanaṃ paṭilābhaṃ adhigamaṃ paññapenti, tesaṃ tassa byasanaṃ akkhāyati anupāyabhāvato. Tenāha **''vināso''**tiādi. **Vuṭṭhānan**ti sadisasamāpajjanapubbakaṃ parivuṭṭhānaṃ. Samāpatti eva tesaṃ natthi anadhigatattā. **Oḷārikasaṅkhārappavattiyā** antamaso ākiñcaññāyatanasaṅkhārappavattiyāpi **pattabbanti na akkhāyati** tepi samatikkamitvā pattabbato. **Saṅkhārānan**ti niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Avasesā**ti ito paraṃ sukhumabhāvo nāma natthīti sukhumabhāvāpattiyā avasesā. Tenāha – **''bhāvanāvasena sabbasukhumabhāvaṃ pattā saṅkhārā''**ti. **Etan**ti nevasaññānāsaññāyatanaṃ, **pattabbaṃ nāma hoti** tādisasaṅkhārappattiyaṃ tabbohārato. **Saṅkhataṃ** samecca sambhuyya paccayehi katattā.

25. ''Ye te samaṇabrāhmaṇā sato sattassa ucchedaṃ vināsaṃ vibhavaṃ paññapentī''ti (ma. ni. 3.25) vakkhamānattā sabuddhiyaṃ viparivattamāne ekajjhaṃ gahetvā, ''tatrā''ti bhagavatā vuttanti āha – **''tatrāti sattasu ucchedavādesu bhumma''**nti. **Uddhaṃ saran**ti uddhaṃ gataṃ sarantāti taṃ dassento āha **''uddhaṃ vuccatī''**tiādi. **Sarantā**ti yattha patthenti na labhanti, taṃ jānantā. **Āsattin**ti āsīsanaṃ. **Peccā**ti paraloke. **Vāṇijūpamā viyā**ti bhavapariyāpannaphalavisesāpekkhāya paṭipajjanato. **Sakkāyassa bhayā**ti santo kāyoti sakkāyo, paramatthato vijjamāno dhammasamūhoti katvā upādānakkhandhapañcakaṃ, tato bhāyanena. **Mā khīyi mā** parikkhayaṃ agamāsi. **Mā osīdi** mā heṭṭhā bhassi. **Abbhan**ti ākāsaṃ **mā undriyi** mā bhijjitvā pati. Gaddulena baddho **gaddulabaddho. Daḷhathambho viya khīlo viya ca** sakkāyo dummocanīyato. **Sā viya diṭṭhigatiko** tassa anuparivattanato. **Daṇḍako viya diṭṭhi** chedanakaraṇāya asamatthabhāvakaraṇato. **Rajju viya taṇhā** bandhanato ca, ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca sambaddhabhāvato. Tena vuttaṃ – **''diṭṭhidaṇḍake pavesitāya taṇhārajjuyā''**ti.

26. Bhagavā attano desanāvilāsena veneyyajjhāsayavasena (catucattārīsa aparantakappikavādā tattha tattha antogadhāti) uddesavasena pañceva saṅgahetvā yathuddesaṃ nigamento, **''imāneva pañcāyatanānī''**ti āha. Tattha dukkhassa nimittabhāvato diṭṭhigatānaṃ kāraṇaṭṭhena āyatanatthoti vuttaṃ – **''imāneva pañca kāraṇānī''**ti. Saññīādivasena tīṇi ucchedavādoti **cattāri bhājitāni**. Itaraṃ pana **diṭṭhadhammanibbānaṃ kuhiṃ paviṭṭhaṃ**? Sarūpato abhājitattā yathābhājitesu vādesu kattha antogadhanti pucchati. Uddese pana sarūpato gahitameva, ''diṭṭhadhammanibbānaṃ vā paneke abhivadantī''ti. Itaro ekattasaññīvāde nānattasaññīvāde antogadhanti dassento **''ekatta…pe… veditabba''**nti āha yathāsukhañcetaṃ vuttaṃ. Paṭhamo hi diṭṭhadhammanibbānavādo nānattasaññīvāde antogadho, itare cattāro ekattasaññīvāde.

27. Atītakoṭṭhāsasaṅkhātanti atītaṃ khandhakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ. Pubbe nivutthadhammavisayā kappanā idhādhippetā, tasmā atītakālavācako idha pubbasaddo,

rūpādikhandhavinimuttañca kappanāvatthu natthi, antasaddo ca koṭṭhāsavācako. Tena vuttaṃ **‘‘atītakoṭṭhāsasaṅkhātaṃ pubbantaṃ kappetvā’’**ti. ‘‘Kappetvā’’ti ca tasmiṃ pubbante taṇhāyanābhinivisānaṃ samatthanaṃ pariniṭṭhāpanaṃ vadati. **Sesampī**ti ‘‘pubbantānudiṭṭhī’’ti evamādikaṃ. **Pubbe vuttappakāra**nti ‘‘aparantānudiṭṭhino’’tiādīsu vuttappakāraṃ. Ekekasmiñca **attā**ti āhito ahaṃmāno etthāti katvā, **loko**ti lokiyanti ettha puññapāpāni tabbipākā cāti katvā, taṃ taṃ gahaṇavisesaṃ upādāya paññāpanaṃ hotīti āha – **‘‘rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā’’**ti. Sabbadābhāvena **sassato. Amaro nicco dhuvo**ti tasseva vevacanāni. Maraṇābhāvena **amaro,** uppādābhāvena sabbakālaṃ vattanato **nicco,** thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvo, yathāhā**tiādinā yathāvuttamatthaṃ niddesapaṭisambhidāpāḷīhi vibhāveti. Ayañca attho ‘‘rūpaṃ attato samanupassati, vedanaṃ… saññaṃ… saṅkhāre… viññāṇaṃ attato samanupassatī’’ti (paṭi. ma. 1.130-131) imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto. ‘‘Rūpavanta’’ntiādikāya (paṭi. ma. 1.130-131) pana pañcadasavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro cattāro khandhe, ‘‘attā’’ti gahetvā tadaññaṃ – ‘‘loko’’ti paññapentīti ayampi attho labbhati, tathā ekaṃ khandhaṃ, ‘‘attā’’ti gahetvā tadaññe ‘‘loko’’ti paññapentīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Eseva nayo**ti iminā yathā ‘‘rūpādīsu aññataraṃ attāti ca lokoti ca gahetvā sassato…pe… dhuvo’’ti attho vutto; evaṃ asassato anicco adhuvo ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā; nicco ca anicco ca nevanicco nāniccoti evamādimatthaṃ atidisati.

Cattāro sassatavādāti lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro. Pubbenivāsañāṇalābhī titthiyo mandapañño anekajātisatasahassamattaṃ anussarati, majjhimapañño dasa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, tikkhapañño cattārīsa saṃvaṭṭavivaṭṭakappāni, na tato paraṃ. So evaṃ anussaranto attā ca loko cāti abhivadati. Takkī pana takkapariyāhataṃ vīmaṃsānucaritaṃ sayaṃpaṭibhānaṃ sassato attā ca loko cāti abhivadati. Tena vuttaṃ – ‘‘lābhīvasena tayo, takkīvasena ekoti evaṃ cattāro sassatavādā’’ti. Eteneva ca adhiccasamuppattikavādo viya sassatavādo kasmā duvidhena na vibhattoti ce? Paṭikkhittattāti daṭṭhabbaṃ.

Ettha ca, ‘‘sassato attā ca loko cā’’ti vāde ayamayuttatāvibhāvanā – yadi hi parena parikappito attā, loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṃ hite ca paṭipattiatthaṃ upadeso eva nippayojano siyā sassatavādino. Kathaṃ vā so upadeso pavattīyati vikārābhāvato; evañca attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā hiṃsādikiriyā ca na sambhavati; tathā sukhassa dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato, jātiādīnaṃ asambhavato kuto vimokkho. Atha pana dhammamattaṃ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṃ kiriyādivohāroti vadeyya. Evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṃ; te vā panassa dhammā avatthābhūtā tato aññe vā siyuṃ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi. Yo hi karoti paṭisaṃvedeti cavati upapajjati cāti icchitaṃ. Tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, kiñca dhammakappanāpi niratthakā siyā. Atha anaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsaṃ viya uppādavināsasambhavāpattito kuto niccatāvakāso. Tāsampi vā attano viya niccatāti bandhanavimokkhānaṃ asambhavo evāti na yujjati eva sassatavādo; na cettha koci vādī dhammānaṃ sassatabhāve parisuddhaṃ yuttiṃ vattuṃ samattho atthi; yuttirahitañca vacanaṃ na paṇḍitānaṃ cittamārādhetīti viññūhi chaḍḍito evāyaṃ sassatavādoti.

Satta ucchedavādāti ettha te sarūpamattato heṭṭhā dassitā eva, tattha dve janā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhanti lābhī ca alābhī ca. Tattha lābhī nāma dibbacakkhuñāṇalābhī dibbena cakkhunā arahato cutiṃ disvā upapattiṃ apassanto. Yo vā puthujjanānampi cutimattameva daṭṭhuṃ sakkoti, pubbayogābhāvena parikammākaraṇena vā upapātaṃ daṭṭhuṃ na sakkoti. So ‘‘tattha tattheva attā ucchijjatī’’ti ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Alābhī – ‘‘ko paralokaṃ jānāti, ettako jīvavisayo, yāva indriyagocaro’’ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhagiddhatāya vā, ‘‘yathā rukkhapaṇṇāni rukkhato patitāni na paṭisandhiyanti, evaṃ sabbepi sattā appaṭisandhikamaraṇameva gacchanti, jalabubbuḷakūpamā sattā’’ti takkamattavasena vā ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Tattha yaṃ heṭṭhā vuttaṃ – ‘‘manussattabhāve kāmāvacaradevattabhāve rūpāvacaradevattabhāve catubbidhaarūpattabhāve cavitvā sattassa ucchedapaññāpanavasena satta ucchedavādā kathitā’’ti. Tattha yuttaṃ tāva purimesu tīsu vādesu

‘‘kāyassa bhedā’’ti vuttaṃ; pañcavokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ ārabbha pavattattā tesaṃ vādānaṃ, na yuttaṃ catuvokārabhavapariyāpannaṃ attabhāvaṃ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu, ‘‘kāyassa bhedā’’ti vuttaṃ. Na hi arūpīnaṃ kāyo atthīti? Saccametaṃ, rūpabhave pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpabhavepi kāyavohāramāropetvā āha ‘‘kāyassa bhedā’’ti. Yathā diṭṭhigatikehi diṭṭhiyo paññattā, tatheva bhagavā dassesīti. Arūpakāyabhāvato vā phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo.

Etthāha – ‘‘kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṃ dutiyavādādīnaṃ yutto aparantakappikabhāvo anāgataddhavisayattā tesaṃ vādānaṃ; na pana diṭṭhigatika-paccakkhabhūta-manussattabhāva-samucchedapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa paccuppannavisayattā’’ti. Yadi evaṃ yathā hi dutiyādivādānaṃ, purimapurimavādasaṅgahitasseva attano uttaruttarabhavopapattiyā samucchedanato yujjati aparantakappikatā, tathā ca ‘‘no ca kho, bho, ayaṃ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī’’tiādi vuttaṃ. Evaṃ anāgatasseva manussattabhāvasamucchedassa adhippetattā paṭhamavādassapi aparantakappikatā yujjati. Evaṃ sabbassapi pubbantato āgatassa ucchedapaññāpanavasena idha pubbantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu desanā gatā. Ete ucchedavādā heṭṭhā aparantakappikesu tattha tattheva ucchijjati, na tato uddhaṃ pavatti atthīti dassanatthaṃ vuttā. Jalabubbuḷakūpamā hi sattāti tassa laddhi.

Idhāti pubbantakappikesu. **Idheva** manussattabhāvādike **ucchijjati** vinaṭṭhavināsavasena. Evaṃ anāgate anuppattidassanaparānaṃ ucchedavādānaṃ aparantakappikesu gahaṇaṃ; pubbantato pana āgatassa attano idheva ucchedadassanaparānaṃ pubbantakappikesu gahaṇaṃ. **Ito paraṃ na gacchatī**ti pana idaṃ atthato āpannassa atthassa dassanaṃ. Sattesu saṅkhāresu ca ekaccasassatanti pavatto ekaccasassatavādo. So pana brahmakāyika-khiḍḍāpadosika-manopadosikattabhāvato cavitvā idhāgatānaṃ takkino ca uppajjanavasena catubbidhoti āha **‘‘cattāro ekaccasassatavādā’’**ti. ‘‘Saṅkhārekaccasassatikā’’ti idaṃ tehi sassatabhāvena gayhamānānaṃ dhammānaṃ yathāsabhāvadassanavasena vuttaṃ, na panekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṃ asaṅkhatamevāti laddhi. Tathā hi vuttaṃ (dī. ni. 1.49) **brahmajāle** – ‘‘cittanti vā manoti vā viññāṇanti vā ayaṃ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṃ tatheva ṭhassatī’’ti. Na hi yassa bhāvassa paccayehi abhisaṅkhatabhāvaṃ paṭijānāti; tasseva niccadhuvādibhāvo anummattakena na sakkā paṭiññātuṃ. Etena, ‘‘uppādavayadhuvatāyuttabhāvā siyā niccā, siyā aniccā, siyā na vattabbā’’tiādinā pavattassa sattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatthāyaṃ (dī. ni. ṭī. 1.38) ayuttatāvibhāvanā – yadi, ‘‘yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī’’tiādinā vucceyya, siyā anekantavādo; atha aññena, siyā na anekantavādo; na cettha desantarādisambaddhabhāvo yutto vattuṃ tassa sabbalokasiddhattā vivādābhāvato. Ye pana vadanti – ‘‘yathā suvaṇṇaghaṭe makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṃ sabbabhāvānaṃ koci dhammo nassati, koci uppajjati, sabhāvo pana tiṭṭhatī’’ti. Te vattabbā – kiṃ taṃ suvaṇṇaṃ, yaṃ ghaṭe makuṭe ca avaṭṭhitaṃ? Yadi rūpādi, so saddo viya anicco, atha rūpādisamūho, samūho nāma sammutimattaṃ. Tassa vohāramattassa atthitā natthitā niccatā vā na vattabbā. Tassa paramatthasabhāvena anupalabbhanatoti anekantavādo na siyā. Dhammā ca dhammito aññe vā siyuṃ anaññe vā. Yadi aññe, na tesaṃ aniccatāya dhammī anicco aññattā. Na hi rūpā cakkhuviññāṇaṃ aññattā, na ca rūpe cakkhuviññāṇasaddo hoti; kiñca dhammakappanāpi niratthikā siyā dhammino niccāniccatāya asijjhanato atha anaññe; uppādavināsavantehi anaññassa dhammino tesaṃ viya uppādavināsasabbhāvato kuto niccatāvakāso, tesampi vā dhammino viya niccatāpatti siyā. Apica niccāniccanavattabbarūpo attā ca loko ca paramatthato vijjamānatāpaṭijānanato yathā niccādīnaṃ aññataraṃ rūpaṃ, yathā vā dīpādayo. Na hi dīpādīnaṃ udayabbayasabhāvānaṃ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā vattuṃ jīvassa niccādīsu aññataraṃ rūpaṃ viyāti evaṃ sattabhaṅgassa viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbāti.

Ettha ca, ‘‘issaro nicco, aññe sattā aniccā’’ti evaṃ pavattavādā sattekaccasassatavādā; seyyathāpi

issaravādādayo. ‘‘Paramāṇavo niccā dhuvā, dviaṇukādayo aniccā’’ti evaṃ pavattavādā saṅkhārekaccasassatavādā; seyyathāpi kaṇādavādādayo. Nanu ca ‘‘ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā’’ti; etasmiṃ vāde cakkhādīnaṃ asassatatāsanniṭṭhānaṃ yathāsabhāvāvabodho eva, tayidaṃ kathaṃ micchādassananti, ko evamāha – ‘‘cakkhādīnaṃ asassatabhāvasanniṭṭhānaṃ micchādassana’’nti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṃ sassatabhāvābhiniveso idha micchādassanaṃ; tena pana ekavāre pavattamānena cakkhādīnaṃ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṃsaṭṭhabhāvato; visasaṃsaṭṭho viya sappimaṇḍo sakiccakāraṇāsamattatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṃ nārahati. Atha vā asassatabhāvena nicchitāpi cakkhuādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigati kehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṃ. Tathā hi vuttaṃ **brahmajāle** (dī. ni. 1.49) – ‘‘cakkhunti vā…pe… kāyoti vā ayaṃ me attā’’tiādi. Evañca katvā asaṅkhatāya saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṃ ekacce dhammā sassatā; ekacce asassatāti evaṃ pavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādo āpajjatīti evaṃpakārā codanā anokāsā hoti aviparītadhammasabhāvasampaṭipattibhāvato.

Na maratīti amarā. Kā sā? ‘‘Evantipi me no’’tiādinā (dī. ni. 1.62) nayena pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ca vācā ca, amarāya diṭṭhiyā vācāya vividho khepoti amarāvikkhepo. So etassa atthīti **amarāvikkhepo**. Atha vā amarāti ekā macchajāti, sā ummujjananimmujjanādivasena udake sandhāvamānā gāhaṃ na gacchati; evamevaṃ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṃ nāgacchatīti amarāvikkhepo, so eva **amarāvikkhepiko**. Svāyaṃ vādo musāvādaanuyogachandarāgamohahetukatāya catudhā pavattoti āha – **‘‘cattāro amarāvikkhepikā vuttā’’**ti. Nanu cettha (dī. ni. ṭī. 1.65-66) catubbidhopi amarāvikkhepiko kusalādike dhamme paralokattikādīni ca yathābhūtaṃ anavabujjhamāno, tattha tattha pañhaṃ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṃ āpajjatīti tassa kathaṃ diṭṭhigatikabhāvo. Na hi avattukāmassa viya pucchitamatthaṃ ajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Na hevaṃ pucchāvikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā icchitā, atha kho micchābhinivesena. Sassatavasena micchābhiniviṭṭhoyeva hi mandabuddhitāya kusalādidhamme paralokattikādīni ca, yāthāvato appaṭipajjamāno attanā aviññātassa atthassa paraṃ viññāpetuṃ asamatthatāya musāvādādibhayena ca vikkhepaṃ āpajjatīti. Tathā hissa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho vutto. Atha vā puññapāpānaṃ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca, ‘‘tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇaṃyeva yuttaṃ sundarañcā’’ti, khantiṃ ruciṃ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṃyevekā esā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbā. Tathā ceva vuttaṃ – ‘‘pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā’’ti (dī. ni. aṭṭha. 1.61). Kathaṃ panassā sassatadiṭṭhisaṅgaho? Ucchedavasena anabhinivesato. ‘‘Natthi koci dhammānaṃ yathābhūtavedī vivādabahulattā lokassa; ‘evameva’nti pana saddantarena dhamme nijjhānanā anādikālikā loke’’ti gāhavasena sassatalesopettha labbhatiyeva.

Amati gacchati ettha sabhāvo osānanti anto, mariyādo, so etassa atthīti **antavā**. Tenāha **‘‘sapariyanto’’**ti. Avaḍḍhitakasiṇassa puggalassa evaṃ hotīti yojanā. **Dutiyavādo** ‘‘anantavā loko’’ti vādo. **Tatiyavādo** ‘‘antavā ca anantavā cā’’ti vādo. **Catutthavādo** ‘‘nevantavā nānantavā’’ti vādo. Ete eva cattāro vādino sandhāya **brahmajāle** (dī. ni. 1.53) – ‘‘antānantikā antānantaṃ lokassa paññapenti catūhi vatthūhī’’ti vuttaṃ. Tattha (dī. ni. ṭī. 1.53) yuttaṃ tāva purimānaṃ tiṇṇaṃ vādīnaṃ antattañca anantattañca antānantattañca ārabbha pavattavādattā antānantikattaṃ. Pacchimassa pana tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā kathamantānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhavasena pavattavādattā eva. Yasmā paṭisedhavādopi antānantavisayo eva taṃ ārabbha pavattattā. Apare āhu – ‘‘yathā tatiyavāde sambhedavasena etasseva antavantatā anantatā ca sambhavati, evaṃ takkīvādepi kālabhedavasena ubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena ubhayaññeva vuccati. Kathaṃ? Antavantatāpaṭisedhena hi anantatā vuccati, anantatāpaṭisedhena ca antavantatā, antānantānañca tatiyavādabhāvo kālabhedassa adhippetattā. Idaṃ vuttaṃ hoti yasmā ayaṃ lokasaññito attā jhāyīhi adhigatavisesehi ananto kadāci sakkhi diṭṭho anusuyyati; tasmā nevantavā. Yasmā pana tehi eva kadāci antavā sakkhi diṭṭho anusuyyati, tasmā na pana anantavā’’ti. Yathā ca anussutitakkīvasena, evaṃ jātissaratakkiādīnañca vasena yathāsambhavaṃ yojetabbaṃ. Ayañhi takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānaṃ vaḍḍhitabhāvassa vaḍḍhitakālavasena apaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā

– ‘‘nevantavā’’ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana ‘‘nānanto’’ti. Na pana antavantatānantatānaṃ accantamabhāvena yathā taṃ ‘‘nevasaññīnāsaññī’’ti, avassañca etaṃ evaṃ viññātabbaṃ, aññathā vikkhepapakkhaṃyeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antavantatānantatātadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggako, kālabhedavasena ca tadubhayampi ekasmiṃ na na yujjatīti. **Anantaracatukka**nti ekattasaññīti āgatasaññīcatukkaṃ.

Ekantasukhīti ekanteneva sukhī. Taṃ panassa sukhaṃ dukkhena avomissaṃ hotīti āha **‘‘nirantarasukhī’’**ti. **Ekantasukhamevā**ti idaṃ sukhabahulataṃ sandhāya vuttaṃ. **Atītāsu sattasu jātīsū**ti idaṃ tato paraṃ jātissarañāṇena anussarituṃ na sakkāti katvā vuttaṃ. **Tādisamevā**ti sukhasamaṅgimeva attabhāvaṃ. ‘‘Evaṃ sukhasamaṅgī’’ti taṃ **anussarantassa jātissarassa** atītajātiyampi idha viya dukkhaphuṭṭhassa taṃ anussarantassa.

Sabbesampīti lābhīnaṃ takkīnampi. **Tathā**ti iminā ‘‘sabbesampī’’ti idaṃ padaṃ ākaḍḍhati. Kāmāvacaraṃ nāma adukkhamasukhaṃ anuḷāraṃ avibhūtanti āha **‘‘catutthajjhānavasenā’’**ti. Catutthajjhānaṃ kāraṇabhūtaṃ etassa atthi, tena vā nibbattanti **catutthajjhānikaṃ. Majjhattassā**ti majjhattabhūtassa majjhattavedanābahulassa. **Majjhattabhūtaṭṭhānameva** attano majjhattatāpattameva bhūtapubbaṃ anussarantassa. **Ekaccasassatikā**ti ekaccasassatavādino vuttā. Puggalādhiṭṭhānena hi ekaccasassatikā. Esa nayo sesesupi. Adhiccasamuppannavādo sassatavādasamuddiṭṭhoti katvā **‘‘dve adhiccasamuppannikā’’**ti ca vuttaṃ.

28. **Diṭṭhuddhāra**nti yathāvuttānaṃ diṭṭhīnaṃ aniyyānikabhāvadassanavasena paduddharaṇaṃ. **Paccattaṃyeva ñāṇa**nti aparappaccayaṃ attaniyeva ñāṇaṃ. Taṃ pana attapaccakkhaṃ hotīti āha **‘‘paccakkhañāṇa’’**nti. Suvaṇṇassa viya dosāpagamena upakkilesavigamena ñāṇassa visuddhanti āha **‘‘parisuddhanti nirupakkilesa’’**nti. Kilesandhakāravigamato sappabhāsamujjalameva hotīti vuttaṃ – **‘‘pariyodātanti pabhassara’’**nti **bāhirasamayasmimpi honti** jhānassa samijjhanato. **Mayamidaṃ jānāmā**ti ‘‘sassato attā ca loko ca idameva saccaṃ moghamañña’’nti ca micchāgāhavasena aññāṇabhāgameva paribrūhetvā tato eva yathāgahitaṃ gāhaṃ sandhāya – ‘‘mayamidaṃ atthaṃ tattha jānāmā’’ti **evaṃ tattha** micchāgāhe avijjamānaṃ **ñāṇakoṭṭhāsaṃ otārentiyeva** anuppavesentiyeva. **Na taṃ ñāṇaṃ, micchādassanaṃ nāmetaṃ,** kiṃ pana taṃ micchādassanaṃ nāma? Sassato attā ca loko cātiādinā micchābhinivesabhāvato. Tenāha **‘‘tadapi…pe… attho’’**ti. Yaṃ taṃ diṭṭhiyā upanissayabhūtaṃ ñāṇaṃ, taṃ sandhāyāha – **‘‘jānanamattalakkhaṇattā ñāṇabhāgamattamevā’’**ti. Ñāṇampi hi diṭṭhiyā upanissayo hotiyeva lābhino itarassa ca tathā tathā micchābhinivesato. **Anupātivattanato** anatikkamanato. Asādhāraṇato na upātivattanti etenāti anupātivattanaṃ, tato. **Upādānapaccayato**ti upādānassa paccayabhāvato. Etena phalūpacāreneva upādānamāha. Yadi brahmajāle āgatā sabbāpi diṭṭhiyo idha kathitā honti, evaṃ sante idaṃ suttaṃ brahmajālasuttena ekasadisanti āha – **‘‘brahmajāle panā’’**tiādi. ‘‘Aññatra rūpaṃ aññatra vedanā sakkāyaṃyeva anuparidhāvantī’’ti vacanato idha sakkāyadiṭṭhi āgatā. **Brahmajālaṃ kathitameva hoti** tattha āgatānaṃ dvāsaṭṭhiyāpi diṭṭhīnaṃ idhāgatattā. Sassatucchedābhiniveso attābhinivesapubbako, ‘‘attā sassato attā ucchedo’’ti pavattanato.

30. **Dvāsaṭṭhi…pe… dassetu**nti kathaṃ panāyamattho ‘‘idha, bhikkhave, ekacco’’tiādipāḷiyā dassito hotīti? Appahīnasakkāyadiṭṭhikassa pubbantāparantadiṭṭhiupādiyanajotanato. **Pariccāgenā**ti vikkhambhanena. **Catutthajjhānanirodhā tatiyajjhānaṃ upasampajja viharatī**ti ettha na parihīnacatutthajjhānassa tatiyajjhānaṃ bhavati, tatiyajjhānā vuṭṭhitassa pana catutthajjhānā vuṭṭhitassa ca tatiyaṃ paṭilomanayena sambhavati. Tenāha **‘‘ayaṃ panetthā’’**tiādi. **Evaṃsampadamidaṃ veditabba**nti ‘‘pavivekā pīti nirujjhatī’’ti idaṃ, ‘‘nirāmisasukhassanirodhā’’ti ettha viya vuṭṭhānanirodhavasena vuttanti veditabbanti attho. **Hīnajjhānapariyādānakadomanassa**nti nīvaraṇasahagatadomanassamāha. Tañhi jhānapariyādānakaraṃ. **Kammanīyabhāvo**ti samāpattiṃ patto viya samāpattisamāpajjanabhāve kammakkhamabhāvo. Somanassavidhurattā domanassaṃ viyāti domanassanti vuttaṃ. ‘‘Uppajjati pavivekā pītī’’ti puna vuttā pīti **jhānadvayapīti. Yaṃ ṭhānaṃ chāyā jahatī**ti yaṃ padesaṃ ātapena abhibhuyyamānaṃ chāyā jahati. Tattha ātape chāyāti padesena

ātapasaññitānaṃ bhūtasaṅkhatānaṃ pahānaṭṭhānamāha. Tenāha **‘‘yasmiṃ ṭhāne’’**tiādi.

31. **Nirāmisaṃ sukhanti tatiyajjhānasukhaṃ** dūrasamussāritakāmāmisattā.

32. **Adukkhamasukhanti catutthajjhānavedanaṃ,** na yaṃ kiñci upekkhāvedanaṃ.

33. **Niggahaṇo**ti mamaṃkārabhāvena kiñcipi agaṇhanto. **Nibbānassa sappāya**nti nibbānādhigamassa, nibbānasseva vā avilomavasena ekantikupāyatāya sappāyaṃ. Tenāha **‘‘upakārabhūta’’**nti. **Sabbatthā**ti sabbesu tebhūmakadhammesu. **Eta**nti etaṃ yathāvuttasamathabhāvanāya kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Sabbattha nikantiyā asukkhāpitattā kathaṃ nibbānassa **upakārapaṭipadā nāma jātaṃ**? Na jāyate vātyadhippāyo. **Sabbatthā**ti pubbantānudiṭṭhiādike sabbasmiṃ. **Aggaṇhanavasenā**ti taṇhāgāhena aggahaṇavasena. Yattha hi taṇhāgāho vimocito, tattha diṭṭhimānaggāhā sukkhā viya honti tadekaṭṭhabhāvato. Tādisassa nibbānagāminī paṭipadā eva āsanne, na dūre. Tena vuttaṃ – **‘‘upakārapaṭipadā nāma jāta’’**nti. Tādisassa ca santohamasmītiādikā samanupassanā adhimānapakkhe tiṭṭhatīti āha – **‘‘abhivadatīti abhimānena upavadatī’’**ti. Idameva upādiyatīti niyamābhāvato **‘‘aṭṭhārasavidhampī’’**ti vuttaṃ. Sesapadepi eseva nayo. Diṭṭhupādāne sati sesaupādānasambhavo avuttasiddhoti tadeva uddhaṭaṃ.

Se āyatane veditabbeti nirodhassa kāraṇaṃ nibbānaṃ veditabbaṃ. **Dvinnaṃ āyatanāna**nti cakkhāyatanādīnaṃ dvinnaṃ āyatanānaṃ. **Paṭikkhepena nibbānaṃ dassitaṃ** veneyyajjhāsayavasena.

Na gādhatīti na patiṭṭhāti. **Ato**ti asmā nibbānā. **Sarā**ti taṇhā. **Saṅkhārapaṭikkhepenā**ti saṅkhārekadesabhūtānaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ paṭikkhepena.

Viññāṇanti visiṭṭhena ñāṇena jānitabbaṃ. Tato eva **anidassanaṃ** acakkhuviññeyyaṃ anindriyagocaraṃ. **Ananta**nti antarahitaṃ, niccanti attho. **Sabbato pabha**nti kilesandhakārābhāvato ca samantato pabhassaraṃ. ‘‘Sabbato papa’’nti vā pāṭho, sabbato patatitthanti attho. Cattārīsakammaṭṭhānasaṅkhātehi titthehi otaritvā anupavisitabbaṃ amatasaranti vuttaṃ hoti. Anupādā kañci dhammaṃ aggahetvā vimuccanti etthāti **anupādāvimokkho,** nibbānaṃ. Anupādā vimuccati etenāti **anupādāvimokkho,** aggamaggo. Anupādāvimokkhantikatāya pana arahattaphalaṃ **anupādāvimokkho**ti vuttaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Pañcattayasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Kintisuttavaṇṇanā

34. **Bhavo**ti paritto. **Abhavo**ti mahanto. Vuddhiattho hi ayaṃ a-kāro, ‘‘saṃvarāsaṃvaro, phalāphala’’ntiādīsu viya, tasmā **bhavābhavahetū**ti khuddakassa mahantassa vā bhavassa hetu, taṃ paccāsīsamānoti attho. Tenāha – **‘‘tasmiṃ tasmiṃ bhave sukhaṃ vedissāmī’’**tiādi.

35. Lokuttarabodhipakkhiyadhamme uddissa puthujjanānaṃ vivādo sambhavatīti āha – **‘‘lokiyalokuttarāva kathitā’’**ti. Lokiyāpi hi bodhipakkhiyadhammā lokuttaradhammādhigamassa āsannakāraṇattā visesakāraṇanti yāva aññehi lokiyadhammehi abhivisiṭṭhoti katvā, **‘‘imesu sattatiṃsabodhipakkhiyadhammesū’’**ti avisesena vuttaṃ. **Atthato nānaṃ hotī**ti atthato bhedo hoti bodhipakkhiyadhammānaṃ samadhigatattā. Na hi kāyādayo bhāvetabbā, satiyeva pana bhāvetabbāti. **Byañjanato nānaṃ** bhedaṃ. **Imināpi kāraṇenā**ti imāyapi yuttiyā. Idāni taṃ yuttiṃ dassento – **‘‘atthañca byañjanañcā’’**tiādimāha. Tattha **samānetvā**ti suttantarato samānetvā, suttantarapadehi ca samānetvā. **Aññathā**ti aññato, bhūtato apagataṃ katvāti attho. **Micchā ropitabhāvo**ti ayāthāvato ṭhapitabhāvo. **Atthañca byañjanañca viññāpanakāraṇamevā**ti aviparītatthassa saddassa ca bujjhanahetutāya.

37. Idha dhammavinayaṭṭhāne **satiyeva satipaṭṭhānanti gahitā,** atthato sameti nāma yāthāvato atthassa gahitattā. Asabhāvaniruttibhāvato byañjanato nānattanti taṃ liṅgabhedena vacanabhedena ca dassento, **''satipaṭṭhānoti vā satipaṭṭhānāti vā micchā ropethā''**ti āha. **Appamattaka**nti aṇumattaṃ sallahukaṃ, na garutaraṃ adhanitaṃ katvā vattabbampi **dhanitaṃ** ghosavantaṃ **katvā ropite** vuttadosābhāvatoti tenāha – **''nibbutiṃ pattuṃ sakkā hotī''**ti.

Byañjanassa micchāropanaṃ na visesantarāyakaraṃ hotīti ñāpanatthaṃ, **catusu maggesu pañhaṃ kathetvāva parinibbuto. Suttantabyañjanaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ** – ''appamattakaṃ kho panā''ti.

38. **Atha catutthavāre vivādo kasmā** jāto? Yāvatā nesaṃ vacanaṃ atthato ceva sameti byañjanato cāti adhippāyo. **Saññāya vivādo**ti kiñcāpi sameti atthato ceva byañjanato ca, saññā pana nesaṃ avisuddhā, tāya saññāya vasena vivādo jātoti dassento **''aha''**ntiādimāha. Ahaṃ satipaṭṭhānanti vadāmi, ayaṃ satipaṭṭhānoti vadatīti evaṃ tesaṃ ñāṇaṃ hotīti imamatthaṃ, **''eseva nayo''**ti iminā atidisati.

39. **Na codanatthāya vegāyitabba**nti sīghaṃ sīghaṃ na codanā kātabbāti attho. **Tasmā**ti yasmā ekacco kodhanabhāvena evaṃ paṭipphari, tasmā. **Anādānadiṭṭhī**ti ādiyitvā anabhinivisanato anādānadiṭṭhī adaḷhaggāhī. **Pakkhipanto viyā**ti gilitvā pakkhipanto viya.

Upaghātoti cittappaghāto pharasupaghāto viya. **Vaṇaghaṭṭitassa viyā**ti vaṇe ghaṭṭitassa viya **dukkhuppatti** cittadukkhuppatti. **Dve vāre vatvāpi visajjetī**ti suppaṭinissaggī evaṃ pageva coditamatte vissajjeti ceti adhippāyo. Kathanavasena ca **kāyacittakilamatho. Evarūpo**ti sahasā avissajjentena codakassa vihesāvādo hutvāpi akkodhanādisabhāvo.

Upekkhāti sakena kammena paññāyissatīti tasmiṃ puggale ajjhupekkhaṇā. **Upekkhaṃ atimaññati nāma** tassa anācārassa anajjhupekkhaṇato.

40. **Vacanasañcāro**ti pesuññavasena aññathāvacanupasaṃhāro. **Diṭṭhipaḷāso**ti yugaggāhavasena laddhi. Sā pana **cittassa anārādhaniyabhāvo** satthucittassa anārādhakabhāvo. **Kalaho**ti adhikaraṇuppādavasena pavatto viggaho bhaṇḍanassa pubbabhāgo.

Yena kāraṇenāti yena dhammena satthusāsanena. Tameva hi sandhāya vadati – **''dhammoti sāraṇīyadhammo adhippeto''**ti. **Etthā**ti ''dhammassa cānudhamma''nti ettha. **Dhammo**ti sambuddhassa tassa tathā pavattaṃ byākaraṇaṃ yathā vivādāpannā saññattiṃ gacchanti. Tenāha – **''tesaṃ bhikkhūnaṃ saññattikaraṇa''**nti. Tadeva byākaraṇaṃ anudhammoti bhikkhunā vuccamāno anupavatto dhammo. Tenāha – **''tadeva byākaroti nāmā''**ti. **Kocī**ti yo koci. **Sahadhammiko** sakāraṇo. Aññattho ayaṃ kiṃ saddoti āha **''añño''**ti. **Assā**ti vuttanayena paṭipannabhikkhuno, tassa paṭipatti na kenaci garahaṇīyā hotīti attho. Sesaṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kintisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sāmagāmasuttavaṇṇanā

41. **Dvedhikajātā**ti jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejjhajātā**ti duvidhabhāvaṃ pattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ,** viruddhacittatā. **Ta**nti bhaṇḍanaṃ. **Dhammavinaya**nti pāvacanaṃ. **Vitujjantā** mukhasattīhi. **Sahitaṃ me**ti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ. Tenāha **''atthasaṃhita''**nti. **Adhiciṇṇa**nti āciṇṇaṃ. **Viparāvatta**nti virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūsitanti attho. Tenāha – **''cirakālavasena…pe… nivatta''**nti. **Pariyesamāno cara,** tattha tattha gantvā sikkhāhīti attho. **Sace sakkosi,** idānimeva mayā veṭhitadosaṃ nibbeṭhehi. **Maraṇamevā**ti aññamaññaghātavasena maraṇameva.

Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**. Te pana tassa sissāti āha **''antevāsikesū''**ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ paṭivānaṃ, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā**. Tenāha **''nivattanasabhāvā''**ti. **Kathanaṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** tassa hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Na upasamāya saṃvattatīti anupasamasaṃvattanaṃ, tadeva **anupasamasaṃvattanikaṃ,** tasmiṃ. Samussitaṃ hutvā patiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ** patiṭṭhāti āha – **''bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe''**ti. **Thūpo**ti vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo, aññadhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena. **So** nigaṇṭhassa samaye kehici abhinnasammatopi **bhinno** vinaṭṭhoyeva sabbena sabbaṃ abhāvatoti bhinnathūpo. So eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ paṭisaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti appaṭisaraṇo, tasmiṃ **bhinnathūpe appaṭisaraṇe**ti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ. **Nānānīhārenā**ti nānākārena. ''Vivādo na uppajjī''ti vatvā tassa anuppattikāraṇaṃ dassento, **''satthā hi…pe… avivādakāraṇaṃ katvāva parinibbāyī''**ti vatvā taṃ vivarituṃ **''bhagavatā hī''**tiādi vuttaṃ. **Patiṭṭhā ca avassayo ca,** ''ayaṃ dhammo ayaṃ vinayo idaṃ satthusāsana''nti vinicchayane mahāpadesā, pañhabyākaraṇāni ca, yasmā tesu patiṭṭhāya te avassāya dhammavinayadharā ca nicchayaṃ gacchanti. Tathā hi suttantamahāpadesato vinaye kenaci pucchito attho catunnaṃ pañhabyākaraṇānaṃ vasena suvinicchitarūpo, tasmā dhammavinayo idha satthu kiccaṃ kātuṃ sakkotīti āha – **''tenevā''**tiādi, tasmā uḷārāya desanāya bhājananti adhippāyo.

42. Paṭipaviṭṭhaṃ katvā āharitabbato, saccaṃ kāritabbato pābhataṃ mūlanti āha – **''kathāpābhata''**nti, dhammakathāya mūlakāraṇanti attho. Yesaṃ vasena vivādo uppanno, teyeva adhammavādino, tesaṃ tāva so ahitāya dukkhāya saṃvattatu, tato aññesaṃ devamanussānaṃ kathanti, codanā paramparāya saṃkilesavatthubhāvatoti parihāro. Tenāha – **''kosambakakkhandhake viyā''**tiādi.

43. **Abhiññā desitā**ti abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā bodhitā. **Patissayamānarūpā**ti apadissa patissayamānā garukavasena nissayamānasabhāvā. Tenāha – **''upanissāya viharantī''**ti, garutaraṃ nissayaṃ katvā viharantīti attho. **Parivāre paññattānī**ti, ''ājīvahetu ājīvakāraṇā''ti, evaṃ niddhāretvā **parivārapāḷiyaṃ** (pari. 336) āsaṅkaravasena ṭhapitāni. ''Evañca pana, bhikkhave, imaṃ sikkhāpadaṃ uddiseyyā''ti (pārā. 39, 42, 43) vibhaṅgapāṭhavaseneva hi tāni bhagavatā paññattāni. **Tāni ṭhapetvā sesāni sabbasikkhāpadāni adhipātimokkhaṃ nāmā**ti, idaṃ gobalībaddañāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ tesampi adhipātimokkhabhāvato.

Tatrāyaṃ nayoti tasmiṃ suppajahanāya appamattakabhāve ayaṃ vakkhamāno. **Tānī**ti paṇītabhojanāni. **Yo kocī**ti bhikkhu vā bhikkhunī vā. **Dukkaṭavatthuka**nti **yaṃ kiñci** dukkaṭāpattivatthukaṃ. **Tenā**ti suppajahanabhāvena mūlāpattivītikkamassa aṇumattatāya.

Pubbabhāgamagganti lokiyamaggaṃ. **Tatrā**ti tasmiṃ pubbabhāgamaggaṃ nissāya vivāduppāde. **Obhāsañāṇa**nti obhāsassa uppattihetubhūtaṃ ñāṇaṃ. Tattha pana so maggasaññibhāvena maggo ca catubbidhoti sutattā, **''paṭṭhamamaggo nāmā''**tiādimāha. **Eva**nti evaṃ asandiddhaṃ aparisaṅkitaṃ pariccattaṃ katvā kammaṭṭhānaṃ kathetuṃ na sakkoti.

Cetiyaṃ na diṭṭhanti tassa kataṃ thūpaṃ vadati. Nindiye puthujjanabhāve ṭhitaṃ pāsaṃsaṃ ariyabhāvaṃ āropetvā taṃ micchāladdhiṃ abhinivissa paggayha voharaṇato **saggopi maggopi vāritoyevā**ti. Vuttañhetaṃ –

> ''Yo nindiyaṃ pasaṃsati, taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo;
> Vicināti mukhena so kaliṃ, kalinā tena sukhaṃ na vindatī''ti. (su. ni. 663; saṃ. ni. 1.180-181; a. ni. 4.3; netti. 92);

''Khaṇeneva arahattaṃ pāpuṇituṃ samatthakammaṭṭhānakathaṃ ācikkhissāmī''ti hi iminā tattha

kohaññampi dissati; itaresu pana vattabbameva natthi. **Uppāṭetvā**ti uddharitvā. ‘‘Atha te bhikkhū’’tiādi **sesaṃ** nāma. ‘‘Amataṃ te paribhuñjanti, ye kāyagatāsatiṃ paribhuñjantī’’ti (a. ni. 1.600) vacanaṃ duggahitaṃ gaṇhāpetvā, **‘‘ettāvatā vo amataṃ paribhuttaṃ nāma bhavissatī’’**ti āha.

44. **Eva**nti ākāralakkhaṇametaṃ, na ākāraniyamanaṃ. Tena imināva kāraṇena ca yo vivādo uppajjeyyāti vuttaṃ hoti. Garusmiṃ garūti pavattaṃ cittaṃ garuvisayattā taṃsahacaritattā garu, tassa bhāvo gāravaṃ, garukaraṇaṃ, taṃ ettha natthīti **agāravo**. Tenāha **‘‘gāravavirahito’’**ti. Garussa gāravavasena patissayanaṃ patissoti vuccati nīcavuttitā, tappaṭipakkhato **appatisso**ti āha – **‘‘appatissayo anīcavuttī’’**ti. Ettha yathāyaṃ puggalo satthari agāravo nāma hoti, taṃ dassetuṃ, **‘‘ettha panā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **tīsukālesu upaṭṭhānaṃ na yātī**tiādi samudāyakittanaanavasesadassanaṃ, avayavato pana agāravasiddhi yathā taṃ sāmaññato sikkhāpadasamādānaṃ tabbiseso bhedo. Esa nayo sesesupi.

Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaravasena na gacchati. **Saṅghe katoyeva hoti** saṅghapariyāpannattā tassa, yathā saṅghaṃ uddissa dinnaṃ ekena bhikkhunā paṭiggahitaṃ saṅghassa dinnameva hoti. **Aparipūrayamānova** sikkhāya agāravo. Tenāha bhagavā – **‘‘sikkhāya na paripūrakārī’’**ti (ma. ni. 2.135). Attano parisāya uppannaṃ vivādamūlaṃ visesato attanā vūpasametabbato attano ca anatthāvahato **‘‘ajjhatta’’**ntveva vuttaṃ. Esa nayo **bahiddhā**ti etthāpi.

46. **Chaṭhānānī**ti chamūlāni. Yathā samanavasena samathānaṃ vivādādīsu adhikattubhāvo, evaṃ vivādādīnaṃ tehi adhikattabbatāpīti āha – **‘‘vūpasamanatthāya…pe… adhikaraṇānī’’**ti. Tena adhikaraṇasaddassa kammatthataṃ āha. Samathā vā samanavasena adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni,** vivādādayo.

Vivādo uppannamattova hutvā parato kakkhaḷatthāya saṃvattanato yaṃ vatthuṃ nissāya paṭhamaṃ uppanno vivādānusārena mūlakaṃ viya anubandharogo tameva tadaññaṃ vā vatthuṃ katvā pavaḍḍhanto vivādādhikaraṇaṃ patvā upari vaḍḍhati nāma, anuvādāpattikiccādhikaraṇaṃ patvā vivādassa ca vaḍḍhanaṃ pākaṭameva. Tena vuttaṃ – **‘‘cattāri adhikaraṇāni patvā upari vaḍḍhanto so vivādo’’**ti. **Uppannānaṃ uppannāna**nti (dī. ni. ṭī. 3.331) uṭṭhitānaṃ uṭṭhitānaṃ. **Samathattha**nti samanatthaṃ.

Aṭṭhārasahi vatthūhīti lakkhaṇavacanametaṃ yathā ‘‘yadi me byādhī dāheyyuṃ. Dātabbamidamosadha’’nti (saṃ. ni. ṭī. 2.3.39-42; kaṅkhā. abhi. ṭī. adhikaraṇasamathavaṇṇanā), tasmā tesu aññatarena vivadantā, ‘‘aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī’’ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparisāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā. Kārakasaṅghassa sāmaggivasena sammukhībhāvo,** na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhatāmattaṃ. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo ‘‘dhammavādī’’tiādīsu (dī. ni. 1.9) viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā**. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā, tesaṃ **atthapaccatthikānaṃ. Saṅghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. ‘‘Na chandāgatiṃ gacchatī’’tiādinā (pari. 383) vuttaṃ **pañcaṅgasamannāgataṃ**. Guḷhakādīsu alajjussannāya parisāya guḷhako **salākaggāho** kātabbo; lajjussannāya **vivaṭako,** bālussannāya **sakaṇṇajappako**. Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha – **‘‘dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā’’**tiādi.

Evaṃ vinicchitanti āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ, paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati. Na samaṇasāruppaṃ **assāmaṇakaṃ,** samaṇehi akātabbaṃ,

tasmiṃ. **Ajjhācāre** vītikkamesati. **Paṭicarato**ti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kātabbakammaṃ **tassapāpiyasikaṃ**.

Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya, tathārūpāya khantiyā vā vinā avūpasamanato. **Etthā**ti āpattidesanāyaṃ. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇakiriyā, ‘‘āyatiṃ saṃvareyyāsī’’ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

Yathānurūpanti ‘‘dvīhi catūhi tihi ekenā’’ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthā**ti imasmiṃ sutte, etasmiṃ vā samathavicāre. **Vinicchayanayo**ti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha **‘‘vitthāro panā’’**tiādi.

47. **Saṅkhepatova vutto,** na samathakkhandhake viya vitthārato. **Tathā**ti iminā ‘‘dhammā’’ti padaṃ ākaḍḍhati, ettha **iti-**saddo ādiattho, evamādinā iminā pakārenāti vāti vuttaṃ hoti. Bodhipakkhiyadhammānaṃ ekantānavajjabhāvato natthi adhammabhāvo, bhagavato desitākāraṃ hāpetvā vaḍḍhetvā vā kathanaṃ yathādhammaṃ akatanti katvā adhammabhāvoti dassento āha – **‘‘tayo satipaṭṭhānā’’**tiādi.

Niyyānikanti sapāṭihīraṃ appaṭivānaṃ hutvā pavattati. **Tathevā**ti iminā ‘‘evaṃ amhāka’’ntiādinā vuttamatthaṃ ākaḍḍhati. **Bhūtena…pe… kātabbakammaṃ dhammo nāma** yathādhammaṃ karaṇato, vuttavipariyāyato ito paraṃ **adhammo. Ayaṃ vinayo nāma** rāgādīnaṃ saṃvaraṇato pahānato paṭisaṅkhānato ca. **Ayaṃ avinayo nāma** rāgādīnaṃ avinayanato. **Ayaṃ vinayo nāma** yathāvinayakaraṇato, vuttavipariyāyena itaro **avinayo**. Vatthusampattiādinā eva sabbesaṃ vinayakammānaṃ akuppatāti āha – **‘‘vatthusampatti…pe… ayaṃ vinayo nāmā’’**ti, tappaṭipakkhato avinayo veditabbo. Tenāha **‘‘vatthuvipattī’’**tiādi.

Sammāpaṭipattiyā nayanaṭṭhena yathāvutto dhammo eva netti, tato eva sattassa viya rajju asithilapavattihetutāya **dhammarajjū**ti attho vutto. Suttantapariyāyena tāva dasa kusalakammapathā dhammoti evaṃ vuttā. Sā eva vā hotu dhammanetti, yo idha imissā vaṇṇanāya, ‘‘chattiṃsa bodhipakkhiyadhammā’’tiādinā dhammena ca vinayena ca vutto, so eva vā dhammanetti hotūti ānetvā yojanā. **Tāya dhammanettiyā sameti** tāya yathāvuttāya dhammanettiyā saṃsandati, ekalakkhaṇameva hotīti attho. Evaṃ vivādavatthubhūto dhammo ce ‘‘dhammo’’ti, adhammo ce ‘‘adhammo’’ti, vinayo ce ‘‘vinayo’’ti, avinayo ce ‘‘avinayo’’ti nicchinantena **ekaccānaṃ vivādādhikaraṇameva dassitaṃ** tassa vūpasamadhammānaṃ apariyosāpitattā.

48. **Taṃ paneta**nti vivādādhikaraṇaṃ paccāmasati. **Vāre** atthasaṃvaṇṇanāvasena **pattepi. Dvīhī**ti yasmiṃ āvāse vivādādhikaraṇaṃ uppannaṃ, tattha vāsīhi **dvīhipi** bhikkhūhi **atirekatarā**.

49. **Khandhasāmanta**nti āpattikkhandhabhāvena samīpaṃ. **Āpattisāmantaṃ nāma** pubbabhāgā āpajjitabbaāpatti. Methunarāgavasena kāyasaṃsagge dukkaṭassa vatthūti āha – **‘‘paṭhamapārājikassa pubbabhāge dukkaṭa’’**nti. **Sesānaṃ** tiṇṇaṃ pārājikānaṃ pubbabhāge thullaccayameva.

50. **Parikkamitvā** upakkamitvā. **Āpattādhikaraṇaṃ dassitaṃ** tattheva visesato paṭiññāya kāretabbatāya icchitabbattā.

52. **Kammassa vatthu dassitaṃ** na samathoti adhippāyo. Nanu cāyaṃ samathādhikāroti? Saccaṃ, samathassa pana kāraṇe dassite samatho dassitova hotīti dassetuṃ **‘‘evarūpassa hī’’**tiādi vuttaṃ.

53. **Idaṃ kamma**nti ‘‘idaṃ amhākaṃ bhaṇḍanajātāna’’ntiādinā vuttakammaṃ. **Tiṇavatthārakasadisattā**ti taṃsadisatāya tabbohāroti dasseti yathā – ‘‘esa brahmadatto’’ti. **Ākāramattameva** tiṇavatthārakakammaṃ nāma, na pana tassa sabbaso karaṇavidhānaṃ. Tenāha

‘‘khandhake’’tiādi. **Gihīnaṃ hīnena khuṃsanavambhanaṃ** yathā ‘‘tilasaṃguḷikā natthī’’ti. **Dhammikapaṭissavesu** visaṃvādanavasena **āpannā āpatti. Assā**ti kiccādhikaraṇassa. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo** saṅghasammukhatādināva vūpasamanato.

54. Sotāpattiphalasacchikiriyavacanato **kosambiyasutte** (ma. ni. 1.492) **sotāpattimaggasammādiṭṭhi kathitā,** idha pana ‘‘diṭṭhisāmaññagato viharati’’cceva vuttattā, **‘‘imasmiṃ sutte sotāpattiphalasammādiṭṭhi vuttāti veditabbā’’**ti vuttaṃ. Pāpakammassa appatā mahantatā sāvajjabhāvassa mudutikkhabhāvena veditabbāti āha **‘‘aṇunti appasāvajjaṃ. Thūlanti mahāsāvajja’’**nti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sāmagāmasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Sunakkhattasuttavaṇṇanā

55. Heṭṭhimamaggehi ñātamariyādāya pajānanato **aññā,** maggapaññā. Tassa phalabhāvato aggaphalapaññā, taṃsahagatā sammāsaṅkappādayo ca ‘‘aññā’’ti vuttāti āha **‘‘aññāti arahatta’’**nti. **Catūhi padehi kathitā,** ‘‘pariciṇṇā me bhagavā’’tiādīsu viya na ekapadeneva. ‘‘Lokuttaro dhammo adhigato mayā’’ti maññanāmattaṃ adhimānoti dassento, **‘‘appatte pattasaññino’’**tiādimāha.

56. **Idaṃ ṭhāna**nti idaṃ obhāsādisammutihetubhūtaṃ uḷārataraṃ udayabbayañāṇaṃ. Uḷāratarabhāvena hi taṃ maggaphalapaññāya paccayo hutvā yāthāvato dubbiññeyyatāya vipassakaṃ visaṃvādeti. Tenāha **‘‘avibhūtaṃ andhakāra’’**nti. **Imaṃ pañha**nti imaṃ suttaṃ gambhīraṃ lokuttarapaṭisaṃyuttaṃ attanā ñātuṃ icchitaṃ atthaṃ. **Uggahetvā**ti kevalaṃ piṭakasampādanavaseneva uggaṇhitvā. Tenāha **‘‘ajānitvā’’**ti. **Visevamānā**ti kilesavise avamānentā, sāsanassa vā anupakāravirūpapaccaye sevamānā. **Evamassā**ti evaṃ vuttanayena tesaṃ karaṇahetu assa cittassa dhammadesanāvasena pavattassa. **Aññathābhāvo** adesetukāmatā **hoti**. **Ta**nti yathāvuttamatthaṃ **sandhāya**. **Eta**nti ‘‘tassapi hoti aññathatta’’nti evaṃ vuttaṃ.

58. Kilesehi āmasīyatīti āmisaṃ, lokepariyāpannaṃ āmisanti idha pañca kāmaguṇā adhippetāti tesu vaṭṭāmisabhāvepi labhite kāmāmisabhāvo siddhoti āha – **‘‘vaṭṭāmisakāmāmisalokāmisabhūtesū’’**ti. Kāmaguṇā hi vaṭṭassa vaḍḍhanato vaṭṭāmisaṃ, kāmetabbato kāmataṇhāya āmasitabbato kāmāmisaṃ, yebhūyyato sattalokassa āmisabhāvato lokāmisaṃ. **Kāmaguṇasabhāgā**ti kāmaguṇānulomā kāmaguṇapaṭisaṃyuttā. **Āneñjasamāpattipaṭisaṃyuttāyā**ti kilesiñjanarahitatāya idha āneñjāti adhippetāhi heṭṭhimāhi arūpasamāpattīhi paṭisaṃyuttāya. **Evarūpo**ti lokāmisabhūtesu paccayesu adhimutto tanninno taggaruko tappabbhāro. **Ettāvatā**ti evaṃ saddhānaṃ manussānaṃ dassanena tesaṃ pavattitāsayena ca. **Sīsaṃ nikkhantaṃ hotī**ti lābhāsāya sīsaṃ bahi nikkhantaṃ viya hoti. **Udaraṃ phalita**nti atibahubhaṇḍaṃ pakkhipiyamānaṃ pasibbakaṃ viya laddhabbassa atipahūtabhāvena udaraṃ phītaṃ hoti.

59. Yathā purimā dve arūpasamāpattiyo attano paccanīkakilesehi aniñjanato ‘‘aniñjā’’ti vuccanti, evaṃ itarāpi. **Taṃ pavutta**nti lokāmisasaṃyojanaṃ vigataṃ.

60. **Nighaṃsa**nti ‘‘ettako aya’’nti paricchedanti attho. **Silesenā**ti cammakārasilesādisilesena, vajiralepasilese vattabbameva natthi. **Taṃ bhinna**nti āneñjasaṃyojanaṃ bhinnaṃ vidhamitaṃ samatikkantaṃ tāsu samāpattīsu apekkhābhāvato. Ajjhāsayena asambaddhattā vuttaṃ – **‘‘dvedhābhinnā selā viya hotī’’**ti. Tenāha – **‘‘taṃ samāpajjissāmīti cittaṃ na uppajjatī’’**ti.

61. **Vanta**nti chaḍḍitaṃ, vissaṭṭhanti attho.

62. **Uparisamāpattilābhino**ti ettha **uparisamāpattī**ti arahattaphalasamāpatti adhippetā, arahato ca

maggādhigameneva anāgāmiphalasamāpatti, sekkhānaṃ visayā heṭṭhimā phalasamāpattiyo paṭippassaddhā. Lokiyā pana nikantippahānena paṭinissaṭṭhāti āha – **''heṭṭhā…pe… na uppajjatī''**ti.

63. ''Pañca kho ime, sunakkhatta, kāmaguṇā''tiādinā āraddhadesanā, ''sammā nibbānādhimutto purisapuggalo''ti arahattakittanena niṭṭhāpitāti tato paraṃ, ''ṭhānaṃ kho panā''tiādikā desanā, **''pāṭiyekko anusandhī''**ti vuttā. Tenāha **''heṭṭhā hī''**tiādi. Tattha yathā khīṇāsavassa samāpattilābhinoti yojanā, evaṃ vā khīṇāsavassa sukkhavipassakassāti yojetabbā. **Paṭikkhittaṃ** aṭṭhakathāyaṃ. Tassa paṭikkhepassa kāraṇaṃ dassetuṃ **''samāpattilābhino hī''**tiādi vuttaṃ. Yathā sukkhavipassako adhimāniko samāpattilābhino samānayogakkhamo appatte pattasaññitāya bhedābhāvato, evaṃ sukkhavipassako khīṇāsavo samānayogakkhamo khīṇāsavabhāvena visesābhāvato, tasmā ''samāpattilābhimhi kathite itaropi kathitova hotī''ti vuttaṃ. **Dvinnaṃ bhikkhūna**nti samāpattilābhino adhimānikassa khīṇāsavassa ca. Tenevāha **''puthujjanassa tāvā''**tiādi.

Yadaggenāti yena bhāgena. Yadipi khīṇāsavassa asappāyārammaṇaṃ kilesānaṃ uppattiyā paccayo na hoti tesaṃ sabbaso samucchinnattā. Santavihāraparipantho pana siyā visabhāgatoti vuttaṃ – **''khīṇāsavassapi asappāyamevā''**ti. Tenāha – **''visaṃ nāma…pe… visamevā''**ti. Etena ''yathā visajānanaṃ appamāṇaṃ, vikāruppādanato pana taṃ pariharitabbaṃ, evaṃ pariññātampi vattu atthavisesābhāvena ekarūpamevāti taṃ pariharitabbamevā''ti dasseti. Tenāha **''na hī''**tiādi. **Na hi asaṃvutena bhavitabbaṃ** asāruppabhāvato. **Yuttapayuttenevā**ti sabhāgārammaṇassa ālokanādīsu yutteneva **bhavituṃ vaṭṭati**.

64. Yattha sayaṃ nipatati uppajjati, tassa santānassa vippasannavasena ruppanato, visasaṅkhātassa dukkhassa mūlabhāvato ca **''avijjāsaṅkhāto visadoso''**ti vuttaṃ. **Ruppatī**ti kattabbādimucchāpādanena vikāraṃ uppādeti. **Anuddhaṃseyyā**ti vibādheyya. Rāgo hi uppajjamānova kusalacittappavattiyā okāsaṃ adento taṃ vibādhati; tathābhūto saddhāsinehassa samathavipassanābhivuḍḍhiyā vamanena ca taṃ visoseti milāpeti. Tenāha **''soseyya milāpeyyā''**ti. **Sagahaṇasesa**nti gahetabbavisaṃ sāvasesaṃ katvāti attho. Na alaṃ na samatthanti **analaṃ**. Sūkapariyāyo pāḷiyaṃ vutto **suka-**saddoti āha – **''vīhisukādi ca sūka''**nti.

Saupādānasalluddhāro viya appahīno avijjāvisadoso daṭṭhabbo mahānatthuppādanato. **Asappāya…pe… asaṃvutakālo daṭṭhabbo** attabhāvassa apariharaṇabhāvato. **Maraṇaṃ viya sikkhaṃ paccakkhāya hīnāyāvattanaṃ** adhisīlasaṅkhātassa āyuno apetattā. **Maraṇamattaṃ dukkhaṃ viya āpattiyā āpajjanaṃ** yathāvuttassa āyuno upapīḷanakabhāvato. **Imināva nayena opammasaṃsandana**nti ettha anupādisesasalluddhāro viya pahīno avijjāvisadoso; sappāya…pe… susaṃvutakālo, tadubhayena vaṇe puthuttaṃ na gate maraṇābhāvo viya sikkhāya apaccakkhānaṃ, maraṇamattadukkhābhāvo viya aññatarāya saṃkiliṭṭhāya āpattiyā anāpajjananti yojanā veditabbā.

65. **Satiyā**ti ettha yasmā ''ariyāyā''ti na visesitanti āha – **''sati paññāgatikā''**tiādi. Paññā cettha lokiyā adhippetā, na lokuttarāti āha – **''parisuddhāya vipassanāpaññāyā''**ti.

Khīṇāsavassa balanti uḷāratamesu dibbasadisesupi ārammaṇesu manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ anupanamanahetubhūtaṃ susaṃvutakārisaṅkhātaṃ khīṇāsavabalaṃ dassento, **''saṃvutakārī''**ti vuttaṃ, ukkaṃsagatasativepullattā yathā asaṃvarassa asaṃvaro hoti, evaṃ satisampajaññabalena cakkhādidvārāni saṃvaritvā dassanādikiccakārī. **Evaṃ jānitvā**ti ''upadhi dukkhassa mūla''nti evaṃ vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. Upadhīyati dukkhaṃ etehīti upadhī, kilesāti āha – **''kilesupadhipahānā nirupadhī''**ti. Tato eva upādīyati dukkhaṃ etehīti kilesā ''upādānā''tipi vuccantīti āha – **''nirupādānoti attho''**ti. Upadhī sammadeva khīyanti ettāti **upadhisaṅkhayo,** nibbānanti āha – **''upadhīnaṃ saṅkhayabhūte nibbāne''**ti. **Ārammaṇato**ti ārammaṇaṃ katvā tadārammaṇāya phalavimuttiyā **vimutto. Kāmupadhismiṃ kāyaṃ upasaṃharissatī**ti ''kāmesevissāmī''ti tattha kāyaṃ upanāmessati; kāyūpasaṃhāro tāva tiṭṭhatu, tathā cittaṃ vā uppādessatīti etaṃ kāraṇaṃ natthīti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sunakkhattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Āneñjasappāyasuttavaṇṇanā

66. Khaṇapabhaṅgutāya na niccā na dhuvāti **aniccā**. Tato eva paṇḍitehi na iccā na upagantabbātipi **aniccā**. So cāyaṃ aniccattho udayavayaparicchinnatāya veditabboti dassento, **''hutvā abhāvaṭṭhena aniccā''**ti āha; uppajjitvā vinassanatoti attho. Ayañca aniccatā vakkhamānā ca tucchāditā dvinnampi kāmānaṃ sādhāraṇoti āha – **''vatthukāmāpi kilesakāmāpī''**ti. **Rittā** vivittā, tesaṃ niccasārādīnaṃ attani abhāvato tehi visuṃbhūtā. Yathā pana sabbaso sabhāvarahitamākāsaṃ ''tucchaṃ ritta''nti vuccati, na evamete. Ete pana kevalaṃ niccasārādivirahato eva tucchā rittāti dassento **''na panā''**tiādimāha. ''Na hi tucchamuṭṭhi nāma natthī''ti idaṃ lokasamaññāvasena vuttaṃ, lokasamaññā lokiyakathā na laṅghitabbā.

Musāti ittarapaccupaṭṭhānatāya na dissatīti āha **''musāti nāsanakā''**ti. Visaṃvādanaṭṭhena vā **musā**. Ete hi asubhādisabhāvāpi bālānaṃ subhādibhāvena upaṭṭhahantā subhādiggahaṇassa paccakkhabhāvena satte visaṃvādenti. **Nassanasabhāvā**ti khaṇabhaṅgattā ittarapaccupaṭṭhānatāya dissamānā viyapi hutvā apaññāyanakapakatikā. Tenāha **''khettaṃ viyā''**tiādi. Dhammasaddo cettha ''jātidhammāna''ntiādīsu (dī. ni. 2.398) viya pakatipariyāyo, tathā sabhāvasaddo cāti daṭṭhabbaṃ. **Mosadhammā**ti mosanapakatikā, kusalabhaṇḍaharaṇasabhāvāti attho. **Māyākata**nti māyāya kataṃ udakādimaṇiādiākārena māyādinā upaṭṭhāpitaṃ; māyākataṃ viya māyākataṃ aññasabhāvā hutvā atathā upaṭṭhahanato. Tenāha **''yathā''**tiādi. Cakkhupathe eva katavijjāya, na tato paranti vuttaṃ – **''dassanūpacāre ṭhitasseva tathā paññāyatī''**ti. Tayidaṃ sambaravijjāvasena vuttaṃ.

Evaṃ tāvakālikabhāvena kāmānaṃ māyākatabhāvaṃ dassetvā idāni tato aññenapi pakārena dassetuṃ **''yathā cā''**tiādi vuttaṃ. Aniccādisabhāvānaṃ kāmānaṃ niccādisabhāvadassanaṃ vipallāsasahagatatāya veditabbaṃ. **Bālānaṃ lāpanato**ti apariññātavatthukānaṃ andhabālānaṃ puggalānaṃ vipallāsahetuto. Manussaloke ṭhatvā manussānaṃ vā vasena bhagavatā bhāsitattā vuttaṃ – **''diṭṭhadhammikā kāmāti mānusakā pañca kāmaguṇā''**ti. Tato eva ca **''samparāyikāti te ṭhapetvā avasesā''**tiādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhadhammā paccakkhasabhāvā ārammaṇabhūtā etāsaṃ atthīti **diṭṭhadhammikā**. Samparāyike kāme ārabbha uppannasaññā **samparāyikā**. Te samecca dhīyati ettha āṇāti dheyyaṃ, āṇāpavattiṭṭhānaṃ. Mārassa dheyyanti **māradheyyaṃ** tassa issariyapavattanattā. Tenāha **''yehī''**tiādi. **Gahita**nti visayavisayībhāvena gahitaṃ, ārammaṇavasena ārammaṇakaraṇavasena ca gahitanti attho. Tattha ārammaṇakaraṇavasena gahaṇaṃ nāma ''idaṃ mayha''nti avibhāgena pariggahakaraṇaṃ; ārammaṇavasena pana gahaṇaṃ bhāgaso ārammaṇānubhavananti vadanti. Ubhayassapi pana taṇhārāgavasena gahaṇaṃ sandhāya, **''ubhayametaṃ gahita''**nti vuttaṃ. **Māro**ti kilesamāro. Yadaggena kilesamāro, tadaggena devaputtamāropi te attano vasaṃ vatteti. **Taṃ sandhāyā**ti dhammamukhena puggalaggahaṇaṃ sandhāya.

Appahīnavipallāsā hi puggalā kāmādhimuttā mārassa issariyavattanaṭṭhānatāya ''māradheyya''nti vuttā, tathā mārassa nivāpagocarapariyāyehipi te evaṃ vuttāti dassento, **''yathā coḷassā''**tiādimāha. Nivapatīti nivāpo, so eva bījanti **nivāpabījaṃ. Te**ti kāmaguṇā. **Yatthā**ti yasmiṃ padese.

Manasi bhavāti **mānasā**ti āha **''cittasambhūtā''**ti. Te pana avijjādayo pāḷiyaṃ āgatā. Evañhi lohitasannissayo pubbo viya anurodhūpanissayo virodhoti dassento, **''mamāyite vatthusmi''**ntiādimāha. **Tedhā**ti ettha **idhā**ti nipātamattaṃ ''idhāhaṃ, bhikkhave, bhuttāvī assa''ntiādīsu (ma. ni. 1.30) viya. **Kāmaloka**nti kāmaguṇasaṅkhātaṃ saṅkhāralokaṃ, yattha vā loke kāmaguṇavantaṃ lokaṃ. **Cittena adhiṭṭhahitvā**ti jhānārammaṇaṃ paṭibhāganimittaṃ bhāvanācittena uppādetvā. **Parittaṃ nāma** vikkhambhanaasamatthattā kilesehi parito khaṇḍitaṃ viya hoti. **Tassa paṭikkhepenā**ti parittabhāvapaṭikkhepena. **Pamāṇantipi kāmāvacarameva** pāpakānaṃ pamāṇakaraṇadhammānaṃ vikkhambhanavasena appajahanato. Tappaṭikkhepavasena **appamāṇaṃ** nāma mahaggatanti āha – **''rūpāvacaraṃ arūpāvacara''**nti. Samucchedavasena kilesānaṃ appahānena

mahaggatajjhānampi subhāvitaṃ nāma na hoti, pageva parittajjhānanti āha – **‘‘subhāvitanti…pe… lokuttarassevetaṃ nāma’’**nti. **Etassa vasenā**ti ‘‘subhāvita’’nti padassa vasena.

Tameva paṭipadanti tameva abhijjhādipahānāvahaṃ jhānapaṭipadaṃ. Arahatte tassa upāyabhūtāya vipassanāya vā catutthajjhāne tassa upāyabhūte upacāre vā sati cittaṃ pasannameva hotīti āha – **‘‘arahattaṃ vā…pe… upacāraṃ vā’’**ti. **Adhimokkhasampasādo**ti ‘‘ajjeva arahattaṃ gaṇhissāmī’’ti vā vipassanāya vīthipaṭipannattā; ‘‘ajjeva catutthajjhānaṃ nibbattessāmī’’ti vā upacārasamādhinā cittassa samāhitattā adhimuccanabhūto sampasādo. **Paṭilābhasampasādo**ti arahattassa catutthajjhānassa vā adhigamasaṅkhāto sampasādo. Paṭilābhopi hi kilesakālusiyābhibhavanato cittassa suppasannabhāvāvahattā ‘‘sampasādo’’ti vutto. **Paccayā**ti nāmarūpapaccayā avijjādayo. **Sabbathā**ti samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇatoti sabbappakārena. **Āsā**ti adhimuccanavasena āsīsanā. Tenāha – **‘‘āsā santiṭṭhati, adhimokkhaṃ paṭilabhatī’’**ti.

Pādakanti padaṭṭhānaṃ. **Kilesā sannisīdantī**ti nīvaraṇasahagatā eva kilesā vikkhambhanavasena vūpasamanti. **Satī**ti upacārajjhānāvahā sati **santiṭṭhati. Saṅkhāragata**nti bhāvanāya samatāya pavattamānattā, ime dhammavicayasambojjhaṅgādayo ekarasā hutvā pavattantīti, bhāvanācittuppādapariyāpannaṃ saṅkhāragataṃ **vibhūtaṃ pākaṭaṃ hutvā upaṭṭhāti. Cittuppādo**ti bhāvanācittuppādo. **Lepapiṇḍe**ti silesapiṇḍe **laggamāno viya** appito viya hoti. **Upacārena samādhiyati** upacārajjhānena samādhiyati. **Aya**nti ayaṃ duvidhopi adhimuccanākāro adhimokkhasampasādo nāma. **Tasmiṃ sampasāde satī**ti etasmiṃ vipassanālakkhaṇe, upacārajjhāne vā adhimokkhasampasāde sati. **Yo pana arahattaṃ vā paṭilabhati catutthajjhānaṃ vā, tassa cittaṃ vippasannaṃ hotiyeva,** ayaṃ nippariyāyato **paṭilābhasampasādo,** evaṃ santepi idhāmippetameva dassetuṃ, **‘‘idha panā’’**tiādi vuttaṃ. **Vipassanā hī**tiādi vuttassa samatthanaṃ. Tattha **paññāyā**ti arahattapaññāya. **Adhimuccanassā**ti saddahanaṃ ussukkāpajjanassa. **Upacāra**nti upacārajjhānaṃ. Āneñjasamāpattiyā adhimuccanassa kāraṇanti yojanā.

Etarahi vāti idānimeva. **Āneñjaṃ vā**ti catutthajjhānaṃ vā. **Samāpajjatī**ti adhigacchati. **Idaṃ hī**tiādinā saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarati. Arahattasacchikiriyā nāma aggamaggabhāvanāya sati atthato āpannā hoti, aggamaggapaññā eva tadatthaṃ adhimuccitabbāti dassento, **‘‘atha vā’’**ti vikappantaramāha. Tattha yathā nāma pāsādassa atthāya samānītadabbasambhārāvayave appahonte kūṭāgāraṃ kātuṃ na pahontiyeva, evaṃsampadamidanti dassento, **‘‘taṃ anabhisambhuṇanto āneñjaṃ vā samāpajjatī’’**ti āha. **Catusaccaṃ vā sacchikaroti** heṭṭhimamaggādhigamanavasena āneñjaṃ vā samāpajjati ubhayassapi hetupariggahitattā.

Tatrāti tasmiṃ ‘‘paññāya vā adhimuccati, āneñjaṃ vā samāpajjatī’’ti yathāvutte visesādhigame ayaṃ idāni vuccamāno yojanānayo. **Evaṃ hotī**ti idāni vuccamānākārena cittābhinīhāro hoti. **Kicca**nti pabbajitakiccaṃ. **Tato**ti arahattādhigamanato. **Osakkitamānaso**ti saṃkucitacitto. **Antarā na tiṭṭhatī**ti asamāhitabhūmiyaṃ na tiṭṭhati. Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **‘‘yathā’’**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – yathā tassa purisassa vanamahiṃsaṃ gahetuṃ ussāhavato osakkantassa sasagodhādiggahaṇe vattabbameva natthi, evaṃ imassapi bhikkhuno arahattaṃ gahetuṃ ussāhavato tato osakkitvā catutthajjhānasamāpajjane vattabbameva natthīti. **Eseva nayo**ti yathāvuttaṃ upamaṃ upamāsaṃsandanañca maggabhāvanāyojanāyaṃ catusaccasacchikiriyāyojanāyañca atidisati.

Hetuatthajotano **ya**nti nipāto, karaṇe vā etaṃ paccattavacananti āha **‘‘yena kāraṇenā’’**ti. Tassa saṃvattanaṃ arahati, taṃ vā payojanaṃ etassāti **taṃsaṃvattanikaṃ. Viññāṇa**nti vipākaviññāṇaṃ. Āneñjasabhāvaṃ upagacchatīti **āneñjūpagaṃ**. Yathā kusalaṃ āneñjasabhāvaṃ, evaṃ taṃ vipākaviññāṇampi āneñjasabhāvaṃ upagataṃ assa bhaveyya. Tenāha – **‘‘kādisameva bhaveyyāti attho’’**ti. **Kecī**ti abhayagirivāsino. **Kusalaviññāṇa**nti vipākaviññāṇampi taṃ kusalaṃ viya vadanti. **Tannāmakamevā**ti kusalaṃ viya āneñjanāmakameva siyā. Ettha ca purimavikappe ‘‘āneñjūpaga’’nti taṃsadisatā vuttā, dutiyavikappe tato eva taṃsamaññatā. **So panāyamattho**ti āneñjasadisatāya vipākakālepi taṃnāmakameva assāti yathāvutto attho. **Iminā nayenā**ti iminā vuttanayena. Ettha hi

āneñjābhisaṅkhārahetuvipākaviññāṇaṃ ‘‘āneñjūpagaṃ hoti viññāṇa’’nti vuttattā taṃnāmakameva katvā dīpitaṃ. **Arahattassāpī**ti **api**saddena aggamaggabhāvanāyapi heṭṭhimamaggabhāvanāyapīti attho saṅgahitoti daṭṭhabbo. **Samādhivasena osakkanā kathitā**ti ‘‘vipulena mahaggatena cetasā vihareyya’’nti samathanayaṃ dassetvā desanā kathitā.

67. **Ayañhi bhikkhū**ti yaṃ uddissa ayaṃ dutiyāneñjasappāyadesanāya bhikkhu vutto. **Paññavantataro**ti vatvā taṃ dassetuṃ, **‘‘dvinnampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasatī’’**ti vuttaṃ. Heṭṭhimassa hi ‘‘ye ca diṭṭhadhammikā kāmā’’tiādinā rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāneva rūpamukhena vipassanābhiniveso kato, imassa pana ‘‘yaṃ kiñci rūpa’’ntiādinā sakalarūpadhammavasena. Bhagavā hi kammaṭṭhānaṃ kathento kammaṭṭhānikassa bhikkhuno kāraṇabalānurūpameva paṭhamaṃ bhāvanābhinivesaṃ dasseti; so pacchā ñāṇe vipulaṃ gacchante anavasesato dhammaṃ pariggaṇhāti. **Rūpapaṭibāhanenā**ti rūpavirāgabhāvanāya sabbaso samatikkamena. **Sabbatthā**ti sabbesu tatiyāneñjādīsu.

Paññavantataroti paññuttaro. **Tiṇṇampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā**ti kāmaguṇā sabbarūpadhammā kāmasaññāti evaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ kammaṭṭhānavasena tidhā vutte sammasanūpagadhamme ekato katvā, ‘‘sabbametaṃ anicca’’nti ekajjhaṃ gahetvā, sammasati yathā – ‘‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhamma’’nti (dī. ni. 1.298; saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 16; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddesa 4, 7, 8; tissametteyyamāṇavapucchāniddesa 10, 11; paṭi. ma. 2.30). Tenāha – **‘‘ubhayametaṃ anicca’’**ntiādi. Kāmarūpasaññāvasena diṭṭhadhammikasamparāyikabhedato aṭṭha ekekakoṭṭhāsāti evaṃ kataṃ ubhayanti vuttanti āha – **‘‘diṭṭhadhammika…pe… vasena saṅkhipitvā ubhayanti vutta’’**nti. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti taṇhābhinandanāvasena ‘‘etaṃ mamā’’ti, diṭṭhābhinandanāvasena ‘‘eso me attā’’ti evaṃ **abhinandituṃ. Eseva nayo**ti iminā taṇhādiṭṭhivasena ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti abhinandituṃ ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhāpetvā ṭhātunti imamatthaṃ atidisati. **Kāmapaṭibāhanenā**ti idaṃ āgamanapaṭipadādassanatthaṃ, vaṇṇabhaṇanatthañca vuttaṃ. **Rūpapaṭibāhanaṃ** hissa āsannaṃ, tatopi ākāsānañcāyatanasamatikkamo, taṃsamatikkamena saheva sabbe tā **vipassanāvasena osakkanā kathitā** ‘‘ubhayametaṃ anicca’’ntiādivacanato.

68. Idha **attano cā**ti ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ sandhāyāha. **Nirujjhanti** tappaṭibaddhachandarāganirodhena, samāpajjanakkhaṇe pana anuppādanenapi. Tenāha **‘‘ākiñcaññāyatanaṃ patvā’’**ti. **Atappakaṭṭhenā**ti uḷāratarabhāvena jhānasamāpattiyā atittikarabhāvena. **Tameva paṭipada**nti ākiñcaññāyatanabhāvanamāha. **Samādhivasena osakkanā kathitā** tatiyāruppakammaṭṭhānassa vuttattā ‘‘yatthetā’’tiādinā.

Idha **attano**ti dvikoṭikasuññatāmanasikārasaṅkhātaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. **Heṭṭhā vuttapaṭipada**nti anantaraṃ vuttaākiñcaññāyatanakammaṭṭhānaṃ. Sati samathabhāvanāyaṃ suññatāmanasikārassa idha sātisayattā vuttaṃ. **‘‘Dutiyākiñcaññāyatane vipassanāvasena osakkanā kathitā’’**ti.

70. Tatiyākiñcaññāyatane **attano**ti catukoṭikasuññatāmanasikārasaṅkhātaṃ vipassanākammaṭṭhānaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ suññatānupassanādhikāre. **Kvacī**ti katthaci ṭhāne, kāle, dhamme vā. Atha vā **kvacī**ti ajjhattaṃ, bahiddhā vā. **Attano attāna**nti sakattānaṃ. ‘‘Ayaṃ kho, bho brahmā…pe… vasī pitā bhūtabhabyāna’’ntiādinā (dī. ni. 1.42) paraparikappitaṃ attānañca kassaci kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento **‘‘kassacī’’**tiādimāha. Tattha **parassā**ti ‘‘parā pajā’’ti ‘‘paro puriso’’ti ca evaṃ gahitassa. **Na ca mama kvacanī**ti ettha **mama**-saddo aṭṭhānapayuttoti āha **‘‘mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā’’**ti. **Parassa cā**ti attato aññassa, ‘‘paro puriso nāma atthi mamatthāya sajito, tassa vasena mayhaṃ sabbaṃ ijjhatī’’ti evaṃ ekaccadiṭṭhigatikaparikappitavasena paraṃ attānaṃ, tañca attano kiñcanabhūtaṃ na passatīti dassento, **‘‘na ca kvacanī’’**tiādimāha. Ettha ca **nāhaṃ kvacanī**ti sakaattano abhāvaṃ passati. **Na kassaci kiñcanatasmi**nti sakaattano eva kassaci anattaniyataṃ passati. **Na ca, mamā**ti etaṃ dvayaṃ yathāsaṅkhyaṃ sambandhitabbaṃ, **atthī**ti

paccekaṃ. ‘‘Na ca kvacani parassa attā atthī’’ti parassa attano abhāvaṃ passati, ‘‘tassa parassa attano mama kismiñci kiñcanatā na catthī’’ti parassa attano anattaniyataṃ passati. Evaṃ ajjhattaṃ bahiddhā ca khandhānaṃ attattaniyasuññatā suddhasaṅkhārapuñjatā catukoṭikasuññatāpariggaṇhanena diṭṭhā hoti. **Heṭṭhā vuttapaṭipada**nti idhāpi ākiñcaññāyatanakammaṭṭhānameva vadati. **Vipassanāvaseneva osakkanā kathitā** catukoṭikasuññatādassanavisesabhāvato, tappadhānattā cassa manasikārassa.

Idha **attano**ti nevasaññānāsaññāyatanakammaṭṭhānamāha. **Sabbasaññā**ti rūpasaññā paṭighasaññā nānattasaññā heṭṭhimā tisso arūpasaññāti evaṃ sabbasaññā anavasesā nirujjhantīti vadanti. **‘‘Heṭṭhā vuttā’’**ti pana visesitattā imasmiṃ āgatā catutthajjhānasaññādayo api saññāti apare. **Ta**nti sammutimattaṃ kāmasaññāpaṭibāhanavaseneva tesaṃ nānattasaññādinirodhassa atthasiddhattā. **Samādhivasena osakkanā kathitā** nevasaññānāsaññāyatanabhāvanāya samathakammaṭṭhānabhāvato.

71. **Pubbe pañcavidhaṃ kammavaṭṭa**nti purimakammabhavasmiṃ moho avijjā āyūhanā saṅkhārā nikantitaṇhā upagamanaṃ upādānaṃ cetanā bhavoti evamāgato saparikkhāro kammappabandho. **Na āyūhitaṃ assā**ti na cetitaṃ pakappitaṃ bhaveyya. **Etarahi evaṃ pañcavidhaṃ vipākavaṭṭa**nti viññāṇanāmarūpasaḷāyatanaphassavedanāsaṅkhāto paccuppanno vipākappabandho **nappavatteyya** kāraṇassa anipphannattā. **Sace āyūhitaṃ na bhavissatī**ti yadi cetitaṃ pakappitaṃ na siyā. **Yaṃ atthī**ti yaṃ paramatthato vijjamānakaṃ. Tenāha **‘‘bhūta’’**nti. Tañhi paccayanibbattatāya ‘‘bhūta’’nti vuccati. **Taṃ pajahāmī**ti tappaṭibaddhachandarāgappahānena tato eva āyatiṃ anuppattidhammatāpādanavasena pajahāmi pariccajāmi.

Parinibbāyīti saha parikappanena atītattheti āha **‘‘parinibbāyeyyā’’**ti. **Parinibbāyeyya nu kho**ti vā pāṭho, so evattho. **Na kiñci kathita**nti nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā saṅkhārāvasesasukhumabhāvena ñāṇuttarasseva visayabhāvato sarūpato na kiñci kathitaṃ, nayena panassa visesaṃ ñāpetukāmattā. Bhagavato kira etadahosi – ‘‘imissaṃyeva parisati nisinno ānando anusandhikusalatāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ pādakaṃ katvā ṭhitassa bhikkhuno paṭisandhiṃ arahattañca sandhāya pañhaṃ pucchissati, iminā pucchānusandhinā tamatthaṃ desessāmī’’ti. Osakkanāya ca idhādhippetattā bhinnarasadesanā hotīti pucchānusandhi pucchitā. Tasmiñhi asati anusandhibhedabhinnesā desanā, na ca buddhāciṇṇā bhinnarasadesanāti. **Vipassanānissita**nti tannissitaṃ. **Tassa** bhikkhuno. Upādiyati etenāti ca **upādānaṃ. Na parinibbāyati** pahātabbassa appajahanato. Tenāha bhagavā – ‘‘dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā’’ti (ma. ni. 1.240). **Upādānaseṭṭha**nti idaṃ nevasaññānāsaññāyatanabhavassa sabbabhavaggatādassanaparaṃ, na pana ariyabhavaggassa upādānaseṭṭhatāpaṭisedhaparaṃ.

73. **Nissāyā**ti bhavapariyāpannaṃ nāma dhammaṃ nissāya tappariyāpannaṃ nāma nissāya oghanittharaṇā bhagavatā akkhātā; aho acchariyametaṃ, aho abbhutametanti.

Navasupi ṭhānesu samathayānikasseva vasena desanāya āgatattā, idha ca kassacipi pādakajjhānassa anāmaṭṭhattā vuttaṃ – **‘‘ariyasāvakoti sukkhavipassako ariyasāvako’’**ti. **Navannampi kammaṭṭhānaṃ ekato katvā sammasatī**ti idaṃ jhānadhammepi anussavaladdhe gahetvā sammasanaṃ sambhavatīti katvā vuttaṃ; tebhūmakasaṅkhāragataṃ idha vuttanti anavasesato pariggahaṇaṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘yāvatā sakkāyo’’**ti.

Etaṃ amatanti amataṃ nibbānaṃ ārabbha pavattiyā etaṃ arahattaṃ amatarasaṃ. Tenāha – **‘‘etaṃ amataṃ santaṃ, etaṃ paṇīta’’**nti. ‘‘Anupādāya kiñcipi aggahetvā cittaṃ vimuccī’’ti vuttattāpi **anupādā cittassa vimokkho** nibbānaṃ aññattha sutte vuccati.

Tiṇṇaṃ bhikkhūnanti abhinivesabhedena tividhānaṃ. Pādakaṃ katvā ṭhitassa osakkanāya abhāve kāraṇaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Samodhānetvā**ti sammadeva odahitvā tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne asaṅkarato vavatthapetvā. **Sukathitaṃ nāma hoti** kathetabbassa anavasesetvā kathitattā.

Āneñjasappāyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanā

74. Yathā heṭṭhimasopānaphalakaṃ orohantassa pacchimaṃ nāma hoti, evaṃ ārohantassa paṭhamaṃ nāma hotīti vuttaṃ – **''yāva pacchimasopānakaḷevarāti yāva paṭhamasopānaphalakā''**ti. **Vatthuṃ sodhetvā**ti vatthuvijjācariyena vuttavidhinā pāsādavatthuno sodhanavidhiṃ katvā. **Etthā**ti pāsādakaraṇe. Sattadhā bhinnassa vālaggassa aṃsukoṭivedhako **vālavedhi** nāma. **Ṭhānasampādana**nti vesākhamaṇḍalādīnaṃ sampādanaṃ. **Muṭṭhikaraṇādīhī**ti usumuṭṭhikaraṇajiyāgāhajiyāvijjhādīhi. **Evaṃ gaṇāpemā**ti ekaṃ nāma ekameva, dve dukā cattāri, tīṇi tikāni nava, cattāri catukkāni soḷasātiādinā evaṃ gaṇanaṃ sikkhāpema.

75. **Kerāṭikā hontī**ti samayassa anupakkiliṭṭhakaraṇamāyāsāṭheyyena samannāgatā honti. **Taṃ** damanaṃ **jīvitahetupi nātikkamati,** ayamassa jātidosābhāvo.

76. **Satisampajaññāhi samaṅgibhāvatthāyā**ti satatavihāribhāvasādhanehi satisampajaññehi samannāgamatthāya. Nanu ca khīṇāsavā sativepullappattā paññāvepullappattā ca, kathaṃ tassa satisampajaññaṃ payogasādhanīyaṃ pavattanti āha **''dve hī''**tiādi. **Satatavihārī**ti satataṃ samāpattivihāribahulā, tasmā te icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattiṃ samāpajjanti. Vuttavipariyāyena nosatatavihārino daṭṭhabbā. Tenāha **''tatthā''**tiādi. **Appetuṃ na sakkoti** anāciṇṇabhāvato.

Taṃ vitakkentoti ''sāmaṇerassa senāsanaṃ natthi, araññañca sīhādīhi saparissayaṃ, kiṃ nu kho tassa bhavissatī''ti taṃ vitakkento. **Evarūpo**ti ediso yathāvuttasāmaṇerasadiso khīṇāsavo. **Ime dhamme**ti imasmiṃ sutte āgate sīlādidhamme. **Āvajjitvāvā**ti attano parisuddhasīlatādiāvajjanahetu eva samāpajjituṃ sakkhissati.

78. **''Yeme, bho gotamā''**ti vacanassa sambandhaṃ dassetuṃ, **''tathāgate kirā''**tiādi vuttaṃ. **Eva**nti ''yeme, bho gotamā''tiādiākārehi **vattumāraddho.**

Ajjadhammesūti apurātanadhammesu. Takkanamattāni hi tehi kappetvā sayaṃpaṭibhānaṃ viracitāni. Purātanatāya paripuṇṇatāya ekantaniyyānikatāya ca paramo uttamo. Tenāha – ''tesu…pe… uttamoti attho''ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Gaṇakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Gopakamoggallānasuttavaṇṇanā

79. Kammaṃyeva kammanto, so ettha atthīti kammakaraṇaṭṭhānaṃ **''kammanto''**ti vuttaṃ. Tenāha **''kammantaṭṭhāna''**nti. **Tehi dhammehī**ti buddhaguṇehi. Te pana sabbaññutaññāṇappamukhāti katvā āha **''sabbaññutaññāṇadhammehī''**ti. **Sabbena sabba**nti sabbappakārena anavasesaṃ, ettako guṇānaṃ pakārabhedo, tesu kiñcipi pakāraṃ anavasesetvā. **Sabbakoṭṭhāsehi sabba**nti yattakā guṇabhāgā, tehi sabbehi anavasesaṃ nissesameva katvā. **Yopi ahosī**ti yopi kosambivāsīnaṃ bhikkhūnaṃ vasena kosambiyaṃ kalaho ahosi. **Sopi tattheva** uppannaṭṭhāneyeva uppannamatto vūpasamito. **Parinibbutakāle panassā**ti assa sammāsambuddhassa parinibbutakāle pana. Bhiyyosomattāya bhikkhū samaggā jātā, kathañca saṃvego jātoti dassetuṃ **''aṭṭhasaṭṭhī''**tiādi vuttaṃ. Sātisayaṃ abhiṇhañca upasamappattiyā **ativiya upasantupasantā. Anusaṃyāyamāno**ti anu anu sammadeva jānanto vicārento vosāsamāno. ''Anusaññāyamāno''ti vā pāṭho. Tattha ya-kārassa ña-kāraṃ katvā niddesoti āha **''anuvicaramāno''**ti.

80. **Heṭṭhimapucchamevā**ti gopakamoggallānena pucchitapucchameva. So hi ''tehi

dhammehī''tiādinā, ''atthi koci tumhākaṃ sāsanassa sārabhūto bhikkhū''ti pucchi. Ayañca tameva ''paṭisaraṇo''ti pariyāyena pucchi. **Appaṭisaraṇe**ti yaṃ tumhe bhikkhuṃ paṭibodheyyātha, tādisassa abhāvena appaṭisaraṇe. Tathāgatena pavedito dhammo paṭisaraṇaṃ etesanti **dhammapaṭisaraṇā**. Tenāha **''dhammo avassayo''**ti.

81. **Āgacchatī**ti vācuggatabhāvena āgacchati. Vatthuvītikkamasaṅkhāte garugarutaralahulahutarādibhede ajjhācāre āpattisamaññāti āha – **''āpatti…pe… āṇātikkamanamevā''**ti. **Yathādhamma**nti dhammānurūpaṃ. **Yathāsiṭṭha**nti yathānusiṭṭhaṃ. **Dhammo no**ti ettha **no**-saddo avadhāraṇe ''na no samaṃ atthi tathāgatenā''tiādīsu (khu. pā. 6.3; su. ni. 226) viya. Tenevāha **''dhammova kāretī''**ti.

83. ''Yathā taṃ tumhādisehi rakkhakehi gopakehī''ti evaṃ pasannavesena attānaṃ ukkaṃsāpetukāmo. Ariyūpavādapāpaṃ khamāpane sati antarāyāya na hotīti āha – **''iccetaṃ kusala''**nti. **Gonaṅgalamakkaṭo**ti gonaṅguṭṭhamakkaṭo.

84. Ayaṃ ukkaṃsāpetuṃ icchitaṃ yathāraddhamatthaṃ visaṃvādeti avaṇṇitampi vaṇṇitaṃ katvā kathento; imassa vacanassa paṭikkhepena iminā dātabbapiṇḍapātassa antarāyo mā hotūti evaṃ piṇḍapātaṃ rakkhituṃ na kho pana sakkāti yojanā. **Ida**nti ''na kho, brāhmaṇa, so bhagavā''tiādidesanaṃ. **Abbhantaraṃ karitvā**ti nibbānantogadhaṃ katvā, antaraṃ vā tassa nijjhānassa kāraṇaṃ katvā. Kāmarāgavasena hi taṃ nijjhānaṃ hotīti. **Idhā**ti imasmiṃ suttapadese. **Sabbasaṅgāhikajjhāna**nti lokiyalokuttarassa antarāyo mā hotūti evaṃ katvāpi rūpāvacarassa maggajhānassa phalajhānassāti sabbassapi saṅgaṇhanavasena desitattā sabbasaṅgāhakajjhānaṃ nāma kathitaṃ.

Yaṃ no mayanti ettha **no**ti nipātamattaṃ. **Taṃ no**ti ettha pana **no**ti amhākanti attho. **Usūyati** rājakiccapasutatādhīnatāya ekatthābhinivesabhāvato. Mandapaññatāya vassakāragataissābhibhūtacittatāya paripuṇṇaṃ katvā vuttampi atthaṃ anupadhārento āha – **''ekadesameva kathesī''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Gopakamoggallānasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanā

85. **Tasmiṃ ahū**ti tasmiṃ ahanīti āha **''tasmiṃ divase''**ti. **Anasanenā**ti sabbaso āhārassa abhuñjanena sāsanikasīlena bāhirakaanasanena upetā hutvāti yojanā. **Vā**-saddena khīrapānamadhusāyanādividhiṃ saṅgaṇhāti. Upecca vasitabbato **uposatho,** pātimokkhuddeso. Upetena samannāgatena hutvā vasitabbato santāne vāsetabbato **uposatho,** sīlaṃ. Anasanādidhammādiṃ vā upecca vasanaṃ upavāso **uposatho**. Tathārūpe hatthijātivisese uposathoti samaññāmattanti āha – **''uposatho nāma nāgarājātiādīsu paññattī''**ti. Vuttanayena upavasanti etthāti **uposatho,** divaso. **So panesa** uposatho. **Māsapuṇṇatāyā**ti māsassa pūritabhāvena. **Sampuṇṇā**ti sabbaso puṇṇā. Tāya hi rattiyā vasena māso anavasesato puṇṇo hoti. Māsaddhamāsādibhedaṃ kālaṃ māti minanto viya hotīti ca **''mā''iti cando vuccati. Etthā**ti etissā rattiyā. Puṇṇo paripuṇṇakalo jātoti **puṇṇamā**. Tañhi candapāripūriyā māsapāripūriyā evamāha. Etena tassa uposathabhāvaṃ dasseti.

Dissati phalaṃ sandissatīti **deso,** hetūti āha **''desanti kāraṇa''**nti. **Sabbaṃ kathenti** sabbaṃ attanā pariggahitappakāraṃ kathenti. **Kathetuṃ na sakkonti** avisayattā. **Pāsādapariveṇe**ti pāsādassa purato vivaṭaṅgaṇe. **Heṭṭhā vuttanayenā**ti sekhasutte (ma. ni. aṭṭha. 2.22) vuttanayena vitthāretabbaṃ.

86. **Ime nu kho**ti ettha nūti saṃsayajotanoti āha – **''vimatipucchā viya kathitā''**ti. **Jānantenā**tiādi pucchāvattadassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, na pucchakassa satthu attano ajānanabhāvadīpanaparaṃ. Jānāti hi bhagavā. **Ajānantena viya hutvā** pucchite. Yathābhūtasabhāvaṃ **jānanto viya pucchati** kohaññe

ṭhatvā. Tenāha – **‘‘thero evarūpaṃ vacanaṃ kiṃ karissatī’’**ti kāraṇassa suppahīnattāti adhippāyo.

Chandamūlakāti taṇhāchandamūlakā. Taṇhā hi dukkhasamudayo. Kusalasañño vā thiravisadanipuṇasañño vā, kusalasaṅkhāro vā tikhiṇathiravisadasaṅkhāro vā; suvisuddhavipulodāraviññāṇo vāti imamatthaṃ **‘‘saññādīsupi eseva nayo’’**ti iminā atidisati. Kasmā panettha anāgatakālavaseneva desanā āgatāti āha **‘‘yasmā panā’’**tiādi.

Khandhānaṃ khandhapaṇṇattīti khandhasaddābhidheyyānaṃ ruppanānubhavanasañjānanābhisaṅkharavijānanasabhāvānaṃ atthānaṃ ‘‘khandho’’ti ayaṃ samaññā. **Kittakenā**ti kiṃparimāṇena atthena, rāsatthabhāgatthādīsu kīdisenāti adhippāyo.

Hetuhetūti hetupaccayabhūto hetu. Yo hi lobhādīnaṃ sahajātadhammesu mūlaṭṭhenupakārakabhāvo nippariyāyena hetuttho; so pathavīādīsupi paccayabhāvamattena hetupariyāyadassanato dutiyena hetu-saddena visesetvā vutto **‘‘hetuhetū’’**ti. Avijjā puññābhisaṅkhārādīnaṃ sādhāraṇapaccayattā sādhāraṇahetu, ‘‘atītānāgatapaccuppannānaṃ kammasamādānānaṃ ṭhānaso hetuso vipāka’’nti ettha vijjamānesupi aññesu paccayesu iṭṭhāniṭṭhavipākaniyāmakattā kammaṃ tassa padhānakāraṇanti āha – **‘‘kusalākusalaṃ attano attano vipākadāne uttamahetū’’**ti. ‘‘Mahābhūtā hetū’’ti ayamevattho ‘‘mahābhūtā paccayo’’ti imināpi vuttoti hetusaddapaccayasaddānaṃ samānatthattā paccayo eva hetu **paccayahetu,** yo ca rūpakkhandhassa hetu, so eva tassa paññāpanāya paccayoti vuttoti āha – **‘‘idha paccayahetu adhippeto’’**ti. Yadaggena paccayadhammo attano paccayuppannassa uppādāya ṭhitiyā ca paccayo, tadaggena tassa bhāvato samaññāto paññāpanāyapi so paccayoti vattabbataṃ arahatīti. Pāḷiyaṃ avibhāgena vuttamatthaṃ vibhāgena dassetuṃ, **‘‘tattha pathavīdhātū’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **paññāpanāyā**ti sahetuahetukantiādiākārehi bodhanāya. Taṃ pana sabbodhanaṃ ñāṇena dassanaṃ hotīti vuttaṃ **‘‘dassanatthāyā’’**ti.

Phassoti phassasamaṅgībhāvo. So cettha sakiccanipphādanasamatthassa phassassa nibbatti. Nibbatto hi phasso tathārūpāya vedanāya paccayo hotīti. Etadatthamevettha bhagavatā puggalādhiṭṭhānā desanā katā, tasmā paccuppannātītakālavasena dvikāliko phassasaddo veditabbo. Phasse sati vedeti phassapaccayā vedanāicceva vuttaṃ hoti. Sesapadadvayepi eseva nayo. Yatheva hi vedanāya evaṃ saññāya saṅkhārānampi phasso visesapaccayo tasmiṃ asati abhāvato. Cetanāggahaṇena āyūhanānurūpatāya tappadhānattā saṅkhārakkhandhadhammā gahitā. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhabhājanīye (vibha. 21, 22) ca ‘‘cakkhusamphassajā cetanā’’tiādinā cetanāva niddiṭṭhā. **Viññāṇakkhandhassā**ti ettha ekasmiṃ bhave ādibhūtaviññāṇassa nāmarūpapaccayataṃ dassetuṃ, **‘‘paṭisandhiviññāṇena tāvā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha gabbhaseyyakassa sabhāvakassa rūpapavattiṃ sandhāya **‘‘uparimaparicchedenā’’**ti vuttaṃ samatiṃsato upari paṭisandhikkhaṇe tassa rūpānaṃ asambhavato. Idāni pavattiviññāṇassa nāmarūpapaccayaṃ dvāravasena dassetuṃ, **‘‘cakkhudvāre’’**tiādi vuttaṃ. Nanu ca viññāṇassapi phasso paccayo, kasmā tayo eva khandhā phassapaccayā vuttāti? Saccametaṃ, yathā pana viññāṇasahito phasso vedanādīnaṃ paccayo, na evaṃ viññāṇassa. Tenāha bhagavā – ‘‘tiṇṇaṃ saṅgati phasso’’ti (ma. ni. 1.204; ma. ni. 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.44, 45; 2.4.60) phasso viya nāmarūpaṃ viññāṇassa visesapaccayo yathā nāmarūpapaccayāpi viññāṇanti. Tasmā imaṃ visesaṃ dassetuṃ nāmarūpasseva viññāṇapaccayatā vuttā, na phassassa.

87. Yāva sakkāyadiṭṭhi samuppajjati, tāva vaṭṭassa pariyanto natthevāti appahīnasakkāyadiṭṭhiko vaṭṭe paribbhamatīti āha – **‘‘kathaṃ pana, bhanteti vaṭṭaṃ pucchanto’’**ti. Yathā ca sakkāyadiṭṭhijotanā vaṭṭapucchā, evaṃ tabbhedanajotanā vivaṭṭapucchāti āha – **‘‘sakkāyadiṭṭhi na hotīti vivaṭṭaṃ pucchanto’’**ti.

88. **Ayaṃ rūpe assādo**ti yāthāvato dassanaṃ pariññābhisamayo, dukkhasaccapariyāpannañca rūpanti āha – **‘‘iminā pariññāpaṭivedho ceva dukkhasaccañca kathita’’**nti. ‘‘Yaṃ rūpaṃ

anicca’’ntiādivacanato aniccādibhāvo tattha ādīnavo, so cassa paccayādhīnavuttitāya paccayo samudayasaccanti samudayappahānena ādīnavasamatikkamoti ādīnavaggahaṇena siddhamatthamāha – **‘‘pahānapaṭivedho ceva samudayasaccañcā’’**ti. Sabbasaṅkhatanissaraṇaṃ nibbānañca sacchikiriyābhisamayavasena paṭivijjhitabbanti āha – **‘‘iminā sacchikiriyāpaṭivedho ceva nirodhasaccañcā’’**ti. **Imesu tīsu ṭhānesū**ti yathāvuttesu dukkhādīsu tīsu abhisamayaṭṭhānesu. **Ye sammādiṭṭhiādayo dhammā**ti ye ariyamaggasaññitā sammādiṭṭhiādayo aṭṭha, satta vā dhammā. **Bhāvanāpaṭivedho maggasacca**nti bhāvanābhisamayavasena pavattaṃ maggasaccaṃ. **Sesapadesupī**ti, ‘‘ayaṃ vedanāya assādo’’tiādipadesupi.

89. **Imasmi**nti āsannapaccakkhatāya sakaattabhāvo gahito, tadeva ajjhattā khandhāti tappaṭiyogitāya, **‘‘bahiddhāti parassa saviññāṇake kāye’’**ti vuttaṃ. **Sabbanimittesū**ti sabbesu rūpanimittādīsupi. Tāni pana indriyabaddhānipi anindriyabaddhānipi taṃsabhāvānīti āha **‘‘anindriyabaddhampi saṅgaṇhātī’’**ti. Viññāṇaggahaṇenevettha vedanādayopi gahitā avinābhāvatoti, **‘‘saviññāṇake kāye’’**ti vuttaṃ. **‘‘Kāyo’’**ti vā khandhasamūhoti attho.

90. **Anattani ṭhatvā**ti attarahite anattasabhāve khandhakoṭṭhāse ṭhatvā taṃ ādhāraṃ katvā **katāni** kammāni. **Katarasmiṃ attani ṭhatvā**ti kīdise attani nissayavipākaṃ dassanti vipaccissanti. Etena kārakavedakarahitattā attapakkhakammakāni na yujjantīti dasseti, khandhānaṃ khaṇikattā ca katanāsaakatabbhāgamadoso ca āpajjatīti.

Tatrāyaṃ (itivu. aṭṭha. 74; sārattha. ṭī. 1.5) codanāsodhanāvidhi – pāṇātipātavasena tāva kammapathasambandhavibhāvanā, khaṇe khaṇe hi nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, so arūpattā na chedanabhedanādivasena vikopanasamattho, napi vikopanīyo. Atha rūpasantāno, so acetanattā kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipātāpuññaṃ pasavati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappahārādiko atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya, anāgatesu, paccuppannesu vā, tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṃ abhāvato, paccuppannesu ca saṅkhārānaṃ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappahārādippayogahetukaṃ maraṇaṃ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṃ kassa so payogo? Khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccateyathāvuttavadhakacetanāsahito saṅkhārapuñjo sattasaṅkhāto hanti. Tena pavattitavadhappayoganimittaṃ apagatausmāviññāṇajīvitindriyo matavohārapavattinibandhano yathāvuttavappayogakaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno. Vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattitavibandhakavisadirūpuppattiyā vigate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo; nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katappayogavasena tadanantaraṃ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā anuppattito. Khaṇikānaṃ saṅkhārānaṃ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṃ maraṇaṃ; na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādane niyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā – ‘‘padīpo pakāseti, nisākaro candimā’’ti. Na ca kevalassa vacādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato; santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṃ atthakiriyasiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammunā baddho; tato eva yasmiṃ santāne pāṇātipātacetanā pavattā; tattheva santāne paccayantarasamavāyena bhavantare nirayādīsu tassā phalappavattīti nattheva katavināso akatabbhāgamo ca. Iminā nayena adinnādānādīnañca vasena yathārahaṃ kammapathasambandhavibhāvanā veditabbāti.

Sabbo diṭṭhiggāho taṇhāvasagatasseva hotīti āha **‘‘taṇhādhipateyyenā’’**ti. **Tesu tesu dhammesū**ti mayā desiyamānadassanadhammesu. **Pakatikammaṭṭhāna**nti tassa therassa santike gahetvā parihariyamānakammaṭṭhānaṃ. **Aññaṃ navakammaṭṭhāna**nti bhagavato desanānusārena gahitaṃ aññaṃ navaṃ kammaṭṭhānaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāpuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanā

91. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta**nti āmeḍitavacanaṃ byāpanicchāvasena vuttanti āha – **‘‘yaṃ yaṃ disa’’**ntiādi. **Anuviloketvā**ti ettha **anu**saddopi byāpanicchāyamevāti anu anu viloketvāti attho. Tenevāha – **‘‘tato tato viloketvā’’**ti. Asanto nīco purisoti **asappuriso**ti āha – **‘‘pāpapuriso lāmakapuriso’’**ti. **So**ti asappuriso. **Ta**nti asappurisaṃ **jānituṃ na sakkoti** asappurisadhammānaṃ yāthāvato ajānanato. **Pāpadhammasamannāgato**ti kāyaduccaritādiasantuṭṭhitādilāmakadhammasamannāgato. Asappurise bhatti etassāti **asappurisabhatti**. Tenāha – **‘‘asappurisasevano’’**ti. Asappurisadhammo asappuriso uttarapadalopena, tesaṃ cintanasīloti **asappurisacintī**. Tenāha **‘‘asappurisacintāya cintako’’**ti, duccintitacintīti attho. **Asappurisamantana**nti asādhujanavicāraṃ asappurisavīmaṃsaṃ. **Asappurisavāca**nti catubbidhaṃ dubbhāsitaṃ. **Asappurisakammaṃ** nāma tividhampi kāyaduccaritaṃ. **Asappurisadiṭṭhi** nāma visesato dasavatthukā micchādiṭṭhi, tāya samannāgato **asappurisadiṭṭhiyā samannāgato, asappurisadānaṃ** nāma asakkaccadānādi. Sabbopāyamattho pāḷito eva viññāyati.

‘‘Pāṇaṃ hanissāmī’’tiādikā cetanā kāmaṃ parabyābādhāyapi hotiyeva, yathā pana sā attano balavataradukkhatthāya hoti, tathā na parassāti imamatthaṃ dassetuṃ, **‘‘attano dukkhatthāya cinteti’’**icceva vutto. **Yathā asuko asuka**ntiādīhi pāpako pāpavipākekadesaṃ balavaṃ garutaraṃ vā paccanubhontopi yathā paro paccanubhoti, na tathā sayanti dasseti. Tenāha **‘‘parabyābādhāyā’’**ti. **Gahetvā**ti pāpakiriyāya sahāyabhāvena gahetvā.

Asakkaccanti anādaraṃ katvā. Deyyadhammassa asakkaraṇaṃ appasannākāro, puggalassa asakkaraṇaṃ agarukaraṇanti imamatthaṃ dassento, **‘‘deyyadhammaṃ na sakkaroti nāmā’’**tiādimāha. **Acittīkatvā**ti na citte katvā, na pūjetvāti attho. Pūjento hi pūjetabbavatthuṃ citte ṭhapeti, tato na bahi karoti. Cittaṃ vā acchariyaṃ katvā paṭipatti **cittīkaraṇaṃ,** sambhāvanakiriyā. Tappaṭikkhepato **acittīkaraṇaṃ,** asambhāvanakiriyā. **Apaviddha**nti ucchiṭṭhādichaḍḍanīyadhammaṃ viya avakhittakaṃ. Tenāha – **‘‘chaḍḍetukāmo viyā’’**tiādi. **Rogaṃ pakkhipanto viyā**ti rogikasarīraṃ odanādīhi pamajjitvā vammike rogaṃ pakkhipanto viya. Addhā imassa dānassa phalaṃ mameva āgacchatīti evaṃ yassa tathā diṭṭhi atthi, so āgamanadiṭṭhiko, ayaṃ pana na tādisoti āha **‘‘anāgamanadiṭṭhiko’’**ti. Tenāha – **‘‘no phalapāṭikaṅkhī hutvā detī’’**ti.

Kāmañcāyaṃ yathāvuttapuggalo asaddhammādīhi pāpadhammehi samannāgato, tehi pana sabbehipi micchādassanaṃ mahāsāvajjanti dassetuṃ, **‘‘tāya micchādiṭṭhiyā niraye upapajjatī’’**ti vuttaṃ. **Vuttapaṭipakkhanayenā**ti kaṇhapakkhe vuttassa atthassa vipariyāyena sukkapakkhe attho veditabbo. ‘‘Sadevakaṃ loka’’ntiādīsu (pārā. 1) devasaddo chakāmāvacaradevesu, evamidhāti āha **‘‘chakāmāvacaradevā’’**ti. Tattha brahmānaṃ visuṃ gahitattā kāmāvacaradevaggahaṇanti ce? Idha dānaphalassa adhippetattā kāmāvacaradevaggahaṇaṃ, tatthāpi chakāmāvacaraggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ devamahattatādivacanato. **Tiṇṇaṃ kulānaṃ sampattī**ti khattiyamahattādīnaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ sampatti, na kevalaṃ kulasampadā eva adhippetā, atha kho tattha āyuvaṇṇayasabhogaissariyādisampadāpi adhippetāti daṭṭhabbaṃ uḷārassa dānamayapuññassa vasena tesampi samijjhanato. **Suddhavaṭṭavaseneva kathitaṃ** sukkapakkhepi sabbaso vivaṭṭassa anāmaṭṭhattā. Saddhādayo hi lokiyakusalasambhārā evettha adhippetāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca devadahavaggavaṇṇanā.

2. Anupadavaggo

1. Anupadasuttavaṇṇanā

93. **Iddhimāti guṇo pākaṭo** paratoghosena vinā pāsādakampanadevacārikādīhi sayameva pakāsabhāvato; dhutavādādiguṇānampi tathābhāve eteneva nayena tesaṃ guṇānaṃ pākaṭayogato ca paresaṃ nicchitabhāvato ca. **Paññavato guṇā**ti paññāpabhedapabhāvite guṇavisese sandhāya vadati. Te hi yebhuyyena paresaṃ avisayā. Tenāha – **''na sakkā akathitā jānitu''**nti. Visabhāgā sabhāgā nāma ayonisomanasikārabahulesu puthujjanesu, te pana appahīnarāgadosatāya parassa vijjamānampi guṇaṃ makkhetvā avijjamānaṃ avaṇṇameva ghosentīti āha – **''visabhāga…pe… kathentī''**ti.

Yā aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **dhātukusalatā. Āyatanakusalatāya**pi eseva nayo. Avijjādīsu dvādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu kosallaṃ **paṭiccasamuppādakusalatā**. Idaṃ imassa phalassa ṭhānaṃ kāraṇaṃ, idaṃ aṭṭhānaṃ akāraṇanti evaṃ ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānanā, ayaṃ **ṭhānāṭṭhānakusalatā**. Yo pana imesu dhātuādīsu pariññābhisamayādivasena nissaṅgagatiyā paṇḍāti laddhanāmena ñāṇena ito gato pavatto, ayaṃ **paṇḍito** nāmāti āha – **''imehi catūhi kāraṇehi paṇḍito''**ti. Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseva nayoti āha – **''mahāpaññādīhi samannāgatoti attho''**ti.

Nānattanti yāhi mahāpaññādīhi samannāgatattā thero ''mahāpañño''tiādinā kittīyati, tāsaṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā. Yassa kassaci (dī. ni. ṭī. 3.216; saṃ. ni. ṭī. 1.1.110; a. ni. ṭī. 1.1.584) visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassa kiccasiddhiyā dassento, **''mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā''**tiādimāha. Tattha hetumahantatāya paccayamahantatāya nissayamahantatāya pabhedamahantatāya kiccamahantatāya phalamahantatāya ānisaṃsamahantatāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetū** alobhādayo, **paccayā** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayā** sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhiniyatatā taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadaṅgādivasena paṭipakkhassa vidhamanaṃ. **Phalaṃ** saggasampadā nibbānasampadā ca. **Ānisaṃso** piyamanāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge (visuddhi. 1.9) ākaṅkheyyasuttādīsu (ma. ni. 1.64 ādayo) ca āgatanayena veditabbo. Iminā nayena **samādhikkhandhā**dīnampi mahantatā yathārahaṃ niddhāretvā veditabbā, **ṭhānāṭṭhānā**dīnaṃ pana mahantabhāvo mahāvisayatāya veditabbo. Tattha ṭhānāṭṭhānānaṃ mahāvisayatā bahudhātukasutte (ma. ni. 3.124 ādayo) sayameva āgamissati. **Vihārasamāpattīnaṃ** samādhikkhandhe niddhāritanayena veditabbā, **ariyasaccānaṃ** sakalasāsanasaṅgahaṇato saccavibhaṅge (vibha. 189 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanāsu (vibha. aṭṭha. 189 ādayo) āgatanayena. **Satipaṭṭhānā**dīnaṃ vibhaṅgādīsu (vibha. 355 ādayo) taṃsaṃvaṇṇanādīsu (vibha. aṭṭha. 355 ādayo) ca āgatanayena. **Sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa mahato sukhassa mahato atthassa mahato yogakkhemassa nipphattibhāvato santapaṇītanipuṇaatakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca. **Abhiññānaṃ** mahāsambhārato mahāvisayato mahākiccato mahānubhāvato mahānipphattito ca. **Nibbānassa** madanimmadanādimahatthasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – **nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī**ti, ''ayaṃ rūpakkhandho nāma…pe… ayaṃ viññāṇakkhandho nāmā''ti, evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi ''ekavidhena rūpakkhandho, ekādasavidhena rūpakkhandho, ekavidhena vedanākkhandho, bahuvidhena vedanākkhandho, ekavidhena saññākkhandho…pe… ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvidhena viññāṇakkhandho''ti evaṃ ekekassa khandhassa ekavidhādivasena atītādibhedavasenapi nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ

pavattati. Tathā ‘‘idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma…pe… idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve catubhūmakā’’ti evaṃ āyatananānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānādhātūsūti ‘‘ayaṃ cakkhudhātu nāma…pe… ayaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve catubhūmakā’’ti evaṃ nānādhātūsu paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tayidaṃ upādiṇṇakadhātuvasena vuttanti veditabbaṃ. Paccekabuddhānañhi dvinnañca aggasāvakānaṃ upādiṇṇakadhātūsuyeva nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tañca kho ekadesatova, no nippadesato, anupādiṇṇakadhātūnaṃ pana nānākaraṇaṃ na jānantiyeva. Sabbaññubuddhānaṃyeva pana, ‘‘imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kaṇho, imassa bahalattaco, imassa tanuttaco, imassa pattaṃ vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ, imassa pupphaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odātaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ, phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṇṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ madhuraṃ tittakaṃ ambilaṃ kaṭukaṃ kasāvaṃ, kaṇṭako tikhiṇo atikhiṇo ujuko kuṭilo lohito odāto hotī’’ti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Atthesūti rūpādīsu ārammaṇesu. **Nānāpaṭiccasamuppādesū**ti ajjhattabahiddhābhedato santānabhedato ca nānappabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādiaṅgānañhi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāti. Tenāha – saṅkhārapiṭake ‘‘dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā’’ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti nānāsabhāvesu niccasārādivirahato suññasabhāvesu, tato eva itthipurisaattaattaniyādivasena anupalabbhesu sabhāvesu. Ma-kāro hettha padasandhikaro. **Nānāatthesū**ti atthapaṭisambhidāvisayesu paccayuppannādinānāatthesu. **Dhammesū**ti dhammapaṭisambhidāvisayesu paccayādinānādhammesu. **Niruttīsū**ti tesaṃyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātāsu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesū**ti ettha atthapaṭisambhidādīsu visayabhūtesu, ‘‘imāni idamatthajotakānī’’ti (vibha. 725-745) tathā tathā paṭibhānato paṭibhānānīti laddhanāmesu ñāṇesu. **Puthu nānāsīlakkhandhesū**tiādīsu sīlassa puthuttaṃ nānattañca vuttameva. Itaresaṃ pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākaṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha – **‘‘puthu nānājanasādhāraṇe dhamme samatikkammā’’**ti. Tenassa madanimmadanādipariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evaṃ visayavasena paññāya mahattaṃ puthuttañca dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsabhāvaṃ, pavattiākāravasena javanabhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvañca dassetuṃ, **‘‘katamā hāsapaññā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **hāsabahulo**ti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretī**ti haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā pītisahagatāya paññāya. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullā vikasitā viya pavattati; na upekkhāsahagatāti pātimokkhasīlaṃ ṭhapetvā hāsanīyaṃ paraṃ tividhampi sīlaṃ paripūretīti attho. Visuṃ vuttattā puna **sīlakkhandha**māha. **Samādhikkhandha**ntiādīsupi eseva nayo.

Rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti rūpakkhandhaṃ aniccanti sīghaṃ vegena pavattiyā paṭipakkhadūrībhāvena pubbābhisaṅkhārassa sātisayattā indena vissaṭṭhavajiraṃ viya lakkhaṇaṃ paṭivijjhantī adandhāyantī rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, tasmā sā **javanapaññā** nāmāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ, **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenā**ti yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasabhāvattā. **Bhayaṭṭhenā**ti bhayānakabhāvato. **Asārakaṭṭhenā**ti attasāravirahato niccasārādivirahato ca. **Tulayitvā**ti tulābhūtāya vipassanāpaññāya tuletvā. **Tīrayitvā**ti tāya eva tīraṇabhūtāya tīretvā. **Vibhāvayitvā**ti yāthāvato pakāsetvā pañcakkhandhaṃ **vibhūtaṃ katvā. Rūpanirodhe**ti rūpakkhandhassa nirodhabhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhāravasena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ, puna **‘‘rūpa’’**ntiādi vuttaṃ. Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenāti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhasamucchindanena veditabboti, **‘‘khippaṃ kilese chindatīti tikkhapaññā’’**ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento, **‘‘uppannaṃ kāmavitakka’’**ntiādimāha. Tikkhapañño hi khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha –

‘‘ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā adhigatā hontī’’tiādi.

‘‘Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā saṅkhatā paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā nirodhadhammā’’ti yāthāvato dassanena saccasampaṭivedho ijjhati, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ, **‘‘sabbasaṅkhāresu ubbegabahulo hotī’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahulo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhaṃ pavattasaṃvego. **Uttāsabahulo**ti ñāṇutrāsavasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrastamānaso. Tena ādīnavānupassanamāha. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti pana iminā nibbidānupassanaṃ āha – **aratibahulo**tiādinā tassā eva aparāparuppattiṃ. **Bahimukho**ti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhanaṃ nibbedho, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā nibbedhā, sāva paññā **nibbedhikā**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Pajjati etena vipassanādikoti **padaṃ,** samāpatti, tasmā **anupada**nti anusamāpattiyoti attho. **Padaṃ** vā sammasanupagā dhammā vipassanāya pavattiṭṭhānabhāvato. Tenāha **‘‘samāpattivasena vā’’**ti. **Jhānaṅgavasena vā**ti jhānaṅgavasenāti ca attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana kamattho idha padasaddo, tasmā anupadaṃ anukkamenāti ayamettha atthoti āha **‘‘anupaṭipāṭiyā’’**ti. **Dhammavipassana**nti taṃtaṃsamāpatticittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ vipassanaṃ. **Vipassatī**ti samāpattiyo jhānamukhena te te dhamme yāthāvato pariggahetvā, ‘‘itipi dukkhā’’tiādinā sammasati. **Addhamāsena arahattaṃ patto** ukkaṃsagatassa sāvakānaṃ sammasanacārassa nippadesena pavattiyamānattā, sāvakapāramīñāṇassa ca tathā paṭipādetabbattā. **Evaṃ santepī**ti yadipi mahāmoggallānatthero na cirasseva arahattaṃ patto; dhammasenāpati pana tato cirena, evaṃ santepi yasmā moggallānattheropi mahāpaññova, tasmā sāriputtattherova mahāpaññataroti. Idāni tamatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ, **‘‘mahāmoggallānatthero hī’’**tiādi vuttaṃ. Sammasanaṃ carati etthāti sammasanacāro, vipassanābhūmi, taṃ **sammasanacāraṃ. Ekadesamevā**ti sakaattabhāve saṅkhāre anavasesato pariggahetuñca sammasituñca asakkontaṃ attano abhinīhārasamudāgatañāṇabalānurūpaṃ ekadesameva pariggahetvā sammasanto. Nanu ca ‘‘sabbaṃ, bhikkhave, anabhijānaṃ aparijānaṃ avirājayaṃ appajahaṃ abhabbo dukkhakkhayāyā’’ti (saṃ. ni. 4.26) vacanato vaṭṭadukkhato muccitukāmena sabbaṃ pariññeyyaṃ parijānitabbameva? Saccametaṃ, tañca kho sammasanupagadhammavasena vuttaṃ. Tasmā sasantānagate sabbadhamme, parasantānagate ca tesaṃ santānavibhāgaṃ akatvā bahiddhābhāvasāmaññato sammasanaṃ, ayaṃ sāvakānaṃ sammasanacāro. Thero pana bahiddhādhammepi santānavibhāgena keci keci uddharitvā sammasi, tañca kho ñāṇena phuṭṭhamattaṃ katvā. Tena vuttaṃ – **‘‘yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viya ekadesameva sammasanto’’**ti. Tattha ñāṇena nāma yāvatā neyyaṃ pavattitabbaṃ, tathā apavattanato **‘‘yaṭṭhikoṭiyā uppīḷento viyā’’**tiādi vuttaṃ. Anupadadhammavipassanāya abhāvato **‘‘ekadesameva sammasanto’’**ti vuttaṃ.

Buddhānaṃ sammasanacāro dasasahassilokadhātuyaṃ sattasantānagatā, anindriyabaddhā ca saṅkhārāti vadanti, koṭisatasahassacakkavāḷesūti apare. Tathā hi addhattayavasena paṭiccasamuppādanayaṃ osaritvā chattiṃsakoṭisatasahassamukhena buddhānaṃ mahāvajirañāṇaṃ pavattaṃ. Paccekabuddhānaṃ sasantānagatehi saddhiṃ majjhimadesavāsisattasantānagatā anindriyabaddhā ca sammasanacāroti vadanti, jambudīpavāsisattasantānagatāti keci. Dhammasenāpatinopi yathāvuttasāvakānaṃ vipassanābhūmiyeva sammasanacāro. Tattha pana thero sātisayaṃ niravasesaṃ anupadadhammaṃ vipassi. Tena vuttaṃ – **‘‘sāvakānaṃ sammasanacāraṃ nippadesaṃ sammasī’’**ti.

Tattha ‘‘sāvakānaṃ vipassanābhūmī’’ti ettha sukkhavipassakā lokiyābhiññappattā pakatisāvakā aggasāvakā paccekabuddhā sammāsambuddhāti chasu janesu sukkhavipassakānaṃ jhānābhiññāhi anadhigatapaññānepuññattā andhānaṃ viya icchitapadesokkamanaṃ vipassanākāle icchikicchitadhammavipassanā natthi. Te yathāpariggahitadhammamatteyeva ṭhatvā vipassanaṃ vaḍḍhenti. Lokiyābhiññappattā pana pakatisāvakā yena mukhena vipassanaṃ ārabhanti; tato aññena vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti vipulañāṇattā. Mahāsāvakā abhinīhārasampannattā tato sātisayaṃ vipassanaṃ vitthārikaṃ kātuṃ sakkonti. Aggasāvakesu dutiyo abhinīhārasampattiyā

samādhānassa sātisayattā vipassanaṃ tatopi vitthārikaṃ karoti. Paṭhamo pana tato mahāpaññatāya sāvakehi asādhāraṇaṃ vitthārikaṃ karoti. Paccekabuddho tehipi mahābhinīhāratāya attano abhinīhārānurūpaṃ tatopi vitthārikavipassanaṃ karonti. Buddhānaṃ, sammadeva, paripūritapaññāpāramipabhāvita-sabbaññutaññāṇādhigamanassa anurūpāyāti. Yathā nāma katavālavedhaparicayena sarabhaṅgasadisena dhanuggahena khitto saro antarā rukkhalatādīsu asajjamāno lakkhaṇeyeva patati; na sajjati na virajjhati, evaṃ antarā asajjamānā avirajjhamānā vipassanā sammasanīyadhammesu yāthāvato nānānayehi pavattati. Yaṃ mahāñāṇanti vuccati, tassa pavattiākārabhedo gaṇato vuttoyeva.

Etesu ca sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro khajjotapabhāsadiso, abhiññappattapakatisāvakānaṃ dīpapabhāsadiso, mahāsāvakānaṃ okkāpabhāsadiso, aggasāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadiso, paccekabuddhānaṃ candapabhāsadiso, sammāsambuddhānaṃ rasmisahassapaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadiso upaṭṭhāsi. Tathā sukkhavipassakānaṃ vipassanācāro andhānaṃ yaṭṭhikoṭiyā gamanasadiso, lokiyābhiññappattapakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamanasadiso, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamanasadiso, aggasāvakānaṃ sakaṭasetugamanasadiso, paccekabuddhānaṃ mahājaṅghamaggagamanasadiso, sammāsambuddhānaṃ mahāsakamaggagamanasadisoti veditabbo.

Arahattañca kira patvāti ettha **kira**-saddo anussavaladdhoyamatthoti dīpetuṃ vutto. **Patvā aññāsi** attano vipassanācārassa mahāvisayattā tikkhavisadasūrabhāvassa ca sallakkhaṇena. Kathaṃ panāyaṃ mahāthero dandhaṃ arahattaṃ pāpuṇanto sīghaṃ arahattaṃ pattato paññāya attānaṃ sātisayaṃ katvā aññāsīti āha – **''yathā hī''**tiādi. **Mahājaṭa**nti mahājālasākhaṃ ativiya sibbitajālaṃ. **Yaṭṭhiṃ pana sāraṃ vā ujuṃ vā na labhati** veṇuggahaṇe anuccinitvā veṇussa gahitattā. **Evaṃsampada**nti yathā tesu purisesu eko veḷuggahaṇe anuccinitvā veḷuyaṭṭhiṃ gaṇhāti, eko uccinitvā, evaṃ nipphattikaṃ. **Padhāna**nti bhāvanānuyuñjanaṃ.

Sattasaṭṭhi ñāṇānīti paṭisambhidāmagge (paṭi. ma. 1.73 mātikā) āgatesu tesattatiyā ñāṇesu ṭhapetvā cha asādhāraṇañāṇāni sutamayañāṇādīni paṭibhānapaṭisambhidāñāṇapariyosānāni sattasaṭṭhi ñāṇāni. Tāni hi sāvakehi pavicitabbāni, na itarāni. **Soḷasavidhaṃ pañña**nti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.379; saṃ. ni. ṭī. 3.5.379) mahāpaññādikā, navānupubbavihārasamāpattipaññāti idaṃ soḷasavidhaṃ paññaṃ.

Tatrāti tassa. **Idaṃ hotī**ti idaṃ dāni vuccamānaṃ anupubbasammasanaṃ hoti. **Vipassanākoṭṭhāsa**nti vitakkādisammasitabbadhammavibhāgena vibhattavipassanābhāgaṃ.

94. **Paṭhame jhāne**ti upasilese bhummaṃ, tasmā **ye paṭhame jhāne dhammā**ti ye paṭhamajjhānasaṃsaṭṭhā dhammāti attho. **Antosamāpattiya**nti ca samāpattisahagate cittuppāde samāpattisamaññaṃ āropetvā vuttaṃ. **Vavatthitā**ti katavavatthanā nicchitā. **Paricchinnā**ti ñāṇena paricchinnā salakkhaṇato paricchijja ñātā. **Olokento**ti ñāṇacakkhunā paccakkhato passanto. **Abhiniropanaṃ** ārammaṇe cittassa āropanaṃ. **Anumajjanaṃ** ārammaṇe cittassa anuvicāraṇaṃ. **Pharaṇaṃ** paṇītarūpehi kāyassa byāpanaṃ, vipphārikabhāvo vā. **Sāta**nti sātamadhuratā. **Adhikkhepo** vikkhepassa paṭipakkhabhūtaṃ samādhānaṃ. **Phusanaṃ** indriyavisayaviññāṇassa tato uppajjitvā ārammaṇe phusanākārena viya pavatti. **Vedayitaṃ** ārammaṇānubhavanaṃ. **Sañjānanaṃ** nīlādivasena ārammaṇassa sallakkhaṇaṃ. **Cetayitaṃ** cetaso byāpāro. **Vijānanaṃ** ārammaṇūpaladdhi. **Kattukamyatā** cittassa ārammaṇena atthikatā. Tasmiṃ ārammaṇe adhimuccanaṃ, sanniṭṭhānaṃ vā **adhimokkho**. Kosajjapakkhe patituṃ adatvā cittassa paggaṇhanaṃ **paggāho,** adhiggahoti attho. Ārammaṇaṃ upagantvā ṭhānaṃ, anissajjanaṃ vā **upaṭṭhānaṃ**. Samappavattesu assesu sārathi viya sakiccapasutesu sampayuttesu ajjhupekkhanaṃ **majjhattatā**. Sampayuttadhammānaṃ ārammaṇe anunayanaṃ saṃcaraṇaṃ **anunayo. Sabhāvato**ti yathābhūtasabhāvato. Soḷasannaṃ eva cettha dhammānaṃ gahaṇaṃ tesaṃyeva therena vavatthāpitabhāvato, te evassa tadā upaṭṭhahiṃsu, na itareti vadanti. Vīriyasatiggahaṇena cettha indriyabhāvasāmaññato saddhāpaññā; satiggahaṇeneva ekantānavajjabhāvasāmaññato passaddhiādayo cha yugaḷā; alobhādosā ca saṅgahitā

jhānacittuppādapariyāpannattā tesaṃ dhammānaṃ. Therena ca dhammā vavatthānasāmaññato āraddhā. Te na upaṭṭhahiṃsūti na sakkā vattunti apare.

Viditā uppajjantīti uppādepi nesaṃ vedanānaṃ pajānanaṃ hotiyevāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Taṃ jānātīti taṃñāṇo, tassa bhāvo **taṃñāṇatā,** ñāṇassa attasaṃvedananti attho. Taṃsamānayogakkhamāhi sampayuttadhammā. **Ñāṇabahutā**ti ñāṇassa bahubhāvo, ekacittuppāde anekañāṇatāti attho. Idāni tamevatthaṃ vivarituṃ, **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Na sakkā jānituṃ** ārammaṇakaraṇassa abhāvato. Asammohāvabodho ca īdisassa ñāṇassa natthi. **Ekekameva** ñāṇaṃ **uppajjati** tasmiṃ khaṇe ekasseva āvajjanassa uppajjanato, na ca āvajjanena vinā cittuppatti atthi. Vuttañhetaṃ –

''Cullāsītisahassāni, kappā tiṭṭhanti ye marū;
Na tveva tepi jīvanti, dvīhi cittehi saṃyutā''ti. (mahāni. 10, 39) ca,

''Natthi citte yugā gahī''ti ca –

Vatthārammaṇānaṃ pariggahitatāyāti yasmiñca ārammaṇe ye jhānadhammā pavattanti, tesaṃ vatthārammaṇānaṃ pageva ñāṇena paricchijja gahitattā. Yathā nāma migasūkarādīnaṃ āsayepariggahite tatra ṭhitā migā vā sūkarā vā tato uṭṭhānatopi āgamanatopi nesādassa sukhaggahaṇā honti, evaṃsampadamidaṃ. Tenāha **''therena hī''**tiādi. **Tenā**ti vatthārammaṇānaṃ pariggahitabhāvena. **Assā**ti therassa. **Tesaṃ dhammānan**ti jhānacittuppādapariyāpannānaṃ dhammānaṃ. **Uppādaṃ āvajjantassā**tiādinā uppādādīsu yaṃ yadeva ārabbha ñāṇaṃ uppajjati; tasmiṃ tasmiṃ khaṇe tassa tasseva cassa pākaṭabhāvo dīpito. Na hi āvajjanena vinā ñāṇaṃ uppajjati. **Ahutvā sambhontī**ti pubbe avijjamānā hutvā sambhavanti, anuppannā uppajjantīti attho. **Udayaṃ passati** tesaṃ dhammānaṃ, ''ahutvā sambhontī''ti uppādakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Pubbe abhāvabodhako hi attalābho dhammānaṃ udayo. **Hutvā**ti uppajjitvā. **Paṭiventī**ti paṭi khaṇe khaṇe vinassanti. **Vayaṃ passati,** ''hutvā paṭiventī''ti tesaṃ dhammānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvadassanato. Viddhaṃsabhāvabodhako hi dhammānaṃ vijjamānato vayo.

Tesu dhammesu natthi etassa upayo rāgavasena upagamananti **anupayo,** ananurodho. Hutvā viharatīti yojanā. Tathā natthi etassa apāyo paṭighavasena apagamananti **anapāyo,** avirodho. ''Etaṃ mama, eso me atthā''ti tassa taṇhādiṭṭhiabhinivesābhāvato taṇhādiṭṭhinissayehi **anissito. Appaṭibaddho**ti anupayānissitabhāvato vipassanāya paribandhavasena chandarāgena na paṭibaddho na vibandhito. **Vippamutto**ti tato eva vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vimutto. **Visaṃyutto** vikkhambhanavaseneva paṭipakkhadhammehi visaṃyutto.

Kilesamariyādā tena katā bhaveyyāti antosamāpattiyaṃ pavatte soḷasa dhamme ārabbha pavattamānaṃ vipassanāvīthiṃ bhinditvā sace rāgādayo uppajjeyyuṃ; tassa vipassanāvīthiyā kilesamariyādā tena cittena, cittasamaṅginā vā katā bhaveyya. **Tesū**ti tesu dhammesu. **Assā**ti therassa. **Ekopī**ti rāgādīsu ekopīti ca vadanti. Vuttākārena ekaccānaṃ anāpāthagamane sati vipassanā na tesu dhammesu nirantarappavattāti **ārammaṇamariyādā bhaveyya. Vikkhambhitapaccanīkattā**ti vipassanāya paṭipakkhadhammānaṃ pageva vikkhambhitattā idānipi vikkhambhetabbā kilesā natthīti vuttaṃ.

Itoti paṭhamajjhānato. **Anantaro**ti uparimo jhānādiviseso. **Tassa pajānanassā**ti, ''atthi uttari nissaraṇa''nti evaṃ pavattajānanassa. **Bahulīkaraṇenā**ti punappunaṃ uppādanena.

Sampasādanaṭṭhenāti kilesakālusiyāpagamanena, tassa vicārakkhobhavigamena vā cetaso sammadeva pāsādikabhāvena.

Vīriyaṃ sati upekkhāti āgataṭṭhāne pārisuddhiupekkhā, adukkhamasukhāvedanāti ettha

jhānupekkhāti, **''sukhaṭṭhāne vedanupekkhāvā''**ti vuttaṃ. **Sukhaṭṭhāne**ti ca paṭhamajjhānādīsu sukhassa vuttaṭṭhāne. **Passaddhattā**ti samadhuracetayitabhāvena ārammaṇe visaṭavitthatabhāvato yo so cetaso ābhogo vutto. Sāmaññaphalādīsu satiyā pārisuddhi, sā thana atthato sativinimuttā natthīti āha **''parisuddhāsatiyevā''**ti. **Pārisuddhiupekkhā,** na jhānupekkhādayo.

95. Īdisesu ṭhānesu satiyā na kadācipi ñāṇaviraho atthīti āha – **''ñāṇena sampajāno hutvā''**ti. Tathā hi tatiyajjhāne, ''satimā sukhavihārī''ti ettha sampajānoti ayamattho vutto eva hoti. **Na sāvakānaṃ anupadadhammavipassanā hoti** saṅkhārāvasesasukhumappavattiyā duviññeyyattā vinibbhujitvā gahetuṃ asakkuṇeyyabhāvato. Tenāha – **''kalāpavipassanaṃ dassento evamāhā''**ti.

96. **Paññāya cassadisvā āsavā parikkhīṇā hontī**ti dassanasamakālaṃ khīyamānā āsavā, ''disvā parikkhīṇā hontī''ti vuttā. Samānakālepi hi ediso saddappayogo dissati –

''Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇa''nti (ma. ni. 1.204, 400; 3.421, 425, 426; saṃ. ni. 2.43-45; 2.4.60; kathā. 465, 467).

> ''Nihantvā timiraṃ sabbaṃ, uggatejo samuggato;
> Verocano rasmimālī, lokacakkhupabhaṅkaro''ti. (paṭṭhā. anuṭī. 1.25-34; visuddhi. mahāṭī. 2.580) ca –

Evamādīsu. Hetuattho vā ayaṃ **disvā**saddo asamānakattuko yathā – ''ghataṃ pivitvā balaṃ hoti, sīhaṃ disvā bhayaṃ hotī''ti (visuddhi. mahāṭī. 2.802). Dassanahetuko hi āsavānaṃ parikkhayo pariññāsacchikiriyābhāvanābhisamaye sati pahānābhisamayassa labbhanato. **Yuganaddhaṃ āharitvā**ti paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha jhānadhamme sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti. Evaṃ yāva nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha sammasanto samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ katvā yathā thero arahattaṃ pāpuṇi. Taṃ sandhāya vuttaṃ – **''arahattaṃ pattavāro idha gahito''**ti. **Idhā**ti imasmiṃ sutte. Dīghanakhasuttadesanāya (ma. ni. 2.205-206) hi thero arahattaṃ patto. Tadā ca anāgāmī hutvā nirodhaṃ samāpajjatīti vacanaavasaro natthi, tasmā vuttaṃ – ''arahattaṃ pattavāro idha gahito''ti. Yadi evaṃ – ''sabbaso nevasaññānāsaññāyatanaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharatī''ti idaṃ kasmā vuttanti? There vijjamāne paṇḍitaguṇe anavasesato dassetvā arahattanikūṭena desanaṃ niṭṭhāpetuṃ. Nirodhasamāpajjanaṃ pana therassa āciṇṇasamāciṇṇaṃ. Tenāha **''nirodhaṃ pana…pe… vadantī''**ti. Tena phalasamāpattimpi antarā samāpajjatiyevāti dasseti.

Vomissaṃ vivarituṃ **''tatthassā''**tiādi vuttaṃ. Tattha ''nirodhaṃ samāpajjissāmī''ti ābhogena samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ āharitvā ṭhitassa **nirodhasamāpatti sīsaṃ** nāma hoti, tassa ābhogavasena **nirodhassa vāro āgacchati. Phalasamāpatti gūḷho hoti,** ''phalasamāpattiṃ samāpajjissāmī''ti ābhogassa abhāvato. **Phalasamāpatti sīsaṃ hotī**ti etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Etena ābhogapaṭibaddhametesaṃ āgamananti dīpitanti veditabbaṃ. **Jambudīpavāsino therā panā**tiādi aṭṭhakathāruḷhameva taṃ vacanaṃ. **Antosamāpattiya**nti nirodhaṃ samāpannakāle. **Tisamuṭṭhānikarūpadhamme**ti utukammāhāravasena tisamuṭṭhānikarūpadhamme.

97. **Ciṇṇavasita**nti paṭipakkhadūribhāvena subhāvitavasībhāvaṃ. **Nipphattiṃ patto**ti ukkaṃsaparinipphattiṃ patto. Ure vāyāmajanitāya **oraso. Pabhāvita**nti uppāditaṃ. **Dhammenā**ti ariyamaggadhammena. Tassa hi adhigamena ariyāya jātiyā jāto nibbattoti katvā, **''dhammajo dhammanimmito''**ti vuccati. **Dhammadāyassā**ti navavidhassa lokuttaradhammadāyassa. **Ādiyanato**ti gaṇhanato, sasantāne uppādanatoti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anupadasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Chabbisodhanasuttavaṇṇanā

98. **Khīṇā jātī**ti attano jātikkhayaṃ paṭijānantena arahattaṃ byākataṃ hoti arahato tadabhāvato. Tathā **vusitaṃ brahmacariya**nti maggabrahmacariyavāso me pariyositoti paṭijānantenapi. **Kataṃ karaṇīya**nti catūhi maggehi catūsu saccesu pariññādivasena soḷasavidhassapi kiccassa attanā niṭṭhāpitabhāvaṃ paṭijānantenapi. **Nāparaṃ itthattāyā**ti āyatiṃ punabbhavābhāvaṃ, āyatiṃ vā pariññādikaraṇīyābhāvaṃ paṭijānantenapīti āha – **‘‘ekenapi padena aññā byākatāva hotī’’**ti. Dvikkhattuṃ baddhaṃ pana subaddhaṃ viyāti vuttaṃ. **Idha pana aññābyākaraṇaṃ catūhi padehi āgataṃ,** tasmā vattabbameva cettha natthīti adhippāyo. **Cetanāya diṭṭhavāditā nāma** ariyavohāro. **Sabhāvo**ti pakatiattho hi ayaṃ dhammasaddo, ‘‘jātidhammā jarādhammā’’tiādīsu (ma. ni. 1.274-275) viya tasmā, **anudhammo**ti ariyabhāvaṃ anugatā pakatīti attho. Paramappicchatāya ariyā attano guṇe anāvikarontāpi sāsanassa niyyānikabhāvapavedanatthañceva sabrahmacārīnaṃ sammāpaṭipattiyaṃ ussāhajananatthañca tādisānaṃ parinibbānasamayeyeva āvikarontīti adhippāyenāha – **‘‘parinibbutassa…pe… kātabbo’’**ti.

99. **Dubbala**nti pheggu viya subhejjanīyaṃ balavirahitaṃ, asāranti attho. **Virāguta**nti palujjanasabhāvaṃ. **Vigacchanasabhāva**nti vināsagamanasabhāvaṃ. Aniccadukkhavipariṇāmattā assāsalesassapi abhāvato **assāsavirahitaṃ**. Ārammaṇakaraṇavasena samannāgamanavasena ca yathārahaṃ upenti upagacchantīti **upayā,** ‘‘etaṃ mama, eso me attā’’ti upādiyanti daḷhaggāhaṃ gaṇhantīti **upādānā**. Adhitiṭṭhati cetaso abhinandanabhūtāti **cetaso adhiṭṭhānaṃ. Tāhī**ti taṇhādiṭṭhīhi. **Ta**nti cittaṃ. **Abhinivisatī**ti abhirativasena nivisati, ayañhettha attho – sakkāyadhammesu cittaṃ abhinivisati ‘‘etaṃ mamaṃ, eso me attā’’ti ajjhosāya tiṭṭhati etāhi abhinivesāhi, tathā sakkāyadhammesu cittaṃ anuseti etāhīti **anusayā,** taṇhādiṭṭhiyo. Yadaggena hi tebhūmakadhammesu rāgādayo anusenti, tadaggena taṃsahagatadhammā tattha anusentīti pariyāyena, **‘‘taṃ anusetī’’**ti vuttaṃ. **Khayā virāgā**ti hetumhi nissakkavacananti **‘‘khayena virāgenā’’**ti hetumhi karaṇavasena attho vutto. **Virāgenā**ti ca **iti**saddo ādi attho. Tena ‘‘nirodhenā’’ti evamādikaṃ gahitaṃ hoti. **Aññamaññavevacanāneva** upayādīnaṃ samucchedasseva bodhanato.

100. Patiṭṭhāti ettha sesabhūtattayaṃ upādārūpañcāti patiṭṭhānā, nijjīvaṭṭhena dhātucāti **patiṭṭhānadhātu**. Nhānīyacuṇṇaṃ bāhiraudakaṃ viya sesabhūtattayaṃ ābandhatīti **ābandhanaṃ**. Pacanīyabhattaṃ bāhiratejo viya sesabhūtattayaṃ paripācetīti **paripācanaṃ**. Bāhiravāto viya sesabhūtattayaṃ vitthambhetīti **vitthambhanaṃ**. Dhātusaddattho vuttoyeva. **Asamphuṭṭhadhātū**ti asamphusitabhāvo tesaṃ viparimaṭṭhatābhāvato. **Vijānanaṃ** ārammaṇūpaladdhi. **Ahaṃ attā**ti ahaṃ, ‘‘rūpadhammo me attā’’ti **attakoṭṭhāsena** attabhāvena **na upagamiṃ** na gaṇhiṃ. Nissitanissitāpi nissitā eva nāmāti āha **‘‘pathavīdhātunissitāvā’’**ti. Attanā vā pana tannissitāti **‘‘ekena pariyāyenā’’**ti. Upādārupampi kāmaṃ nissitampi hoti. Tathāpi taṃ nissitaṃ hotiyevāti taṃ na uddhaṭaṃ. Paricchedakarattā paricchedākāsassa **‘‘avinibbhogavasenā’’**ti vuttaṃ. Tena ca tathā paricchinnattā **sabbampi bhūtupādārūpaṃ ākāsadhātunissitaṃ nāma**. Taṃ nissāya pavattiyā upādārūpaṃ viya bhūtarūpāni, arūpakkhandhā viya ca vatthurūpāni, **‘‘taṃnissitarūpavatthukā arūpakkhandhā’’**ti vuttanayena ākāsadhātunissitacakkhādirūpadhammavatthukā vedanādayo arūpakkhandhā ākāsadhātunissitā nāmāti imamatthaṃ **tathā**-saddena upasaṃharati. **Idhāpī**ti ākāsadhātunissitapadepi, na pathavīdhātunissitapadādīsu eva. **Rūpārūpa**nti sabbampi rūpārūpaṃ **gahitameva hoti,** aggahitaṃ natthi. **Sahajātā…pe… nissita**nti idaṃ nippariyāyasiddhaṃ nissayattaṃ gahetvā vuttaṃ. Heṭṭhā vuttanayena pariyāyasiddhe nissayatte gayhamāne – ‘‘pacchājātapaccayoti pacchājātā cittacetasikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo’’ti (paṭṭhā. 1.1.11) vacanato sabbaṃ catusamuṭṭhānikarūpaṃ, **‘‘viññāṇadhātunissita’’**nti vattabbaṃ. Tathā anantaraviññāṇadhātupaccayā pavattanato, ‘‘viññāṇadhātunissita’’nti vattabbaṃ.

101. Ruppati vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti **rūpa**nti ayamattho cakkhudvāre āpāthagate rūpāyatane nippariyāyato labbhati, na āpāthamanāgate. Cakkhuviññāṇaviññātabbabhāvo pana āpāthamanāgatepi tasmiṃ labbhateva taṃsabhāvānativatthanato. Rūpāyatanaṃ **dvidhā** vibhajitvā. Thero pana āpāthaṃ anāgatassāpi rūpāyatanassa rūpabhāvaṃ na sakkā paṭikkhipituntі dvidhākaraṇaṃ nānujānanto channovādaṃ nidasseti, **‘‘upari channovāde kinti**

karissathā''ti. Tattha hi ''cakkhuṃ, āvuso channa, cakkhuviññāṇaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbe dhamme''ti (ma. ni. 3.391) āgataṃ, na cettha cakkhudvāre āpāthaṃ āgatameva rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇaviññātabbapadena gahitaṃ, na āpāthaṃ anāgatanti sakkā viññātuṃ aviseseneva rūpāyatanena taṇhāmānadiṭṭhigāhābhāvassa jotitattā. Tenāha **''na yidaṃ labbhatī''**ti. **Rūpamevā**ti rūpāyatanameva. Yadi evaṃ ''cakkhuviññāṇaviññātabbesu dhammesū''ti padaṃ kathaṃ netabbanti āha – **''cakkhuviññāṇasampayuttā panā''**tiādi. **Cakkhuviññāṇena saddhiṃ viññātabbesū**ti yena manoviññāṇena cakkhuviññāṇaṃ aniccantiādinā cakkhuviññāṇena saddhiṃ tena viññātabbesu taṃsampayuttadhammesūti attho. **Taṇhāchando**ti tassanasabhāvo chando, na kattukamyatā chandoyevāti taṇhāchando. **Rajjanavasenā**ti vatthaṃ viya raṅgajātaṃ cittassa anurañjanavasena. **Abhinandanavasenā**ti ārammaṇe abhiramitvā nandanavasena. Sappītikataṇhā hi **nandī**ti vuccati. Taṇhāyanavasena **taṇhā**.

102. **Ahaṅkāro**ti ''seyyohamasmī''tiādinā (dha. sa. 1121, 1239; vibha. 832, 866; saṃ. ni. 4.108; mahāni. 21, 178) ahaṃkaraṇaṃ. Yena hi mamaṃ karoti, etaṃ **mamaṅkāro. Svevā**ti ''ahaṅkāro''ti vuttamāno. Evaṃ catutthajjhāne niddiṭṭhe sabbāsu lokiyābhiññāsu vuccamānāsu heṭṭhā vijjādvayaṃ vattabbanti adhippāyena, **''pubbenivāsaṃ dibbacakkhuñca avatvā kasmā vutta''**nti āha? Itaro idha sabbavāresupi lokuttaradhammapucchā adhikatā tasmā ''so evaṃ samāhite''tiādinā tatiyā vijjā kathitāti dassento, **''bhikkhū lokiyadhammaṃ na pucchantī''**tiādimāha. **Ekavissajjitasuttaṃ nāmetaṃ** tatiyavijjāya eva āgatattā. Ariyadhammavasenapissa samaññā atthevāti dassento, **''chabbisodhanantipissa nāma''**nti vatvā tesu dhammesu bhedaṃ dassetuṃ, **''ettha hī''**tiādi vuttaṃ. **Visuddhā**ti tassā codanāya sodhanavasena visodhitā. **Ekameva katvā**ti ekavāravaseneva pāḷiyaṃ ekajjhaṃ āgatattā ekameva koṭṭhāsaṃ katvā. Yadi evaṃ kathaṃ vā chabbisodhanatāti āha – **''catūhi āhārehi saddhi''**nti kathaṃ panettha cattāro āhārā gahetabbāti? Keci tāva āhu – ''sādhūti bhāsitaṃ abhinanditvā anumoditvā uttari pañho pucchitabbo''ti heṭṭhā āgatena nayena āhāravāro āharitvā vattabboti. ''Bahiddhā sabbanimittesū''ti ettha āhārānampi saṅgahitattā āhārā atthato āgatā evāti aññe. Apare pana rūpakkhandhaggahaṇena kabaḷīkāro āhāro, saṅkhārakkhandhaggahaṇena phassāhāro, manosañcetanāhāraggahaṇena viññāṇāhāro sarūpatopi gahitoti vadanti.

''Chabbisodhana''nti imassa suttassa samaññāya anvatthataṃ dassetvā āyatimpi tādisena byākaraṇena bhikkhūnaṃ paṭipattimpi dassanatthaṃ, **''ime panā''**tiādi āraddhaṃ. **Vinayaniddesapariyāyenā**ti vinayaniddese āgatena kāraṇena. **Vinaye** vā āgataniddesānukkamena.

Adhigantabbato **adhigamo,** jhānādiadhigamapucchā. Tenāha – **''jhānavimokkhādīsū''**tiādi. **Upāyapucchā**ti adhigamopāyapucchā. **Kintī**ti kena pakārena vidhināti attho.

Katamesaṃ tvaṃ dhammānaṃ lābhīti idaṃ pana pubbe ''kiṃ te adhigata''nti aniddhāritabhedā jhānādivisesā pucchitāti idāni tesaṃ niddhāretvā pucchanākāradassanaṃ. **Tasmā**ti yasmā yathāvuttehi ākārehi adhigamabyākaraṇaṃ sodhetabbaṃ, tasmā. **Ettāvatāvā**ti ettakena byākaraṇamatteneva na sakkāro kātabbo. Byākaraṇañhi ekaccassa ayāthāvatopi hoti, yathā nāma jātarūpapatirūpaṃ jātarūpaṃ viya khāyatīti jātarūpaṃ nighaṃsanatāpanachedanehi sodhetabbaṃ evamevaṃ **imesu** idāneva vuttesu **chasu ṭhānesu** pakkhipitvā **sodhanatthaṃ vattabbo vimokkhādīsū**ti **ādi-**saddena samādhi-samāpatti-ñāṇadassana-maggabhāvanā-phalasacchikiriyā saṅgaṇhāti.

Pākaṭo hoti adhigatavisesassa satisammosābhāvato. Sesapucchāsupi ''pākaṭo hotī''ti pade eseva nayo. **Uggahaparipucchākusalā**ti sajjhāyamaggasaṃvaṇṇanāsu nipuṇā. Yāya paṭipadāya yassa ariyamaggo āgacchati, sā pubbabhāgapaṭipatti **āgamanapaṭipadā. Sodhetabbā**ti suddhā udāhu asuddhāti vicāraṇavasena sodhetabbā. **Na sujjhatī**ti tattha tattha pamādapaṭipattibhāvato. **Apanetabbo** attano paṭiññāya. **''Sujjhatī''**ti vatvā sujjhanākāraṃ dassetuṃ, **''dīgharatta''**ntiādi vuttaṃ. **Paññāyatī**ti ettha ''yadī''ti padaṃ ānetvā yadi so bhikkhu tāya paṭipadāya yadi paññāyatīti sambandho. **Khīṇāsavapaṭipattisadisā paṭipadā hoti** dīgharattaṃ vikkhambhitakilesattā.

Nadiyā samuddaṃ pakkhandanaṭṭhānaṃ **nadīmukhadvāraṃ. Maddamāno**ti badarasāḷavaṃ sarasaṃ patte pakkhitto hutvā maddamāno. Sesaṃ suviññeyyameva.

Chabbisodhanasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Sappurisadhammasuttavaṇṇanā

105. **Sappurisadhamma**nti sappurisabhāvakaraṃ dhammaṃ. So pana yasmā sappurisānaṃ paveṇiko dhammo hoti. Tasmā āha – **''sappurisānaṃ dhamma''**nti, esa nayo **asappurisadhamma**nti etthāpi. Evaṃ padhānaṃ anuṭṭhātabbañca sappurisadhammaṃ ādiṃ katvā mātikaṃ ṭhapetvā ayathānupubbiyā niddisanto **''katamo ca, bhikkhave, asappurisadhammo''**tiādimāha. Tathā pana niddisanto udāharaṇapubbakaṃ hetuṃ dassetuṃ, **''yathā nāmā''**tiādi vuttaṃ. Tena icchitabbapariccāgapubbakaṃ gahetabbaggahaṇaṃ nāma ñāyapaṭipatti, tasmā sappurisadhammā sampādetabbāti dīpento satthā ayathānupubbiyā niddhārīyatīti imamatthaṃ dasseti. Tathā aññatthāpi ''asevanā ca bālānaṃ, paṇḍitānañca sevanā''ti. **Etadeva hi kuladvayaṃ ''uccakula''nti vuccati** nippariyāyato. Tathāhi antimabhavikā bodhisattā tattheva paṭisandhiṃ gaṇhanti. **So**ti sāmīcippaṭipanno bhikkhu. **Antaraṃ karitvā**ti taṃ kāraṇaṃ katvā. Paṭipadā hi viññūnaṃ pūjāya kāraṇaṃ, na uccakulīnatā. **Mahākulā**ti vipulakulā upāditoditakulasampavattikāti attho.

106. **Yasa**saddo parivāravācako. **Yasassī**ti ca sātisayaparivāravantatā vuccatīti āha **''parivārasampanno''**ti. Ādhipateyyābhāvato paresaṃ uparinatti etesaṃ īso īsanaṃ issariyanti akkhātabbāti **appesakkhā**. Tenāha **''appaparivārā''**ti. Abhāvattho hi idha **appa-**saddo.

107. **Naveva dhutaṅgāni āgatānī**ti ettha yathā ukkaṭṭhapaṃsukūlikassa tecīvarikatā sukarā. Evaṃ ukkaṭṭhapiṇḍapātikassa sapadānacārikatā sukarā. Ekāsanikassa ca pattapiṇḍikakhalupacchābhattikatā sukarā evāti – ''paṃsukūliko hotī''tiādivacaneneva pāḷiyā anāgatānampi āgatabhāvo veditabbo pariharaṇasukaratāya tesampi samādānasambhavato. Tenāha **''terasa hontī''**ti.

108. Kāmataṇhādikāya tāya taṇhāya nibbattāti tammayā, puthujjanā, pakatibhāvūpagamanena tesaṃ bhāvo tammayatā, tappaṭikkhepato **atammayatā,** nittaṇhatā. **Taṃyeva kāraṇaṃ katvā**ti paṭhamajjhānepi taṇhāpahānaṃyeva kāraṇaṃ katvā. **Citte uppādetvā**ti atammayatāpariyāyena vutte taṇhāya paṭipakkhadhamme sampādetvā. **Na maññatī**ti maññanānaṃ ariyamaggena sabbaso samucchinnattā kismiñci okāse kāmabhavādike kenaci vatthunā hatthiassakhettavatthādinā pattacīvaravihārapariveṇādinā ca puggalaṃ na maññati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sappurisadhammasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanā

109. **Aññamañña**nti aññaṃ aññaṃ. Tenāha **''aññaṃ sevitabba''**ntiādi. **Sattahi padehī**ti sattahi vākyehi. Pajjati etena yathādhippeto atthoti padaṃ, vākyaṃ. **Sāriputtattherassa okāsakaraṇaṃ** dhammadāyāde (ma. ni. 1.31) vuttanayena veditabbaṃ.

113. Diṭṭhiyeva paccayavasena paṭiladdhatāya **diṭṭhipaṭilābho. Saññāpaṭilābhepi** eseva nayo. **Micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo…pe… na gahitā** kammapathappattānaṃ tesaṃ manosamācārabhāvena gahitattā. Yadi evaṃ kasmā diṭṭhi cittuppādavāre na gahitāti? Kāmaṃ micchādiṭṭhiyā avayavibhāvo labbhati, tathāpi cittuppādakkhaṇe lokiyalokuttaracittuppādesu kammapathakoṭṭhāso na uddhaṭo.

115. **Kāmasaññādīna**nti ettha **ādi-**saddena yathā byāpādavihiṃsāsaññā saṅgahitā, evaṃ anabhijjhāabyāpādaavihiṃsāsaññā saṅgahitā paṭhamena ādisaddena ''anabhijjhāsahagatāya

saññāyā''tiādipāṭhassa saṅgahitattā.

117. Ti kāmabhavādīnaṃ apariyosānāya pariyosānaṃ icchatopi tādisassa bhavānaṃ apariyosānameva hoti. **Cattāro honti** puggalavasena. Tenāha **''puthujjanopi hī''**tiādi. **Akusalā dhammā vaḍḍhantī**ti tesaṃ pahānāya appaṭipajjamānassāti adhippāyo, tato eva **kusalā dhammā parihāyanti**. Tenassa kilesadukkhena vipākadukkhena ca **sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti**. Orambhāgiyasaṃyojanāni pahāya suddhāvāsesu nibbattanāraho **anāgāmī kathaṃ…pe… abhivaḍḍhantī**ti āha **''anāgāmīpī''**tiādi. **Sadukkhameva attabhāvaṃ abhinibbatteti,** yāya labbhamānaakusalābhivuddhiṃ kusalaparihāniñca gahetvā anāgāminopi sabyābajjhaattabhāvābhinibbattanaṃ vuttaṃ. Evaṃ yathālabbhamānaṃ akusalaparihāniṃ kusalābhivuddhiñca gahetvā puthujjanassapi antimabhavikassa abyābajjhaattabhāvābhinibbattanaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''puthujjanopī''**tiādi. **Akusalameva hāyati,**na kusalaṃ tassa buddhipakkhe ṭhitattā. Tatthāpi **vipassanameva gabbhaṃ gaṇhāpeti,** na vaṭṭagabbhaṃ antimabhavikatāya vivaṭṭūpanissitattā ajjhāsayassa, ñāṇassa ca pākagamanato.

119. **Ekaccassā**ti sāmivacanaṃ ''abhinandatī''tiādīsu paccattavasena pariṇāmetabbaṃ, tathā ''nibbindatī''tiādīsupi. **Uggaṇhitvāpī**ti **pi-**saddo luttaniddiṭṭho. Bhagavato bhāsitassa atthaṃ ajānantā tāva dīgharattaṃ hitasukhato paribāhirā hontu jānantānampi sabbesaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotīti anekaṃsikataṃ codento **''evaṃ santepī''**tiādimāha. Itaro sabbesampi dīgharattaṃ hitāya sukhāya hotiyevāti, **''appaṭisandhikā''**tiādinā anekaṃsikataṃ pariharati. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sevitabbāsevitabbasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Bahudhātukasuttavaṇṇanā

124. **Bhaya**nti (a. ni. ṭī. 2.3.1) cittasaṃsappatāti āha **''cittutrāso''**ti. **Upaddavo**ti antarāyo. Tassa pana vikkhepakāraṇattā vuttaṃ **''anekaggatākāro''**ti. **Upasaggo**ti upasajjanaṃ. Tato appatīkāravighātāpatti yasmā patīkārābhāvena vihaññamānassa kiñci kātuṃ asamatthassa osīdanakāraṇaṃ, tasmā vuttaṃ – **''tattha tattha lagganākāro''**ti. Vañcetvā āgantuṃ **yathāvutte divase anāgacchantesu**. Bahi anikkhamanatthāya **dvāre aggiṃ datvā**.

Naḷehīti naḷacchannasaṅkhepena upari chādetvā tehiyeva dārukacchadananiyāmena paritopi chāditā. **Eseva nayo**ti iminā tiṇehi channataṃ, sesasambhārānaṃ rukkhamayatañca atidisati. **Vidhavāputte**ti adantabhāvopalakkhaṇaṃ. Te hi nippitikā avinītā asaṃyatā akiccakārino honti.

Matthakaṃ apāpetvāva niṭṭhāpitāti kasmā bhagavā evamakāsīti? Ānandattherassa pucchākosalladīpanatthameva, tattha nisinnānaṃ sannipatitabhikkhūnaṃ desanāya jānanatthañca. Te kira saṅkhepato vuttamatthaṃ ajānantā andhakāraṃ paviṭṭhā viya ṭhitā. Pucchānusandhivasena pariggayha jānissantīti.

125. **Rūpapariggahova kathito,** na aññaṃ kiñcīti attho. Idāni tato saccāni niddhāretvā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassetuṃ, **''sabbāpī''**tiādi vuttaṃ. **Pañcakkhandhā hontī**ti addhekādasa dhātuyo rūpakkhandho, addhaṭṭhamā dhātuyo yathārahaṃ vedanādayo cattāro arūpino khandhāti evaṃ aṭṭhārasa dhātuyo pañcakkhandhā honti. **Pañcapi khandhā** taṇhāvajjā **dukkhasaccaṃ. Appavattī**ti appavattinimittaṃ. **Nirodhapajānanā**ti paññāsīsena maggakiccamāha. Sammādiṭṭhipamukho hi ariyamaggo. **Matthakaṃ pāpetvā kathitaṃ hoti** sammasanassa bhūmiyā nipphattiyā ca kathitattā. **Jānāti passatī**ti iminā ñāṇadassanaṃ kathitaṃ taṃ pana lokiyaṃ lokuttaranti duvidhanti tadubhayampi dassento āha – **''saha vipassanāya maggo vutto''**ti.

Ettāvatāpi khoti **pi-**saddaggahaṇena aññena pariyāyena satthā dhātukosallaṃ desetukāmoti thero, ''siyā pana, bhante''ti pucchatīti bhagavā pathavīdhātuādivasenapi dhātukosallaṃ vibhāveti. Tattha

pathavīdhātuādisaddena desanākāraṇaṃ vibhāvento, **‘‘pathavīdhātu…pe… vuttā’’**ti āha. **Tāpi** hi ādito cha dhātuyo. **‘‘Viññāṇadhātuto nīharitvā pūretabbā’’**ti vatvā kathaṃ rūpadhātuyo nīharīyantīti codanaṃ sandhāya taṃ nayaṃ dassetuṃ, **‘‘viññāṇadhātū’’**tiādi vuttaṃ. Kāmañcettha kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇaṃ phoṭṭhabbadhātupathavīdhātu ādivasena desanāruḷameva, kāyadhātu pana nīharitabbāti ekaṃsameva nīharaṇavidhiṃ dassento, **‘‘esa nayo sabbatthā’’**ti āha. **Purimapacchimavasena manodhātū**ti pacchimabhāgavasena kiriyāmanodhātu gahetabbā tassānurūpabhāvato. Nanu cettha manodhātu nāmāyaṃ manoviññāṇadhātuyā asaṃsaṭṭhā, visuṃyeva cesā dhātūti? Saccametaṃ aṭṭhārasadhātudesanāya, cittavibhattiniddese chaviññāṇakāyadesanāyaṃ pana sā manoviññāṇakāyasaṅgahitāvāti daṭṭhabbaṃ. Yaṃ panettha vattabbaṃ taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** (visuddhi. mahāṭī. 2.517) vuttanayena veditabbaṃ. Atha vā **purimapacchimavasenā**ti purecarānucaravasena. **Manodhātū**ti vipākamanodhātu gahetabbā purecaraṇato, parato uppajjanakiriyāmanoviññāṇadhātuyā anantaraṃ manodhātuyā, kiriyāmanodhātuyā anantaraṃ manoviññāṇadhātuyā anuppajjanato ca.

Dhammānaṃ yāvadeva nissattanijjīvavibhāvanatthāya satthu dhātudesanāti aññesu sabhāvadhāraṇādiatthesu labbhamānesupi ayamettha attho padhānoti āha – **‘‘esanayo sabbatthā’’**ti. **Sappaṭipakkhavasenā**ti sappaṭibhāgavasena sukhaṃ dukkhena sappaṭibhāgaṃ, dukkhaṃ sukhena, evaṃ somanassadomanassāti. Yathā sukhādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na upekkhāya, evaṃ rāgādīnaṃyeva samudācāro vibhūto, na mohassa, tena vuttaṃ **‘‘avibhūtabhāvenā’’**ti. **Kāyaviññāṇadhātu pariggahitāva hoti** tadavinābhāvato. **Sesāsu** somanassadhātuādīsu, **pariggahitāva hoti** avinābhāvato eva. Na hi somanassādayo manodhātuyā vinā vattanti. **Upekkhādhātuto nīharitvā**ti ettha cakkhuviññāṇadhātuādayo catasso viññāṇadhātuyo tāsaṃ vatthārammaṇabhūtā cakkhudhātuādayo cāti aṭṭha rūpadhātuyo, manodhātu, upekkhāsahagatā manoviññāṇadhātu, upekkhāsahagatā eva dhammadhātūti evaṃ pannarasa dhātuyo upekkhādhātuto nīharitabbā. Somanassadhātuādayo pana catasso dhātuyo dhammadhātuantogadhā, evaṃ sukhadhātuto kāyaviññāṇadhātuyā tassā vatthārammaṇabhūtānaṃ kāyadhātuphoṭṭhabbadhātūnañca nīharaṇā heṭṭhā dassitanayāti, **‘‘upekkhādhātuto nīharitvā pūretabbā’’**icceva vuttaṃ.

Kāmavitakkādayo idha kāmadhātuādipariyāyena vuttāti **‘‘kāmadhātuādīnaṃ dvedhāvitakke kāmavitakkādīsu vuttanayena attho veditabbo’’**ti āha. Tattha hi ‘‘kāmavitakkoti kāmapaṭisaṃyutto vitakko, byāpādavitakkoti byāpādapaṭisaṃyutto vitakko, vihiṃsāvitakkoti vihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko, nekkhammapaṭisaṃyutto vitakko nekkhammavitakko, so yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Abyāpādapaṭisaṃyutto vitakko abyāpādavitakko, so mettāpubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭati. Avihiṃsāpaṭisaṃyutto vitakko avihiṃsāvitakko, so karuṇāya pubbabhāgato paṭṭhāya yāva paṭhamajjhānā vaṭṭatī’’ti vuttaṃ. Ayaṃ panattho abhidhamme vitthārato āgato evāti dassetuṃ, **‘‘abhidhamme’’**tiādi vuttaṃ. **Kāmadhātuto nīharitvā**ti ettha **kāma**ggahaṇena gahitā rūpadhātuādayo cha, taṃvisayā sattaviññāṇadhātuyo, tattha pañcannaṃ viññāṇadhātūnaṃ cakkhudhātuādayo pañcāti aṭṭhārasa. Nekkhammadhātuādayo pana dhammadhātuantogadhā eva.

Kāmataṇhāya visayabhūtā dhammā kāmadhātūti āha – **‘‘pañca kāmāvacarakkhandhā kāmadhātū’’**ti. Tathā rūpataṇhāya visayabhūtā dhammā rūpadhātu, arūpataṇhāya visayabhūtā dhammā arūpadhātūti āha – **‘‘cattāro arūpāvacarakkhandhā’’**tiādi. Kāmataṇhā kāmo uttarapadalopena, evaṃ rūpārūpataṇhā rūpārūpaṃ. Ārammaṇakaraṇavasena tā yattha avacaranti, te kāmāvacarādayoti evaṃ kāmāvacarakkhandhādīnaṃ kāmataṇhādibhāvo veditabbo. **Ādinā nayenā**ti etena ‘‘uparito paranimmitavasavattideve antokaritvā etthāvacarā’’tiādipāḷiṃ (vibha. 1020) saṅgaṇhāti. **Etthāvacarā**ti avīciparanimmitaparicchinnokāsāya kāmataṇhāya visayabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, tadokāsatā ca taṇhāya tanninnattā veditabbā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Paripuṇṇaaṭṭhārasadhātukattā kāmāvacaradhammānaṃ **‘‘kāmadhātuto nīharitvā pūretabbā’’**ti vuttaṃ. Manoviññāṇadhātudhammadhātu ekadesamattameva hi rūpārūpāvacaradhammāti.

Samāgantvāti sahitā hutvā. Yattakañhi paccayadhammā attano phalassa kāraṇaṃ, tattha

tannibbattane samāgatā viya hoti vekalle tadanibbattanato. **Saṅkhatadhātuto nīharitvā pūretabbā** asaṅkhatāya dhātuyā dhammadhātuekadesabhāvato.

126. Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmāti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhattā, tesu bhavā tappariyāpannattāti **ajjhattikāni**. Tato bahibhūtāni **bāhirāni**. Āyatanakathā paṭiccasamuppādakathā ca **visuddhimagge** (visuddhi. 2.510, 570, 571) vuttanayeneva veditabbāti na vitthāritā.

127. Avijjamānaṃ ṭhānaṃ **aṭṭhānaṃ** (a. ni. ṭī. 1.1.268; vibha. mūlaṭī. 809), natthi ṭhānanti vā **aṭṭhānaṃ. Anavakāso**ti ettha eseva nayo. Tadatthanigamanameva hi ''netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti vacananti. Tenāha **''ubhayenapī''**tiādi. **Ya**nti kāraṇe paccattavacanaṃ, hetuattho ca kāraṇatthoti āha – **''yanti yena kāraṇenā''**ti. Ukkaṭṭhaniddesena ettha diṭṭhisampatti veditabbāti vuttaṃ **''maggadiṭṭhiyā sampanno''**ti. Kuto panāyamattho labbhatīti? Liṅgato. Liṅgañhetaṃ, yadidaṃ niccato upagamanapaṭikkhepo. **Catubhūmakesū**ti idaṃ catutthabhūmakasaṅkhārānaṃ ariyasāvakassa visayabhāvūpagamanato vuttaṃ; na pana te ārabbha niccato upagamanasabbhāvato. Vakkhati ca ''catutthabhūmakasaṅkhārā panā''tiādinā. Abhisaṅkhatasaṅkhāraabhisaṅkharaṇakasaṅkhārānaṃ sappadesattā nippadesasaṅkhāraggahaṇatthaṃ **''saṅkhatasaṅkhāresū''**ti vuttaṃ. Lokuttarasaṅkhārānaṃ pana nivattane kāraṇaṃ sayameva vakkhati. **Etaṃ kāraṇaṃ natthi** setughātattā. **Tejussadattā**ti saṃkilesavidhamanatejassa adhikabhāvato. Tathā hi te gambhīrabhāvena duddasā. **Akusalānaṃ ārammaṇaṃ na hontī**ti idaṃ pakaraṇavasena vuttaṃ. Appahīnavipallāsānaṃ sattānaṃ kusaladhammānampi te ārammaṇaṃ na honti.

Asukhe ''sukha''nti vipallāso ca idha sukhato upagamanassa ṭhānanti adhippetanti dassento, **''ekanta…pe… vutta''**nti. **Attadiṭṭhivasenā**ti padhānadiṭṭhimāha. Diṭṭhiyā nibbānassa avisayabhāvo heṭṭhā vutto evāti **''kasiṇādipaṇṇattisaṅgahattha''**nti vuttaṃ. **Paricchedo**ti saṅkhārānaṃ paricchedo saṅkhārānaṃ paricchijjagahaṇaṃ. Svāyaṃ yesaṃ niccādito upagamanaṃ bhavati tesaṃyeva vasena kātabboti dassento **''sabbavāresū''**tiādimāha. **Sabbavāresū**ti niccādisabbavāresu. **Puthujjano hī**ti **hi**-saddo hetuattho. Yasmā yaṃ yaṃ saṅkhāraṃ niccādivasena puthujjanakāle upagacchati, taṃ taṃ ariyamaggādhigamena aniccādivasena gaṇhanto yāthāvato jānanto taṃ gāhaṃ taṃ diṭṭhiṃ viniveṭheti vissajjeti. Tasmā yattha gāho tattha vissajjanāti catutthabhūmakasaṅkhārā idha saṅkhāraggahaṇena na gayhatīti attho.

128. Puttasambandhena mātāpitusamaññā, dattakittimādivasenapi puttavohāro loke dissati, so ca kho pariyāyato nippariyāyasiddhaṃ taṃ dassetuṃ, **''janikā va mātā janako pitā''**ti vuttaṃ. Tathā ānantariyakammassa adhippetattā **''manussabhūtova khīṇāsavo arahāti adhippeto''**ti vuttaṃ. ''Aṭṭhānameta''ntiādinā mātuādīnaṃyeva jīvitā voropane ariyasāvakassa abhabbabhāvadassanato tadaññaṃ ariyasāvako jīvitā voropetīti idaṃ atthato āpannamevāti maññamāno vadati – **''kiṃ pana ariyasāvako aññaṃ jīvitā voropeyyā''**ti? ''Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṃ jīvitā voropeyya, netaṃ ṭhānaṃ vijjatī''ti vacanato, **''etampi aṭṭhāna''**nti vuttaṃ. Tenāha **''sacepi hī''**tiādi. **Baladīpanattha**nti saddhādibalasamannāgamadīpanatthaṃ. Ariyamaggenāgatasaddhādibalavasena hi ariyasāvako tādisaṃ sāvajjaṃ na karoti.

Pañcahi kāraṇehīti idaṃ atthanipphādakāni tesaṃ pubbabhāgiyāni ca kāraṇāni kāraṇabhāvasāmaññena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ, na pana sabbesaṃ pañcannaṃ sahayogakkhamato. **Ākārehī**ti kāraṇehi. **Anussāvanenā**ti anurūpaṃ sāvanena. Bhedassa anurūpaṃ yathā bhedo hoti, evaṃ bhinditabbānaṃ bhikkhūnaṃ attano vacanassa sāvanena viññāpanena. Tenāha **''nanu tumhe''**tiādi. **Kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā**ti etena ''pākaṭaṃ katvā bhedakaravatthudīpanaṃ **vohāro,** tattha attano nicchitamatthaṃ rahassavasena viññāpanaṃ **anussāvana''**nti dasseti.

Kammameva uddeso vā pamāṇanti tehi saṅghabhedasiddhito vuttaṃ, itare pana tesaṃ pubbabhāgabhūtā. Tenāha **''vohārā''**tiādi. **Tatthā**ti vohāre. Cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma,

tasmiṃ anantare niyuttāni tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarappayojanāni cāti ānantariyāni, tāni eva **‘‘ānantariyakammānī’’**ti vuttāni.

Kammatoti ‘‘evaṃ ānantariyakammaṃ hoti, evaṃ anantariyakammasadisa’’nti evaṃ kammavibhāgato. **Dvārato**ti kāyādidvārato. **Kappaṭṭhitiyato**ti ‘‘idaṃ kappaṭṭhitikavipākaṃ, idaṃ na kappaṭṭhitikavipāka’’nti evaṃ kappaṭṭhitiyavibhāgato. **Pākā**ti ‘‘idamettha vipaccati, idaṃ na vipaccatī’’ti vipaccanavibhāgato. **Sādhāraṇādīhī**ti gahaṭṭhapabbajitānaṃ sādhāraṇāsādhāraṇato, **ādi**-saddena vedanādivibhāgato ca.

Yasmā manussattabhāve ṭhitasseva ca kusaladhammānaṃ tikkhavisadasūrabhāvāpatti, yathā taṃ tiṇṇampi bodhisattānaṃ bodhittayanibbattiyaṃ, evaṃ manussabhāve ṭhitasseva akusaladhammānampi tikkhavisadasūrabhāvāpattīti āha **‘‘manussabhūtassevā’’**ti. Pākatikamanussānampi ca kusaladhammānaṃ visesappatti **vimānavatthuaṭṭhakathāyaṃ** (vi. va. aṭṭha. 3) vuttanayena veditabbā. Yathā vutto ca attho samānajātiyassa vikopane kammaṃ garutaraṃ, na tathā vijātiyassāti vuttaṃ – **‘‘manussabhūtaṃ mātaraṃ vā pitaraṃ vā’’**ti. Liṅge parivatte ca so eva ekakammanibbatto bhavaṅgappabandho, jīvitindriyappabandho ca, na aññoti āha **‘‘api parivattaliṅga’’**nti. Arahantepi eseva nayo. **Tassa vipāka**ntiādi kammassa ānantariyabhāvasamatthanaṃ, catukoṭikañcettha sambhavati. Tattha paṭhamā koṭi dassitā, itarāsu visaṅketaṃ dassetuṃ, **‘‘yo panā’’**tiādi vuttaṃ. Yadipi tattha visaṅketo, kammaṃ pana garutaraṃ ānantariyasadisaṃ bhāyitabbanti āha – **‘‘ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhatī’’**ti. **Ayaṃ pañho**ti ñāpanicchānibbattā kathā.

Ānantariyaṃ phusati maraṇādhippāyeneva ānantariyavatthuno vikopitattā. **Ānantariyaṃ na phusati** ānantariyavatthuabhāvato. Sabbattha hi purimaṃ abhisandhicittaṃ appamāṇaṃ, vadhakacittaṃ pana tadārammaṇaṃ jīvitindriyañca ānantariyanānantariyabhāve pamāṇanti daṭṭhabbaṃ. Saṅgāmacatukkaṃ sampattavasena yojetabbaṃ.

Tenevāti teneva payogena. **Arahantaghāto hotiyeva** arahato māritattā. **Puthujjanasseva dinnaṃ hotī**ti yasmā yathā vadhakacittaṃ paccuppannārammaṇampi pabandhavicchedavasena ca jīvitindriyaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattati, na evaṃ cāgacetanā, sā hi cajitabbavatthuṃ ārammaṇaṃ katvā cajanamattameva hoti, aññasantakabhāvakaraṇañca tassa cajanaṃ, tasmā yassa taṃ santakaṃ kataṃ. Tasseva dinnaṃ hotīti.

Lohitaṃ samo saratīti abhighātena pakuppamānaṃ sañcitaṃ hoti. **Mahantatara**nti garutaraṃ. **Sarīrapaṭijaggane viyā**ti satthurūpakāyapaṭijaggane viya.

Asannipatiteti idaṃ sāmaggiyadīpanaṃ. **Bhedo ca hotī**ti saṅghassa bhedo hoti. **Vaṭṭatīti saññāyā**ti īdisakaraṇaṃ saṅghassa bhedāya na hotīti saññāya. **Navato ūnaparisāyaṃ** karontassa tathāti yojetabbaṃ, **tathā**ti iminā ‘‘na ānantariyakammanti’’ imaṃ ākaḍḍhati, na pana ‘‘bhedo hotī’’ti idaṃ. Heṭṭhimantena hi navannameva vasena saṅghabhedo. **Dhammavādino anavajjā** yathādhammaṃ avaṭṭhānato. Saṅghabhedassa pubbabhāgo **saṅgharāji**.

Kāyadvārameva pūrenti kāyakammabhāveneva lakkhitabbato.

‘‘Saṇṭhahante hi…pe… muccatī’’ti idaṃ kappaṭṭhakathāya na sameti. Tathā hi kappaṭṭhakathāyaṃ (kathā. aṭṭha. 654-657) vuttaṃ – ‘‘āpāyikoti idaṃ suttaṃ yaṃ so ekaṃ kappaṃ asītibhāge katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ tiṭṭheyya, taṃ āyukappaṃ sandhāya vutta’’nti. **Kappavināseyevā**ti pana āyukappavināseyevāti atthe sati natthi virodho. Ettha ca **saṇṭhahante**ti idampi ‘‘svevavinassissatī’’ti viya abhūtaparikappavasena vuttaṃ. **Ekadivasameva niraye paccati** tato paraṃ kappābhāve āyukappassapi abhāvatoti avirodhato atthayojanā daṭṭhabbā. **Sesānī**ti saṅghabhedato aññāni ānantariyakammāni.

Ahosikammaṃ…pe… saṅkhyaṃ gacchanti, evaṃ sati kathaṃ nesaṃ ānantariyatā cutianantaraṃ vipākadānābhāvato. Atha sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā nicchitā, na phaladānaniyamena, evampi niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ diṭṭhadhammavedanīyānañca niyatatā āpajjeyya. Tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca ānantariyasabhāvā tato eva niyatasabhāvā ca tesaṃ pavattīti sampaṭicchitabbametaṃ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaraṃ ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantaramekantena phaladānato niyatasabhāvā anantariyasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati. Asamānajātikena cetopaṇidhivasena upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantare ekantaphaladāyakattābhāvā. Na pana ānantariyakānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā. Na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammaphalaṃ ānantariyaphalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyopaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi, tasmā tesaṃyeva anantare ekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekanteneva vipāke niyatasabhāvattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakiccassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyaṃ vā paṭisandhiṃ karonti. Na samatthatāvighātattāti natthi tesaṃ ānantariyakatā nivatti; garutarabhāvo pana tesu labbhatevāti saṅghabhedassa siyā garutarabhāvoti, **‘‘yena…pe… vipaccatī’’**ti āha. Ekassa pana aññāni upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbāni. **Paṭisandhivasena vipaccatī**ti vacanena itaresaṃ pavattivipākadāyitā anuññātā viya dissati. **No vā tathā sīlavatī**ti yathā pitā sīlavā, tathā sīlavatī no vā hotīti yojanā. Sace mātā sīlavatī, mātughāto paṭisandhivasena vipaccatīti yojanā.

Pakatattoti anukkhitto. **Samānasaṃvāsako**ti apārājiko. **Samānasīmāya**nti ekasīmāyaṃ.

Satthukiccaṃ kātuṃ asamatthoti yaṃ satthārā kātabbakiccaṃ anusāsanādi, taṃ kātuṃ asamatthoti bhagavantaṃ paccakkhāya. **Aññaṃ titthakara**nti aññaṃ satthāraṃ.

129. Abhijātiādisu (a. ni. ṭī. 1.1.277) pakappanena devatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena samānayogakkhemaṃ dasasahassaparimāṇaṃ ṭhānaṃ **jātikhettaṃ,** saraseneva āṇāpavattiṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ,** visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visayakhettaṃ. Dasasahassī lokadhātū**ti imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātuṃ parivāretvā ṭhitā dasasahassī lokadhātu. Tattakānaṃyeva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. ‘‘Pariggahavasenā’’ti keci. ‘‘Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ eva jātikhettaṃ tannivāsīnaṃyeva ca devatānaṃ dhammābhisamayo’’ti ca vadanti. Mātukucchiokkamanakālādīnaṃ channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinīhārādikālepi tassa pakampanassa labbhamānato. **Āṇākhettaṃ nāma** yaṃ ekajjhaṃ saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** āṇāya tannivāsīnaṃ devatānaṃ sirasā sampaṭicchanena, tañca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena, adhippāyavasena pana ‘‘yāvatā vā pana ākaṅkheyyā’’ti (a. ni. 3.81) vacanato tato parampi āṇā pavatteyya.

Na uppajjantīti pana atthīti, ‘‘na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjatī’’tiādiṃ (ma. ni. 1.285; 2.341; mahāva. 11; kathā. 405; mi. pa. 4.5.11) imissaṃ lokadhātuyaṃ ṭhatvā vadantena bhagavatā, ‘‘kiṃ panāvuso sāriputta, atthetarahi aññe samaṇā vā brāhmaṇā vā bhagavatā samasamā sambodhiyanti, evaṃ puṭṭho ahaṃ, bhante, noti vadeyya’’nti (dī. ni. 3.161), vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ, ‘‘aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā’’ti imaṃ suttaṃ (dī. ni. 3.161; mi. pa. 5.1.1) dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti carimabhave paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānāti dassento **''tatthā''**tiādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyā**ti paṭilomakkamena vadati. **Parinibbānato paṭṭhāyā**ti anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantare**ti carimabhave bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ dhātuparinibbānanti etesaṃ antare.

Aññassa buddhassa uppatti na nivāritā, tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **''tīṇi hī''**tiādi vuttaṃ. Paṭipattiantaradhānena hi sāsanassa osakkitattā aparassa buddhassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadā**ti paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā. **''Pariyatti pamāṇa''**nti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ, **''yathā''**tiādi vuttaṃ tayidaṃ hīnaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa ṭhitiñhi dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti, ''yo pana bhikkhū''tiādinayappattā sikkhāpadapāḷi mātikā, tāya antarahitāya nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhuddese pabbajjāyupasampadākammesu ca sāsanaṃ tiṭṭhatīti attho. Atha vā pātimokkhe dharanteyeva pabbajjā upasampadā ca, evaṃ sati tadubhayaṃ pātimokkhe antogadhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato, tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanassa ṭhitihetūti āha – **''pātimokkhapabbajjāupasampadāsu ṭhitāsu sāsanaṃ tiṭṭhatī''**ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe siddhe, siddhāsu pabbajjāupasampadāsu ca sāsanaṃ tiṭṭhati. Pacchimapaṭivedhato hi paraṃ paṭivedhasāsanaṃ, pacchimasīlato ca paraṃ paṭipattisāsanaṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti. **Osakkitaṃ nāmā**ti pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Tena kāmaṃ ''sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇa''nti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati appatiṭṭhā hoti, tasmā paṭipattiantaradhānaṃ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanosakkanaṃ dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ, **''tīṇi parinibbānānī''**ti vuttaṃ.

Kāruññanti paridevanakāruññaṃ. Jambudīpe dīpantaresu devanāgabrahmalokesu ca vippakiritvā ṭhitānaṃ dhātūnaṃ mahābodhipallaṅke ekajjhaṃ sannipatanaṃ, rasmivissajjanaṃ, tattha tejodhātuyā uṭṭhānaṃ, ekajālībhāvo cāti sabbametaṃ satthu adhiṭṭhānavaseneva veditabbaṃ.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnaṃ suvaṇṇaṃ viya ekasadisāti tesaṃ desanāpi ekarasā evāti āha – **''desanāya ca visesābhāvato''**ti. Etenapi anacchariyattameva sādheti. **Vivādabhāvato**ti etena vivādābhāvatthaṃ dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe. Ekaṃ buddhaṃ dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**. Etena evaṃ sabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyabuddhaguṇe dhāretuṃ asamatthā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi guṇadhammānaṃ bhāriyo viseso na sakkā dhāretunti, **''na dhāreyyā''**ti vatvā tameva adhāraṇaṃ pariyāyantarenapi pakāsento **''caleyyā''**tiādimāha. Tattha **caleyyā**ti paripphandeyya. **Kampeyyā**ti pavedheyya. **Nameyyā**ti ekapassena nameyya. **Onameyyā**ti osīdeyya. **Vinameyyā**ti vividhaṃ itocito ca nameyya. **Vikireyyā**ti vātena thusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyā**ti vinasseyya. **Viddhaṃseyyā**ti sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca katthaci na tiṭṭheyyāti āha **''na ṭhānamupagaccheyyā''**ti.

Idāni tattha nidassanaṃ dassento, **''yathā, mahārājā''**tiādimāha. Tattha **samupādikā**ti samaṃ uddhaṃ pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samaṃ gāminīti attho. **Vaṇṇenā**ti saṇṭhānena. **Pamāṇenā**ti ārohena. **Kisathūlenā**ti kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho.

Chādentanti rocentaṃ ruciṃ uppādentaṃ. **Tandīkato**ti tena bhojanena tandībhūto. **Anonamitadaṇḍajāto**ti yāvadatthaṃ bhojanena onamituṃ asakkuṇeyyatāya anonamitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhutto vameyyā**ti ekampi ālopaṃ ajjhoharitvā vameyyāti attho.

Atidhammabhārena pathavī calatīti dhammena nāma pathavī tiṭṭheyya. Sā kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena pucchati. Puna thero ''ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ abhimatañca lokena attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ. Evaṃdhammo ca hitasukhavisesehi taṃsamaṅginaṃ dhārento abhimato ca viññūnaṃ gambhīrappameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavīcalanassa kāraṇaṃ hotī''ti dassento, **''idha, mahārāja, dve sakaṭā''**tiādimāha. Eteneva tathāgatassa mātukucchiokkamanādikāle pathavīkampanakāraṇaṃ saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekasakaṭato ratana**nti ekasmā, ekassa vā sakaṭassa ratanaṃ, tasmā sakaṭato gahetvāti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, vuttanti attho. **Aggo**ti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatīti sabhāvabhūtā akittimā pakati. **Kāraṇamahantatāyā**ti mahantehi buddhakārakadhammehi pāramitāsaṅkhātehi kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. Pathaviādīni mahantāni vatthūni, mahantā ca sakkabhāvādayo attano attano visaye ekekā eva, sammāsambuddhopi mahanto attano visaye ekova, ko ca tassa visayo? Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ ''ākāso viya anantavisayo bhagavā ekova hotī''ti vadanto paracakkavāḷesu dutiyassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

Imināva padenāti ''ekissā lokadhātuyā''ti iminā eva padena. **Dasacakkavāḷasahassāni gahitāni** jātikhettattā. **Ekacakkavāḷenevā**ti iminā ekacakkavāḷeneva. Yathā – **''imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjantī''**ti vutte imasmimpi cakkavāḷe jambudīpeyeva, tatthapi majjhimapadese evāti paricchindituṃ vaṭṭati; evaṃ ''ekissā lokadhātuyā''ti jātikhette adhippetepi imināva cakkavāḷena paricchindituṃ vaṭṭati.

Vivādūpacchedatoti vivādūpacchedakāraṇā. Dvīsu uppannesu yo vivādo bhaveyya, tassa anuppādoyevettha vivādupacchedo. **Ekasmiṃ dīpe**tiādinā dīpantarepi ekajjhaṃ na uppajjanti, pageva ekadīpeti dasseti. **So parihāyethā**ti cakkavāḷassa padese eva vattitabbattā parihāyeyya.

130. **Manussatta**nti manussabhāvo tasseva pabbajjādiguṇasampattiādīnaṃ yoggabhāvato. **Liṅgasampattī**ti purisabhāvo. **Hetū**ti manovacīpaṇidhānapubbikā hetusampadā. **Satthāradassana**nti satthusammukhībhāvo. **Pabbajjā**ti kammakiriyavādīsu tāpasesu, bhikkhūsu vā pabbajjā. **Guṇasampattī**ti abhiññādiguṇasampadā. **Adhikāro**ti buddhaṃ uddissa adhiko sakkāro. **Chandatā**ti sammāsambodhiṃ uddissa sātisayo kattukamyatākusalacchando. **Aṭṭhadhammasamodhānā**ti etesaṃ aṭṭhannaṃ dhammānaṃ samāyogena. **Abhinīhāro**ti kāyapaṇidhānaṃ. **Samijjhatī**ti nipphajjatīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana paramatthadīpaniyā **cariyāpiṭakavaṇṇanāya** (cariyā. aṭṭha. pakiṇṇakakathā) vuttanayeneva veditabbo.

Sabbākāraparipūramevāti paripuṇṇalakkhaṇatāya sattussadādīhi sabbākārehi sampannameva. Na hi itthiyā kosohitavatthaguyhatā sambhavati, dutiyapakati ca nāma paṭhamapakatito nihīnā eva. Tenevāha anantaravāre **''yasmā''**tiādi.

Idha purisassa tattha nibbattanatoti imasmiṃ manussaloke purisabhūtassa tattha brahmaloke brahmattabhāvena nibbattanato. Tena asatipi purisaliṅge purisākārā brahmāno hontīti dasseti. Taṃyeva hi purisākāraṃ sandhāya vuttaṃ – **''yaṃ puriso brahmattaṃ kareyyā''**ti. Tenevāha **''samānepī''**tiādi. Yadi evaṃ itthiyo brahmaloke na uppajjantīti āha **''brahmatta''**ntiādi.

131. **Kāyaduccaritassā**tiādipāḷiyā kammaniyāmo nāma kathito. Samañjanaṃ samaṅgo, so etassa atthīti **samaṅgī,** samannāgato. Samañjanasīlo vā **samaṅgī**. Pubbabhāge **āyūhanasamaṅgitā,** sanniṭṭhāpakacetanāvasena **cetanāsamaṅgitā**. Cetanāsantativasena vā **āyūhanasamaṅgitā,** taṃtaṃcetanākhaṇavasena **cetanāsamaṅgitā**. Katūpacitassa avipakkavipākassa kammassa vasena **kammasamaṅgitā,** kamme pana vipaccituṃ āraddhe vipākappavattivasena **vipākasamaṅgitā**.

Kammādīnaṃ upaṭṭhānakālavasena **upaṭṭhānasamaṅgitā. Kusalākusalakammāyūhanakkhaṇe**ti kusalakammassa ca akusalakammassa ca samīhanakkhaṇe. **Tathā**ti iminā kusalākusalakammapadaṃ ākaḍḍhati. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ **upacitaṃ. Vipākāraha**nti dutiyabhavādīsu vipaccanārahaṃ. Uppajjamānānaṃ upapattinimittaṃ upaṭṭhātīti yojanā. **Calatī**ti parivattati. Ekena hi kammunā tajje nimitte upaṭṭhāpite paccayavisesavasena tato aññena kammunā aññassa nimittassa upaṭṭhānaṃ parivattanaṃ.

Sunakhajīvikoti sunakhehi jīvanasīlo. **Talasantharaṇapūja**nti bhūmitalassa pupphehi santaraṇapūjaṃ. **Āyūhanacetanākammasamaṅgitāvasenā**ti kāyaduccaritassa aparāparaṃ āyūhanena sanniṭṭhāpakacetanāya tasseva pakappane kammakkhayakarañāṇena akhepitattā yathūpacitakammunā ca samaṅgibhāvassa vasena.

132. **Evaṃ sassirika**nti vuttappakārena anekadhātuvibhajanādinā nānānayavicittatāya paramanipuṇagambhīratāya ca atthato byañjanato ca sasobhaṃ katvā.

Naṃ dhārehīti ettha **na**nti nipātamattaṃ. Dhātuādivasena parivaṭṭīyanti atthā etehīti parivaṭṭā, desanābhedā. Cattāro parivaṭṭā etassa, etasmiṃ vāti **catuparivaṭṭo,** dhammapariyāyo. Dhammo ca so pariyattibhāvato yathāvuttenatthena ādāsoti **dhammādāso**. Upaṭṭhānaṭṭhena yathādhammānaṃ ādāsotipi **dhammādāso**. Yathā hi ādāsena sattānaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ, evaṃ imināpi suttena yogīnaṃ mukhe maladosaharaṇaṃ. **Tasmā**ti yasmā iminā suttena kilese madditvā samathādhigamena yogino jayappattā; tasmā amatapurappavesane ugghosanamahābheritāya ca **amatadundubhi. Idha vutta**nti imasmiṃ sutte vuttaṃ. **Anuttaro saṅgāmavijayo**ti anuttarabhāvato kilesasaṅgāmavijayo, ‘‘vijeti etenā’’ti katvā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bahudhātukasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Isigilisuttavaṇṇanā

133. Samaññāyati etāyāti **samaññā,** nāmanti attho. Ayamayaṃ nāmāti paññāpenti etāya, tathāpaññāpanamattanti vā **paññatti,** nāmameva. Tenāha **‘‘purimapadasseva vevacana’’**nti. **Sesesupī**ti ‘‘paṇḍavassa pabbatassā’’tiādīsu tīsu vāresupi.

Samuṭṭhānaṃ tāva suttassa kathetvā atthasaṃvaṇṇanaṃ kātuṃ **‘‘tadā kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Na pabbatehi attho**ti na bhagavato pabbatehi kathitehi attho atthi. **Isigilibhāvo**ti isigilināmatā. **Itī**ti iminā kāraṇena, imaṃ aṭṭhuppattiṃ avekkhantoti attho.

Cetiyagabbheti cetiyaghare cetiyassa abbhantare. **Yamakamahādvāra**nti yamakakavāṭayuttaṃ mahantaṃ dvāraṃ. **Dvedhā katvā**ti pabbatassa abbhantare maṇḍapasaṅkhepena leṇaṃ nimminitvā dvedhā katvā tadā te tattha vasiṃsu.

Vasitakālañca kathento tesaṃ mātuyā yāva tatiyabhavato paṭṭhāya samudāgamaṃ dassetuṃ, **‘‘atīte kirā’’**tiādi vuttaṃ. **Patthesī**ti tassā kira khettakuṭiyā vīhayo bhajjantiyā tattha mahākarañjapupphappamāṇā mahantā manoharā pañcasatamattā lājā jāyiṃsu. Sā tā gahetvā mahante paduminipatte ṭhapesi. Tasmiñca samaye eko paccekabuddho tassā anuggahatthaṃ avidūre khettapāḷiyā gacchati. Sā taṃ disvā pasannamānasā supupphitaṃ mahantaṃ ekaṃ padumaṃ gahetvā tattha lāje pakkhipitvā paccekabuddhaṃ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā, ‘‘imassa, bhante, puññassa ānubhāvena ānubhāvasampanne pañcasataputte labheyya’’nti pañca puttasatāni patthesi. **Tasmiṃyeva khaṇe**ti yadā sā yathāvuttaṃ patthanaṃ paṭṭhapesi; tasmiṃyeva khaṇe pañcasatā migaluddakā sambhatasambhārā paripakkapaccekabodhiñāṇā tasseva paccekabuddhassa madhuramaṃsaṃ datvā, ‘‘etissā puttā bhaveyyāmā’’ti patthayiṃsu. Atītāsu anekajātīsu tassā puttabhāvena āgatattā tathā tesaṃ ahosīti vadanti. **Pāduddhāre**ti pāduddhāre pāduddhāre. Pāduddhārasīsena cettha nikkhipanaṃ āha.

Gabbhamalaṃ nissāyāti bahi nikkhantaṃ gabbhamalaṃ nissayaṃ katvā saṃsedajabhāvena nibbattā. Opapātikabhāvenāti keci. **Khayavayaṃ paṭṭhapetvā**ti vipassanaṃ ārabhitvā. **Vipassanā**ti aniccānupassanāpubbikā sappaccayanāmarūpadassanapubbikā ca, saṅkhāre sammasantassa aniccalakkhaṇe diṭṭhe, ''yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā''ti sesalakkhaṇāni suviññeyyāneva honti. **Paccekabodhiñāṇaṃ nibbattayiṃsū**ti dve asaṅkhyeyyāni kappānaṃ satasahassañca paccekabodhipāramitāya parinipphannattā ñāṇassa paripākattā vuttanayena sayameva vipassanaṃ pavattetvā matthakaṃ pāpetvā paccekabodhiñāṇaṃ adhigacchiṃsu. Sabbepi te taṃyeva gāthaṃ abhāsiṃsūti āha – **''ayaṃ tesaṃ byākaraṇagāthā ahosī''**ti.

Saroruhanti sarasi jātaṃ. **Padumapalāsapattaja**nti khuddakamahantehi kamaladalehi sahajātaṃ. Khuddakamahantakamaladalasaṅkhātāni vā padumapalāsapattāni ettha santīti padumapalāsapattaṃ, padumagacchaṃ. Tattha jātanti **padumapalāsapattajaṃ. Supupphita**nti suṭṭhu pupphitaṃ sammā vikasitaṃ. **Bhamaragaṇānuciṇṇa**nti bhamaragaṇehi anukulañceva anuparibbhamitañca. **Aniccatāyupagata**nti khaṇe khaṇe vaṇṇabhedādivasena aniccatāya upagataṃ. **Viditvā**ti vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya jānitvā. **Eko care**ti tasmā aññopi mādiso hotukāmo evaṃ paṭipajjitvā eko care khaggavisāṇakappoti.

135. Satisārasīlasārādisamannāgamanena sattesu **sārabhūtā**. Sabbaso vaṭṭadukkhassa vigatattā **niddukkhā**. Samucchinnataṇhatāya **nittaṇhā. Mānacchidoti** thutivacanaṃ.

Etesaṃ ekanāmakāyevāti etesaṃ āgatānaṃ paccekabuddhānaṃ pāḷiyaṃ anāgatā aññe paccekabuddhā samānanāmakā eva. Vuttamevatthaṃ pākaṭīkaraṇatthaṃ **''imesu hī''**tiādi vuttaṃ. **Visuṃ visuṃ avatvā**ti paccekaṃ sarūpato avatvā. **Aññe cā**ti asādhāraṇattā āha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Isigilisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahācattārīsakasuttavaṇṇanā

136. Dosehi ārakāti **ariyaṃ**. Tenāha **''niddosa''**nti. Sā pana niddosatā lokuttarabhāvena savisesāti āha **''lokuttara''**nti. Sammā sundaro pasattho niyyāniko samādhi **sammāsamādhī**ti āha – **''sammāsamādhinti maggasamādhi''**nti. Upanisīdati ettha phalaṃ tappaṭibaddhavuttitāyāti **upanisaṃ,** kāraṇanti āha – **''saupanisanti sappaccaya''**nti. Parikaroti parivāretīti **parikkhāro**ti āha – **''saparikkhāranti saparivāra''**nti.

Parivāritāti sahajātādipaccayabhāvena parivārantehi viya upagatā. **Purecārikā**ti vuṭṭhānagāminibhāvanā sahajātādipaccayavasena paccayattā purassarā. Tenāha – **''vipassanāsammādiṭṭhi cā''**ti. Idāni tāni kiccato dassetuṃ, **''vipassanāsammādiṭṭhī''**tiādi vuttaṃ. Tattha **parivīmaṃsa**ggahaṇaṃ tattha tattha cittuppāde vīmaṃsādhipateyyena pavattiyā sammādiṭṭhiyā pubbaṅgamabhāvadassanatthaṃ. Tenassa maggasamādhissa nānākhaṇikaṃ pubbaṅgamabhāvaṃ dasseti. **Vīmaṃsanapariyosāne**ti tathāpavattaanulomañāṇassa osāne. **Bhūmiladdhaṃ vaṭṭaṃ samugghāṭayamānā**ti attano santāne dīgharattaṃ anusayitaṃ kilesavaṭṭaṃ samucchindanti. **Vūpasamayamānā**ti tasseva vevacanaṃ. **Vūpasamayamānā**ti vā tato eva avasiṭṭhampi vaṭṭaṃ appavattikaraṇavasena vūpasamenti. Tenevāha – **''maggasammādiṭṭhi…pe… uppajjatī''**ti. **Sā**ti sammādiṭṭhi. **Duvidhāpī**ti yathāvuttā duvidhāpi. **Idha adhippetā** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya kiccassa dassitattā.

Lakkhaṇe paṭivijjhamāne lakkhaṇiko dhammo paṭividdho hotīti āha – **''micchādiṭṭhiṃ…pe… ārammaṇato pajānātī''**ti. Vipassanāsammādiṭṭhiyampi eseva nayo. **Kiccato**ti bhāvanākiccato. Sammādiṭṭhiyaṃ tadadhigataasammohatāya **asammohato pajānāti. Kiccato**ti paṭivedhakiccato. Taṃ pana sabbathā asammuyhanamevāti āha **''asammohato''**ti. **Evaṃ pajānanā**ti micchādiṭṭhi

micchādiṭṭhīti yāthāvato avabodho. **Assā**ti taṃsamaṅgino puggalassa.

Dvāyanti -kāro dīghaṃ katvā vutto. Tenāha **''dvayaṃ vadāmī''**ti. Dve avayavā etassāti dvayaṃ. Tenāha **''duvidhakoṭṭhāsaṃ vadāmī''**ti. Puññassa eko bhāgo so eva puññabhāgiko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā itthiliṅgavasena **''puññabhāgiyā''**ti vuttaṃ. **Upadhisaṅkhātassā**ti khandhapabandhasaṅkhātassa.

Amatadvāranti ariyamaggaṃ. **Paññapetī**ti niyyānādipakārato paññapeti. Tenāha **''vibhajitvā dassetī''**ti. Tattha sammohassa viddhaṃsanena asammohato dasseti. **Tasmiṃ atthe**ti amatadvārapaññāpane atthe. **Bojjhaṅgappattā**ti bojjhaṅgabhāvappattā. Maggabhāvena niyyānabhāvena pavattiyā maggapaññāya aṭṭhannampi sādhāraṇattā samudāyassa ca avayavo aṅganti katvā sesadhamme aṅgikabhāvena dassento **''ariyamaggassa aṅga''**nti āha. **So bhikkhū**ti micchādiṭṭhiṃ ''micchādiṭṭhī''ti sammādiṭṭhiṃ ''sammādiṭṭhī''ti jānanto bhikkhu. **Pajahanatthāyā**ti samucchedavasena pajahanāya. **Paṭilābhatthāyā**ti maggasammādiṭṭhiyā adhigamāya. **Kusalavāyāmo**ti vipassanāsampayuttova kosallasambhūto vāyāmo. Saratīti **sato,** taṃ panassa saraṇaṃ satisamaṅgitāyāti āha **''satiyā samannāgato''**ti. Kāmañcettha vipassanāsammādiṭṭhiṃ yathābhūtā sammāvāyāmasatiyo sahajātā ca purejātā ca hutvā parivārenti, ''itiyime tayo dhammā sammādiṭṭhiṃ anuparidhāvanti anuparivattantī''ti pana vacanato, ''ettha hī''tiādinā maggasammādiṭṭhiyā eva sesadhammānaṃ yathārahaṃ sahacaraṇabhāvena parivāraṇaṃ yojitaṃ. **Sammāsaṅkappādīna**nti **ādi-**saddena sammāvācākammantājīvānaṃ gahaṇaṃ itaresaṃ parivārabhāvena gahitattā. Na hi sakkā te eva parivāre parivāravante ca katvā vattuṃ saṅkarato sammohajananato ca. **Tayo**ti sammādiṭṭhivāyāmasatiyo **sahajātaparivārāva honti** maggakkhaṇikānaṃ tesaṃ adhippetattā vipassanākhaṇaviratīnaṃ asambhavato.

137. **Takkanavasena** lokasiddhenāti adhippāyo. ''Evañcevañca bhavitabba''nti vividhaṃ takkanaṃ kūpe viya udakassa ārammaṇassa ākaḍḍhanaṃ vitakkanaṃ **vitakko. Saṅkappanavasenā**ti taṃ taṃ ārammaṇaṃ gahetvā kappanavasena. Takkanaṃ kappananti ca ataṃsahajātānamevāti daṭṭhabbaṃ. **Ekaggo**ti iminā samādhinā laddhupakārasseva vitakkassa appanāpariyāyo hotīti dasseti. Visesena vā appanā vitakkassa vasena cittaṃ ārammaṇaṃ abhiropeti, vitakke asati kathanti āha **''vitakke panā''**tiādi. **Attanoyeva dhammatāya cittaṃ ārammaṇaṃ abhiruhatī**ti, etena ārammaṇadhammānaṃ gahaṇaṃ nāma sabhāvasiddhaṃ, na dhammantaramapekkhati, vitakko pana pavattamāno ārammaṇābhiniropanavaseneva pavattatīti dasseti. Evaṃ santepi sabhāvāvitakkacittuppādato savitakkacittuppādassa ārammaṇaggahaṇaviseso vitakkena jātoti katvā vitakko cittassa ārammaṇaggahaṇe visesapaccayoti pākaṭoyamattho. Apare pana bhaṇanti – yathā koci rājavallabhaṃ, taṃsambandhīnaṃ mittaṃ vā nissāya rājagehaṃ ārohati anupavisati, evaṃ vitakkaṃ nissāya cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati vitakkassa ārammaṇābhiniropanasabhāvattā, aññesaṃ dhammānañca avitakkasabhāvato. Tenāha bhagavā – ''cetaso abhiniropanā''ti (dha. sa. 7).

Yadi evaṃ kathaṃ avitakkacittaṃ ārammaṇaṃ ārohatīti? Vitakkabaleneva. Yathā hi so puriso paricayena tena vināpi nirāsaṅko rājagehaṃ pavisati, evaṃ paricayena vitakkena vināpi avitakkaṃ cittaṃ ārammaṇaṃ ārohati. **Paricayenā**ti ca santāne pavattavitakkabhāvanāsaṅkhātena paricayena. Vitakkassa hi santāne abhiṇhaṃ pavattassa vasena cittassa ārammaṇābhiruhanaṃ ciraparicitaṃ; tena taṃ kadāci vitakkena vināpi tattha pavattateva; yathā ñāṇasahagataṃ cittaṃ sammasanavasena ciraparicitaṃ kadāci ñāṇarahitampi sammasanavasena pavattati; yathā vā kilesasahitaṃ hutvā pavattaṃ sabbaso kilesarahitampi paricayena kilesavāsanāvasena pavattati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Vācaṃ saṅkharotīti vācaṃ uppādeti, vacīghosuppattiyā visesapaccayo hotīti attho. **Lokiyavitakko** dvattiṃsacittasahagato **vācaṃ saṅkharoti** vacīviññattijananato. **Vacīsaṅkhārotveva panassa nāmaṃ hoti** ruḷhito, taṃsamatthatānirodhato vā sambhavato pana saṅkhāroti. **''Lokuttarasammāsaṅkappaṃ parivārentī''**ti vatvā tividhe sammāsaṅkappe kadāci katamaṃ parivārentīti? Codanaṃ sandhāyāha **''etthā''**tiādi. **Nānācittesu labbhanti** nānāsamannāhārahetukattā,

pubbabhāgeyeva ca te uppajjantīti. **Tīṇi nāmāni labhati** tividhassapi paṭipakkhassa samucchindanena sātisayaṃ tiṇṇampi kiccakaraṇato. Esa nayo sammāvācādīsupi.

138. Viramati etāyāti **veramaṇī** virati vuccati. Sā musāvādato viramaṇassa kāraṇabhāvato cetanāpi verassa maṇanato vināsanato viratipīti āha – **''viratipi cetanāpi vaṭṭatī''**ti. **Ārakā ramatī**ti samucchinnehi dūrato samussāreti. **Vinā tehi ramatī**ti accantameva tehi vinā bhavati. **Tato tato**ti diṭṭhe adiṭṭhavādādito musāvādā. Visesato anuppattidhammattā **paṭinivattā hutvā**.

140. **Tividhena kuhanavatthunā**ti paccayapaṭisevana-sāmantajappana-iriyāpathapavattanasaṅkhātena pāpicchatā nibbattena tividhena kuhanavatthunā. **Etāya** kuhanāya karaṇabhūtāya paccayuppādanatthaṃ **nimittaṃ** sīlaṃ etesanti yojanā. Attavisayalābhahetu akkosanakhuṃsanavambhanādivasena pisanaṃ ghaṭṭanaṃ viheṭhanaṃ **nippeso**. Ito laddhaṃ aññassa, tato laddhaṃ parassa datvā evaṃ lābhena lābhaṃ nijigīṃsatīti **lābhena lābhaṃ nijigīṃsanā. Pāḷiyaṃ āgato** kuhanādivasena **micchāājīvo**. Ko pana soti āha **''ājīvahetū''**tiādi. **Tāsaṃyevā**ti avadhāraṇaṃ, ''ājīvo kuppamāno kāyavacīdvāresu eva kuppatī''ti katvā vuttaṃ.

141. Sammā pasatthā sobhanā niyyānikā diṭṭhi etassāti **sammādiṭṭhi,** puggalo. Tassa pana yasmā sammādiṭṭhi saccābhisamayassa nibbānasacchikiriyāya avassayo, tasmā vuttaṃ – **''maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhitassā''**ti. **Paho**ti bhavati tāya saheva uppajjati pavattati. Paccavekkhaṇañāṇaṃ yāthāvato jānanaṭṭhena sammāñāṇanti idhādhippetaṃ, tañca kho maggasamādhimhi ṭhite eva hotīti imamatthaṃ dassetuṃ āha – **''maggasammāsamādhimhi…pe… sammāñāṇaṃ pahotī''**tiādi. Iminā kiṃ dassetīti? Yathā maggasammādiṭṭhiyaṃ ṭhito puggalo, ''sammādiṭṭhī''ti vutto, evaṃ maggaphalapaccavekkhaṇañāṇe ṭhito, ''sammāñāṇo''ti vutto, tassa ca maggaphalasammāsamādhipavattiyā pahoti sammāñāṇassa sammāvimuttiyā pahotīti imamatthaṃ dasseti. Phalasamādhi tāva pavattatu, maggasamādhi pana kathanti? Tampi akuppabhāvatāya accantasamādhibhāvato kiccanipphattiyā pavattatevāti vattabbataṃ labhati. **Ṭhapetvā aṭṭhaphalaṅgānī**ti phalabhūtāni sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni, ''sammādiṭṭhissa sammāsaṅkappo pahotī''tiādinā visuṃ gahitattā ṭhapetvā. **Sammāñāṇaṃ paccavekkhaṇaṃ katvā**ti paccavekkhaṇañāṇaṃ sammāñāṇaṃ katvā. **Phalaṃ kātu**nti phaladhammasahacaritatāya vipākasabhāvatāya ca ''phala''nti laddhanāme phalasampayuttadhamme sammāvimuttiṃ kātuṃ vaṭṭatīti vuttaṃ. Tathā ca vuttaṃ **sallekhasuttavaṇṇanāyaṃ** (ma. ni. aṭṭha. 1.83) ''phalasampayuttāni pana sammādiṭṭhiādīni aṭṭhaṅgāni ṭhapetvā sesadhammā sammāvimuttīti veditabbā''ti.

142. **Nijjiṇṇā**ti nijjīritā, viddhastā vināsitāti attho. **Phalaṃ kathita**nti ''sammādiṭṭhissa, bhikkhave, micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī''ti iminā vārena sāmaññaphalaṃ kathitanti vadanti, nijjīraṇaṃ paṭippassambhananti adhippāyo. Nijjīraṇaṃ pana samucchindananti katvā, **majjhimabhāṇakā…pe… maggo kathitoti vadanti. Dassanaṭṭhenā**ti pariññābhisamayādivasena catunnaṃ saccānaṃ paccakkhato dassanaṭṭhena. **Viditakaraṇaṭṭhenā**ti paccakkhena yathādiṭṭhānaṃ maggaphalānaṃ pākaṭakaraṇaṭṭhena. **Tadadhimuttaṭṭhenā**ti tasmiṃ yathāsacchikate nibbāne adhimuccanabhāvena.

Kusalapakkhāti anavajjakoṭṭhāsā. **Mahāvipākadānenā**ti mahato vipulassa lokuttarassa sukhavipākassa ceva kāyikādidukkhavipākassa ca dānena.

Yathā mahāvipākassa dānena mahācattārīsakaṃ, tathā bahutāyapi mahācattārīsakoti dassetuṃ, **''imasmiñca pana sutte pañca sammādiṭṭhiyo kathitā''**tiādi vuttaṃ. Bahuatthopi hi **mahā**-saddo hoti ''mahājano''tiādīsu (ma. ni. 2.65). Ettha ca ''natthi dinna''ntiādinā vatthubhedena dasa micchādiṭṭhidhammā kathitā, vatthubhedeneva, ''atthi dinna''ntiādinā dasa sammādiṭṭhidhammāti vīsati hoti. Yathā ''sammādiṭṭhissa, bhikkhave, sammāsaṅkappo pahotī''tiādinā maggavasena dasa sammattadhammā, tappaṭipakkhabhūtā ''micchādiṭṭhissa micchāsaṅkappo pahotī''tiādinā atthato dasa micchattadhammāti vīsati, tathā phalavasena tesu evaṃ vīsati. Kathaṃ vārepi sammādiṭṭhiādayo dasāti vīsati? Evamete dve cattārīsakāni purimena saddhiṃ tayo cattārīsakā vibhāvitāti veditabbā.

143. Pasaṃsiyassa ujuvipaccanīkaṃ nindiyaṃ pasaṃsantopi atthato pasaṃsiyaṃ nindanto nāma hoti. Pasaṃsiyassa guṇaparidhaṃsanamukheneva hi nindiyassa pasaṃsāya pavattanatoti āha – **''micchādiṭṭhināmāyaṃ sobhanāti vadantopi sammādiṭṭhiṃ garahati nāmā''**tiādi. **Evamādī**ti **ādi**saddena ''natthi hetu natthi paccayo sattānaṃ saṃkilesāyā''ti (dī. ni. 1.168; ma. ni. 2.227) evamādiṃ saṅgaṇhāti; tasmā **evaṃvādino**ti evaṃ hetu paṭikkhepavādinoti attho. **Okkantaniyāmā**ti ogāḷhamicchattaniyāmā. **Evarūpaṃ laddhiṃ gahetvā**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **cūḷapuṇṇamasuttavaṇṇanāyaṃ** vuttanayameva tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Ediso hi ''buddhānampi atekiccho''tiādi vuttasadiso.

Attano nindābhayenāti ''sammādiṭṭhiñca nāmete garahantī''ādinā upari parehi vattabbanindābhayena. **Ghaṭṭanabhayenā**ti tathā paresaṃ āsādanābhayena. Sahadhammena parena attano upari kātabbaniggaho upārambho, garahato parittāso upārambhabhayaṃ, taṃ pana atthato upavādabhayaṃ hotīti āha **''upavādabhayenā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahācattārīsakasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Ānāpānassatisuttavaṇṇanā

144. **Pubbenā**ti nissakke karaṇavacanaṃ. ''Aparaṃ visesa''nti vuttattā visesavisayo ca pubbasaddoti āha – **''sīlaparipūraṇādito pubbavisesato''**ti.

145. **Āraddho** yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiyā ārādhito. Yadatthāya sāsane pabbajjā, visesāpatti ca, tadevettha appattanti adhippetaṃ, taṃ jhānavipassanānimittanti āha – **''appattassa arahattassā''**ti. **Komudī**ti kumudavatī. Tadā kira kumudāni supupphitāni honti. Tenāha – **''kumudānaṃ atthitāya komudī''**ti. Kumudānaṃ samūho, kumudāni eva vā komudā, te ettha atthīti **komudī**ti. **Pavāraṇasaṅgaha**nti mahāpavāraṇaṃ akatvā āgamanīyasaṅgahaṇaṃ.

Āraddhavipassakassāti ārabhitavipassanassa, vipassanaṃ vaḍḍhetvā ussukkāpetvā vipassissa. **Bhikkhū idha osarissanti** vutthavassā pavāritapavāraṇā ''bhagavantaṃ vandissāma, kammaṭṭhānaṃ sodhessāma, yathāladdhaṃ visesañca pavedissāmā''ti ajjhāsayena. **Ime bhikkhū**ti ime taruṇasamathavipassanā bhikkhū. **Visesaṃ nibbattetuṃ na sakkhissanti** senāsanasappāyādialābhena. **Apalibuddha**nti aññehi anupaddutaṃ. **Senāsanaṃ gahetuṃ na labhanti** antovassabhāvato. **Ekassa dinnopi sabbesaṃ dinnoyeva hoti,** tasmā sutasutaṭṭhāneyeva ekamāsaṃ vasitvā osariṃsu.

146. **Alanti yuttaṃ,** opāyikanti attho, ''alameva nibbinditu''ntiādīsu (dī. ni. 2.272; saṃ. ni. 2.124, 128, 134, 143) viya. Puṭabaddhaṃ pariharitvā asitaṃ **puṭosaṃ** a-kārassa o-kāraṃ katvā. Tenāha **''pātheyya''**nti.

147. **Vipassanā kathitā**ti aniccasaññāmukheneva vipassanābhāvanā kathitā. Na hi kevalāya aniccānupassanāya vipassanākiccaṃ samijjhati. **Bahū bhikkhū** te ca vitthārarucikāti adhippāyo. Tenāha **''tasmā''**tiādi.

149. **Sabbatthā**ti sabbavāresu. ''Tasmā tiha, bhikkhave, vedanānupassī''tiādīsupi pītipaṭisaṃveditādivaseneva vedanānupassanāya vuttattā, **''sukhavedanaṃ sandhāyetaṃ vutta''**nti āha. Satipaṭṭhānabhāvanāmanasikāratāya vuttaṃ – **''sādhukaṃ manasikāra''**nti. **Saññānāmena paññā vuttā** tesaṃ payogattā. **Manasikāranāmena vedanā vuttā,** bhāvanāya paricitattā ārammaṇassa manasikāranti katvā. **Vitakkavicāre ṭhapetvā**ti vuttaṃ vacīsaṅkhārattā tesaṃ.

Evaṃ santepīti yadipi manasikārapariyāpannatāya ''manasikāro''ti vuttaṃ, evaṃ sante vedanānupassanābhāvo na yujjati, assāsapassāsā hissa ārammaṇaṃ. **Vatthu**nti sukhādīnaṃ vedanānaṃ

pavattiṭṭhānabhūtaṃ vatthuṃ **ārammaṇaṃ katvā vedanāva vediyati,** vedanāya ekantabhāvadassanena tassa vedanānupassanābhāvo yujjati evāti imamatthaṃ dasseti. **Etassa** anuyogassa.

Dvīhākārehīti ye sandhāya vuttaṃ, te dassento **''ārammaṇato asammohato cā''**ti āha. **Sappītike dve jhāne**ti pītisahagatāni paṭhamadutiyajjhānāni paṭipāṭiyā **samāpajjati. Samāpattikkhaṇe**ti samāpajjanakkhaṇe. **Jhānapaṭilābhenā**ti jhānena samaṅgībhāvena. **Ārammaṇato** ārammaṇamukhena tadārammaṇajhānapariyāpannā **pīti paṭisaṃviditā hoti** ārammaṇassa paṭisaṃviditattā. Yathā nāma sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye paṭisaṃvidite sopi paṭisaṃviditova hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā; evaṃ pītiyā āsayabhūte ārammaṇe paṭisaṃvidite sā pīti paṭisaṃviditā eva hoti salakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā. **Vipassanākkhaṇe**ti vipassanāpaññāpubbaṅgamāya maggapaññāya visesato dassanakkhaṇe. **Lakkhaṇapaṭivedhā**ti pītiyā salakkhaṇassa sāmaññalakkhaṇassa ca paṭivijjhanena. Yañhi pītiyā visesato sāmaññato ca lakkhaṇaṃ, tasmiṃ vidite sā yāthāvato viditā hoti. Tenāha – **''asammohato pīti paṭisaṃviditā hotī''**ti.

Idāni tamatthaṃ pāḷiyā vibhāvetuṃ, **''vuttampi ceta''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghassa assāsassa ārammaṇabhūtassa vasena. **Cittassa ekaggataṃ avikkhepaṃ pajānato**ti jhānapariyāpannaṃ avikkhepoti laddhanāmaṃ cittassekaggataṃ taṃsampayuttāya paññāya pajānato. Yatheva hi ārammaṇamukhena pīti paṭisaṃviditā hoti, evaṃ taṃsampayuttadhammāpi ārammaṇamukhena paṭisaṃviditā eva honti. **Sati upaṭṭhitā hotī**ti dīghaṃ assāsavasena jhānasampayuttā sati tasmiṃ ārammaṇe upaṭṭhite ārammaṇamukhena jhānepi upaṭṭhitā eva nāma hoti. **Tāya satiyā**ti evaṃ upaṭṭhitāya tāya satiyā yathāvuttena **tena ñāṇena** suppaṭividitattā ārammaṇassa tassa vasena tadārammaṇā **sā pīti paṭisaṃviditā hoti. Avasesapadānipī**ti ''dīghaṃ passāsavasenā''tiādipadānipi.

Evaṃ **paṭisambhidāmagge** vuttamatthaṃ imasmiṃ sutte yojetvā dassetuṃ, **''itī''**tiādi vuttaṃ. Imināpi yoginā manasikārena paṭilabhitabbato paṭilābhoti vuttaṃ – **''jhānasampayutte vedanāsaṅkhātamanasikārapaṭilābhenā''**ti.

Assāsapassāsanimittanti assāsapassāse nissāya paṭiladdhapaṭibhāganimittaṃ ārammaṇaṃ kiñcāpi karoti; satiñca sampajaññañca upaṭṭhapetvā pavattanato ārammaṇamukhena tadārammaṇassa paṭisaṃviditattā citte cittānupassīyeva nāmesa hoti. Evaṃ cittānupassanāpi satisampajaññabaleneva hotīti āha **''na hī''**tiādi. Pajahati etena, sayaṃ vā pajahatīti **pahānaṃ,** ñāṇaṃ. **Domanassavasena byāpādanīvaraṇaṃ dassitaṃ** tadekaṭṭhabhāvato. **Tassā**ti nīvaraṇapabbassa. **Pahānakarañāṇa**nti pajahanañāṇaṃ. **Vipassanāparampara**nti paṭipāṭiyā vipassanamāha. **Samathapaṭipanna**nti majjhimasamathanimittaṃ paṭipannacittaṃ ajjhupekkhati. **Ekato upaṭṭhāna**nti paṭipakkhavigamena ekabhāvena upaṭṭhānaṃ. **Sahajātānaṃ ajjhupekkhanā hotī**ti paggahaniggahasampahaṃsanesu byāpārassa anāpajjitattā ārammaṇānaṃ ajjhupekkhanā, ''yadatthi yaṃ bhūtaṃ taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī''ti, evaṃ vuttaajjhupekkhanā pavattāti paṭipannā. **Kevalaṃ nīvaraṇādidhamme**ti nīvaraṇādidhamme eva pahīne disvā, atha kho tesaṃ pajahanañāṇampi yāthāvato paññāya disvā ajjhupekkhitā hoti. Vuttañhetaṃ bhagavatā ''dhammāpi kho, bhikkhave, pahātabbā, pageva adhammā''ti (ma. ni. 1.240).

150. **Aniccādivasena pavicinatī**ti aniccādippakārehi vicinati passati. **Nirāmisā**ti kilesāmisarahitā. **Kāyikacetasikadarathapaṭippassaddhiyā**ti kāyacittānaṃ sādhubhāvūpagamanena vikkhambhitattā. Sahajātadhammānaṃ ekasabhāvena pavattiyā **sahajātaajjhupekkhanāya ajjhupekkhitā hoti**.

Tasmiṃ kāye pavattā kāyārammaṇā **sati,** pubbabhāgiyo **satisambojjhaṅgo**. Esa nayo sesesupi. Somanassasahagatacittuppādavasena cetaṃ okkamanaṃ oliyanaṃ kosajjaṃ, tato ativattanaṃ atidhāvanaṃ uddhaccaṃ, tadubhayavidhurā bojjhaṅgupekkhābhūtā anosakkanaanativattanasaṅkhātā majjhattākāratā. Idāni **yatheva** hītiādinā tameva majjhattākāraṃ upamāya vibhāveti. **Tudanaṃ vā** patodena. **Ākaḍḍhanaṃ vā** rasminā. **Natthi** na kātabbaṃ atthi. **Ekacittakkhaṇikā**ti ekekasmiṃ citte

vipassanāvasena saha uppajjanakā. **Nānārasalakkhaṇā**ti nānākiccā ceva nānāsabhāvā ca.

152. **Vuttatthāneva** sabbāsavasuttavaṇṇanāyaṃ (ma. ni. aṭṭha. 27) ānāpānārammaṇā aparāparaṃ pavattasatiyo ārammaṇasīsena tadārammaṇā dhammā gahitā, tā panekasantāne lokiyacittasampayuttāti **lokiyā,** tā vaḍḍhamānā **lokiyaṃ** catubbidhampi **satipaṭṭhānaṃ paripūrenti.** **Vijjāvimuttiphalanibbāna**nti vimuttīnaṃ phalabhūtaṃ tehiyeva veditabbaṃ kilesanibbānaṃ, amatamahānibbānameva vijjāvimuttīnaṃ adhigamena adhigantabbatāya tathā vuttaṃ. Paripūraṇañcassa ārammaṇaṃ katvā amatassānubhavanameva. Idha sutte lokiyāpi bojjhaṅgā kathitā lokuttarāpīti ettakaṃ gahetvā, **''iti lokiyassa āgataṭṭhāne lokiyaṃ kathita''**nti ca atthavaṇṇanāvasena aṭṭhakathāyaṃ kathitaṃ. **Thero**ti mahādhammarakkhitatthero. **Aññattha evaṃ hotī**ti aññasmiṃ lokiyalokuttaradhammānaṃ tattha tattha vomissakanayena āgatasutte evaṃ lokiyaṃ āgataṃ, idha lokuttaraṃ āgatanti kathetabbaṃ hoti. **Lokuttaraṃ upari āgata**nti vijjāvimuttiṃ paripūrentīti evaṃ lokuttaraṃ upari desanāyaṃ āgataṃ; tasmā lokiyā eva bojjhaṅgā vijjāvimutti paripūrikā kathetabbā lokuttarānaṃ bojjhaṅgānaṃ vijjāgahaṇena gahitattā, tasmā therena vuttoyevettha attho gahetabbo. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Ānāpānassatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Kāyagatāsatisuttavaṇṇanā

153-4. Tappaṭisaraṇānaṃ kāmāvacarasattānaṃ paṭisaraṇaṭṭhena gehā kāmaguṇā, gehe sitā ārabbha pavattiyā allīnāti **gehassitā. Sarantī**ti vegasā pavattanti. Vegena hi pavatti dhāvatīti vuccati. **Saṅkappā**ti ye keci micchāsaṅkappā, byāpādavihiṃsāsaṅkappādayopi kāmaguṇasitā evāti. **Gocarajjhattasmiṃyevā**ti pariggahite kammaṭṭhāne eva vattanti. Tañhi dhammavasena upaṭṭhitāya bhāvanāya gocarabhāvato ''gocarajjhatta''nti vuttaṃ. Assāsapassāsakāye gatā pavattāti kāyagatā, taṃ **kāyagatāsatiṃ**. Satisīsena taṃsahagate bhāvanādhamme vadati assāsapassāsakāyādike taṃtaṃkoṭṭhāse samathavatthubhāvena pariggahetvā satiyā pariggahitattā; tathāpariggahite vā te ārabbha aniccādimanasikāravasena pavattā kāyārammaṇā satī satibhāvena vatvā ekajjhaṃ dassento **''kāyapariggāhika''**ntiādimāha.

Satipaṭṭhāneti mahāsatipaṭṭhānasutte (dī. ni. 2.378; ma. ni. 1.111), **cuddasavidhena kāyānupassanā kathitā,** cuṇṇakajātāni aṭṭhikāni pariyosānaṃ katvā kāyānupassanā niddiṭṭhā, idha pana kesādīsu vaṇṇakasiṇavasena nibbattitānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ vasena uparidesanāya vaḍḍhitattā aṭṭhārasavidhena kāyagatāsatibhāvanā.

156. **Tassa bhikkhuno**ti yo kāyagatāsatibhāvanāya vasībhūto, tassa bhikkhuno. **Sampayogavasena vijjaṃ bhajantī**ti sahajāta-aññamañña-nissaya-sampayutta-atthi-avigatapaccayavasena vijjaṃ bhajanti, tāya saha ekībhāvamiva gacchantīti attho. **Vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vattantī**ti vijjāsabhāgatāya tadekadese vijjākoṭṭhāse vattanti. **Tāhi sampayuttadhammā** phassādayo. Nanu cettha vijjānaṃ vijjābhāgiyatā na sambhavatīti? No na sambhavati. Yāya hi vijjāya vijjāsampayuttānaṃ vijjābhāgiyatā, sā taṃnimittāya vijjāya upacarīyatīti. **Ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāgiyā**ti aṭṭhasu vijjāsu ekaṃ ''vijjā''ti gahetvā itarā tassā bhāgatāya ''vijjābhāgiyā''ti veditabbā. Saddhiṃ pavattanasabhāvāsu ayameva vijjāti vattabbāti niyamassa abhāvato vijjābhāgo viya vijjābhāgiyāpi pavattati evāti vattabbaṃ. **Āpopharaṇa**nti paṭibhāganimittabhūtena āpokasiṇena sabbaso mahāsamuddapharaṇaṃ āpopharaṇaṃ nāma. Dibbacakkhuñāṇassa kiccaṃ pharaṇanti katvā, dibbacakkhuatthaṃ vā ālokapharaṇaṃ **dibbacakkhupharaṇa**nti daṭṭhabbaṃ. Ubhayasmimpi pakkhe samuddaṅgamānaṃ kunnadīnaṃ samuddantogadhattā tesaṃ cetasā phuṭatā veditabbā. **Kunnadi**ggahaṇañcettha kañcimeva kālaṃ sanditvā tāsaṃ udakassa samuddapariyāpannabhāvūpagamanattā, na bahi mahānadiyo viya parittakālaṭṭhitikāti.

Otāranti kilesuppattiyā avasaraṃ, taṃ pana vivaraṃ chiddanti ca vuttaṃ. **Ārammaṇa**nti

kilesuppattiyā olambanaṃ. **Yāva pariyosānā**ti mattikāpuñjassa yāva pariyosānā.

158. **Abhiññāyā**ti iddhividhādiabhiññāya. **Sacchikātabbassā**ti paccakkhato kātabbassa adhiṭṭhānavikubbanādidhammassa. **Abhiññāva kāraṇa**nti āha – ‘‘sacchikiriyāpekkhāya, abhiññākāraṇassa pana siddhiyā pākaṭā’’ti. **Mariyādabaddhā**ti udakamātikāmukhe katā.

Yuttayānaṃ viya katāya icchiticchite kāle sukhena paccavekkhitabbattā. **Patiṭṭhākatāyā**ti sampattīnaṃ patiṭṭhābhāvaṃ pāpitāya. **Anuppavattitāyā**ti bhāvanābahulīkārehi anuppavattitāya. **Paricayakatāyā**ti āsevanadaḷhatāya suciraṃ paricayāya. **Susampaggahitāyā**ti sabbaso ukkaṃsaṃ pāpitāya. **Susamāraddhāyā**ti ativiya sammadeva nibbattikatāya. Sesaṃ suviññeyyameva.

Kāyagatāsatisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanā

160. **Saṅkhārupapatti**nti vipākakkhandhasaññitānaṃ saṅkhārānaṃ uppattiṃ, nibbattinti attho. Yasmā avadhāraṇaṃ etasmiṃ pade icchitabbanti, **‘‘saṅkhārānaṃyeva upapatti’’**nti vatvā tena nivattitaṃ dassento, **‘‘na sattassā’’**ti āha. Tena satto jīvo uppajjatīti micchāvādaṃ paṭikkhipati. Evaṃ uppajjanakadhammavasena uppattiṃ dassetvā idāni uppattijanakadhammavasenapi taṃ dassetuṃ, **‘‘puññābhisaṅkhārena vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha kāmesu puññābhisaṅkhārenapi upapatti hoti, sā pana imasmiṃ sutte gahitāti. **Puññābhisaṅkhārena vā**ti **vā**-saddo avuttatthāpekkhaṇavikappattho, avuttatthāpekkhāya pana na āgato ‘‘āneñjābhisaṅkhārenā’’ti. Atha vā upapatti āgatā, evaṃ kiccaṃ āgataṃ, āneñjābhisaṅkhāro panettha sarūpena anāgatopi puññābhisaṅkhāraggahaṇeneva gahitoti daṭṭhabbaṃ. Keci pana ‘‘puññāneñjābhisaṅkhārenā’’ti paṭhanti. **Bhavūpagakkhandhāna**nti sugatibhavūpagānaṃ upādānakkhandhānaṃ.

161. **Lokikā vaṭṭanti** kammavaṭṭassa gahaṇato. Bhavūpapattihetubhūtā okappanīyasaddhā catupārisuddhisīlaṃ tādisaṃ buddhavacanabāhusaccaṃ āmisapariccāgo kammassakatāñāṇaṃ kammaphaladiṭṭhi ca ime **saddhādayo** veditabbā. **Ṭhapetī**ti paṇidahanavasena ṭhapeti. Paṇidahatīti hi ayamettha attho. **Patiṭṭhāpetī**ti tattha suppatiṭṭhitaṃ katvā ṭhapeti. **Sahapatthanāyā**ti, ‘‘aho vatāhaṃ… pe… upapajjeyya’’nti evaṃ pavattapatthanāya saha. **Saddhādayovā**ti yathāvuttā saddhādayo eva **pañca dhammā** upapattiyā saṅkharaṇaṭṭhena saṅkhārā, tasmā eva aññehi visiṭṭhabhavūpaharaṇaṭṭhena vihārā nāmāti. **Tasmiṃ ṭhāne**ti tasmiṃ upapattiṭṭhāne.

Pañcadhammāva taṃsamaṅgīpuggalo upapattiṃ maggati gavesati etenāti **maggo**. Paṭipajjati etāyāti **paṭipadā**. Cetanā panettha suddhasaṅkhāratāya saddhādiggahaṇeneva gahitā, tasmā avadhāraṇaṃ kataṃ. Upapattipakappanavaseneva pavattiyā patthanāgahaṇeneva tassā gahaṇanti keci. Cittakarayuttagatinibbattanadhammavasena avadhāraṇassa katattā. Cetanā hi nāma kammaṃ, tassā upapattinibbattane vattabbameva natthi, tassā pana kiccakaraṇā saddhādayo patthanā cāti ime dhammā sahakārino bhavūpapattiyā niyāmakā hontīti tatrūpapattiyā pavattantīti tesaṃ maggādibhāvo vutto. Tenāha **‘‘yassa hī’’**tiādi. Tena saddhā patthanā cāti ubhaye dhammā sahitā hutvā kammaṃ visesentā gatiṃ niyamentīti dasseti, paṭisandhiggahaṇaṃ aniyataṃ kevalassa kammassa vasenāti adhippāyo. Kāmañcettha ‘‘kammaṃ katvā’’ti vuttaṃ, kammāyūhanato pana pageva patthanaṃ ṭhapetumpi vaṭṭatiyeva. **Kammaṃ katvā**ti cettha ‘‘tāpetvā bhuñjati, bhutvā sayatī’’tiādīsu viya na kālaniyamo, kammaṃ katvā yadā kadāci patthanaṃ kātuṃ vaṭṭatīti ca idaṃ cārittadassanaṃ viya vuttaṃ. Yathā hi bhavapatthanā yāva maggena na samucchijjati, tāva anuppannābhinavakatūpacitassa kammassa paccayo hotiyeva. Puna tathā visesapaccayo, yathā niyametvā uppāditā. Tena vuttaṃ – **‘‘yassa pañca dhammā atthi, na patthanā tassa gati anibaddhā’’**ti.

165. **Sabbasovā**ti ‘‘idaṃ kāḷakaṃ sāmaṃ setaṃ haritaṃ maṇḍalaṃ aparimaṇḍalaṃ caturaṃsaṃ paripuṇṇaṃ khuddakaṃ mahanta’’ntiādinā sabbasova **pākaṭaṃ hoti**.

167. **Sundaro**ti kāḷakādidosarahitatāya sobhano. **Ākarasampanno** sampannaākaruppattiyā. **Dhovanādīhī**ti dhovanatāpanamajjanādīhi.

168. Lokadhātūnaṃ satasahassaṃ attano vase vattanato **satasahasso**. Tassa pana tattha obhāsakaraṇaṃ pākaṭanti āha **''ālokapharaṇabrahmā''**ti. Ayameva nayo heṭṭhā ''sahasso brahmā''tiādīsupi. **Nikkhena kata**nti nikkhaparimāṇena jambonadena kataṃ. Nikkhaṃ pana vīsatisuvaṇṇanti keci. Pañcavīsatisuvaṇṇanti apare. Suvaṇṇaṃ nāma catudharaṇanti vadanti. **Ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ na hoti** parittabhāvato. **Atirekenā**ti pañcasuvaṇṇaatirekena nikkhappamāṇaṃ asampattena. **Vaṇṇavantaṃ pana na hoti** avipulatāya uḷāraṃ hutvā anupaṭṭhānato. Avaṇṇavantatāya eva **pharusadhātukaṃ khāyati. Tāsū**ti tāsu bhūmīsu, yattha sākhā vaḍḍhitvā ṭhitā. **Te**ti suvaṇṇaṅkurā. **Pacitvā**ti tāpetvā. **Sampahaṭṭha**nti samujjalīkatanti āha – **''dhotaghaṭṭitapamajjita''**nti, tambamattikalepaṃ katvā dhotañceva pāsāṇādinā ghaṭṭitañca eḷakalomādinā pamajjitañcāti attho.

Etadevāti ālokaṃ vaḍḍhetvā ettha ālokapharaṇameva. Atha vā yaṃ dibbacakkhupharaṇaṃ, ālokapharaṇampi **etadeva**. Yattakañhi ṭhānaṃ yogī kasiṇālokena pharati; tattakaṃ ṭhānaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ phusatīti dibbacakkhupharaṇe dassite ālokapharaṇaṃ dassitamevāti attho. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ ''pharitvā''ti āgataṭṭhāne. **Avināsentenā**ti asambhinnena.

Kasiṇapharaṇaṃ viyāti kasiṇobhāsena pharaṇaṃ viya **dissati** upaṭṭhāti, maṇipabhāpharaṇassa viya brahmaloke dhātupharaṇassa dassitattāti adhippāyo. Sarīrapabhā pana nikkhapabhāsadisāti, **''nikkhopamme sarīrapharaṇaṃ viya dissatī''**ti vuttaṃ. **Aṭṭhakathā nāma natthī**ti pāḷipadassa atthavaṇṇanāya nāma nicchitāya bhavitabbaṃ, avinicchitāya pana natthi viyāti akathanaṃ nāma aṭṭhakathāya anāciṇṇanti tassa vādaṃ **paṭikkhipitvā**. Yathā hi vattabbaṃ, tathā avatvā ''viyā''ti vacanaṃ kimatthiyanti adhippāyo. Buddhānaṃ byāmappabhā byāmappadese sabbakālaṃ adhiṭṭhāti viya tassa brahmuno **sarīrapharaṇaṃ** sarīrābhāya pattharaṇaṃ **sabbakālikaṃ. Cattārimāni** itarāni pharaṇāni **avināsetvā** aññamaññamabhinditvā **kathetabbaṃ. Pharaṇapadasseva vevacanaṃ** ''adhimuccaneneva pharaṇa''nti. **Pattharatī**ti yathāvuttaṃ pharaṇavasena pattharati. **Jānātī**ti adhimuccanavasena jānāti.

169. **Ādayo**ti **ādi**-saddena subhe saṅgaṇhāti. **Ābhā**ti dutiyajjhānabhūmike deve ekajjhaṃ gahetvā sādhāraṇato vuttaṃ. Tato **subhā**ti tatiyajjhānabhūmike. Tenāha – **''pāṭiyekkā devā natthī''**tiādi. Sādhāraṇato katāyapi patthanāya jhānaṅgaṃ parittaṃ bhāvitañce, parittābhesu upapatti hoti, majjhimañce, appamāṇābhesu, paṇītañce, ābhassaresu upapatti hotīti daṭṭhabbaṃ. **Subhā**ti etthāpi eseva nayo. Heṭṭhā vuttanayeneva suviññeyyoti āha – **''vehapphalādivārā pākaṭāyevā''**ti.

Kāmāvacaresu nibbattatūtiādinā saddhādīnaṃ ajjhānavipassanānaṃ kathaṃ tadadhiṭṭhānaṃ hotīti āsaṅkati. Itaro saddhādīnaṃ ajjhānasabhāvattepi jhānavipassanānaṃ adhiṭṭhānaṃ nissayapaccayādivasena sappaccayattā brahmalokūpapattiṃ nibbānañca āvahantīti dassento, **''ime pañca dhammā''**tiādimāha. Tattha **sīla**nti sambhārasīlaṃ. Anāgāmī samucchinnaorambhāgiyasaṃyojano samāno sace sabbaso upapattiyo atikkamituṃ na sakkoti, ariyabhūmīsu eva nibbattati yathūpacitajhānakammunāti āha – **''anāgāmi…pe… nibbattatī''**ti. **Uparimagga**nti aggamaggaṃ bhāvetvā. **Āsavakkhaya**nti sabbaso āsavānaṃ khayaṃ pahānaṃ pāpuṇāti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saṅkhārupapattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca anupadavaggavaṇṇanā.

3. Suññatavaggo

1. Cūḷasuññatasuttavaṇṇanā

176. **Kālaparicchedaṃ katvā**ti samāpajjantehi nāma kālaparicchedo kātabbo. Thero pana bhagavato vattakaraṇatthaṃ kālaparicchedaṃ karoti, ''ettake kāle vītivatte idaṃ nāma bhagavato kātabba''nti. So tatthakaṃyeva samāpattiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāti, taṃ sandhāya vuttaṃ ''kālaparicchedaṃ katvā''ti. **Suññatāphalasamāpattiṃ appetvā**ti etena itare, ''na sotāpannasakadāgāmī phalasamāpattiṃ samāpajjantī''ti vadanti, taṃ vādaṃ paṭisedheti. **Suññato**ti attasuññato ca niccasuññato ca saṅkhārā upaṭṭhahiṃsu. Sekkhānañhi suññatāpaṭivedho pādesiko subhasukhasaññānaṃ appahīnattā, tasmā so thero suññatākathaṃ sotukāmo jāto. **Dhurena dhuraṃ paharantena viyā**ti rathadhurena rathadhuraṃ paharantena viya katvā ujukameva suññatā…pe… vatthuṃ na sakkāti yojanā. **Ekaṃ pada**nti ekaṃ suññatāpadaṃ.

Pubbepāhantiādinā bhagavā paṭhamabodhiyampi attano suññatāvihārabāhullaṃ pakāsetīti dassento **''paṭhamabodhiyampī''**ti āha. **Eko**tiādi therassa suññatākathāya bhājanabhāvadassanatthaṃ. **Sotu**nti aṭṭhiṃ katvā manasi katvā sabbacetasā samannāharitvā sotumpi. **Uggahetumpi**ti yathābhūtaṃ dhammaṃ dhāraṇaparipucchāparicayavasena hadayena uggahitaṃ suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya avinaṭṭhe kātumpi. **Kathetumpī**ti vitthārena paresaṃ dassetumpi sakkā. **Tatthā**ti migāramātupāsāde. **Kaṭṭharūpapotthakarūpacittarūpavasena katā**ti thambhādīsu uttiritvā katānaṃ kaṭṭharūpānaṃ, niyyūhādīsu paṭimāvasena racitānaṃ potthakarūpānaṃ, sittipasse cittakammavasena viracitānaṃ cittarūpānañca katā niṭṭhapitā. **Vessavaṇamandhātādīna**nti paṭimārūpena katānaṃ vessavaṇamandhātusakkādīnaṃ. **Cittakammavasenā**ti ārāmādicittakammavasena. **Saṇṭhitampī**ti avayavabhāvena saṇṭhitaṃ hutvā ṭhitampi. **Jiṇṇapaṭisaṅkharaṇattha**nti jiṇṇānaṃ niyyūhakūṭāgārapāsādāvayavānaṃ abhisaṅkharaṇatthāya tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne rahassasaññāṇena ṭhapitaṃ. ''Paribhuñjissāmī''ti tasmiṃ tasmiṃ kicce viniyuñjanavasena **paribhuñjitabbassa. Etaṃ vutta**nti, ''ayaṃ migāramātupāsādo suñño''tiādikaṃ vuttaṃ.

Niccanti sabbakālaṃ rattiñca divā ca. **Ekabhāvaṃ ekaṃ asuññata**nti paccatte upayogavacanaṃ, ekattaṃ eko asuññatoti attho. **Gāmoti pavattanavasenā**ti gehasannivesavīthicaccarasiṅghāṭakādike upādāya gāmoti lokuppattivasena. **Kilesavasenā**ti tattha anunayapaṭighavasena. **Eseva nayo**ti iminā ''pavattavasena vā kilesavasena vā uppannaṃ manussasañña''nti imamatthaṃ atidisati. Ettha ca yathā gāmaggahaṇena gharādisaññā saṅgahitā, evaṃ manussaggahaṇena itthipurisādisaññā saṅgahitā. Yasmā rukkhādike paṭicca araññasaññā tattha pabbatavanasaṇḍādayo antogadhā, tasmā tattha vijjamānampi taṃ vibhāgaṃ aggahetvā ekaṃ araññaṃyeva paṭicca araññasaññaṃ manasi karoti. **Otaratī**ti anuppavisati. **Adhimuccatī**ti nicchinoti. **Pavattadarathā**ti tathārūpāya passaddhiyā abhāvato oḷārikadhammappavattisiddhā darathā. **Kilesadarathā**ti anunayapaṭighasambhavā kilesadarathā. **Dutiyapade**ti ''ye assu darathā manussasaññaṃ paṭiccā''ti imasmiṃ pade. Manasikārasantatāya, – ''nāyaṃ pubbe viya oḷārikā, dhammappavattī''ti saṅkhāradassanadarathānaṃ sukhumatā sallahukatā ca caritatthāti āha **''pavattadarathamattā atthī''**ti.

Yaṃ kilesadarathajātaṃ, taṃ imissā darathasaññāya na hotīti yojanā. Pavattadarathamattaṃ avasiṭṭhaṃ hoti, vijjamānameva atthi idanti pajānātīti yojanā. **Suññatā nibbattī**ti suññatanti pavatti. Suññatā sahacaritañhi suññaṃ, idha suññatāti vuttā.

177. **Assā**ti bhagavato **evaṃ** idāni vuccamānākārena cittappavatti ahosi. **Accantasuññata**nti ''paramānuttara''nti vuttaṃ arahattaṃ desessāmīti. **Araññasaññāya visesānadhigamanato**ti, ''araññaṃ arañña''nti manasikārena jhānādivisesassa adhigamābhāvato, ''pathavī''ti manasikārena visesādhigamanato. Idāni tamevatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ **''yathā hī''**tiādi vuttaṃ. **Evaṃ sante**ti evaṃ vapite sāliādayo **sampajjanti. Dhuvasevana**nti niyatasevanaṃ pārihāriyakammaṭṭhānaṃ. **Paṭiccā**ti ettha ''sambhūta''nti vacanaseso icchitoti āha **''paṭicca sambhūta''**nti. Pathaviṃ paṭicca sambhūtā hi saññāti.

Pathavīkasiṇe so pathavīsaññī hoti, na pakatipathaviyaṃ. **Tassā**ti pathavīkasiṇassa. **Tehī**ti gaṇḍādīhi. **Suṭṭhu vihata**nti yathā valīnaṃ lesopi na hoti, evaṃ sammadeva ākoṭitaṃ. Nadītaḷākādīnaṃ tīrappadeso udakassa ākaraṭṭhena kūlaṃ, unnatabhāvato uggataṃ kūlaṃ viyāti **ukkūlaṃ,** bhūmiyā uccaṭṭhānaṃ. Vigataṃ kūlanti **vikkūlaṃ,** nīcaṭṭhānaṃ. Tenāha **''uccanīca''**nti. **Ekaṃ sañña**nti ekaṃ pathavītisaññaṃyeva.

182. Satipi saṅkhāranimittavirahe yādisānaṃ nimittānaṃ abhāvena ''animitta''nti vuccati, tāni dassetuṃ, **''niccanimittādivirahito''**ti vuttaṃ. **Catumahābhūtikaṃ** catumahābhūtanissitaṃ. **Saḷāyatanapaṭisaṃyuttaṃ** cakkhāyatanādisaḷāyatanasahitaṃ.

183. **Vipassanāya paṭivipassana**nti dhammānañca puna vipassanaṃ. **Idhā**ti attano paccakkhabhūtayathādhigatamaggaphalaṃ vadatīti āha – **''ariyamagge ceva ariyaphale cā''**ti. **Upādisesadarathadassanattha**nti sabbaso kilesupadhiyā pahīnāya khandhopadhi avisiṭṭhā, tappaccayā darathā upādisesadarathā, taṃ dassanatthaṃ. Yasmā visayato gāmasaññā oḷārikā, manussasaññā sukhumā, tasmā **manussasaññāya gāmasaññaṃ nivattetvā**. Yasmā pana manussasaññāpi sabhāgavatthupariggahato oḷārikā, sabhāgavatthuto araññasaññā sukhumā, tasmā **araññasaññāya manussasaññaṃ nivattetvā**. Pathavīsaññādinivattane kāraṇaṃ heṭṭhā suttantaresu ca vuttameva. **Anupubbenā**ti maggappaṭipāṭiyā. Niccasārādīnaṃ sabbaso avatthutāya accantameva suññattā **accantasuññatā**.

184. **Suññataphalasamāpatti**nti suññatavimokkhassa phalabhūtattā, suññatānupassanāya vasena samāpajjitabbattā ca suññataphalasamāpattinti laddhanāmaṃ arahattaphalasamāpattiṃ. Yasmā atīte paccekasambuddhā ahesuṃ, anāgate bhavissanti, idāni pana buddhasāsanassa dharamānattā paccekabuddhā na vattanti, tasmā paccekabuddhaggahaṇaṃ akatvā, **''etarahipi buddhabuddhasāvakasaṅkhātā''**icceva vuttaṃ. Na hi buddhasāsane dharante paccekabuddhā bhavanti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Cūḷasuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Mahāsuññatasuttavaṇṇanā

185. **Chavivaṇṇena so kāḷo,** na nāmena. **Palālasanthāroti ādīnī**ti **ādi**-saddena kocchacimilikākaṭasārādīnaṃ gahaṇaṃ. **Gaṇabhikkhūna**nti gaṇabandhanavasena bhikkhūnaṃ.

Yadi saṃsayo nāma natthi, ''sambahulā nu kho''ti idaṃ kathanti āha **''vitakkapubbabhāgā''**tiādi. Tattha vitakko pubbabhāgo etissāti **vitakkapubbabhāgā, pucchā**. Sā ''sambahulā no ettha bhikkhūviharantī''ti vacanaṃ, vitakko pana ''sambahulā nu kho idha bhikkhū viharantī''ti iminā ākārena tadā bhagavato uppanno cittasaṅkappo, tassa parivitakkassa tabbhāvajotanoyaṃ nu-kāro vuttoti dassento āha – **''vitakkapubbabhāge cāyaṃ nu-kāro nipātamatto''**ti. Kiñcāpi gacchanto disvā, ''sambahulā no ettha bhikkhū viharantī''ti pucchāvasena bhagavatā vutto, atha kho ''na kho, ānanda, bhikkhu sobhati saṅgaṇikārāmo''tiādi (ma. ni. 3.185) uparidesanāvasena matthakaṃ gacchante avinicchito nāma na hoti, atha kho visuṃ vinicchito eva hoti, disvā nicchinitvāva kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ tathā pucchati. Tathā hi vuttaṃ – ''jānantāpi tathāgatā pucchantī''ti (pārā. 16). Tenāha **''ito kirā''**tiādi.

Yathā nadīotiṇṇaṃ udakaṃ yathāninnaṃ pakkhandati, evaṃ sattā dhātuso saṃsandanti, tasmā **''gaṇavāso nadīotiṇṇaudakasadiso''**ti vuttaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ – **''nirayatiracchānayonī''**tiādi vuttaṃ. Kuruvindādinhānīyacuṇṇāni saṇhasukhumabhāvato nāḷiyaṃ pakkhittāni nirantarāneva tiṭṭhantīti āha – **''cuṇṇabharitā nāḷi viyā''**ti. **Sattapaṇṇāsa kulasatasahassānī**ti sattasatasahassādhikāni paññāsa kulānaṃyeva satasahassāni, manussānaṃ pana vasena satta koṭiyo tadā tattha vasiṃsu.

Tato cintesi, kathaṃ? Kāmañcāyaṃ lokapakati, mayhaṃ pana sāsane ayuttova soti āha – **''mayā''**tiādi. **Dhamma**nti sabhāvasiddhaṃ. **Saṃvego**ti sahottappañāṇaṃ vuccati. **Na kho panetaṃ sakkā** gilānupaṭṭhānaovādānusāsaniādivasena samāgamassa icchitabbattā. **Gaṇabhedana**nti gaṇasaṅgaṇikāya vivecanaṃ.

186. **Kataparibhaṇḍa**nti pubbe katasaṃvidhānassa cīvarassa vuttākārena paṭisaṅkharaṇaṃ. **No**ti amhākaṃ. **Anattamano**ti anārādhitacitto.

Sakagaṇena sahabhāvato **saṅgaṇikā**ti āha **''sakaparisasamodhāna''**nti. **Gaṇo**ti pana idha janasamūhoti vuttaṃ **''nānājanasamodhāna''**nti. **Sobhati** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānato. Kāmato nikkhamatīti **nikkhamo,** evaṃ nikkhamavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāhi pavivitti **paviveko**. Pavivekavasena uppannaṃ **sukhaṃ**. Rāgādīnaṃ upasamāvahaṃ sukhaṃ **upasamasukhaṃ**. Maggasambodhāvahaṃ sukhaṃ **sambodhisukhaṃ**. Nikāmetabbassa, nikāmaṃ vā lābhī **nikāmalābhī**. Nidukkhaṃ sukheneva labhatīti **adukkhalābhī**. Kasiraṃ vuccati appakanti āha – **''akasiralābhīti vipulalābhī''**ti.

Sāmāyikanti samaye kilesavimuccanaṃ accantamevāti sāmāyikaṃ ma-kāre a-kārassa dīghaṃ katvā. Tenāha – **''appitappitasamaye kilesehi vimutta''**nti. **Kanta**nti aṅgasantatāya ārammaṇasantatāya ca kamanīyaṃ manorammaṃ. **Asāmāyikaṃ** accantavimuttaṃ.

Ettāvatātiādinā saṅgaṇikārāmassa visesādhigamassa antarāyikabhāvaṃ anvayato byatirekato ca saha nidassanena dasseti. Tattha sā duvidhā antarāyikatā vodānadhammānaṃ anuppattihetukā, saṃkilesadhammānaṃ uppattihetukā ca.

Te paṭhamaṃ ''saṅgaṇikārāmo''tiādinā vibhāvetvā itaraṃ vibhāvetuṃ, **''idāni dosuppattiṃ dassento''**tiādi vuttaṃ. ''Aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca cammañca paṭicca maṃsañca paṭicca ākāso parivārito rūpantveva saṅkhaṃ gacchatī''tiādīsu (ma. ni. 1.306) viya idha **rūpa**saddo karajakāyapariyāyoti **''rūpanti sarīra''**nti āha. ''Nāhaṃ, ānanda…pe… domanassupāyāsā''ti kasmā vuttaṃ? Nanu kāye ca jīvite ca anapekkhacittānaṃ āraddhavipassakānampi asappāyavajjanasappāyasevanavasena kāyassa pariharaṇaṃ hotīti? Saccaṃ, taṃ pana yo kallasarīraṃ nissāya dhammasādhanāya anuyuñjitukāmo hoti, tasseva dhammasādhanatāvasena. Dhammasādhanabhāvañhi apekkhitvā asappāyaṃ vajjetvā sappāyavasena posetvā suṭṭhutaraṃ hutvā anuyuñjanato kāyassa pariharaṇaṃ, na so kāye abhirato nāma hoti paccavekkhaṇāyattattā apekkhāya vinoditabbo tādisoti. **Upāligahapatino**ti etthāpi ''dasabalasāvakattupagamanasaṅkhātenā''ti ānetvā yojetabbaṃ.

187. Mahākaruṇāvasena parivutāya **parisāya majjhe nisinnopi** ekantavivekajjhāsayattā **ekakova**. Etena satthuno pavivittassa pavivekattena vivittataṃ dasseti. Rūpārūpapaṭibhāganimittehi nivattanatthaṃ **''rūpādīnaṃ saṅkhatanimittāna''**nti vuttaṃ. Ativiya santatarapaṇītatamabhāvena visesato sinoti bandhatīti **visayo,** so eva sasantatipariyāpannatāya **ajjhattaṃ**. Kiṃ pana tanti āha – **''suññatanti suññataphalasamāpatti''**nti. Upadhivivekatāya asaṅkhatā dhātu idha vivekoti adhippetoti āha – **''vivekaninnenā''**tiādi. Bhaṅgamattampi asesetvā āsavaṭṭhāniyānañca dhammānaṃ tattha vigatattā tesaṃ vasena **vigatantena,** evaṃbhūtaṃ tesaṃ byantibhāvaṃ pattanti pāḷiyaṃ ''byantibhūtenā''ti vuttaṃ. Uyyojanaṃ vissajjanaṃ, taṃ etassa atthi, uyyojeti vissajjetīti vā uyyojanikaṃ. Yasmā na sabbakathā uyyojanavaseneva pavattati, tasmā vuttaṃ **''uyyojanikapaṭisaṃyutta''**nti.

Telapākaṃ gaṇhanto viyāti yathā telapāko nāma paricchinnakālo na atikkamitabbo, evaṃ attano samāpattikālaṃ anatikkamitvā. Yathā hi kusalo vejjo telaṃ pacanto taṃ taṃ telakiccaṃ cintetvā yadi vā patthinnapāko, yadi vā majjhimapāko, yadi vā kharapāko icchitabbo, tassa kālaṃ upadhāretvā pacati, evaṃ bhagavā dhammaṃ desento veneyyānaṃ ñāṇaparipākaṃ upadhāretvā taṃ taṃ kālaṃ

anatikkamitvā dhammaṃ desetvā parisaṃ uyyojento ca **vivekaninneneva cittena uyyojeti. Dve pañcaviññāṇānipi** tadabhinīhatamanoviññāṇavasena **nibbānaninnāneva**. Buddhānañhi saṅkhārānaṃ suṭṭhu pariññātatāya paṇītānampi rūpādīnaṃ āpāthagamane pageva itaresaṃ paṭikūlatāva supākaṭā hutvā upaṭṭhāti, tasmā ghammābhitattassa viya sītajalaṭṭhānaninnatā nibbānaninnameva cittaṃ hoti, tassa ativiya santapaṇītabhāvato.

188. **Ajjhattamevā**ti idha jhānārammaṇaṃ adhippetanti āha **''gocarajjhattamevā''**ti. **Idha niyakajjhattaṃ** suññataṃ. Apaguṇapādakajjhānañhi ettha ''niyakajjhatta''nti adhippetaṃ vipassanāvisesassa adhippetattā, **niyakajjhattaṃ** nijjīvanissattataṃ, anattatanti attho. **Asampajjanabhāvajānanenā**ti idāni me kammaṭṭhānaṃ vīthipaṭipannaṃ na hoti, uppathameva pavattatīti jānanena.

Kasmā panettha bhagavatā vipassanāya eva pādake jhāne avatvā pādakajjhānaṃ gahitanti āha – **''appaguṇapādakajjhānato''**tiādi. **Na pakkhandati** sammā na samāhitattā. So pana ''ajjhattadhammā mayhaṃ nijjaṭā nigumbā hutvā na upaṭṭhahanti, handāhaṃ bahiddhādhamme manasi kareyyaṃ ekaccesu saṅkhāresu upaṭṭhitesu itarepi upaṭṭhaheyyumevā''ti **parassa…pe… manasi karoti**. Pādakajjhānavasena viya sammasitajjhānavasenapi ubhatobhāgavimutto hotiyevāti āha – **''arūpasamāpattiyaṃ nu kho kathanti āneñjaṃ manasi karotī''**ti. **Na me cittaṃ pakkhandatī**ti mayhaṃ vipassanācittaṃ vīthipaṭipannaṃ hutvā na vahatīti. **Pādakajjhānamevā**ti vipassanāya pādakabhūtameva jhānaṃ. **Punappunaṃ manasi kātabba**nti punappunaṃ samāpajjitabbaṃ vipassanāya tikkhavisadatāpādanāya. **Avahante** nipuṇābhāvena chedanakiriyāya appavattante. Samāpajjitvā vipassanāya tikkhakammakaraṇaṃ samathavipassanāvihārenāti āha – **''kammaṭṭhāne manasikāro vahatī''**ti.

189. **Sampajjati me**ti vīthipaṭipattiyā pubbenāparaṃ visesābhāvato sampajjati me kammaṭṭhānanti jānanena. **Iriyāpathaṃ ahāpetvā**ti yathā parissamo nāgacchati, evaṃ attano balānurūpaṃ tassa kālaṃ netvā pamāṇameva pavattanena iriyāpathaṃ ahopetvā. **Sabbavāresū**ti ṭhānanisajjāsayanavāresu. Kathāvāresu pana visesaṃ tattha tattha vadanti. **Idaṃ vutta**nti idaṃ, ''iminā vihārenā''tiādivacanaṃ vuttaṃ.

190. Kāmavitakkādayo oḷārikakāmarāgabyāpādasabhāgāti āha – **''vitakkapahānena dve magge kathetvā''**ti. **Kāmaguṇesū**ti niddhāraṇe bhummaṃ. **Kismiñcideva kilesuppattikāraṇe**ti tassa puggalassa kilesuppattikāraṇaṃ sandhāya vuttaṃ, aññathā sabbepi pañca kāmaguṇā kilesuppattikāraṇameva. Samudācaratīti **samudācāro**ti āha **''samudācaraṇato''**ti. So pana yasmā cittassa, na sattassa, tasmā vuttaṃ pāḷiyaṃ ''cetaso''ti. Ma-kāro padasandhikaro e-kārassa ca akāro katoti āha **''evaṃ sante eta**nti.

191. **Anusayo**ti mānānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayoti tividhopi anusayo **pahīyati** arahattamaggena. **Vuttanayenevā**ti, ''tato maggānantaraṃ phalaṃ, phalato vuṭṭhāya paccavekkhamāno pahīnabhāvaṃ jānāti, tassa jānanena sampajāno hotī''ti vuttanayena.

Kusalato āyātīti āyato, so etesanti **kusalāyatikā**. Tenāha **''kusalato āgatā''**ti. Taṃ pana nesaṃ kusalāyatikattaṃ upanissayavasena hoti sahajātavasenapīti tadubhayaṃ dassetuṃ, **''seyyathida''**ntiādi vuttaṃ.

Yasmā pana yathāvuttadhammesu keci lokiyā, keci lokuttarā; atha kasmā visesena ''lokuttarā''ti vuttanti āha – **''loke uttarā visiṭṭhā''**ti. Tena lokiyadhammesu uttamabhāvena jhānādayo lokuttarā vuttā, na lokassa uttaraṇatoti dasseti. Yaṃ kiñci mahaggatacittaṃ mārassa avisayo akāmāvacarattā, pageva taṃ vipassanāya pādakabhūtaṃ suvikkhālitamalanti āha – **''jānituṃ na sakkotī''**ti. **Eko ānisaṃso atthi** bhāvanānuyogassa sappāyadhammakathāpaṭilābho.

192. **Etadatthanti** kevalassa sutassa atthāya. **Sappāyāsappāyavasenāti** kasmā vuttaṃ? Nanu sappāyavasena dasakathāvatthūni āgatānīti? Saccametaṃ, asappāyakathāvajjanapubbikāya sappāya kathāya vasena āgatattā **''sappāyāsappāyavasena āgatānī''**ti vuttaṃ. **Sutapariyattivasenāti** sarūpena tattha anāgatānipi dasakathāvatthūni suttageyyādiantogadhattā, **''sutapariyattivasena āgatānī''**ti vuttaṃ. Paripūraṇavasena sarūpato āgatattā **imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā kathetabbāni. Atthoti** sāmaññattho.

193. **Anuāvattantīti** anuanu abhimukhā hutvā vattanti, payirupāsanādivasena anukūlayanti. **Mucchanataṇhanti** paccayesu mucchanākāraṃ. Taṇhāya patthanā nāma tenākārena pavattīti āha – **''pattheti pavattetī''**ti. **Kilesūpaddavenāti** kilesasaṅkhātena upaddavena. Kilesā hi sattānaṃ mahānatthakaraṇato ''upaddavo''ti vuccanti. Attano abbhantare uppannena kilesūpaddavena antevāsino, upaddavo **antevāsūpaddavo,** brahmacariyassa upaddavo **brahmacārupaddavoti** imamatthaṃ **''sesupaddavesupi eseva nayo''**ti iminā atidisati. **Guṇamaraṇaṃ kathitaṃ,** na jīvitamaraṇaṃ.

Appalābhāti appamattakalābhī visesānaṃ. **Evaṃ vuttoti** yathāvuttabrahmacārupaddavo dukkhavipākataro ceva kaṭukavipākataro cāti evaṃ vutto. Ācariyantevāsikūpaddavo hi bāhirakasamayavasena vutto, brahmacārupaddavo pana sāsanavasena. Durakkhāte hi dhammavinaye duppaṭipatti na mahāsāvajjā micchābhinivesassa sithilavāyāmabhāvato; svākhyāte pana dhammavinaye duppaṭipatti mahāsāvajjā mahato atthassa bāhirabhāvakaraṇato. Tenāha **''sāsane panā''**tiādi.

196. **Tasmāti** idaṃ pubbaparāpekkhaṃ purimassa ca atthassa kāraṇabhāvena paccāmasananti āha **''yasmā''**tiādi. Mittaṃ etassa atthīti mittavā, tassa bhāvo **mittavatā,** tāya. Mittavasena paṭipajjananti āha **''mittapaṭipattiyā''**ti. **Sapattavatāyāti** etthāpi eseva nayo.

Dukkaṭadubbhāsitamattampīti iminā pageva itaraṃ vītikkamantoti dasseti. Sāvakesu hitaparakkamanaṃ ovādānusāsanīhi paṭipajjananti āha – **''tathā na paṭipajjissāmī''**ti. **Āmakamattanti** kulālabhājanaṃ vuccati. **Nāhaṃ tumhesu tathā paṭipajjissāmīti** kumbhakāro viya āmakabhājanesu ahaṃ tumhesu kevalaṃ jānāpento na paṭipajjissāmi. **Niggaṇhitvāti** nīharitvā. **Lokiyaguṇāpi idha sārotveva adhippetā** lokuttaraguṇānaṃ adhiṭṭhānabhāvato. Sesaṃ suviññeyyameva.

Mahāsuññatasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Acchariyabbhutasuttavaṇṇanā

197. Vibhattipatirūpakā ca nipātā hontīti yathārahaṃ taṃtaṃvibhattiatthadīpakā, idha paccattavacano **yatrasaddo, hisaddo** hetuattho, **nāmasaddo** acchariyattho, padattayassa pana acchariyatthaniddiṭṭhatāya **''acchariyatthe nipāto''**ti vuttaṃ. Ekaṃsato panetaṃ padattayaṃ. Tathā hi vakkhati, ''yatrāti nipātavasena anāgatavacana''nti. **Papañcasaddo** heṭṭhā vutto. **Chinnavaṭumeti** iminā sabbakilesavaṭṭassa akusalakammavaṭṭassa ca chinnattā vipākavaṭṭassa ca upari vakkhamānattā āha – **''vaṭumanti kusalākusalakammavaṭṭaṃ vuccatī''**ti. **Nipātavasena** yatrasaddayogena. **Anāgatavacananti** idaṃ anāgatavacanasadisattā vuttaṃ. Anāgatatthavācī hi anāgatavacanaṃ, attho cettha atītoti. **Anussarīti** idaṃ anussaritabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ – ''na anussarissatī''ti saddapayogassa atītavisayattā. Yadā pana tehi bhikkhūhi yā kathā pavattitā, tato pacchāpi bhagavato tesaṃ buddhānaṃ anussaraṇaṃ hotiyeva.

Khattiyajaccātiādikālato paṭṭhāya asambhinnāya khattiyajātiyā uditoditāya. **Brahmajaccāti** brāhmaṇajaccā. **Evaṃgottepi** eseva nayo. **Lokiyalokuttarasīlenāti** pāramitāsambhūtena buddhāveṇikattā anaññasādhāraṇena lokiyena lokuttarena ca sīlena. **Evaṃsīlāti** anavasesasīlānaṃ visuṃ paccavekkhaṇakaraṇena evaṃsīlāti anussarissati. Esa nayo sesesu. Yathā vijjābhāgiyā vijjāsampayuttadhammā, evaṃ samādhipakkhā samādhisampayuttadhammāpi sativīriyādayoti āha – **''heṭṭhā samādhipakkhānaṃ dhammānaṃ gahitattā vihāro gahitovā''**ti. Tasmā

samādhipakkhadhammavinimutto eva idha vihāro adhippetoti vuttaṃ **‘‘idaṃ hī’’**tiādi.

Yathā vā aṭṭhasamāpattivipassanāmaggaphalasaṅgahitā lokiyalokuttarā samādhipaññā ‘‘evaṃdhammā evaṃpaññā’’ti padehi heṭṭhā gahitāpi yathāsakaṃ paṭipakkhato muccanassa pavattivisesaṃ upādāya ‘‘evaṃvimuttā’’ti ettha puna gahitā, tathā ‘‘evaṃdhammā’’ti ettha gahitāpi samādhipakkhadhammā dibbabrahmaāneñjaariyavihārasaṅkhātaṃ attano pavattivisesaṃ upādāya, ‘‘evaṃvihārī’’ti ettha puna gahitāti vuccamāne na koci virodho. Phaladhammānaṃ pavattikālepi kilesānaṃ paṭippassaddhi na taṃānubhāvajātā, atha kho ariyamaggena kilesānaṃ samucchinnattāti āha – **‘‘maggānubhāvena kilesānaṃ paṭipassaddhante uppannattā’’**ti. Yo yaṃ pajahati, so pahāyako pahātabbato vimuttoti vuccati visaṃsaṭṭhabhāvatoti pahānavibhāgena vuccamāne apahāyakassa nibbānassa kathaṃ vimuttatā? Visaṃsaṭṭhābhāvato eva. Tañhi pakatiyāva sabbaso kilesehi visaṃsaṭṭhaṃ vinissaṭaṃ suvidūravidūre ṭhitaṃ, tasmāssa tato nissaṭattā nissaraṇavimutti nissaraṇapahānanti vuccatīti āha **‘‘nibbāna’’**ntiādi.

199. Ime **tathāgatassa acchariyaabbhutadhammā,** na sāvakavisayā, mama pana desanā tayā sutā evāti te therasseva bhāraṃ karonto, **‘‘taṃ bhiyyosomattāya paṭibhantū’’**ti āha. **Sato sampajāno**ti ettha kālabhedavasena labbhamānampi sampajānabhāvaṃ anāmasitvā gativibhāgena taṃ dassetuṃ, **‘‘dve sampajaññānī’’**tiādi vuttaṃ – **aṭṭha vare gaṇhanto**ti ettha kathaṃ varaṃ devatā deti, parassa dīyamānañca taṃ kathaṃ parassa samijjhatīti? Kammabaleneva. Yadi hi taṃ kammaṃ katokāsaṃ yassa tadapadesena phalaṃ vipaccati, evaṃ devatāya tassa varaṃ dinnaṃ, itarena ca laddhanti vohāro hotīti. Apica parassa patthitavarāni nāma vipaccamānassa kammassa paccayabhūto payogavisesoti daṭṭhabbaṃ. Tāni vipaccane ekantikānipi appesakkhā devatā – ‘‘ayamassa patthanā samijjhissati, no’’ti na jānanti, sakko pana paññavā tāni ekaccaṃ jānātiyeva. Tena vuttaṃ – **‘‘sakkena pasīditvā dinne aṭṭha vare gaṇhanto’’**tiādi.

Paṭhamajavanavāreti uppannassa sabbapaṭhamajavanavāre. So hi paṭisandhiyā āsannabhāvato avisado hoti, devabhāve nikantivasena uppajjanato na jānāti. **Aññāhi** devatāhi **asādhāraṇajānanaṃ hoti** dutiyajavanavārato paṭṭhāya pavattanato.

Aññepi devātiādinā bodhisattassa tattha sampajaññeneva ṭhitabhāvaṃ byatirekamukhena vibhāveti. **Āhārūpacchedena kālaṅkarontī**ti idaṃ khiḍḍāpadosikavasena vuttaṃ. Itaresampi dibbabhogehi mucchitataṃ ajjhāpannānaṃ tiṭṭhantānaṃ sampajaññābhāvo hotiyeva. **Kiṃ tathārūpaṃ ārammaṇaṃ natthī**ti yathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ paṭicca te devā saṃmucchitā āhārūpacchedampi karonti, kiṃ tathārūpaṃ uḷāraṃ paṇītañca ārammaṇaṃ bodhisattassa natthīti bodhisattassa sampajaññānubhāvaṃ vibhāvetuṃ codanaṃ samuṭṭhāpeti? Bodhisatto hi yattha yattha nibbattati, tattha tattha aññe satte dasahi visesehi adhiggaṇhāti, pageva tattha devabhūto, tathāpi ‘‘sato sampajāno’’ti ayamettha acchariyadhammo vutto.

200. Sampattibhave dīghāyukatā nāma paññābalena hoti, bodhisatto ca mahāpañño, tasmā tattha tattha bhave tena dīghāyukena bhavitabbanti adhippāyena, **‘‘sesattabhāvesu kiṃ yāvatāyukaṃ na tiṭṭhatī’’**ti codeti. Itaro **‘‘āma na tiṭṭhatī’’**ti paṭijānitvā, **‘‘aññadā hī’’**tiādinā tattha kāraṇamāha. ‘‘Idha na bhavissāmī’’ti adhimuccanavasena kālakiriyā **adhimuttikālakiriyā**. Pāramidhammānañhi ukkaṃsappattiyā tasmiṃ tasmiṃ attabhāve abhiññāsamāpattīhi santānassa visesitattā attasinehassa tanubhāvena sattesu ca mahākaruṇāya uḷārabhāvena adhiṭṭhānassa tikkhavisadabhāvāpattiyā bodhisattānaṃ adhippāyā samijjhanti, citte viya kammesu ca tesaṃ vasibhāvo, tasmā yatthupapannānaṃ pāramiyo sammadeva paribrūhenti, vuttanayena kālaṃ katvā tattha upapajjanti. Tathā hi ayaṃ mahāsatto imasmiṃyeva kappe nānājātīsu aparihīnajjhāno kālaṃ katvā brahmaloke nibbatto appakameva kālaṃ tattha ṭhatvā tato cavitvā idha nibbatto. Tenāha – **‘‘ayaṃ kālakiriyā aññesaṃ na hotī’’**ti. **Sabbapāramīnaṃ pūritattā**ti iminā payojanābhāvato tattha ṭhatvā adhimuttikālakiriyā nāma na hotīti dasseti. Apica carimabhave catumahānidhisamuṭṭhānapubbikāya dibbasampattisadisāya mahāsampattiyā nibbatti viya buddhabhūtassa asadisadānādivasena anaññasādhāraṇalābhuppatti viya ca

ito paraṃ mahāpurisassa dibbasampattianubhavanaṃ nāma natthīti yāvatāyukaṭṭhānaṃ ussāhajātassa puññasambhārassa vasenāti daṭṭhabbaṃ. Ayañhettha dhammatā.

Manussagaṇanāvasena, na devagaṇanāvasena. **Pubbanimittānī**ti cutiyā pubbanimittāni. **Amilāyitvā**ti ettha **amilāta**ggahaṇeneva tāsaṃ mālānaṃ vaṇṇasampadāpi gandhasampadāpi sobhāsampadāpi dassitāti daṭṭhabbaṃ. Bāhirabbhantarānaṃ rajojallānaṃ lesassapi abhāvato devānaṃ sarīragatāni vatthāni sabbakālaṃ parisuddhapabhassarāneva hutvā tiṭṭhantīti āha **''vatthesupi eseva nayo''**ti. **Neva sītaṃ na uṇha**nti yassa sītassa patīkāravasena adhikaṃ seviyamānaṃ uṇhaṃ, sayameva vā kharataraṃ hutvā adhibhavantaṃ sarīre sedaṃ uppādeyya, tādisaṃ neva sītaṃ na uṇhaṃ hoti. **Tasmiṃ kāle**ti yathāvutte maraṇāsannakāle. **Bindubinduvasenā**ti muttaguḷikā viya bindu bindu hutvā sedā muccanti. Dantānaṃ khaṇḍitabhāvo **khaṇḍiccaṃ**. Kesānaṃ palitabhāvo **pāliccaṃ. Ādi-**saddena valittacataṃ saṅgaṇhāti. **Kilantarūpo attabhāvo hoti,** na pana khaṇḍiccapāliccādīhīti adhippāyo. **Ukkaṇṭhitā**ti anabhirati, sā natthi uparūpari uḷāruḷārānameva bhogānaṃ visesato rucijanakānaṃ upatiṭṭhanato.

Paṇḍitā evāti buddhisampannā eva devatā. Yathā devatā ''sampati jātā kīdisena puññakammena idha nibbattā''ti cintetvā, ''iminā nāma puññakammena idha nibbattā''ti jānanti, evaṃ atītabhave attanā kataṃ ekaccaṃ aññampi puññaṃ jānantiyeva mahāpuññāti āha – **''ye mahāpuññā''**tiādi.

Na paññāyanti ciratarakālattā paramāyuno. **Aniyyānika**nti na niyyānāvahaṃ sattānaṃ abhājanabhāvato. Sattā na paramāyuno honti nāma pāpussannatāyāti āha – **''tadā hi sattā ussannakilesā hontī''**ti. Etthāha – ''kasmā sambuddhā manussaloke eva uppajjanti, na devabrahmalokesū''ti. Devaloke tāva nuppajjanti brahmacariyavāsassa anokāsabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto, tesaṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvatova loko dahati, na buddhānubhāvato, tathā sati sammāsambuddhe nādhimuccati na sampasīdati issarakuttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālapavattanato ekaccasassatavādato na parimuccati. ''Brahmaloke nuppajjantī''ti etthāpi eseva nayo. Sattānaṃ tādisagāhavimocanatthañhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti; na devasugatiyaṃ, manussasugatiyaṃ uppajjantāpi opapātikā na honti, sati ca opapātikūpapattiyaṃ vuttadosānativattanato. Dhammaveneyyānaṃ atthāya dhammatantiyā ṭhapanassa viya dhātuveneyyānaṃ atthāya dhātūnaṃ ṭhapanassa icchitabbattā ca. Na hi opapātikānaṃ parinibbānato uddhaṃ sarīradhātuyo tiṭṭhanti, tasmā na opapātikā honti, carimabhave ca mahābodhisattā, manussabhāvassa pākaṭakaraṇāya dārapariggahampi karontā yāva puttamukhadassanā agāramajjhe tiṭṭhanti. Paripākagatasīlanekkhammapaññādipāramikāpi na abhinikkhamanti, kiṃ vā etāya kāraṇacintāya? Sabbabuddhehi āciṇṇasamāciṇṇā, yadidaṃ manussabhūtānaṃyeva abhisambujjhanā, na devabhūtānanti ayamettha dhammatā. Tathā hi tadattho mahābhinīhāropi manussabhūtānaṃyeva ijjhati, na itaresaṃ.

Kasmā pana sammāsambuddhā jambudīpeyeva uppajjanti, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu – ''yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhānubhāvasahitā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpeyeva uppajjati, tasmā jambudīpeyeva uppajjantī''ti; ''tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhamānato''ti. Ayaṃ panettha amhākaṃ khanti – yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānañca nibbattiyā sāvakabodhisattānaṃ sāvakabodhiyā abhinīhāro sāvakapāramīnaṃ sambharaṇaṃ paripācanañca buddhakhettabhūte imasmiṃ cakkavāḷe jambudīpeyeva ijjhati, na aññattha. Veneyyānaṃ vinayanattho ca buddhuppādoti aggasāvakādiveneyyavisesāpekkhāya ekasmiṃ jambudīpeyeva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayañca nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti tesaṃ uttamapurisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññupanissayato aparāparaṃ vattatīti daṭṭhabbaṃ. Tenāha – **''tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpeyeva nibbattantīti dīpaṃ passatī''**ti. Iminā nayena desaniyamepi kāraṇaṃ vattabbaṃ.

Idāni ca khattiyakulaṃ lokasammataṃ brāhmaṇānampi pūjanīyabhāvato. **Rājā me pitā bhavissatīti kulaṃ passi** pituvasena kulassa niddisitabbato. **Dasannaṃ māsānaṃ upari satta divasānīti passi** tena attano antarāyābhāvaṃ aññāsi, tassā ca tusitabhave dibbasampattipaccanubhavanaṃ.

Tā devatāti dasasahassicakkavāḷadevatā. Kathaṃ pana tā bodhisattassa pūritapāramibhāvaṃ bhāvinañca sambuddhabhāvaṃ jānantīti? Mahesakkhānaṃ devatānaṃ vasena, yebhuyyena ca tā devatā abhisamayabhāgino. Tathā hi bhagavato ca dhammadānasaṃvibhāge anekavāraṃ dasasahassacakkavāḷavāsidevatāsannipāto ahosi.

Cavāmīti pajānāti cutiāsannajavanehi ñāṇasahitehi cutiyā upaṭṭhitabhāvassa paṭisaṃviditattā. **Cuticittaṃ na jānāti** cuticittakkhaṇassa ittarabhāvato. Tathā hi taṃ cutūpapātañāṇassapi avisayo eva. **Paṭisandhicittepi** eseva nayo. **Āvajjanapariyāyo**ti āvajjanakkamo. Yasmā ekavāraṃ āvajjitamattena ārammaṇaṃ nicchinituṃ na sakkā, tasmā tamevārammaṇaṃ dutiyaṃ tatiyañca āvajjitvā nicchīyati, āvajjanasīsena cettha javanavāro gahito. Tenāha – **''dutiyatatiyacittavāreyeva jānissatī''**ti. Cutiyā puretaraṃ katipayacittavārato paṭṭhāya maraṇaṃ me āsannanti jānanato, **''cutikkhaṇepi cavāmīti pajānātī''**ti vuttaṃ. Paṭisandhiyā pana apubbabhāvato **paṭisandhicittaṃ na jānāti**. Nikantiyā uppattito parato **asukasmiṃ ṭhāne mayā paṭisandhi gahitāti pajānāti,** dutiyajavanato paṭṭhāya jānātīti vuttovāyamattho. **Tasmiṃ kāle**ti paṭisandhiggahaṇakāle. **Dasasahassī kampatī**ti ettha kampanakāraṇaṃ heṭṭhā vuttameva. Mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparatāya bahulaṃ somanassikāva hontīti tesaṃ paṭhamamahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 2.17; dha. sa. 498; ma. ni. aṭṭha. 3.199) vuttaṃ. **Mahāsīvatthero pana** yadipi mahākāruṇikā buddhā bhagavanto sattānaṃ hitasukhavidhānatapparā, vivekajjhāsayā pana visaṅkhāraninnā sabbasaṅkhāresu ajjhupekkhaṇabahulāti pañcamena mahāvipākacittena paṭisandhiggahaṇamāha.

Pure puṇṇamāya sattamadivasato paṭṭhāyāti puṇṇamāya pure sattamadivasato paṭṭhāya, sukkapakkhe navamito paṭṭhāyāti attho. **Sattame divase**ti āsāḷhīpuṇṇamāya. **Idaṃ supina**nti idāni vuccamānākāraṃ supinaṃ. **Nesaṃ deviyo**ti mahārājūnaṃ deviyo.

So ca kho purisagabbho, na itthigabbho, putto te bhavissatīti ettakameva te brāhmaṇā attano supinasatthanayena kathesuṃ. **Sace agāraṃ ajjhāvasissatī**tiādi pana devatāviggahena bhāvinamatthaṃ yāthāvato pavedesuṃ.

Gabbhāvakkantiyoti ettha gabbho vuccati mātukucchi, tattha uppatti avakkanti, tāva gabbhāvakkanti, yāva na nikkhamati. **Ṭhitakāva nikkhamanti** dhammāsanato otaranto dhammakathiko viya.

201. Vattamānasamīpe vattamāne viya voharīyatīti **okkamatī**ti vuttanti āha – **''okkanto hotīti attho''**ti. **Evaṃ hotī**ti evaṃ vuttappakārenassa sampajānanā hoti. **Na okkamamāne** paṭisandhikkhaṇassa duviññeyyattā. Tathā ca vuttaṃ – ''paṭisandhicittaṃ na jānātī''ti. Dasasahassacakkavāḷapattharaṇena vā **appamāṇo**. Ativiya samujjalabhāvena **uḷāro. Devānubhāva**nti devānaṃ pabhānubhāvaṃ. Devānañhi pabhaṃso obhāso adhibhavati, na tesaṃ ādhipaccaṃ. Tenāha **''devāna''**ntiādi.

Rukkhagacchādinā kenaci na haññatīti **aghā,** abādhā. Tenāha **''niccavivaṭā''**ti. **Asaṃvutā**ti heṭṭhā upari ca kena ci na pihitā. Tenāha **''heṭṭhāpi appatiṭṭhā''**ti. Tattha **pi**-saddena yathā heṭṭhā udakassa pidhāyikā pathavī natthīti asaṃvutā lokantarikā, evaṃ uparipi cakkavāḷesu viya devavimānānaṃ abhāvato asaṃvutā appatiṭṭhāti dasseti. Andhakāro ettha atthīti **andhakārā. Cakkhuviññāṇaṃ na jāyati** ālokassābhāvato, na cakkhuno. Tathā hi ''tena obhāsena aññamaññaṃ sañjānantī''ti vuttaṃ. Jambudīpe ṭhitamajjhanhikavelāyaṃ pubbavidehavāsīnaṃ atthaṅgamanavasena upaḍḍhaṃ

sūriyamaṇḍalaṃ paññāyati, aparagoyānavāsīnaṃ uggamanavasena, evaṃ sesadīpesupīti āha – **‘‘ekappahāreneva tīsu dīpesu paññāyantī’’**ti. Ito aññathā pana dvīsu eva dīpesu ekappahāreneva paññāyatīti. **Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāravidhamanampi** iminā nayena daṭṭhabbaṃ. **Pabhāya nappahontī**ti attano pabhāya obhāsituṃ na abhisambhuṇanti. Yugandharapabbatamatthakappamāṇe ākāse vicaraṇato, **‘‘cakkavāḷapabbatassa vemajjhena carantī’’**ti vuttaṃ.

Vāvaṭāti khādanatthaṃ gaṇhituṃ upakkamantā. **Viparivattitvā**ti vivaṭṭitvā. **Chijjitvā**ti mucchāpattiyā ṭhitaṭṭhānato muccitvā, aṅgapaccaṅgacchedanavasena vā **chijjitvā. Accantakhāre**ti ātapasantāpābhāvena atisītabhāvaṃ sandhāya accantakhāratā vuttā siyā. Na hi taṃ kappasaṇṭhānaudakaṃ sampattikaramahāmeghavuṭṭhaṃ pathavīsandhārakaṃ kappavināsakaudakaṃ viya khāraṃ bhavitumarahati. Tathā hi sati pathavīpi vilīyeyya. Tesaṃ vā pāpakammabalena petānaṃ pakatiudakassa pubbakheḷabhāvāpatti viya tassa udakassa tadā khārabhāvāpatti hotīti vuttaṃ **‘‘accantakhāre udake’’**ti. **Samantato**ti sabbabhāgato chappakārampi.

202. **Catunnaṃ mahārājūnaṃ vasenā**ti vessavaṇādicatumahārājabhāvasāmaññena.

203. **Sabhāvenevā**ti parassa santike gahaṇena vinā attano sabhāveneva sayameva adhiṭṭhahitvā sīlasampannā.

Manussesūti idaṃ pakaticārittavasena vuttaṃ – ‘‘manussitthiyā nāma manussapurisesu purisādhippāyacittaṃ uppajjeyyā’’ti, bodhisattamātu pana devesūpi tādisaṃ cittaṃ nuppajjateva. Yathā bodhisattassa ānubhāvena bodhisattassa mātu purisādhippāyacittaṃ nuppajjati, evaṃ tassa ānubhāveneva sā kenaci purisena anatikkamanīyāti āha – **‘‘pādā na vahanti, dibbasaṅkhalikā viya bajjhantī’’**ti.

Pubbe ‘‘kāmaguṇūpasaṃhitaṃ cittaṃ nuppajjatī’’ti vuttaṃ, puna ‘‘pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricāretī’’ti vuttaṃ, kathamidaṃ aññamaññaṃ na virujjhatīti āha **‘‘pubbe’’**tiādi. **Vatthupaṭikkhepo**ti abrahmacariyavatthupaṭisedho. Tenāha **‘‘purisādhippāyavasenā’’**ti. **Ārammaṇapaṭilābho**ti rūpādipañcakāmaguṇārammaṇasseva paṭilābho.

204. **Kilamatho**ti khedo. Kāyassa hi garubhāvakaṭhinabhāvādayopi tassā tadā na honti eva. **‘‘Tirokucchigataṃ passatī’’**ti vuttaṃ, kadā paṭṭhāya passatīti āha – **‘‘kalalādikālaṃ atikkamitvā’’**tiādi. Dassane payojanaṃ sayameva vadati, tassa abhāvato kalalādikāle na passati. **Puttenā**ti daharena mandena uttānaseyyakena. **Yaṃ taṃ mātū**tiādi pakaticārittavasena vuttaṃ. Cakkavattigabbhatopi hi savisesaṃ bodhisattagabbho parihāraṃ labhati puññasambhārassa sātisayattā, tasmā bodhisattamātā ativiya sappāyāhārācārā ca hutvā sakkaccaṃ pariharati. **Puratthābhimukho**ti mātu puratthābhimukho. Idāni tirokucchigatassa dissamānatāya abbhantaraṃ bāhirañca kāraṇaṃ dassetuṃ, **‘‘pubbe katakamma’’**ntiādi vuttaṃ. **Assā**ti deviyā. **Vatthu**nti kucchiṃ. Phalikaabbhapaṭalādino viya bodhisattamātukucchitacassa paṭalabhāvena ālokassa vibandhābhāvato yathā bodhisattamātā kucchigataṃ bodhisattaṃ passati, kimevaṃ bodhisattopi mātaraṃ aññañca purato rūpagataṃ passati, noti āha, **‘‘bodhisatto panā’’**tiādi. Kasmā pana sati cakkhumhi āloke ca na passatīti āha – **‘‘na hi antokucchiyaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppajjatī’’**ti. Assāsapassāsā viya hi tattha cakkhuviññāṇampi na uppajjati tajjāsamannāhārassābhāvato.

205. Yathā aññā itthiyo vijātapaccayā tādisena rogena abhibhūtāpi hutvā maranti, bodhisattamātu pana bodhisatte kucchigate na koci rogo uppajjati; kevalaṃ āyuparikkhayeneva kālaṃ karoti, svāyamattho heṭṭhā vuttoyeva. **Bodhisattena vasitaṭṭhānaṃ hī**tiādinā tattha kāraṇamāha. **Apanetvā**ti aggamahesiṭṭhānato nīharitvā. **Anurakkhituṃ na sakkotī**ti sammā gabbhaparihāraṃ nānuyuñjati, tena **gabbho bahvābādho hoti. Vatthuvisadaṃ hotī**ti gabbhāsayo parisuddho hoti. Mātu **majjhimavayassa tatiyakoṭṭhāse** bodhisattassa gabbhokkamanampi tassā āyuparimāṇavilokaneneva saṅgahitaṃ

vayovasena uppajjanakavikārassa parivajjanato, itthisabhāvena uppajjanakavikāro pana bodhisattassa ānubhāveneva vūpasammati.

Sattamāsajātoti paṭisandhiggahaṇato sattame māse jāto. So **sītuṇhakkhamo na hoti** ativiya sukhumālatāya. Aṭṭhamāsajāto kāmaṃ sattamāsajātato buddhiavayavo, ekacce pana cammapadesā buddhiṃ pāpuṇantā ghaṭṭanaṃ na sahanti, tena **so na jīvati**. Sattamāsajātassa pana na tāva te jātāti vadanti.

Ṭhitāva hutvāti niddukkhatāya ṭhitā eva hutvā. Dukkhassa hi balavabhāvato taṃ dukkhaṃ asahamānā aññā itthiyo nisinnā vā nipannā vā vijāyanti. **Upavijaññā**ti upagatavijāyanakālā. **Sakalanagaravāsino**ti kapilavatthuṃ parivāretvā ṭhitesu devadahādīsu chasu nagaresu vasantā.

Devā naṃ paṭhamaṃ paṭiggaṇhantīti lokanāthaṃ mahāpurisaṃ mayameva paṭhamaṃ paṭiggaṇhāmāti sañjātagāravabahumānā attano pītiṃ pavedentā **khīṇāsavā suddhāvāsabrahmāno** ādito paṭiggaṇhanti. **Sūtivesa**nti sūtijagganadhātivesaṃ. **Eke**ti uttaravihāravāsino. **Macchakkhisadisaṃ** chavivasena.

206. **Ajinappaveṇiyā**ti ajinacammehi sibbetvā katapaveṇiyā. **Mahātejo**ti mahānubhāvo. **Mahāyaso**ti mahāparivāro vipulakittighoso ca.

Bhaggavibhaggāti sambādhaṭṭhānato nikkhamanena vibhāvitattā bhaggā vibhaggā viya ca hutvā. Tena nesaṃ avisadabhāvameva dasseti. **Alaggo hutvā**ti gabbhāsaye yonipadese ca katthaci alaggo asatto hutvā. **Udakenā**ti gabbhāsayagatena udakena **amakkhito nikkhamati** sammakkhitassa tādisassa udakasemhādikasseva tattha abhāvato. Bodhisattassa hi puññānubhāvena paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya taṃ ṭhānaṃ visuddhaṃ paramasugandhagandhakuṭi viya candanagandhaṃ vāyantaṃ tiṭṭhati. **Udakavaṭṭiyo**ti udakakkhandhā.

207. **Muhuttajāto**ti muhuttena jāto hutvā muhuttamattova. **Anudhāriyamāne**ti anukūlavasena nīyamāne. **Āgatānevā**ti taṃ ṭhānaṃ upagatāni eva.

Anekasākhanti ratanamayānekasatapatiṭṭhānahīrakaṃ. **Sahassamaṇḍala**nti tesaṃ upari patiṭṭhitaṃ anekasahassamaṇḍalahīrakaṃ. **Marū**ti devā.

Na kho panevaṃ daṭṭhabbanti sattapadavītihārato pageva disāvilokanassa katattā. Tenāha **''mahāsatto hī''**tiādi. **Ekaṅgaṇānī**ti vivaṭabhāvena vihāraṅgaṇapariveṇaṅgaṇāni viya ekaṅgaṇasadisāni ahesuṃ. **Sadisopi natthī**ti tumhākaṃ idaṃ vilokanaṃ visiṭṭhe passituṃ idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritaroti āhaṃsu. **Sabbapaṭhamo**ti sabbappadhāno. Padhānapariyāyo hi idha paṭhamasaddo. Tenāha **''itarānī''**tiādi. Ettha ca mahesakkhā tāva devā tathā vadanti, itare pana kathanti? Mahāsattassa ānubhāvadassaneneva. Mahesakkhānañhi devānaṃ mahāsattassa ānubhāvo viya tena sadisānampi ānubhāvo paccakkho ahosi. Itare pana tesaṃ vacanaṃ sutvā saddahantā anuminantā tathā āhaṃsu.

Jātamattasseva bodhisattassa ṭhānādīni yesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhūtānīti te niddhāretvā dassento, **''ettha cā''**tiādimāha. Tattha **patiṭṭhānaṃ catuiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** iddhipādavasena lokuttaradhammesu suppatiṭṭhitabhāvasamijjhanato. **Uttarābhimukhabhāvo** lokassa uttaraṇavasena **gamanassa pubbanimittaṃ. Sattapadagamanaṃ** sattabojjhaṅgādigamanassa **pubbanimittaṃ,** visuddhachattadhāraṇaṃ suvisuddhavimuttichattadhāraṇassa **pubbanimittaṃ, pañcarājakakudhabhaṇḍāni** pañcavidhavimuttiguṇaparivāratāya **pubbanimittaṃ, anāvaṭadisānuvilokanaṃ** anāvaṭañāṇatāya **pubbanimittaṃ,** ''aggohamasmī''tiādivacanaṃ **appaṭivattiyadhammacakkapavattanassa pubbanimittaṃ; ayamantimā jātī**ti āyatiṃ jātiyā abhāvakittanā **anupādi…pe… pubbanimittanti veditabbaṃ;** tassa tassa anāgate laddhabbavisesassa taṃ taṃ nimittaṃ abyabhicārīnimittanti

daṭṭhabbaṃ. **Na āgato**ti imasmiṃ sutte aññattha ca vakkhamānāya anupubbiyā anāgatataṃ sandhāya vuttaṃ. **Āharitvā**ti tasmiṃ tasmiṃ sutte aṭṭhakathāsu ca āgatanayena āharitvā dīpetabbo.

Dasasahassilokadhātu kampīti pana idaṃ satipi idha pāḷiyaṃ āgatatte vakkhamānānamacchariyānaṃ mūlabhūtaṃ dassetuṃ vuttaṃ, evaṃ aññampīdisaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tanti baddhā vīṇā, cammabaddhā bheriyo**ti pañcaṅgikatūriyassa nidassanamattaṃ, ca-saddena vā itaresampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Bhijjiṃsū**ti pādesu baddhaṭṭhānesuyeva bhijjiṃsu. **Vigacchiṃsū**ti vūpasamiṃsu. **Sakatejobhāsitānī**ti ativiya samujjalāya attano pabhāya obhāsitāni ahesuṃ. **Na pavattī**ti na sandī. **Vāto na vāyī**ti kharo vāto na vāyi, mudusukho pana sattānaṃ sukhāvaho vāyi. **Pathavīgatā ahesuṃ** uccaṭṭhāne ṭhātuṃ avisahantā. **Utusampanno**ti anuṇhāsītatāsaṅkhātena utunā sampanno. Vāmahatthaṃ ure ṭhapetvā dakkhiṇena puthupāṇinā hatthatāḷanena saddakaraṇaṃ **apphoṭanaṃ**. Mukhena usseḷanaṃ saddamuñcanaṃ **seḷanaṃ. Ekaddhajamālā ahosī**ti ettha **iti-**saddo ādiattho. Tena vicittapupphasugandhapupphavassadevā vassiṃsu, sūriye dibbamāne eva tārakā obhāsiṃsu, acchaṃ vippasannaṃ udakaṃ pathavito ubbhijji, bilāsayā darisayā tiracchānā āsayato nikkhamiṃsu; rāgadosamohāpi tanu bhaviṃsu, pathaviyaṃ rajo vūpasami, aniṭṭhagandho vigacchi, dibbagandho vāyi, rūpino devā sarūpeneva manussānaṃ āpāthamagamaṃsu, sattānaṃ cutupapātā nāhesunti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Yāni mahābhinīhārasamaye uppannāni dvattiṃsa pubbanimittāni, tāni anavasesāni tadā ahesunti.

Tatrāpīti tesupi pathavikampādīsu evaṃ pubbanimittabhāvo veditabbo, na kevalaṃ sampatijātassa ṭhānādīsu evāti adhippāyo. **Sabbaññutaññāṇapaṭilābhassa pubbanimittaṃ** sabbassa ñeyyassa titthakaramatassa ca cālanato. Kenaci anussāhitānaṃyeva imasmiṃyeva ekacakkavāḷe sannipāto, kenaci anussāhitānaṃyeva ekappahāreneva sannipatitvā **dhammapaṭigganhanassa pubbanimittaṃ, paṭhamaṃ devatānaṃ paṭiggahaṇaṃ** dibbavihārapaṭilābhassa, pacchā manussānaṃ paṭiggahaṇaṃ tattheva ṭhānassa niccalasabhāvato **āneñjavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ**. Vīṇānaṃ sayaṃ vajjanaṃ parūpadesena vinā sayameva **anupubbavihārapaṭilābhassa pubbanimittaṃ**. Bherīnaṃ vajjanaṃ cakkavāḷapariyantāya parisāya pavedanasamatthassa **dhammabheriyā anusāvanassa** amatadundubhighosanassa **pubbanimittaṃ. Andubandhanādīnaṃ chedo** mānavinibandhachedanassa **pubbanimittaṃ; supaṭṭanasampāpuṇanaṃ** atthādi anurūpaṃ atthādīsu ñāṇassa bhedādhigamassa **pubbanimittaṃ**.

Nibbānarasenāti kilesānaṃ nibbāyanarasena. **Ekarasabhāvassā**ti sāsanassa sabbattha ekarasabhāvassa. Vātassa avāyanaṃ kissa pubbanimittanti āha **‘‘dvāsaṭṭhidiṭṭhigatabhindanassā’’**ti. Ākāsādiappatiṭṭhavisamacañcalaṭṭhānaṃ pahāya **sakuṇānaṃ pathavīgamanaṃ** tādisaṃ micchāgāhaṃ pahāya sattānaṃ **pāṇehi** ratanattaya**saraṇagamanassa pubbanimittaṃ. Devatānaṃ apphoṭanādīhi kīḷanaṃ** pamodanuppatti**udānassa** bhavavantagamanena dhammasabhāvabodhanena ca pamodavibhāvanassa **pubbanimittaṃ. Dhammavegavassanassā**ti desanāñāṇavegena dhammāmatassa vassanassa **pubbanimittaṃ**. Kāyagatāsativasena laddhajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppāditamaggaphalasukhānubhavo **kāyagatāsatiamatapaṭilābho,** tassa pana kāyassapi atappakasukhāvahattā **khudāpipāsāpīḷanābhāvo** pubbanimittaṃ vutto. **Ariyaddhajamālāmālitāyā**ti sadevakassa lokassa ariyamaggabojjhaṅgadhajamālāhi mālitabhāvassa **pubbanimittaṃ**. Yaṃ panettha anuddhaṭaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti ‘‘sampatijāto’’tiādinā āgate imasmiṃ ṭhāne. **Vissajjitova,** tasmā amhehi idha apubbaṃ vattabbaṃ natthīti adhippāyo. Tadā pathaviyaṃ gacchantopi mahāsatto ākāsena gacchanto viya mahājanassa upaṭṭhāsīti ayamettha niyati dhammaniyāmo bodhisattānaṃ dhammatāti idaṃ **niyativādavasena** kathanaṃ. ‘‘Pubbe purimajātīsu tādisassa puññasambhārakammassa katattā upacitattā mahājanassa tathā upaṭṭhāsī’’ti idaṃ **pubbekatakammavādavasena** kathanaṃ. Imesaṃ sattānaṃ upari īsanasīlatāya yathāsakaṃ kammameva issaro nāma, tassa nimmānaṃ attano phalassa nibbattanaṃ, mahāpurisopi sadevakaṃ lokaṃ abhibhavituṃ samatthena uḷārena puññakammunā nibbattito tena issarena nimmito nāma, tassa cāyaṃ nimmānaviseso, yadidaṃ mahānubhāvatā. Yāya mahājanassa tathā

upaṭṭhāsīti idaṃ **issaranimmānavādavasena** kathanaṃ. **Evaṃ taṃ taṃ bahuṃ vatvā** kiṃ imāya pariyāyakathāyāti **avasāne** ujukameva evaṃ **byākāsi**. Sampatijāto pathaviyaṃ kathaṃ padasā gacchati, evaṃmahānubhāvo ākāsena maññe gacchatīti parikappanassa vasena **ākāsena gacchanto viya ahosi**. Sīghataraṃ pana sattapadavītihārena gatattā dissamānarūpopi **mahājanassa adissamāno viya ahosi**. Acelakabhāvo khuddakasarīratā ca tādisassa iriyāpathassa ananucchavikāti kammānubhāvasañjanitapāṭihāriyavasena **alaṅkārapaṭiyatto viya; soḷasavassuddesiko viya ca mahājanassa upaṭṭhāsī**ti veditabbaṃ; buddhabhāvānucchavikassa bodhisattānubhāvassa yāthāvato paveditattā **buddhena viya…pe… attamanā ahosi**.

Pākaṭā hutvāti vibhūtā hutvā. Buddhānaṃ ye ye saṅkhāre vavatthapetukāmā, te te uppādakkhaṇepi sabbaso suppaṭividitā supākaṭā hatthatale āmalakaṃ viya suṭṭhu vibhūtā eva hutvā upaṭṭhahanti. Tenāha **''yathā hī''**tiādi. **Anokāsagate**ti pariggahassa anokāsakāle pavatte. **Nippadese**ti niravasese. **Okāsappatte**ti ṭhānagamanādikāle uppanne, te hi sammasanassa yogyakāle uppattiyā okāsappattāti adhippāyo. **Sattadivasabbhantare**ti idaṃ buddhānaṃ pākatikasammasanavasena vuttaṃ, ākaṅkhantā pana te yadā kadāci uppannasaṅkhāre sammasantiyeva. Sesaṃ suviññeyyameva.

Acchariyabbhutasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Bākulasuttavaṇṇanā

209. Yathā ''dvattiṃsā''ti vattabbe dvi-saddassa bā-ādesaṃ katvā **bāttiṃsā**ti vuccati, evaṃ ettha bā-kārādesaṃ katvā bākuloti samaññā ahosi, sāyaṃ tassa anvatthasaññāti dassetuṃ, **''tassa hī''**tiādi vuttaṃ. **Sīsaṃ nhāpetvā**ti maṅgalatthaṃ mahāgaṅgāya sīsaṃ nhāpetvā. **Nimujjanavasenā**ti jaṇṇupamāṇe udake thokaṃyeva nimujjanavasena. **Chaḍḍetvā palātā** maraṇabhayatajjitā. **Pahariyamānā maranti,** na jālena bandhitamattena. **Dārakassa tejenā**ti dārakassa puññatejena. **Nīhaṭamattova mato,** tassa maraṇatthaṃ upakkamo na kato, yena upakkamena dārakassa bādho siyā. **Ta**nti macchaṃ. **Sakalamevā**ti paripuṇṇāvayavameva.

Na kelāyatīti na mamāyati kismiñci na maññati. Dārakassa puññatejena **piṭṭhito phālentī. Dārakaṃ labhatī**ti ugghosanavasena bheriṃ carāpetvā. **Pavattiṃ ācikkhi,** attano puttabhāvaṃ kathesi. **Kucchiyā dhāritattā amātā kātuṃ na sakkā** jananībhāvato. **Macchaṃ gaṇhantāpī**ti macchaṃ kiṇitvā gaṇhantāpi. Tathā gaṇhantā ca tappariyāpannaṃ sabbaṃ gaṇhāti nāmāti āha – **''vakkayakanādīni bahi katvā gaṇhantā nāma natthī''**ti. **Ayampi amātā kātuṃ na sakkā** sāmikabhāvato. **Dārako ubhinnampi kulānaṃ dāyādo hotu** dvinnaṃ puttabhāvato.

Asītimeti jātiyā asītime vasse. Pabbajjāmattena kilesānaṃ asamucchijjanato vītikkamituṃ kāmasaññā uppannapubbāti pucchā pana pucchitabbā. Tenāha – ''evañca kho maṃ, āvuso kassapa, pucchitabba''nti.

210. **Niyametvā**ti taṃ taṃvāre sesavārena niyametvā. **Kammapathabhedako**ti kammapathavisesakaro. Tattha kāmavitakko yathā kāyavacīdvāresu copanappatto kammapathappatto nāma hoti; manodvāre parabhaṇḍassa attano pariṇāmanavasena pavattaabhijjhāsahagato; evaṃ kāmasaññāti, tathā byāpādavihiṃsāvitakkasaññāti **thero, ''ubhayampetaṃ kammapathabhedakamevā''ti āha**. Kammapathaṃ appattaṃ saññaṃ sandhāya, ''saññā uppannamattāvā''ti vuccamāne vitakkitampi samānaṃ kammapathaṃ appattameva, ubhayassa pana vasena suttapadaṃ pavattanti therassa adhippāyo.

211. **Āyūhanakamma**nti attanā āyūhitabbakammaṃ. **Lomakiliṭṭhānī**ti kiliṭṭhalomāni, kiliṭṭhaṃsūnīti attho. Kimevaṃ bhogesu paranimmitabhave vasavattidevānaṃ viya sabbaso āyūhanakammena vinā aññassapi pabbajitassa paccayalābho diṭṭhapubbo sutapubboti āha **''anacchariyañceta''**nti. Kulūpakatherānametaṃ kammaṃ, thero pana kadācipi kulūpako nāhosi.

Gadduhanamattanti goduhanamattakālaṃ. Idha pana sakalo goduhano adhippetoti dassento, **‘‘gāviṃ…pe… kālamattampī’’**ti āha. **Nibandhī**ti nibaddhadātabbaṃ katvā ṭhapesi.

Sakilesapuggalassa aseribhāvakaraṇena raṇena sadisatāya **raṇo,** saṃkileso. **Aññā udapādīti panāha,** tasmā arahattaṃ na paṭiññātanti dasseti. Nanu tathā vacanaṃ paṭijānanaṃ viya hotīti āha **‘‘apicā’’**tiādi.

212. Avāpurati dvāraṃ etenāti **avāpuraṇaṃ**. Paṭhamasaṅgahato pacchā desitattā **dutiyasaṅgahe saṅgitaṃ**. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bākulasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Dantabhūmisuttavaṇṇanā

213. **Phuseyyā**ti ñāṇaphusanā nāma adhippetā, tasmā **labheyyā**ti adhigaccheyya. **Evaṃ paṭipanno**ti, ‘‘appamatto ātāpī pahitatto’’ti vuttappakārena paṭipanno. **Ajānanakoṭṭhāseyevā**ti avadhāraṇena attani kataṃ dosāropanaṃ nivatteti.

214. **Appanāupacāra**nti appanañceva upacārañca pāpetvā kathesīti atthaṃ vadanti, appanāsahito pana upacāro appanāupacāro, taṃ pāpetvā kathesīti attho.

Nikkhamatīti nikkhamo, avaggāhakāmato nikkhamanaṃ nikkhamo eva **nekkhammo,** paṭhamajjhānādi. Sati kilesakāme attano upahāraṃ upacāretvā assādetvā paribhuñjati nāmāti āha – **‘‘duvidhepi kāme paribhuñjamāno’’**ti. **Duvidhepī**ti hīnapaṇītādivasena duvidhe.

215. **Kūṭākāra**nti gāḷhasāṭheyyaṃ appatirūpe ṭhāne khandhagatapātanādi. **Dantagamana**nti dantehi nibbisevanehi gandhabbagatiṃ. **Pattabbaṃ bhūmi**nti sammākiriyāya laddhabbasampattiṃ.

216. Byatiharaṇavasena laṅghakaṃ **vilaṅghakaṃ,** aññamaññahatthaggahaṇaṃ. Tenāha – **‘‘hatthena hatthaṃ gahetvā’’**ti.

217. **Gahetuṃ samattho**ti gaṇikārahatthinīhi upalāpetvā araññahatthiṃ vacanavasena gahetuṃ samattho. **Atipassitvā** atiṭṭhānavasena passitvā. **Etthagedhā**ti etasmiṃ araññe nāgavane pavattagedhā. **Sukhāyatī**ti sukhaṃ ayati pavatteti, ‘‘sukhaṃ haratī’’ti vā pāṭho. **Ḍiṇḍimo** ānako. **Nihitasabbavaṅkadoso**ti apagatasabbasāṭheyyadoso. **Apanītakasāvo**ti apetasārambhakasāvo.

219. **Pañcakāmaguṇanissitasīlāna**nti akusalānaṃ. **Gehassitasīlāna**nti vā vaṭṭasannissitasīlānaṃ.

222. **Esa nayo sabbatthā**ti, ‘‘majjhimo, daharo’’ti āgatesu upamāvāresu, ‘‘thero’’tiādinā āgatesu upameyyavāresūti pañcasu saṃkilesapakkhiyesu vāresu esa yathāvuttova nayoti veditabbo. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dantabhūmisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Bhūmijasuttavaṇṇanā

223. **Āsañcepi karitvā**ti, ‘‘imināhaṃ brahmacariyena devo vā bhaveyyaṃ devaññataro vā, dukkhato vā mucceyya’’nti patthanaṃ katvā cepi caranti, **abhabbā phalassa adhigamāya** taṇhāya brahmacariyassa vidūsitattāti adhippāyo. **Anāsañcepi karitvā**ti vuttanayena patthanaṃ akatvā. **Abhabbā phalassa adhigamāya** aniyamitabhāvato. Paṇidhānavasena hi puññaphalaṃ niyataṃ nāma

hoti, tadabhāvato kataṃ puññaṃ na labhatīti adhippāyo. Tatiyapakkhe ubhayaṭṭhānehi vuttaṃ, catutthapakkho sammāvatāro iti catukoṭiko pañho jālavasena āhaṭo, tattha āsā nāma patthanā, micchāgāhasmiṃ sati na vipaccati, sammāgāhasmiṃ sati vipaccati, ubhayathāpi ubhayāpekkhānāma, yo micchattadhamme purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaphalaṃ samijjhatīti na vattabbaṃ ayoniso brahmacariyassa ciṇṇattā; yo pana sammattaṃ purakkhatvā brahmacariyaṃ carati, tassa yathādhippāyaṃ brahmacariyaphalaṃ na samijjhatīti na vattabbaṃ yoniso brahmacariyassa ciṇṇattā. Tena vuttaṃ – **''āsañcepi karitvā ayoniso brahmacariyaṃ carantī''**tiādi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bhūmijasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Anuruddhasuttavaṇṇanā

230. **Upasaṅkamitvā evamāhaṃsū**ti vuttaṃ upasaṅkamanakāraṇaṃ dassento, **''tassa upāsakassa aphāsukakālo ahosī''**ti āha. **Avirādhita**nti avirajjhanakaṃ. Yadi vā te dhammā nānatthā, yadi vā ekatthā, yaṃ tattha avirajjhanakaṃ, taṃ taṃyeva paṭibhātūti yojanā. **Jhānamevā**ti appamāṇajjhānameva, ''cetovimuttī''ti pana vuttattā **cittekaggatāyeva evaṃ vuccatī**ti upāsakassa adhippāyo.

231. Yāvatā majjhanhike kāle chāyā pharati, nivāte paṇṇāni patanti, ettāvatā **''rukkhamūla''**nti vuccatīti evaṃ vuttaṃ **ekarukkhamūlappamāṇaṭṭhānaṃ. Kasiṇanimittena ottharitvā**ti kasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjanto **tasmiṃ kasiṇa…pe… viharatī**ti vutto. **Ābhogo natthi** jhānakkhaṇe. Kāmaṃ samāpattikkhaṇe ābhogo natthi tato pana pubbe vā siyā so ābhogo, tampi sandhāya mahaggatanti keci. Idāni tāsaṃ cetovimuttīnaṃ satipi kenaci visesena abhede visayādito labbhamānabhedaṃ dassetuṃ, **''etthā''**tiādi vuttaṃ. **Nimittaṃ na vaḍḍhati** vaḍḍhetabbassa nimittasseva abhāvato. Pathavīkasiṇādīnaṃ viya ākāsabhāvanāya **ugghāṭanaṃ na jāyati. Tāni jhānānī**ti brahmavihārajjhānāni. Cuddasavidhena paridamanābhāvato **abhiññānaṃ pādakāni na honti**. Nimittugghāṭasseva abhāvato arūpajjhānānaṃ anadhiṭṭhānatāya **nirodhassa pādakāni na hontī**ti. Kammavaṭṭabhāvena kilesavaṭṭavipākavaṭṭānaṃ tiṇṇaṃ vaṭṭānaṃ paccayabhāvo **vaṭṭapādakatā**. Upapajjanavaseneva taṃ taṃ bhavaṃ okkamati etehīti **bhavokkamanāni**. Dutiyanayassa vuttavipariyāyena attho veditabbo. Ugghāṭanassa labbhanato arūpajjhānopari samatikkamo hotīti ayameva viseso. **Eva**nti yathāvuttena nimittāvaḍḍhananimittavaḍḍhanādippakārena. **Nānatthā**ti nānāsabhāvā. **Eva**nti appamāṇamahaggatasaddavacanīyatāya **nānābyañjanā**. Kāmañcettha appamāṇasamāpattitopi nīharitvā vakkhamānabhavūpapattikāraṇaṃ dassetuṃ sakkā, aṭṭhakathāyaṃ pana kasiṇajhānatova nīharitvā yojanā katāti tathā vuttaṃ. Atha vā mahaggatagahaṇenettha appamāṇāti vuttabrahmavihārānampi saṅgaho veditabbo tassā samaññāya ubhayesampi sādhāraṇabhāvato.

232. **Evaṃ vutto**ti asatipi tathārūpe ābhoge ''parittābhāti pharitvā adhimuccitvā viharatī''ti vutto. Appamāṇaṃ katvā kasiṇaṃ vaḍḍhentassa kasiṇavaḍḍhanavasena bahulīkārasambhavato siyā jhānassa balavataratā, tadabhāve ca dubbalatā, āciṇṇavasitāya pana paccanīkadhammānaṃ sammā aparisodhane vattabbameva natthīti pañcahākārehi jhānassa appaguṇataṃ dassento, **''suppamatte vā''**tiādimāha. Jhānassa appānubhāvatāya eva tannimittā pabhāpi appatarā aparisuddhāva hotīti āha – **''vaṇṇo…pe… saṃkiliṭṭho cā''**ti. Dutiyanayo vuttavipariyāyena veditabbo. Tatthāpi kasiṇassa parittabhāvena vaṇṇassa parittatā, parittārammaṇāya anurūpatāya vā nimittaṃ pabhāmaṇḍalakampi parittameva siyāti adhippāyo. **Vipulaparikamma**nti vipulabhāvena parikammaṃ. Sesaṃ tatiyacatutthanayesu vattabbaṃ paṭhamadutiyanayesu vuttasadisameva.

Vaṇṇanānattanti yadi pītaṃ yadi lohitaṃ yadi vā odātanti sarīravaṇṇanānattaṃ. **Ābhānānatta**nti parittavipulatāvasena pabhāya nānattaṃ. **Accinānatta**nti tejodhātussa dīghādivasena vemattatā. **Abhinivisantī**ti abhirativasena nivisanti nisīdanti tiṭṭhanti. Tenāha **''vasantī''**ti.

234. Ābhanti dibbantīti **ābhā**ti āha **''ābhāsampannā''**ti. **Tadaṅgenā**ti vā tassā parittatāya appamāṇatāya ca ābhākāraṇaṃ, taṃ pana atthato bhavūpapattikāraṇamevāti āha – **''tassā bhavūpapattiyā aṅgenā''**ti. **Kāyālasiyabhāvo** tandīādīnaṃ hetubhūtā kāyassa vitthāyitatā.

235. **Pāramiyo**ti mahāsāvakasaṃvattanikā sāvakapāramiyo pūrento. **Brahmaloke**ti brahmattabhāve, brahmaloke vā uppattiṃ paṭilabhi, **vuttampi cetaṃ** theragāthāsu. **Avokiṇṇa**nti aññehi asammissanti attho. **Pubbe sañcarita**nti atītabhavesu jātivasena sañcaraṇaṃ mama, sañcaritanti taṃ mamassāti attho. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anuruddhasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Upakkilesasuttavaṇṇanā

236. **Tasmā**ti atthakāmattā evamāha, na bhagavato vacanaṃ anādiyanto. Ye pana tadā satthuvacanaṃ na gaṇhiṃsu, te kiñci avatvā tuṇhībhūtā maṅkubhūtā aṭṭhaṃsu, tasmā ubhayesampi satthari agāravapaṭipatti nāhosi.

Yenapi janena na diṭṭhoti yena ubhayajanena aññavihitatāya kuḍḍakavāṭādiantarikatāya vā na diṭṭho. **Damanattha**nti tehi upāsakehi nimmadabhāvaṃ āpāditānaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ damanatthaṃ. **Ṭhapayiṃsū**ti yo imesaṃ bhikkhūnaṃ deti, tassa sataṃ daṇḍoti, sahassanti ca vadanti.

237. Vaggabhāveneva (sārattha. ṭī. mahāvaggo 3.464) nānāsaddo assāti **puthusaddo. Samajano**ti bhaṇḍane samajjhāsayo jano. Bālalakkhaṇe ṭhitopi ''ahaṃ bālo''ti na maññati. Bhiyyo cāti attano bālabhāvassa ajānanatopi bhiyyo ca bhaṇḍanassa upari phoṭo viya saṅghabhedassa attano kāraṇabhāvampi uppajjamānaṃ **na maññi** naññāsi.

Kalahavasena pavattavācāyeva gocaro etesanti **vācāgocarā** hutvā. **Mukhāyāma**nti vivādavasena mukhaṃ āyametvā bhāṇino. **Na taṃ jānantī**ti taṃ kalahaṃ na jānanti. Kalahaṃ karonto ca taṃ na jānanto nāma natthi. Yathā pana na jānanti, taṃ dassetuṃ āha – **''evaṃ sādīnavo aya''**nti. Ayaṃ kalaho nāma attano paresañca atthajāpanato anatthuppādanato diṭṭheva dhamme samparāye ca **sādīnavo,** sadosoti attho.

Upanayhantīti upanāhavasena anubandhanti. **Porāṇo**ti purimehi buddhādīhi āciṇṇasamāciṇṇatāya purātano.

Na jānantīti aniccasaññaṃ na paccupaṭṭhāpenti.

Tathā pavattaverānanti aṭṭhichinnādibhāvaṃ nissāya upanayavasena cirakālaṃ pavattaverānaṃ.

Bālasahāyatāya ime bhikkhū kalahapasutā, paṇḍitasahāyānaṃ pana idaṃ na siyāti **paṇḍitasahāyassa bālasahāyassa ca vaṇṇāvaṇṇadīpanatthaṃ** vuttā. Sīhabyagghādike **pākaṭaparissaye** rāgadosādike **paṭicchannaparissaye ca abhibhavitvā**.

Mātaṅgo araññe **mātaṅgaraññe**ti saralopena sandhi. Mātaṅgasaddeneva hatthibhāvassa vuttattā nāgavacanaṃ tassa mahattavibhāvanatthanti āha – **''nāgoti mahantādhivacanameta''**nti. Mahantapariyāyopi hi nāga-saddo hoti ''evaṃ nāgassa nāgena, īsādantassa hatthino''tiādīsu (udā. 25; mahāva. 467).

238. **Kira**saddo anussavasūcanattho nipāto. Tena ayamettha sutiparamparāti dasseti. Bhagavatā hi so ādīnavo pageva pariññāto, na tena satthā nibbiṇṇo hoti; tasmiṃ pana antovasse keci buddhaveneyyā

nāhesuṃ; tena aññattha gamanaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ damanupāyoti pālileyyakaṃ uddissa gacchanto ekavihāriṃ āyasmantaṃ bhaguṃ, samaggavāsaṃ vasante ca anuruddhattherādike sampahaṃsetuṃ anuruddhattherassa ca. Imaṃ upakkilesovādaṃ dātuṃ tattha gato, tasmā **kalahakārake kirassā**ti etthāpi **kira**saddaggahaṇe eseva nayo. **Vuttanayameva** gosiṅgasālasutte (ma. ni. 1.325 ādayo).

241. ''Yathā kathaṃ panā''ti vuttapucchānaṃ pacchimabhāvato **''atthi pana voti pacchimapucchāyā''**ti vuttaṃ, na puna ''atthi pana vo''ti pavattanassa pucchanassa atthibhāvato. **So pana** lokuttaradhammo. **Therāna**nti anuruddhattherādīnaṃ natthi. **Parikammobhāsaṃ pucchatī**ti dibbacakkhuñāṇe katādhikārattā tassa uppādanatthaṃ parikammobhāsaṃ pucchati. **Parikammobhāsa**nti parikammasamādhinibbattaṃ obhāsaṃ, upacārajjhānasañjanitaṃ obhāsanti attho. Catutthajjhānalābhī hi dibbacakkhuparikammatthaṃ obhāsakasiṇaṃ bhāvetvā upacāre ṭhapito samādhi parikammasamādhi, tattha obhāso parikammobhāsoti vutto. Taṃ sandhāyāha – **''obhāsañceva sañjānāmāti parikammobhāsaṃ sañjānāmā''**ti. Yattake hi ṭhāne dibbacakkhunā rūpagataṃ daṭṭhukāmo, tattakaṃ ṭhānaṃ obhāsakasiṇaṃ pharitvā ṭhito. Taṃ obhāsaṃ tattha ca rūpagataṃ dibbacakkhuñāṇena passati, therā ca tathā paṭipajjiṃsu. Tena vuttaṃ – **''obhāsañceva sañjānāma dassanañca rūpāna''**nti. Yasmā pana tesaṃ rūpagataṃ passantānaṃ parikammavāro atikkami, tato obhāso antaradhāyi, tasmiṃ antarahite rūpagatampi na paññāyati. Parikammanti hi yathāvuttakasiṇārammaṇaṃ upacārajjhānaṃ, rūpagataṃ passantānaṃ kasiṇobhāsavasena rūpagatadassanaṃ, kasiṇobhāso ca parikammavasenāti tadubhayampi parikammassa appavattiyā nāhosi, tayidaṃ kāraṇaṃ ādikammikabhāvato therā na maññiṃsu, tasmā vuttaṃ **''nappaṭivijjhāmā''**ti.

Nimittaṃ paṭivijjhitabbanti kāraṇaṃ paccakkhato dassetvā suvisuddhadibbacakkhuñāṇe theraṃ patiṭṭhāpetukāmo satthā vadati. **Kiṃ na āḷulessantī**ti kiṃ na byāmohessanti, byāmohessanti evāti attho. **Vicikicchā udapādī**ti dibbacakkhuno yathāupaṭṭhitesu rūpagatesu apubbatāya, ''idaṃ nu kho rūpagataṃ kiṃ, idaṃ nu kho ki''nti maggena asamucchinnattā vicikicchā saṃsayo uppajji. **Samādhi cavī**ti vicikicchāya uppannattā parikammasamādhi vigacchi. Tato eva hi parikammobhāsopi antaradhāyi, dibbacakkhunāpi rūpaṃ na passi. **Na manasi karissāmī**ti manasikāravasena me rūpāni upaṭṭhahiṃsu, rūpāni passato vicikicchā uppajjati, tasmā idāni kiñci na manasi karissāmīti tuṇhī ahosi taṃ pana tuṇhībhāvappattiṃ sandhāyāha **''amanasikāro udapādī''**ti.

Tathābhūtassa amanasikārassa abhāvaṃ āgamma **uppilaṃ udapādi. Vīriyaṃ gāḷhaṃ paggahita**nti thinamiddhachambhitattānaṃ vūpasamanatthaṃ accāraddhavīriyaṃ ahosi, tena citte samādhidūsikā gehassitā balavapīti uppannā. Tenāha **''uppilaṃ uppanna''**nti. **Tato**ti sithilavīriyattā. **Patameyyā**ti ativiya khinnaṃ bhaveyya. Taṃ mamāti patthanāabhibhavanīyamanasīsena jappetīti **abhijappā,** taṇhā. Nānattā nānāsabhāvā saññā **nānattasaññā**. Ativiya upari katvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ **atinijjhāyitattaṃ**.

243. **Parikammobhāsamevā**ti parikammasamuṭṭhitaṃ obhāsameva. **Na ca rūpāni passāmī**ti obhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmi. **Visayarūpamevā**ti tena pharitvā ṭhitaṭṭhāneva dibbacakkhuno visayabhūtaṃ rūpagatameva manasi karomi.

Kasiṇarūpānaṃ vasenettha obhāsassa parittatāti āha **''parittaṭṭhāne obhāsa''**nti. **Parittāni rūpānī**ti katipayāni, sā ca nesaṃ parittatā ṭhānavasenevāti āha **''parittakaṭṭhāne rūpānī''**ti. ''Appamāṇañcevā''tiādinā vutto **dutiyavāro**. Obhāsaparittataṃ sandhāya parikammasamādhi ''paritto''ti vutto tasseva obhāsassa appamāṇatāya appamāṇasamādhīti vacanato. **Tasmiṃ samaye**ti tasmiṃ parittasamādhino uppannasamaye. **Dibbacakkhupi parittakaṃ hoti** parittarūpagatadassanato.

245. **Dukatikajjhānasamādhi**nti catukkanaye dukajjhānasamādhiṃ, pañcakanaye tikajjhānasamādhinti yojanā. **Dukajjhānasamādhi**nti catukkanaye tatiyacatutthavasena dukajjhānasamādhiṃ, pañcakanaye catutthapañcamavasena dukajjhānasamādhiṃ.

Tikacatukkajjhānasamādhinti catukkanaye tikajjhānasamādhiṃ, pañcakanaye catukkajjhānasamādhinti yojanā.

Tividhanti sappītikavasena tippakāraṃ samādhiṃ. **Tadantogadhā**ti sappītikādisabhāvā. Kāmaṃ bhagavā purimayāme pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, pacchimayāme dibbacakkhuñāṇaṃ nibbattentopi imāni ñāṇāni bhāvesiyeva. Vipassanāpādakāni pana ñāṇāni sandhāya, **''pacchimayāme''**ti vuttaṃ, tenāha **''bhagavato hī''**tiādi. **Pañcamajjhānassā**ti pañcamajjhānikassa vasena paṭhamajjhāniko **maggo natthi. So**ti pañcakanayo bhagavato lokiyo ahosi. **Eta**nti etaṃ, ''savitakkampi savicāraṃ samādhiṃ bhāvemī''tiādivacanaṃ. **Lokiyalokuttaramissakaṃ sandhāya vuttaṃ,** na ''lokiyaṃ vā lokuttarameva vā''ti. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Upakkilesasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanā

246. **Etehī**ti ducintitādīhi. Etena lakkhaṇasaddassa karaṇatthatamāha. **Tānevā**ti lakkhaṇāni eva. **Tassā**ti bālassa. ''Ayaṃ bālo''ti nimīyati sañcānīyati etehīti **bālanimittāni. Apadānaṃ** vuccati vikhyātaṃ kammaṃ. **Ducintitādīni** ca bāle vikhyātāni, avadhāraṇabhāve vā, tasmā bālassa apadānānīti **bālāpadānāni**. Abhijjhādīhi duṭṭhaṃ dūsitaṃ cintetīti **ducintitacintī**. Lobhādīhi duṭṭhaṃ bhāsitaṃ musāvādādiṃ bhāsatīti **dubbhāsitabhāsī**. Tesaṃ tesaṃyeva vasena kattabbato dukkaṭakammaṃ pāṇātipātādiṃ karotīti **dukkaṭakammakārī**. Tenāha **''cintayanto''**tiādi. Tāni upanissāya jātanti tajjaṃ. Tato eva tesaṃ sāruppaṃ anurūpanti **tassāruppaṃ**. Tenāha **''tajjātika''**ntiādi. **Kacchamānāyā**ti kathiyamānāya.

248. Yasmā sattānaṃ yathūpacitāni kammāni katokāsāni tadupaṭṭhāpitāni kammanimittagatinimittāni maraṇassa āsannakāle cittassa āpāthaṃ āgacchantāni, tadā olambantāni viya abhibhavantāni viya ajjhottharantāni viya upaṭṭhahanti, tasmā vuttaṃ – **''olambanādiākārena hi tāni upaṭṭhahantī''**ti. Upaṭṭhānākāro eva tadā cittassa gocarabhāvaṃ gacchatīti āha – **''tasmiṃ upaṭṭhānākāre āpāthagate''**ti.

249. **Na sakkāti na vadatī**ti etena dvepi paṭisedhā pakatiatthāti ayamattho vutto hoti. **Na sukarā**ti pana iminā dukkarabhāvo dīpito, dukkarañca tāva upāyena sakkā kātunti dassento āha – **''na sukaraṃ panā''**tiādi. **Tenā**ti vinivijjhitvā gamanena aññamaññaṃ saṃvijjhanena. **Assā**ti corassa. **Ito uttaripī**ti majjhanhikasamayaṃ sāyanhasamayañca sattisatena.

250. **Saṅkhampi na upetī**ti iminā saṅkhātabbamattaṃ natthīti dīpitaṃ hotīti āha – **''gaṇanāmattampi na gacchatī''**ti. **Upanikkhepanamattampī**ti etthāpi eseva nayo. **Kalabhāga**nti kalānaṃ saṅgaṇanakoṭṭhāsaṃ. Tenāha **''satimaṃ kala''**ntiādi. **Olokitamattampī**ti upanikkhepanavasena olokanamattakampi. **Taṃ kammakāraṇa**nti taṃ pañcavidhabandhanakammakāraṇaṃ catunnampi passānaṃ vasena samparivattetvā karontiyeva, pāḷiyaṃ pana ekapassavasena āgatā. **Gehassā**ti mahato gehassa. **Sabbato**ti sabbāvayavato. **Sampajjalite** ekajālībhūte. **Supakkuthitāyā**ti suṭṭhu nipakkāya.

Vibhattoti tattha nibbattakasattānaṃ sādhāraṇakammunā vibhatto viya nibbatto. Ayopākārena parito atto gahitoti **ayopākārapariyatto** parikkhitto.

Yamakagoḷakāti dārakānaṃ kīḷanayugaḷā. **Evampi dukkho**ti yathāvuttaussadanirayavasenapi sota-ghāna-jivhā-kāya-mano-gocaratāvasenapi iminā ākārena dukkhoti.

251. **Dantehi ullehitvā**ti uttaradantehi añchitvā. Rasavasena atitto assādo **rasādo**. Tenāha

‘‘rasagedhena paribhuttaraso’’ti.

252. **Durūpo**ti virūpo. **Duddaso**ti teneva virūpabhāvena aniṭṭhadassano. **Lakuṇṭhako**ti rasso. **Paviṭṭhagīvo**ti khandhantaraṃ anupaviṭṭhagīvo. **Mahodaro**ti vipulakucchi. Yebhuyyena hi lakuṇṭakā sattā rassagīvā puthulakucchikāva hontīti tathā vuttaṃ. Kāṇo nāma cakkhuvikaloti vuttaṃ – **‘‘ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā’’**ti. **Kuṇī**ti hatthavikalo vuccatīti āha – **‘‘ekahatthakuṇī vā ubhayahatthakuṇī vā’’**ti. Vātādinā upahatakāyapakkho idha pakkhahatoti adhippeto, na pakkhihatoti āha – **‘‘pakkhahatoti pīṭhasappī’’**ti. **Dukkhānupabandhadassanattha**nti aparāparajātīsu vipākadukkhassa anupabandhavasena pavattidassanatthaṃ.

Kalīyati khalīyati appahīyati sāsanaṃ etenāti **kali,** jutaparājayo. So eva gahasadisatāya **‘‘kaliggaho’’**ti vutto. **Adhibandha**nti kuṭumbassa adhivutthassa mūlabhūtassa attano bandhitabbataṃ. Tenāha **‘‘attanāpi bandhaṃ nigaccheyyā’’**ti. Bālabhūmiyā bālabhāvassa matthakappatti nirayagāmikammakāritāti **‘‘niraye nibbattati’’**cceva vuttaṃ. Taggahaṇeneva pana tato mudumudutarādikammavasena sesāpāyesu aparāparanibbattādibālabhūmi vibhāvitā hotīti.

253. **Vuttānusārenā**ti ‘‘bālo aya’’ntiādinā vuttassa atthavacanassa ‘‘paṇḍito aya’’nti etehi lakkhīyatītiādinā anusārena. **Manosucaritādīnaṃ vasenā**ti cintento anabhijjhā-abyāpāda-sammādassanaṃ sucintitameva cintetītiādinā manosucaritānaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena yojetabbāni.

Cakkaratanavaṇṇanā

256. Uposathaṃ (dī. ni. ṭī. 2.243) vuccati aṭṭhaṅgasamannāgataṃ sabbadivasesu gahaṭṭhehi rakkhitabbasīlaṃ, samādānavasena taṃ etassa atthīti **uposathiko,** tassa. Tenāha **‘‘samādinnauposathaṅgassā’’**ti. **Tadā**ti tasmiṃ kāle, yasmiṃ pana kāle cakkavattibhāvasaṃvattaniya-dāna-sīlādi-puññasambhārasamudāgamasampanno pūritacakkavattivatto kādīpadesavisesapaccājātiyā ceva kularūpabhogādhipateyyādiguṇavisesasampattiyā ca tadanurūpe attabhāve ṭhito hoti, tasmiṃ kāle. Tādise hi kāle cakkavattibhāvī purisuttamo yathāvuttaguṇasamannāgato rājā khattiyo hutvā muddhāvasitto visuddhasīlo anuposathaṃ satasahassavissajjanādinā sammāpaṭipattiṃ paṭipajjati, na yadā cakkaratanaṃ uppajjati, tadā eva. Tenāha – **‘‘pāto…pe… dhammatā’’**ti. (Tattha **damo** indriyasaṃvaro, **saṃyamo** sīlasaṃvaro.)

Vuttappakārapuññakammapaccayanti cakkavattibhāvāvahadānadamasaṃyamādipuññakammahetukaṃ. **Nīlamaṇisaṅghāṭasadisa**nti indanīlamaṇisañcayasamānaṃ. **Dibbānubhāvayuttattā**ti dassanīyatā manuññaghosatā ākāsagāmitā obhāsavissajjanā appaṭighātatā rañño icchitatthanipphattikāraṇatāti evamādīhi dibbasadisehi ānubhāvehi samannāgatattā. **Sabbehi ākārehī**ti sabbehi sundarehi ākārehi. **Paripūra**nti paripuṇṇaṃ. Sā cassa pāripūri idāneva vitthārīyati.

Panāḷīti chiddaṃ. **Suddhasiniddhadantapantiyā** nibbivarāyāti adhippāyo. **Nābhipanāḷi parikkhepapaṭṭesū**ti nābhiparikkhepapaṭṭe ceva nābhiyā panāḷiparikkhepapaṭṭe ca. **Suvibhattāvā**ti aññamaññaṃ asaṃkiṇṇattā suṭṭhu vibhattā. Paricchedalekhantaresu maṇikā suvibhattā hutvā paññāyantīti vadanti.

Paricchedalekhādīnīti **ādi-**saddena mālākammādiṃ saṅgaṇhāti. **Surattā**tiādīsu **suratta**ggahaṇena mahānāmavaṇṇataṃ paṭikkhipati, **suddha**ggahaṇena saṃkiliṭṭhataṃ, **siniddha**ggahaṇena lūkhataṃ. Kāmaṃ tassa cakkaratanassa nemimaṇḍalaṃ asandhikaṃva nibbattaṃ, sabbatthakameva pana kevalaṃ pavāḷavaṇṇova na sobhatīti pakaticakkassa sandhiyuttesu ṭhānesu rattajambunadaparikkhataṃ ahosi, taṃ sandhāya vuttaṃ **‘‘sandhīsu panassā’’**tiādi.

Nemimaṇḍalapiṭṭhiyanti nemimaṇḍalassa piṭṭhipadese. **Dasannaṃ dasannaṃ arānamantare**ti

dasannaṃ dasannaṃ arānaṃ antarasamīpe padese. **Chiddamaṇḍalacitto**ti maṇḍalasaṇṭhānachiddavicitto. **Sukusalasamannāhatassā**ti suṭṭhu kusalena sippinā pahatassa, vāditassāti attho. **Vaggū**ti manoramo **rajanīyo**ti suṇantānaṃ rāguppādako. **Kamanīyo**ti kanto. **Samosaritakusumadāmā**ti olambitasugandhakusumadāmā. **Nemiparikkhepassā**ti nemipariyantaparikkhepassa. Nābhipanāḷiyā dvinnaṃ passānaṃ vasena **''dvinnampi nābhipanāḷīna''**nti vuttaṃ. Ekā eva hi sā panāḷi. **Yehī**ti yehi dvīhi sīhamukhehi. Puna **yehī**ti muttākalāpehi.

Odhāpayamānanti sotuṃ avahitāni kurumānaṃ. Cando purato, cakkaratanaṃ pacchāti evaṃ **pubbāpariyena** pubbāparabhāgena.

Ante purassāti anurādhapure rañño antepurassa **uttarasīhapañjaraāsanne** tadā rañño pāsāde tādisassa uttaradisāya sīhapañjarassa labbhamānattā vuttaṃ. **Sukhena sakkā**ti kiñci anāruhitvā sarīrañca anullaṅghitvā yathāṭhiteneva hatthena pupphamuṭṭhiyo khipitvā sukhena sakkā hoti pūjetuṃ.

Nānāvirāgaratanappabhāsamujjalanti nānāvidhacittavaṇṇaratanobhāsapabhassaraṃ. **Ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte**ti. Āgantvā ṭhitaṭṭhānato upari ākāsaṃ abbhuggantvā pavatte.

Sannivesakkhamoti khandhavārasannivesayogyo. **Sulabhāhārūpakaraṇo**ti sukheneva laddhabbadhaññagorasadārutiṇādibhojanasādhano. **Paracakka**nti parassa rañño senā, āṇā vā.

Āgatanandanoti āgato hutvā nandijanano. Āgataṃ vā āgamanaṃ, tena nandatīti **āgatanandano**. Gamanena socetīti **gamanasocano. Upakappethā**ti uparūpari kappetha saṃvidahatha, upanethāti attho. **Upaparikkhitvā**ti hetutopi sabhāvatopi phalatopi diṭṭhadhammikasamparāyikaādīnavatopi vīmaṃsitvā.

Vibhāventi paññāya atthaṃ vibhūtaṃ karontīti **vibhāvino,** paññavanto. **Anuyantā**ti anuvattakā. **Ogacchamāna**nti osīdantaṃ. **Yojanamatta**nti vitthārato yojanamattaṃ padesaṃ. Gambhīrabhāvena pana yathā bhūmi dissati, evaṃ ogacchati. Tenāha **''mahāsamuddatala''**ntiādi. **Ante cakkaratanaṃ** udakena senāya anajjhottharaṇatthaṃ.

257. Puratthimo samuddo pariyanto assāti **puratthimasamuddapariyanto,** puratthimasamuddaṃ pariyantaṃ katvā. **Cāturantāyā**ti cātusamuddantāya pubbavidehādicatukoṭṭhāsantāya.

Hatthiratanavaṇṇanā

258. **Haricandanādīhī**ti **ādi-**saddena catujjātiyagandhādiṃ saṅgaṇhāti. **Āgamanaṃ cintethāti vadanti** cakkavattivattassa pūritatāya paricitattā. Bhūmiphusanakehi vāladhi, varaṅgaṃ hatthoti imehi ca tīhi, catūhi pādehi cāti sattahi avayavehi ṭhitattā **sattapatiṭṭho. Itaresaṃ** amaccādīnaṃ cintayantānaṃ **na āgacchati. Apanetvā**ti attano ānubhāvena apanetvā. Gandhameva hi tassa itare hatthino na sahanti.

Assaratanavaṇṇanā

Sindhavakulatoti sindhavassājānīyakulato.

Maṇiratanavaṇṇanā

Sakaṭanābhisamappamāṇanti pariṇāhato mahāsakaṭassa nābhiyā samappamāṇaṃ. **Ubhosu antesū**ti heṭṭhā upari cāti dvīsu antesu. **Kaṇṇikapariyantato**ti dvinnaṃ kañcanapadumānaṃ kaṇṇikāya pariyantato. **Muttājālake ṭhapetvā**ti suvisuddhe muttāmaye jālake patiṭṭhapetvā.

Itthiratanavaṇṇanā

‘‘Itthiratanaṃ pātubhavatī’’ti vatvā assa pātubhavanākāraṃ dassetuṃ, **‘‘maddarājakulato vā’’**tiādi vuttaṃ. Maddaraṭṭhaṃ kira abhirūpānaṃ itthīnaṃ uppattiṭṭhānaṃ. **Saṇṭhānapāripūriyā**ti hatthapādādisarīrāvayavānaṃ susaṇṭhitatāya. Avayavapāripūriyā hi samudāyapāripūrisiddhi. **Rūpa**nti sarīraṃ. **Dassanīyā**ti surūpabhāvena passitabbayuttā. **Somanassavasena cittaṃ pasādeti** yoniso cintentānaṃ kammaphalasaddhāya vasena. **Pasādāvahattā**ti kāraṇavacanena yathā pāsādikatāya vaṇṇapokkharatāsiddhi vuttā, evaṃ dassanīyatāya pāsādikatāsiddhi, abhirūpatāya ca dassanīyatāsiddhi vattabbāti nayaṃ dasseti. Paṭilomato vā vaṇṇapokkharatāya pāsādikatāsiddhi, pāsādikatāya dassanīyatāsiddhi, dassanīyatāya abhirūpatāsiddhi yojetabbā. Evaṃ sarīrasampattivasena abhirūpatādike dassetvā idāni sarīre dosābhāvavasenapi te dassetuṃ, **‘‘abhirūpā vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha yathā pamāṇayuttā, evaṃ ārohapariṇāhayogato ca pāsādikā nātidīghatādayo. Evaṃ manussānaṃ dibbarūpatāsampattipīti **‘‘appattā dibbavaṇṇa’’**nti vuttaṃ. **Kāyavipattiyā**ti sarīradosassa. **Abhāvo**ti accantameva dūrībhāvo.

Satavihatassāti satakkhattuṃ vihatassa. **Satavihatassā**ti ca idaṃ kappāsapicuvasena vuttaṃ, tūlapicuno pana vihananameva natthi. Kuṅkumatagaraturukkhayavanapupphāni **catujjāti**. Tamālatagaraturukkhayavanapupphānīti apare.

Aggidaḍḍhā viyāti āsanagatena agginā daḍḍhā viya. **Paṭhamamevā**ti aññakiccato paṭhamameva, dassanasamakālamevāti attho. Taṃ taṃ attanā rañño kātabbakiccaṃ kiṃ karomīti pucchitabbatāya kiṃ karaṇanti paṭissāvetīti **kiṅkārapaṭissāvinī**.

Mātugāmo nāma yebhuyyena saṭhajātiko, itthiratanassa pana taṃ natthīti dassetuṃ, **‘‘svāssā’’**tiādi vuttaṃ. **Guṇā**ti rūpaguṇā ceva ācāraguṇā ca. **Purimakammānubhāvenā**ti tassā purimakammānubhāvena. Itthiratanassa tabbhāvasaṃvattaniyapurimakammassa ānubhāvena, cakkavattinopi parivārasaṃvattaniyaṃ puññakammaṃ tādisassa phalavisesassa upanissayo hotiyeva. Tenāha **‘‘cakkavattino puññaṃ upanissāyā’’**ti. Etena sesaratanesupi tesaṃ visesānaṃ tadupanissayatā vibhāvitā evāti daṭṭhabbaṃ. Pubbe ekadesavasena labbhamānapāripūrī rañño **cakkavattibhāvūpagamanato paṭṭhāya sabbākārapāripūrā jātā**.

Gahapatiratanavaṇṇanā

Pakatiyāvāti sabhāveneva, cakkaratanapātubhāvato pubbepi.

Pariṇāyakaratanavaṇṇanā

Nissāyāti upanissāya.

260. **Kaṭaggaho** vuccati jayaggaho sakānaṃ paṇānaṃ kaṭabhāvena atthasiddhivasena saṅgaṇhananti katvā. Tenāha **‘‘jayaggāhenā’’**ti. **Ekappahārenevā**ti ekappayogeneva satasahassāni adhigaccheyyāti yojanā. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Bālapaṇḍitasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Devadūtasuttavaṇṇanā

261. **Dve agārātiādī**ti **ādi**-saddena ‘‘sadvārā…pe… anuvicarantepī’’ti etamatthaṃ saṅgaṇhāti. Ettakameva hi assapurasutte (ma. ni. 1.432; ma. ni. aṭṭha. 1.432) vitthāritaṃ veditabbaṃ. ‘‘Dibbena cakkhunā’’tiādi pana visuddhimagge (visuddhi. 2.397) tathā vitthāritampi suttasaṃvaṇṇanā hotīti katvā,

‘‘assapurasutte vitthāritamevā’’ti vuttaṃ.

262. **Nirayato paṭṭhāya desanaṃ devalokena osāpetī**ti saṃkilesadhammehi saṃvejetvā vodānadhammehi niṭṭhāpento. Dutiyaṃ pana vuttavipariyāyena veditabbaṃ, tadidaṃ veneyyajjhāsayavisiṭṭhanti daṭṭhabbaṃ. Idāni saṅkhipitvā vuttamatthaṃ vivarituṃ, **‘‘sace’’**tiādi vuttaṃ. **So**ti bhagavā.

Ekacce therāti (kathā. anuṭī. 866-868; a. ni. ṭī. 2.3.36) andhakādike, viññāṇavādino ca sandhāya vadati. Nerayike niraye pālenti tato niggantumappadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**. Nerayikānaṃ narakadukkhena pariyonaddhāya alaṃ samatthāti vā **nirayapālā. Ta**nti ‘‘natthi nirayapālā’’tivacanaṃ. **Paṭisedhitamevā**ti ‘‘atthi niraye nirayapālā, atthi ca kāraṇikā’’tiādinā nayena **abhidhamme** (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yadi nirayapālā nāma na siyuṃ, kammakāraṇāpi na bhaveyya. Sati hi kāraṇike kammakāraṇāya bhavitabbanti adhippāyo. Tenāha **‘‘yathā hī’’**tiādi. Etthāha – ‘‘kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikā’’ti. Kiñcettha – yadi tāva nerayikā, ime nirayasaṃvattaniyena kammunā nibbattāti sayampi nirayadukkhaṃ anubhaveyyuṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ yātanāya asamatthā siyuṃ, ‘‘ime nerayikā, ime nirayapālā’’ti vavatthānañca na siyā, ye ca ye yātenti, tehi samānarūpabalappamāṇehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, nesaṃ tattha kathaṃ sambhavoti vuccate – anerayikā nirayapālā anirayagatisaṃvattaniyakammanibbattito. Nirayūpapattisaṃvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti sabbatthivādino –

‘‘Kodhanā kurūrakammantā, pāpābhirucino sadā;
Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā’’ti. (kathā. anuṭī. 866-868; a. ni. ṭī. 2.3.36);

Tattha yadeke vadanti ‘‘yātanādukkhaṃ paṭisaṃvedeyyuṃ, atha vā aññamaññaṃ yāteyyu’’ntiādi, tayidaṃ asāraṃ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva abhāvato. Yadipi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parikkamamānā kathaṃ dāhadukkhaṃ nānubhavantīti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmoggallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā dāhadukkhena na bādhīyanti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Iddhivisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvato. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā. Yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātenti, na cettakena bāhiravisayābhāvo yujjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekaṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa ca iṭṭhaṃ ekaccassa aniṭṭhaṃ, ekaccassa ca aniṭṭhaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti – ‘‘natthi kammavasena tejasā parūpatāpana’’ntiādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti – ‘‘anerayikānaṃ nesaṃ kathaṃ tattha sambhavo’’ti niraye nerayikānaṃ yātanāsabbhāvato. Nerayikasattayātanāyogyañhi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikantivināmitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakadassanā kurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha nerayikānaṃ vibādhakakākasunakhādīnampi nibbatti saṃvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathaṃ aññagatikehi aññagatikabādhananti ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti – ‘‘asattasabhāvā eva nirayapālā nirayasunakhādayo cā’’ti tampi tesaṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādisī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca sattakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivārakānaṃ daṇḍādihatthapurisānampi sabbhāve, asattabhāve ca visesakāraṇaṃ natthi. Supinopaghātopi atthi, kiccasamatthatā pana appamāṇaṃ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi, iddhinimmānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipākato nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana pāḷito ca tesaṃ sattabhāvo eva siddhoti. Sakkā hi vattuṃ,

‘‘sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikaparūpaghātī atthi kiccasabbhāvato ojāhārādirakkhasasantati viyā’’ti. Abhisandhipubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipituṃ tathā tathā abhisandhiyā yātanato, tato eva na saṅghātapabbatādīhi anekantikatā. Ye pana vadanti – ‘‘bhūtavisesā eva ete vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā ‘narakapālā’ti samaññaṃ labhantī’’ti. Tadasiddhaṃ ujukameva pāḷiyaṃ, – ‘‘atthi nirayesu nirayapālā’’ti (kathā. 866) vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesaṃ bhūtamattatā asiddhāva sabbaso rūpadhammānaṃ atthi bhāvasseva appaṭijānanato. Na hi tassa bhūtāni nāma paramatthato santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā cakkhurūpādīni paṭikkhipatīti? Tiṭṭhatesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā, evaṃ, ‘‘attheva niraye nirayapālā’’ti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve, asatipi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati, sati eva pana bāhire visaye desādiniyamoti daṭṭhabbaṃ.

Devadūtasarāpanavasena satte yathūpacite puññakamme yameti niyametīti yamo, tassa yamassa vemānikapetānaṃ rājabhāvato rañño. Tenāha – **‘‘yamarājā nāma vemānikapetarājā’’**ti. **Kammavipāka**nti akusalakammavipākaṃ. **Vemānikapetā**ti kaṇhasukkavasena missakakammaṃ katvā vinipātikadevatā viya sukkena kammunā paṭisandhiṃ gaṇhanti. Tathā hi te maggaphalabhāginopi honti, pavattiyaṃ pana kammānurūpaṃ kadāci puññaphalaṃ, kadāci apuññaphalaṃ paccanubhavanti. Yesaṃ pana ariyamaggo uppajjati, tesaṃ maggādhigamato paṭṭhāya puññaphalameva uppajjatīti daṭṭhabbaṃ. Apuññaphalaṃ pubbe viya kaṭukaṃ na hoti. Manussattabhāve ṭhitānaṃ mudukameva hotīti apare. **Dhammiko rājā**ti ettha tassa dhammikabhāvo dhammadevaputtassa viya uppattiniyamitadhammavaseneva veditabbo. **Dvāresū**ti avīcimahānarakassa catūsu dvāresu.

Jātidhammoti kammakilesavasena jātipakatiko. Tenāha **‘‘jātisabhāvo’’**ti. Sabhāvo ca nāma tejodhātuyā uṇhatā viya na kadācipi vigacchatīti āha **‘‘aparimutto jātiyā’’**tiādi.

263. Idāni jātiyā devadūtabhāvaṃ niddhāretvā dassetuṃ, **‘‘daharakumāro’’**tiādi vuttaṃ. **Atthato evaṃ vadati nāmā**ti vācāya avadantopi atthāpattito evaṃ vadanto viya hoti viññūnanti attho. **Evaṃ tumhākampi jāti āgamissatī**ti evaṃ saṃkiliṭṭhajegucchaasamatthadaharāvatthā jāti tumhākaṃ āgamissati. Kāmañcāyaṃ āgatā eva, sā pana atītānāgatāya uparipi āgamanāya payogo icchitabbo, anāgatāya na icchitabboti āha **‘‘jāti āgamissatī’’**ti. Tenevāha – **‘‘iti tassā…pe… karothā’’**ti. **Tenā**ti tena kāraṇena viññūnaṃ vedavatthubhāvenāti attho.

Ūrubalanti ūrubalī. Tena dūrepi gamanāgamanalaṅghanādisamatthataṃ dasseti, **bāhubala**nti pana iminā hatthehi kātabbakiccasamatthataṃ, javaggahaṇena vegassa pavattisamatthataṃ. **Antarahitā** naṭṭhā. Sesaṃ paṭhamadevadūte vuttanayameva.

Vividhaṃ dukkhaṃ ādahatīti byādhi, visesena vā ādhīyati etenāti byādhi, tena **byādhinā. Abhihato**ti bādhito, upaddutoti attho.

265. Kāraṇā nāma ‘‘hatthacchedādibhedā adhikapīḷā karīyati etāyā’’ti katvā yātanā, sā eva kāraṇikehi kātabbaṭṭhena kammanti **kammakāraṇā** yātanākammanti attho.

266. **Bahuṃ pāpaṃ kata**nti bahuso pāpaṃ kataṃ. Tena pāpassa bahulīkaraṇamāha. **Bahū**ti vā mahantaṃ. Mahatthopi hi bahusaddo dissati, ‘‘bahu vata kataṃ assā’’tiādīsu, garukanti vuttaṃ hoti. **So**ti garukaṃ bahulaṃ vā pāpaṃ katvā ṭhito **niraye nibbattatiyeva,** na yamapurisehi yamassa santikaṃ nīyati. **Paritta**nti pamāṇaparittatāya kālaparittatāya ca parittaṃ, purimasmiṃ pakkhe agarunti attho, dutiyasmiṃ abahulanti. Yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetuṃ, **‘‘yathā hī’’**tiādi vuttaṃ. **Kattabbamevā**ti daṇḍameva. **Anuvijjitvā** vīmaṃsitvā. **Vinicchayaṭṭhāna**nti aṭṭakaraṇaṭṭhānaṃ. **Parittapāpakammā**ti dubbalapāpakammā. Te hi pāpakammassa dubbalabhāvato katūpacitassa ca okāsārahakusalakammassa balavabhāvato attano dhammatāyapi saranti.

Ākāsacetiyanti girisikhare vivaṭaṅgaṇe katacetiyaṃ. **Aggijālasadda**nti ‘‘paṭapaṭā’’ti pavattamānaṃ aggijālāya saddaṃ sutvā, ‘‘mayā tadā ākāsacetiye pūjitarattapaṭā viyā’’ti **attano pūjitapaṭaṃ anussari. Pañcahipi na saratī**ti balavatā pāpakammena byāmohito pañca saññāṇāni na gaṇhāti. **Tuṇhī hoti** kammāraho ayanti tattha patīkāraṃ apassanto.

267. Avīcimahānirayo ubbedhenapi yojanasatamevāti vadanti. **Navanavayojanikā hoti** puthulato. Mahānirayassa mahantattā tathāpi bhittisataṃ yojanasahassaṃ hotīti ussadassa sabbassa parikkhepato **‘‘dasayojanasahassaṃ hotī’’**ti vuttaṃ.

268. **Jhāyatī**ti paṭipākatikaṃ hoti. **Tādisamevā**ti purimasadisattā ‘‘ubbhataṃ sadisameva hotī’’ti evaṃ vuttaṃ. **Bahusampatto**ti vā bahuṭṭhānaṃ atikkamitvā puratthimadvāraṃ sampatto hoti.

Channaṃ jālānanti catūhi disāhi heṭṭhā upari ca ubbhatānaṃ channaṃ jālānaṃ. Sattānaṃ nirantaratā nirayasaṃvattaniyakammakatānañca bahubhāvato jālānaṃ tāva sattānañca nirantarattā avīci hotu; dukkhassa pana kathaṃ nirantaratāti taṃ dassento, **‘‘kāyadvāre…pe… ekaṃ dukkhasahagata’’**ntiādimāha. Tattha āvajjanaṃ sampaṭicchanaṃ santīraṇaṃ voṭṭhabbanaṃ dve tadārammaṇacittānīti **cha upekkhāsahagatāni. Evaṃ santepī**ti yadipi tattha upekkhāsahagatacittānipi pavattanti upekkhāvedanāpi laddhāvasarā; dukkhavedanā pana balavatarā nisitanisitena tikhiṇena satthena nirantaraṃ sarīraṃ chindantī viya dukkhaṃ upanentī viya tā vedanā abhibhavantī ajjhottharantī uppajjantī nirantarā viya hoti. Tenāha **‘‘anudahanabalavatāyā’’**tiādi. **Upekkhāvedanā**ti vā tattha ativiya aniṭṭhaphalatāya aniṭṭhārammaṇā upekkhāvedanā dukkhāti vuccati, yathā iṭṭhaphalabahutāya iṭṭhārammaṇā jhānādipariyāpanne ca sugatibhave ca upekkhāvedanā sukhāti vuccati, evaṃ dukkhassa nirantaratāya **avīcī**ti veditabbaṃ.

269. **Eko pādo mahāniraye hoti, eko gūthaniraye nipatati,** kammavegukkhitto antarā padamāvahati sesārambhatāya. **Hatthigīvappamāṇā** pariṇāhena. **Ekadoṇikanāvāppamāṇā** āyāmena.

Pokkharapattānīti khuradhārāsadisāni tikhiṇaggāni ayosūlamayāneva padumapattāni. **Heṭṭhā khuradhārā**ti heṭṭhābhūmiyaṃ nikkhittā, vettalatāyo ca tikhiṇadhārakaṇṭakā ayomayā eva. Tenāha – **‘‘so tattha dukkhā’’**tiādi. **Kusatiṇānī**ti kusatiṇajātitāya tathā vuttāni. **Kharavālikā**ti kharā tikhiṇakoṭikā siṅghāṭakasaṇṭhānā vālikā.

270. **Dante samphusetī**ti heṭṭhimadante yathā kiñci mukhe pakkhipituṃ na sakkā, evaṃ suphusite karoti. **Tambalohapānato paṭṭhāyā**ti vuttakāraṇato paṭilomatopi evaṃ kammakāraṇānaṃ kāraṇamāha. **Dutiyenā**ti kuṭhārīhi tacchanena. **Tatiyenā**ti vāsīhi tacchanena. **Avijahitameva** saṃvegahetutāya lokassa mahato atthassa saṃvattanato.

271. **Hīnakāyaṃ** hīnaṃ vā attabhāvaṃ upagatā. **Upādāne**ti catubbidhepi upādāne. Taṃ atthato taṇhādiṭṭhiggāhoti āha **‘‘taṇhādiṭṭhigahaṇe’’**ti. Sambhavati jarāmaraṇaṃ etenāti **sambhavo,** upādānanti āha – **‘‘jātiyā maraṇassa ca kāraṇabhūte’’**ti. **Anupādā**ti anupādāya. Tenāha **‘‘anupādiyitvā’’**ti.

Sabbadukkhātikkantā nāmāti sakalampi vaṭṭadukkhaṃ atikkantā eva honti carimacittanirodhena vaṭṭadukkhalesassapi asambhavato.

Devadūtasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca suññatavaggavaṇṇanā.

4. Vibhaṅgavaggo

1. Bhaddekarattasuttavaṇṇanā

272. Ekā ratti ekaratto, bhaddo ekaratto etassāti **bhaddekarattaṃ,** vipassanaṃ paribrūhento puggalo. Tenāha – **‘‘vipassanānuyogasamannāgatattā’’**ti. Taṃ uddissa pavattiyā pana bhaddekarattasahacaraṇato bhaddekaratto. Tenāha bhagavā – ‘‘bhaddekarattassa vo, bhikkhave, uddesañca vibhaṅgañca desessāmī’’ti. Desetabbamatthaṃ uddisati etenāti **uddeso,** saṅkhepadesanā eva. Yasmā pana niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti **mātikā**ti vuccati, tasmāha **‘‘uddesanti mātika’’**nti. Uddiṭṭhamatthaṃ vibhajati etenāti vibhaṅgo vitthāradesanā, tenāha – **‘‘vitthārabhājaniya’’**nti ‘‘yathāuddiṭṭhamatthaṃ vitthārato bhājeti vibhajati etenā’’ti katvā.

Uppādādikhaṇattayaṃ patvā atikkamaṃ atikkantaṃ **atītaṃ**. Taṃ pana atthato vigataṃ khandhapañcakanti āha **‘‘atīte khandhapañcake’’**ti. **Taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyyā**ti taṇhādiṭṭhābhinandanāhi nānubhaveyya, nābhinandeyyāti attho. Yathā ‘‘nicca’’ntiādinā viparītaggāhavasena atītesu rūpādīsu micchāabhinivisanaṃ parāmāso diṭṭhābhinandanā; evaṃ ‘‘nicca’’ntiādinā viparītaggāhavasena anāgatesu rūpādīsu micchāabhinivisanaṃ parāmāso diṭṭhi kammasamādānaṃ diṭṭhipatthanāti taṃ paṭikkhipanto āha – **‘‘taṇhādiṭṭhīhi na pattheyyā’’**ti. **Yadatīta**nti ettha **iti**-saddo ādiattho. Tena ‘‘apatta’’nti padaṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi kāraṇavacanaṃ. Tenāha **‘‘yasmā cā’’**ti. Tatthāyamadhippāyo, ‘‘atītaṃ taṇhādivasena nābhinanditabbaṃ sabbaso avijjamānattā sasavisāṇaṃ viya, tathā anāgatampi na patthetabba’’nti. Tattha siyā – atītaṃ nābhinanditabbaṃ abhinandanāya nippayojanattā, anāgatapatthanā pana saphalāpi siyāti na sabbaso paṭikkhipitabbāti? Na, tassāpi savighātabhāvena paṭikkhipitabbato. Tenāha **‘‘yasmā’’**tiādi. Tattha **pahīna**nti nissaṭṭhasabhāvaṃ. **Niruddha**nti bhaggaṃ. **Atthaṅgata**nti vināsaṃ. **Appatta**nti sabhāvaṃ uppādādikaṃ asampattaṃ. **Ajāta**nti na jātaṃ. **Anibbatta**nti tasseva vevacanaṃ.

Yattha yatthāti yasmiṃ yasmiṃ khaṇe, yasmiṃ yasmiṃ vā dhammapuñje uppannaṃ, taṃ sabbampi asesetvā. **Araññādīsu vā**ti **vā**-saddo aniyamattho. Tena araññe vā rukkhamūle vā pabbatakandarādīsu vāti ṭhānaniyamābhāvā anupassanāya sātaccakāritaṃ dasseti. Yamakādivasena paribrūhiyamānā vipassanā viya paṭipakkhehi akopaniyāva hotīti āha – **‘‘asaṃhīraṃ asaṃkuppanti idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanatthaṃ vutta’’**nti. Gāthāyamayamattho vipassanāvasena yujjatīti āha – **‘‘vipassanā hī’’**tiādi. Kiṃ etāya pariyāyakathāyāti nippariyāyatova asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ dassetuṃ, **‘‘atha vā’’**tiādi vuttaṃ. Kathaṃ pana niccassa nibbānassa anubrūhanā hotīti āha **‘‘punappuna’’**ntiādi. Etena tadārammaṇadhammā brūhanāya, tesaṃ ārammaṇampi atthato anubrūhitaṃ nāma hoti bahulaṃ manasikārenāti dasseti.

Ādito tāpanaṃ **ātāpanaṃ,** tena ārambhadhātumāha. Parito tāpanaṃ **paritāpanaṃ,** tena nikkamadhātuparakkamadhātuyo cāti. **Tassa senā**ti tassa maccuno sahakaraṇaṭṭhena senā viyāti senā. **Saṅgaro**tiādīsu mittākāraggahaṇena sāmapayogamāha. **Lañja**ggahaṇena lañjadānaṃ, tena dānappayogaṃ. **Balarāsī**ti hatthiassādibalakāyo. Tena daṇḍabhedāni vadati. Bhedopi hi balavato eva ijjhati, svāyaṃ catubbidhopi upāyayogena sampavattīyati. Tattha tattha ca saṅgaṃ āsattiṃ arati detīti **saṅgaro** pubbabhāge vā saṅgaraṇavasena tassa paṭijānanavasena pavattanato.

Uṭṭhāhakaṃ uṭṭhānavīriyasampannaṃ. Saparahitasīvanalakkhaṇena asādhubhāvaparammukhabhāvagamanena vā **santo**.

273. **Manuññarūpavaseneva evaṃrūpo ahosī**nti atītaṃ anvāgameti tattha nandiyāsamanvānayanato. **Vedanā**dīsupi eseva nayo. **Kusalasukhasomanassavedanāvasenā**ti kusalavedanāvasena sukhavedanāvasena somanassavedanāvasenāti paccekaṃ vedanāsaddo yojetabbo. Taṇhābhinandanāya sati diṭṭhābhinandanā siddhā evāti – **‘‘taṇhaṃ samanvāneti’’**icceva vuttaṃ. **Hīnarūpādi…pe… na maññati** amanuññopi samāno samanuññabhāvasseva vasena maññanāya pavattanato. **Nānupavattayati** vikkhambhanavasena nandiyā dūrīkatattā.

274. Uḷārasundarabhāvamukheneva anāgatesupi rūpādīsu taṇhādiṭṭhikappanā pavattatīti āha – **''evaṃrūpo…pe… veditabbā''**ti.

275. **Vattabbaṃ siyā**ti yathā nandiyā asamanvānayanajotanaṃ byatirekamukhena patiṭṭhapetuṃ, ''atītaṃ na nvāgameyyā''ti uddesassa, ''kathañca, bhikkhave, atītaṃ anvāgametī''tiādinā (ma. ni. 3.273) vibhaṅgo vutto, evaṃ ''paccuppannañca yo dhamma''ntiādikassa uddesassa byatirekamukhena vibhaṅge vuccamāne vipassanāpaṭikkhepavasena, ''kathañca…pe… vattabbaṃ siyā''ti vuttaṃ. Tayidaṃ paramagambhīraṃ satthudesanānayaṃ anupadhāretvā coditaṃ, yasmā ''paccuppannañca yo dhamma''ntiādikassa uddesassa byatirekamukheneva vipassanāpaṭikkhepavasena, ''kathañca, bhikkhave, paccuppannesū''ti vibhaṅgadesanā sampavattati. Tenāha **''yasmā panā''**tiādi. Tattha **tassā evā**ti vipassanāya eva. **Abhāvaṃ dassetuṃ saṃhīratīti mātikaṃ uddharitvā**ti kathetukamyatāya mātikāvasena paduddhāraṃ katvā, ''idha, bhikkhave, asutavā sutavā''ti ca ādinā **vitthāro vutto. Vipassanāya abhāvato**ti vipassanāya abhāvitatāya avikkhambhitatāya taṇhādiṭṭhīhi sapattehi viya tattha tattha ṭhapanāya ākaḍḍhīyati, tattha tattha visaye tato eva apāyasamuddaṃ saṃsārasamuddaṃ ānīyati. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Sesaṃ suviññeyyameva.

Bhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanā

276. Bahiddhā puthuttārammaṇato nivattetvā ekasmiṃyeva ārammaṇe cittassa sammadeva layanaṃ appanaṃ paṭisallānaṃ, yo koci samāpattivihāro, idha pana ariyavihāro adhippetoti āha – **''paṭisallānā vuṭṭhito''**tiādi. **Jānantova** bhagavā **kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchi**. Vuttañhetaṃ – ''jānantāpi tathāgatā pucchanti, jānantāpi na pucchantī''tiādi (pārā. 16).

278. **Sādhukāramadāsī**ti sādhusaddaṃ sāvesi. Taṃ pana pasaṃsā hotīti pasaṃsattho sādhusaddo. Tenāha **''desanaṃ pasaṃsanto''**ti. Vijjamānehi vaṇṇehi guṇavante udaggatākaraṇaṃ sampahaṃsanaṃ, kevalaṃ guṇasaṃkittanavasena thomanā pasaṃsāti ayametesaṃ viseso.

Ānandabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanā

279. Uṇhabhāvena tapanato tapaṃ udakaṃ etassāti **tapodā,** rahado. Tenāha **''tattodakassa rahadassā''**ti. Saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ, **''vebhārapabbatassā''**tiādi vuttaṃ. **Tato** udakarahadato, taṃ rahadaṃ upanissāyāti attho. Nāgabhavanāgatopi hi so rahado tato upari manussaloke jalāsayena sambaddho hoti. Tena vuttaṃ – **''tapodā nāma nadī sandatī''**ti. **Edisā**ti kuthitā uṇhā, anvatthanāmavasena tapodāti ca vuccatīti attho. **Petaloko**ti petānaṃ vasanaṭṭhānaṃ paccekanirayaṃ sandhāyāha. **Imassa pana ārāmassā**ti tapodārāmassa. **Tato**ti tapodāsaṅkhātanadito. **Mahāudakarahado**ti mahāudakabharitaṃ pallalaṃ.

280. **Samiddho**ti uḷāro, paripuṇṇoyevāti attho. Ādimhi brahmacariyamassāti ādibrahmacariyo, so eva **ādibrahmacariyako**. Tenāha **''pubbabhāgappaṭipattibhūto''**ti. ''Atītaṃ anāgataṃ paccuppanna''nti addhabhedamukhena saṅkhatadhammabodhavacanaṃ.

282. Kāmaṃ khandhādivasena vibhajanaṃ sādhāraṇaṃ, paṭhamadutiyacatutthasuttesu pana khandhavasena vibhajanaṃ katvā idha tathā akatvā evaṃ desanāya ṭhapanaṃ tato aññathā āyatanavasena vibhajanatthaṃ. Evaṃ vibhinnā hi saṅkhepavitthārato anavasesā sammasanupagā dhammā vibhajitvā dassitā honti; ayaṃ kirettha bhagavato ajjhāsayo therena nayato gahitoti dassetuṃ, **''imasmiṃ kirā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **dvādasāyatanavaseneva mātikaṃ ṭhapesī**ti lokiyāni dvādasāyatanāni eva sandhāya mātikaṃ ṭhapesi, yathā tīsu suttesu khandhavasena vibhattaṃ, evaṃ yadi

bhagavatā idhāpi vibhajanaṃ icchitaṃ siyā, tathā vibhajeyya, yasmā pana tathā avibhajitvāva gandhakuṭiṃ paviṭṭho, tasmā dvādasāyatanavasenevettha vibhajanaṃ bhagavatā ca adhippetanti nayaggāhe ṭhatvā thero vibhaji. Tenāha – **''nayaṃ paṭilabhitvā evamāhā''**ti. **Bhāriyaṃ kata**nti dukkaraṃ kataṃ. **Apade padaṃ dassitaṃ** ākāse padaṃ kataṃ sādhāraṇassa atthassa visiṭṭhavisayatāya dassitattā. **Nikantiviññāṇa**nti nikantitaṇhāya sampayuttaṃ viññāṇaṃ, ''chandarāgappaṭibaddhaṃ hotī''ti vacanato. **Manoti bhavaṅgacittaṃ** manodvārikajavanānaṃ dvārabhūtaṃ.

283. **Patthanāvasena ṭhapesī**ti patthanāvasena cittaṃ pavattesi.

Mahākaccānabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

4. Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanā

286. Ghananicitalomo lomaso, ayaṃ pana appatāya **lomasako**ti āha – **''īsakalomasākāratāyā''**ti, lomasako aṅgiko **lomasakakaṅgiyo,** paṭhamo ka-kāro appattho, dutiyaṃ pana padavaḍḍhanameva. **Rattakambalasilāya**nti rattakambalavaṇṇasilāyaṃ. **Oruyhā**ti ākāsato otaritvā. Pāṭihāriyaṃ disvā dinnalābhasakkārassa asādiyanato **manussapathe na vasanti**.

Dasahi cakkavāḷasahassehīti nissakkavacanato āgantvāti adhippāyo. **Sannipatitāhi devatāhī**ti karaṇavacanaṃ. Paññāpayogamandatāya **paṭivijjhituṃ asakkontānaṃ devānaṃ** ñāṇassa tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetuṃ **saṃvegajananatthaṃ…pe… abhāsi. Tatrā**ti tasmiṃ devasannipāte, tissaṃ vā desanāyaṃ. **Devattassā**ti devabhāvassa, dibbasampattiyāti attho. Bhaddekarattassa suttassa etāti **bhaddekarattiyā**.

Savanamukhena byañjanaso atthaso ca upadhāraṇaṃ uggaṇhananti āha – **''tuṇhībhūto nisīditvā suṇanto uggaṇhāti nāmā''**ti. Vācuggatakaraṇaṃ pariyāpuṇananti āha – **''vācāya sajjhāyaṃ karonto pariyāpuṇāti nāmā''**ti. Ganthassa parihaṇaṃ dhāraṇaṃ, taṃ pana paresu patiṭṭhāpanaṃ pākaṭaṃ hotīti āha – **''aññesaṃ vācento dhāreti nāmā''**ti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Lomasakakaṅgiyabhaddekarattasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā

Samattā.

5. Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

289. **Aṅgasubhatāyā**ti aṅgānaṃ hatthapādādisarīrāvayavānaṃ sundarabhāvena. Yaṃ apaccaṃ kucchitaṃ muddhaṃ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena sattā daharakāle suddhadhātukā hontīti vuttaṃ, **''taruṇakāle vohariṃsū''**ti. **Adhipatittā**ti issarabhāvato.

Samāhāranti sannicayaṃ. **Paṇḍito gharamāvase**ti yasmā appatarepi byayamāne bhogā khīyanti, appatarepi sañcayamāne vaḍḍhanti, tasmā viññujātiko kiñci byayaṃ akatvā ayameva uppādento gharāvāsaṃ anutiṭṭheyyāti lobhādesitamatthaṃ vadati.

Dhanalobhena…pe… nibbatto. Lobhavasikassa hi gati nirayo vā tiracchānayoni vā. Vuttañhetaṃ – ''nimittassādagathitaṃ vā, bhikkhave, viññāṇaṃ tiṭṭhamānaṃ tiṭṭhati anubyañjanassādagathitaṃ vā. Tasmiṃ samaye kālaṅkareyya, dvinnaṃ gatīnaṃ aññataraṃ gatiṃ vadāmi – nirayaṃ vā tiracchānayoniṃ vā''ti (saṃ. ni. 4.235). **Niraye nibbattissati** katokāsassa kammassa paṭibāhituṃ asakkuṇeyyabhāvato.

Pattakkhandhaadhomukhabhāvaṃ sandhāya **‘‘onāmetvā’’**ti vuttaṃ. Brāhmaṇacārittassa bhāvitataṃ sandhāyāha **‘‘brahmaloke nibbatto’’**ti. **Taṃ pavattiṃ pucchī**ti sutametaṃ mayā, ‘‘mayhaṃ pitā sunakho hutvā nibbatto’’ti, etaṃ bhotā gotamena vuttanti. Kimidaṃ vuttanti imaṃ pavattiṃ pucchi.

Tatheva vatvāti yathā sunakhassa vuttaṃ, tatheva vatvā. **Avisaṃvādanattha**nti, ‘‘todeyyabrāhmaṇo sunakho jāto’’ti attano vacanassa avisaṃvādanatthaṃ, visaṃvādanābhāvadassanatthanti adhippāyo. **Ñātomhi iminā**ti iminā mama puttena mayhaṃ purimajātiyaṃ pitāti evaṃ ñāto amhīti jānitvā. Buddhānubhāvena kira sunakho tathā dasseti, na jātissaratāya. Bhagavantaṃ disvā bhukkaraṇaṃ pana purimajātisiddhavāsanāya. **Bhavapaṭicchanna**nti bhavantarabhāvena paṭicchannaṃ. **Nāma-**saddo sambhāvane. **Paṭisandhiantara**nti aññajātipaṭisandhiggahaṇena heṭṭhimajātaṃ gatiṃ. **Aṅgavijjāpāṭhako kiresa,** tena appāyukadīghāyukatādivasena cuddasa pañhe abhisaṅkhari; evaṃ kirassa ahosi, ‘‘imesaṃ sattānaṃ appāyukatādayo visesā aṅgapaccaṅgavasena sallakkhiyanti. Na kho panetaṃ yuttaṃ ‘aṅgapaccaṅgāni yāva tesaṃ tesaṃ kāraṇa’nti; tasmā bhavitabbamettha aññeneva kāraṇena. Samaṇo gotamo taṃ kāraṇaṃ vibhajitvā kathessati, evāyaṃ sabbaññūti nicchayo me apaṇṇako bhavissatī’’ti. Apare pana bhaṇanti, ‘‘tiracchānagataṃ manussaṃ vā āvisitvā icchitatthakasāvanaṃ nāma mahāmantavijjāvasena hoti; tasmā na ettāvatā samaṇassa gotamassa sabbaññutā sunicchitā hoti. Yaṃ nūnāhaṃ kammaphalamassa uddissa pañhaṃ puccheyyaṃ, tattha ca me cittaṃ ārādhento pañhaṃ byākarissati. Evāyaṃ sabbaññūti vinicchayo me bhavissatīti te pañhe pucchatī’’ti.

Bhaṇḍakanti sāpateyyaṃ, santakanti attho. Kammunā dātabbaṃ ādiyantīti **kammadāyādā,** attanā katūpacitakammaphalabhāgīti attho. Taṃ pana kammadāyajjaṃ kāraṇopacārena vadanto, **‘‘kammaṃ etesaṃ dāyajjaṃ bhaṇḍakanti attho’’**ti āha – yathā ‘‘kusalānaṃ, bhikkhave, dhammānaṃ samādānahetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī’’ti (dī. ni. 3.80). Yavati phalaṃ sabhāvato bhinnampi abhinnaṃ viya missitaṃ hoti, etenāti **yonī**ti āha – **‘‘kammaṃ etesaṃ yoni kāraṇa’’**nti. Mamattavasena bajjhati saṃbajjhatīti **bandhu,** ñāti sālohito ca. Kammaṃ pana ekantasambandhamevāti āha – **‘‘kammaṃ etesaṃ bandhū’’**ti. **Patiṭṭhā**ti avassayo. Kammasadiso hi sattānaṃ avassayo natthi, añño koci issaro brahmā vā na karoti tādisaṃ kattuṃ sajjituṃ asamatthabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ** vuttanayena veditabbaṃ. **Kammamevā**ti kasmā avadhāritaṃ, nanu kilesāpi sattānaṃ hīnapaṇītabhāvakāraṇaṃ, na kevalanti? Saccametaṃ, kilesapayogena vipākavaṭṭaṃ nibbattaṃ kammapavattitamevāti katvā vuttaṃ. **‘‘Kathitassa atthaṃ na sañjānāsī’’**ti saṅkhepato vatvā nanu bhagavā mahākāruṇiko paresaṃ ñāpanatthameva dhammaṃ desetīti āha – **‘‘mānanissito kiresā’’**tiādi.

290. **Samattenā**ti pariyattena, yathā taṃ phalaṃ dātuṃ samatthaṃ hoti, evaṃ katena, upacitenāti attho. Tādisaṃ pana attano kicce anūnaṃ nāma hotīti āha **‘‘paripuṇṇenā’’**ti. **Samādinnenā**ti ettha samādānaṃ nāma taṇhādiṭṭhīhi gahaṇaṃ parāmasananti āha – **‘‘gahitena parāmaṭṭhenā’’**ti. Paṭipajjati etāya sugatiduggatīti **paṭipadā,** kammaṃ. Tathā hi taṃ ‘‘kammapatho’’ti vuccati.

Esāti paṭipadā. Dubbalaṃ upaghātakameva siyāti upapīḷakassa visayaṃ dassetuṃ, **‘‘balavakammenā’’**tiādi vuttaṃ. **Balavakammenā**ti puññakammena. **Vadati nāmā**ti vadanto viya hoti. **Nibbattāpeyya**nti kasmā vuttaṃ, nanu upapīḷakasabhāvaṃ kammaṃ janakasabhāvaṃ na hotīti? Sabbametaṃ parikappanavacanaṃ, yathā manussā paccatthikaṃ paṭipakkhaṃ kiñci kātuṃ asamatthāpi keci ālambanavasena samatthā viya attānaṃ dassenti, evaṃsampadamidanti keci. Apare pana bhaṇanti – yassidaṃ kammassavipākaṃ pīḷeti, sace tasmiṃ anokāse eva sayaṃ vipaccituṃ okāsaṃ labheyya, apāyesu eva taṃsamaṅgipuggalaṃ nibbattāpeyya, yasmā taṃ kammaṃ balavaṃ hutvā avasesapaccayasamavāyena vipaccituṃ āraddhaṃ, tasmā itaraṃ tassa vipākaṃ vibādhentaṃ upapīḷakaṃ nāma jātaṃ. Etadatthameva cettha ‘‘balavakammena nibbatta’’nti balavaggahaṇaṃ kataṃ. Kiccavasena hi nesaṃ kammānaṃ etā samaññā, yadidaṃ upapīḷakaṃ upacchedakaṃ janakaṃ upatthambhakanti, na kusalāni viya upatthambhāni honti nibbattatthāya. **Pīḷetvā**ti viheṭhetvā paṭighāṭanādivasena

ucchutelayantādayo viya ucchutilādike vibādhetvā. **Nirojan**ti nittejaṃ. **Niyūsan**ti nirasaṃ. **Kasaṭan**ti nissāraṃ. **Parissayan**ti upaddavaṃ.

Idāni parissayassa upanayanākāraṃ dassentena tattha, **''dārakassā''**tiādiṃ vatvā bhogānaṃ vināsanākāraṃ dassetuṃ, puna **''dārakassā''**tiādi vuttaṃ. **Kumbhadohanā**ti kumbhapūrakhīrā. **Gomaṇḍale**ti goyūthe.

Aṭṭhusabhagamanaṃ katvāti aṭṭhausabhappamāṇaṃ padesaṃ paccatthikaṃ uddissa dhanuggaho anuyāyiṃ katvā. **Ta**nti saraṃ. **Añño**ti paccatthiko. **Tattheva pāteyya** accāsannaṃ katvā sarassa khittattā. **Vāḷamacchodakan**ti makarādivāḷamacchavantaṃ udakaṃ.

Paṭisandhinibbattakaṃ kammaṃ janakakammaṃ nāma paripuṇṇavipākadāyibhāvato, na pavattivipākamattanibbattakaṃ. **Bhogasampadādī**ti **ādi**-saddena ārogyasampadādi-parivārasampadādīni gaṇhāti. Na dīghāyukatādīni hi appāyukatāsaṃvattanikena kammunā nibbattāni; aññaṃ dīghāyukatākaraṇena upatthambhetuṃ sakkoti; na atidubbaṇṇaṃ appesakkhaṃ nīcakulīnaṃ duppaññaṃ vā vaṇṇavantatādivasena. Tathā hi vakkhati, ''imasmiṃ pana pañhavissajjane''tiādi, taṃ pana nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Purimānīti upapīḷakopacchedakāni. Upapīḷakupaghātā nāma kusalavipākapaṭibāhakāti adhippāyena **''dve akusalānevā''**ti vuttaṃ. **Upatthambhakaṃ kusalamevā**ti ettha yathā janakaṃ ubhayasabhāvaṃ, evaṃ itaresampi ubhayasabhāvatāya vuccamānāya na koci virodho. Devadattādīnañhi nāgādīnaṃ ito anuppavacchitānaṃ petādīnañca narakādīsu akusalakammavipākassa upatthambhanupapīḷanupaghātanāni na na sambhavanti. Evañca katvā yā heṭṭhā bahūsu ānantariyesu ekena gahitapaṭisandhikassa itaresaṃ tassa anubalappadāyitā vuttā, sāpi samatthitā hoti. Yasmiñhi kamme kate janakanibbattaṃ kusalaphalaṃ vā akusalaphalaṃ vā byādhidhātusamatādinimittaṃ vibādhīyati, tamupatthambhakaṃ. Yasmiṃ pana kate jātisamatthassa paṭisandhiyaṃ pavattiyañca vipākakaṭattārūpānaṃ uppatti hoti, taṃ janakaṃ. Yasmiṃ pana kate aññena janitassa iṭṭhassa vā aniṭṭhassa vā phalassa vibādhāvicchedapaccayānuppattiyā upabrūhanapaccayuppattiyā ca janakasāmatthiyānurūpaṃ parivutticiratarapabandhā hoti, etaṃ upatthambhakaṃ. Tathā yasmiṃ kate janakanibbattaṃ kusalaphalaṃ akusalaphalaṃ vā byādhidhātusamatādinimittaṃ vibādhīyati, taṃ upapīḷakaṃ. Yasmiṃ pana kate janakasāmatthiyavasena ciratarapabandhārahampi samānaṃ phalaṃ vicchedakapaccayuppattiyā vicchijjati, taṃ upaghātakanti ayamettha sāro.

Tatthāti tesu kammesu. **Upacchedakakammenā**ti āyuno upaghātakakammena. Svāyamupaghātakabhāvo dvidhā icchitabboti taṃ dassetuṃ **''pāṇātipātinā''**tiādi vuttaṃ. **Na sakkoti** pāṇātipātakammunā santānassa tathābhisaṅkhatattā. Yasmiñhi santāne nibbattaṃ, tassa tena abhisaṅkhatatā avassaṃ icchitabbā tattheva tassa vipākassa vinibandhanato. Etena kusalassa kammassa āyūhanakkhaṇeyeva pāṇātipāto tādisaṃ sāmatthiyupaghātaṃ karotīti dasseti, tato kammaṃ appaphalaṃ hoti. ''Dīghāyukā''tiādinā upaghātasāmatthiyena khette uppannasassaṃ viya upapattiniyāmakā dhammāti dasseti. Upapatti niyatavisese vipaccituṃ okāse karonte eva kusalakamme ākaḍḍhiyamānapaṭisandhikaṃ pāṇātipātakammaṃ appāyukatthāya niyametīti āha – **''paṭisandhimeva vā niyāmetvā appāyukaṃ karotī''**ti. Pāṇātipātacetanāya accantakaṭukavipākattā sanniṭṭhānacetanāya niraye nibbattati tassā atthassa khīṇābhāvato; itare pana na tathā bhāriyāti āha – **''pubbā…pe… hotī''**ti. Idha pana yaṃ heṭṭhā vuttasadisaṃ, taṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Manussāmanussaparissayāti mānusakā amānusakā ca upaddavā. **Purato**ti pubbadvārato. **Pacchato**ti pacchimavatthuto. **Pavaṭṭamānā**ti parijanassa, devatānaṃ vā desena pavaṭṭamānā. **Parehī**ti purātanehi parehi. **Sammukhībhāvan**ti sāmibhāvavasena paccakkhattaṃ. **Āharitvā denti** iṇāyikā. **Kammantā**ti vaṇijjādikammāni. **Apāṇātipātakamman**ti pāṇātipātassa paṭipakkhabhūtaṃ kammaṃ; pāṇātipātā virativasena pavattitakammanti attho. **Dīghāyukasaṃvattanikaṃ hoti** vipākassa kammasarikkhabhāvato. **Iminā nayenā**ti iminā appāyukadīghāyukasaṃvattanikesu kammesu

yathāvuttena taṃ saṃvattanikavibhāvananayena.

Viheṭhanakammādīnipīti **pi**-saddena kodhaissāmanakamaccherathaddhaaviddasubhāvavasena pavattitakammāni saṅgaṇhāti. **Tathevā**ti yathā pāṇātipātakammaṃ atthato evaṃ vadati nāmāti vuttaṃ, tatheva **vadamānāni viya**. ''Yaṃ yadevātipatthenti, sabbametena labbhatī''ti (khu. pā. 8.10) vacanato yathā sabbakusalaṃ sabbāsaṃ sampattīnaṃ upanissayo, evaṃ sabbaṃ akusalaṃ sabbāsaṃ vipattīnaṃ upanissayoti, **''upapīḷanena nibbhogataṃ āpādetvā''**tiādi vuttaṃ. Tathā hi pāṇātipātakammavasenapi ayaṃ nayo dassito. **Aviheṭhanādīnī**ti ettha **ādi**-saddena akkodhana-anissāmana-dāna-anatimāna-viddasubhāvena pavattakammāni saṅgaṇhāti.

293. Issā mano etassāti **issāmanako**ti āha **''issāsampayuttacitto''**ti. **Upakkosanto**ti akkosavatthūhi akkosanto. **Issaṃ bandhatī**ti issaṃ anubandhati issāsahitameva cittaṃ anupavatteti. **Appesakkho**ti appānubhāvo appaññāto. Tenāha **''na paññāyatī''**ti. Sā panassa appānubhāvatā parivārābhāvena pākaṭā hotīti āha **''appaparivāro''**ti.

294. **Macchariyavasena na dātā hotī**ti sabbaso deyyadhammassa abhāvena na dātā na hoti. Amaccharī hi puggalo sati deyyadhamme yathārahaṃ detiyeva.

295. Abhivādetabbaṃ khettavasena matthakappattaṃ dassetuṃ, **''buddhaṃ vā''**tiādi vuttaṃ. Aññepi mātupitujeṭṭhabhātarādayo abhivādanādiarahā santi, tesu thaddhādivasena karaṇaṃ nīcakulasaṃvattanikameva. Na hi pavatte sakkā kātunti sambandho. Tena pavattivipākadāyino kammassa visayo esoti dasseti. Tenāha **''paṭisandhimeva panā''**tiādi.

296. **Aparipucchanenā**ti aparipucchāmattena niraye na nibbattati; aparipucchāhetu pana kattabbākaraṇādīhi siyā nirayanibbattīti pāḷiyaṃ, ''na paripucchitā hotī''tiādi vuttanti dassento, **''aparipucchako panā''**tiādimāha. **Yathānusandhiṃ pāpesī**ti desanaṃ yathānusandhiniṭṭhānaṃ pāpesi. Sesaṃ vuttanayattā suviññeyyameva.

Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanā

298. Kammassa moghabhāvo nāma phalena tucchatā phalābhāvoti āha – **''moghanti tucchaṃ aphala''**nti. **Tathaṃ bhūta**nti saccasaddassa atthamāha. Paribbājako pana ''sacca''nti iminā tameva saphalanti vadati. Saphalañhi kammaṃ satthu abhimatamanokammanti adhippāyo. **Idañca** ''moghaṃ kāyakamma''ntiādivacanaṃ. **Taṃ gahetvā**ti paramparāya gahetvā. **Esā**ti potaliputto paribbājako. **Abhisaññānirodhakathaṃ sandhāya vadati**. Sāpi hi titthiyānaṃ antare pākaṭā jātāti. **Thero**ti samiddhitthero. Yathā bhagavatā vuttaṃ, tato ca aññathāva dosāropanabhayena gahetvā tato bhagavantaṃ thero rakkhatīti adhippāyena paribbājako, ''parirakkhitabbaṃ maññissatī''ti avocāti āha – **''parirakkhitabbanti garahato mocanena rakkhitabba''**nti. Sañcetanā assa atthīti **sañcetanikaṃ. Kamma**nti sañcetanikassapi kammassa attano samaye icchitattā paribbājakena vuttaṃ.

Saṅkhatasaṅkhāratāya rūpameva **''tilamattampi saṅkhāra''**nti vuttaṃ. Tenāha – **''maṃsacakkhunāva passatī''**ti. **Samāgamadassanaṃ sandhāyā**ti katthacipi tassa dassanaṃ sandhāya, na pariññādassanaṃ. Tenāha bhagavā – ''kuto panevarūpaṃ kathāsallāpa''nti.

299. **Vaṭṭadukkha**nti saṃsāradukkhaṃ. **Kilesadukkha**nti kilesasambhavarāgapariḷāhadukkhaṃ. **Saṅkhāradukkha**nti yadaniccaṃ, taṃ dukkhanti evaṃ vuttadukkhaṃ. **Sace bhāsitaṃ bhaveyyā**ti imaṃ īdisaṃ dukkhaṃ sandhāya āyasmatā samiddhinā bhāsitaṃ siyā nu bhagavā, avibhajitvā byākaraṇaṃ yuttamevāti adhippāyo.

300. **Ummaṅga**nti ummujjanaṃ, kathāmuḷhena antarā aññāṇavisayapañhā ummaṅgaṃ. Tenāha – **‘‘pañhāummaṅga’’**nti **neva dibbacakkhunā**ti kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ ayoniso ummujjanaṃ dibbacakkhuvisayanti? Kāmañcetaṃ na dibbacakkhuvisayaṃ, dibbacakkhuparibhaṇḍañāvisayaṃ pana siyāti tathā vuttaṃ. **Adhippāyenevā**ti udāyittherassa adhippāyeneva gayhamānena taṃ ayoniyo ummujjanaṃ aññāsi. **Sannisīdituṃ** pubbe nisinnākārena sannisīdituṃ **na sakkoti**. Samiddhittherena anabhisaṅkhatasseva atthassa kathitattā, **‘‘yaṃ abhūtaṃ, tadeva kathessatī’’**ti vuttaṃ. Tenāha ‘‘ayoniso ummujjissatī’’ti. **Tisso vedanā pucchitā,** ‘‘kiṃ so vediyatī’’ti avibhāgena vediyamānassa jātitattā. Sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha – **‘‘sukhavedanāya paccayabhūta’’**nti. **Sesesū**ti, ‘‘dukkhavedaniya’’ntiādīsu.

Heṭṭhā tikajjhānacetanāti ettha, ‘‘kusalato’’ti adhikārato rūpāvacarakusalato heṭṭhā tikajjhānacetanāti attho. **Etthā**ti etesu kāmāvacararūpāvacarasukhavedaniyakammesu. **Adukkhamasukhampī**ti **pi**-saddena iṭṭhārammaṇe sukhampīti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Yadi kāyadvāre pavattato aññattha adukkhamasukhaṃ janeti, atha kasmā, ‘‘dukkhasseva jananato’’ti vuttanti āha – **‘‘sā pana vedanā’’**tiādi.

Catutthajjhānacetanāti ettha arūpāvacarakusalacetanātipi vattabbaṃ. Yathā hi ‘‘kāyena vācāya manasā’’ti ettha yathālābhaggahaṇavasena manasā sukhavedaniyaṃ adukkhamasukhavedaniyanti ayamattho arūpāvacarakusalepi labbhatīti sukhampi janeti ukkaṭṭhassa ñāṇasampayuttakusalassa soḷasavipākacittanibbattanato, ayañca nayo heṭṭhā, ‘‘adukkhamasukhampī’’ti etthāpi vattabbo. Pubbe pariyāyato dukkhavedanā vuttā, suttantasaṃvaṇṇanā hesāti idāni nippariyāyato puna dassetuṃ, **‘‘apicā’’**tiādi vuttaṃ. Tena ettha dukkhavedaniyaṃ pavattivaseneva vaṭṭatīti. **Etassā**ti dukkhavedaniyassa pavattivaseneva yujjamānattā etassa vasena sabbaṃ sukhavedaniyaṃ adukkhamasukhavedaniyañca pavattivaseneva vattuṃ vaṭṭati.

Ālayoti abhiruci. **Mahākammavibhaṅgañāṇa**nti mahati kammavibhajane ñāṇaṃ, mahantaṃ vā kammavibhajanañāṇaṃ. Bhājanaṃ nāma niddeso, ayaṃ pana uddesoti katvā āha – **‘‘katame cattāro… pe… mātikāṭṭhapana’’**nti.

301. **Pāṭiyekko anusandhi** yathāuddiṭṭhassa mahākammavibhaṅgañāṇassa abhājanabhāvato, pucchānusandhiajjhāsayānusandhīsu ca anantogadhattā. Tenāha **‘‘idaṃ hī’’**tiādi. **Idaṃ ārammaṇaṃ katvā**ti idha, ‘‘pāṇātipātiṃ adinnādāyi’’ntiādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ kammavibhaṅgaṃ ārabbha. **Imaṃ paccayaṃ labhitvā**ti tasseva vevacanaṃ. **Idaṃ dassanaṃ gaṇhantī**ti idaṃ, ‘‘atthi kira, bho, pāpakāni kammāni, natthi kira, bho, pāpakāni kammānī’’ti ca ādīni hatthidassakaandhāviya diṭṭhamatte eva ṭhatvā acittakadassanañca gaṇhanti. Vīriyaṃ kilesānaṃ ātāpanavasena **ātappaṃ,** tadeva padahavasena **padhānaṃ,** punappunaṃ yuñjanavasena **anuyogo,** tathā bhāvanāya nappamajjati etenāti **appamādo,** sammā yoniso manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**ti vuccatīti adhippāyena, **‘‘pañcapi vīriyasseva nāmānī’’**ti āha. **Appamādo** vā satiyā avippavāso. Yasmiṃ manasikāre sati tassa dibbacakkhuñāṇaṃ ijjhati, ayamettha sammāmanasikāroti ettha attho daṭṭhabbo. **Cetosamādhi**nti dibbacakkhuñāṇasahagataṃ cittasamādhiṃ. Tenāha **‘‘dibbacakkhusamādhi’’**nti. **Aññathā**ti akusalakammakaraṇato aññathā, taṃ pana kusalakammakaraṇaṃ hotīti āha – **‘‘ye dassannaṃ kusalānaṃ kammapathānaṃ pūritattā’’**ti **diṭṭhithāmenā**ti diṭṭhivasena diṭṭhibalena. **Diṭṭhiparāmāsenā**ti diṭṭhivasena dhammasabhāvaṃ atikkamitvā parāmāsena. **Adhiṭṭhahitvā**ti, ‘‘idameva saccaṃ, moghamañña’’nti adhiṭṭhāya abhinivisitvā. **Ādiyitvā**ti daḷhaggāhaṃ gahetvā. **Voharatī**ti attano gahitaggahaṇaṃ paresaṃ dīpento voharati.

302. **Tatrānandā**ti ettha **iti**-saddo ādiattho. **Idampī**ti idaṃ vacanaṃ. ‘‘Tatrānandā’’ti evamādivacanampīti attho. **Na mahākammavibhaṅgañāṇassa bhājanaṃ** tassa aniddesabhāvato. **Assā**ti mahākammavibhaṅgañāṇassa **mātikāṭṭhapanameva** dibbacakkhukānaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vasena anuññātabbassa ca dassanavasena uddesabhāvato. Tenāha **‘‘ettha panā’’**tiādi. Tattha **ettha**

panāti ‘‘tatrānandā’’tiādipāṭhe. **Etesaṃ dibbacakkhukāna**nti etesaṃ heṭṭhā catūsupi vāresu āgatānaṃ dibbacakkhukānaṃ. **Ettakā**ti ekacciyā saccagirā. **Anuññātā**ti anujānitā. **Ananuññātā**ti paṭikkhepitā. Idha ananuññātamukhena dīpitaṃ ananuññātabhāvamattaṃ. **Tatrānandā**tiādike **tatrā**ti niddhāraṇe bhummanti dassento, **‘‘tesu catūsu samaṇabrāhmaṇesū’’**ti āha. **Idaṃ vacanaṃ** ‘‘atthi kira, bho…pe… vipāko’’ti idaṃ evaṃ vuttaṃ. **Assā**ti tathāvādino samaṇabrāhmaṇassa. **Aññenākārenā**ti ‘‘yo kira, bho’’tiādinā vuttakāraṇato aññena kāraṇena. **Dvīsu ṭhānesū**ti ‘‘atthi kira, bho…pe… vipāko’’ti ca, ‘‘apāyaṃ…pe… nirayaṃ upapanna’’nti ca imesu dvīsu pāṭhapadesesu. **Anuññātā** tadatthassa atthibhāvato. **Tīsu ṭhānesū**ti ‘‘yo kira, bho…pe… nirayaṃ upapajjati’’, ‘‘yampi so…pe… te sañjānanti’’, ‘‘yampi so yadeva…pe… moghamañña’’nti imesu tīsu pāṭhapadesesu. **Ananuññātā** tadatthassānekantikattā micchābhinivesato ca. Tenāha bhagavā – ‘‘aññathā hi, ānanda, tathāgatassa mahākammavibhaṅgañāṇa’’nti. Yathā te appahīnavipallāsā padesañāṇasamaṇabrāhmaṇā kammavibhaṅgaṃ sañjānanti, tato aññathāva sabbaso pahīnavipallāsassa tathā āgamanādiatthena tathāgatassa sammāsambuddhassa mahākammavibhaṅgañāṇaṃ hotīti attho.

303. Iminā dibbacakkhukena yaṃ kammaṃ karonto diṭṭho, tato pubbeti yojanā. **Tato**ti tato kariyamānakammato pubbe. **Khando**ti kumāro. **Sivo**ti issaro. **Pitāmaho**ti brahmā. **Issarādīhī**ti issarabrahmapajāpatiādīhi. **Visaṭṭho**ti nimmito. **Micchādassanenā**ti micchādassanavasena. **Ya**nti yaṃ kammaṃ. **Tatthā**ti tesu pāṇātipātādivasena pavattakammesu. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ paṭisaṃvedetīti yojanā. **Upapajjitvā**ti dutiyabhave nibbattitvā. **Aparasmiṃ pariyāye**ti aññasmiṃ yattha katthaci bhave.

Ekaṃ kammarāsinti pāṇātipātādibhedena ekaṃ kammasamudāyaṃ. **Ekaṃ vipākarāsi**nti tasseva aṅgena ekaṃ vipākasamudāyaṃ. **Iminā**ti yathāvuttena dibbacakkhukena samaṇena brāhmaṇena vā adiṭṭhā. **Tayo**ti ‘‘pubbe vāssa taṃ kataṃ hotī’’tiādinā vuttā tayo. **Dve vipākarāsī**ti diṭṭhadhammavedaniyo aparāpariyāyavedaniyoti dve vipākarāsī. Upapajjavedaniyaṃ pana tena diṭṭhaṃ, tasmā ‘‘dve’’ti vuttaṃ. Diṭṭho eko, adiṭṭhā tayoti **diṭṭhe ca adiṭṭhe ca cattāro kammarāsī,** tathā diṭṭho eko, adiṭṭhā dveti **tayo vipākarāsī. Imāni satta ṭhānānī**ti yathāvuttāni satta ñāṇassa pavattanaṭṭhānāni. ‘‘Imassa nāma kammassa idaṃ phalaṃ nibbatta’’nti kammassa, phalassa vā adiṭṭhattā, **‘‘dutiyavāre dibbacakkhukena kiñci na diṭṭha’’**nti vuttaṃ. Paṭhamaṃ vuttanayena tayo kammarāsī veditabbā, idha dibbacakkhukena diṭṭhassa abhāvato, **‘‘paccattaṭṭhānānī’’**ti vuttaṃ.

Bhavati vaḍḍhati etenāti bhabbaṃ, vaḍḍhinimittaṃ. Na bhabbaṃ **abhabba**nti āha **‘‘bhūtavirahita’’**nti. Attano phale bhāsanaṃ dibbanaṃ **ābhāsana**nti āha – **‘‘ābhāsati abhibhavati paṭibāhatī’’**ti. **Balavakamma**nti mahāsāvajjaṃ kammaṃ garusamāsevitādibhedaṃ. **Āsanne**ti maraṇe, abhiṇhaṃ upaṭṭhānena vā tassa maraṇacittassa **āsanne. Balavakamma**nti garusamāsevitatādivasena balavaṃ kusalakammaṃ. **Dubbalakammassā**ti attano dubbalassa. **Āsanne kusalaṃ kata**nti idhāpi āsannatā pubbe vuttanayeneva veditabbā.

Upaṭṭhānākārenāti maraṇassa āsannakāle kammassa upaṭṭhānākārena. **Tassā**ti tassa puggalassa. Nibbattikāraṇabhūtaṃ hutvā upaṭṭhāti akusalanti yojanā. Titthiyā kammantaravipākantaresu akusalatāya yaṃ kiñci kammaṃ yassa kassaci vipākassa kāraṇaṃ katvā gaṇhanti hatthidassakaandhādayo viya diṭṭhamattābhinivesinoti, **‘‘aññatitthiyā…pe… upaṭṭhātī’’**ti vuttaṃ. **Itarasmi**nti bhabbañceva bhabbābhāsañca, bhabbaṃ abhabbābhāsanti imasmiṃ dvaye. **Eseva nayo** paṭhamadutiyapuggalavasena purimānaṃ dvinnaṃ kammānaṃ yojanānayo vutto upaṭṭhānākāravasena. Ayameva tatiyacatutthapuggalavasena pacchimānaṃ dvinnaṃ kammānaṃ yojanānayo. Tatiyassa hi kammassa kusalattā tassa ca sagge nibbattattā tattha kāraṇabhūtaṃ kusalaṃ hutvā upaṭṭhāti; tathā catutthassapi kammassa kusalattā, tassa pana niraye nibbattattā tattha nibbattikāraṇabhūtaṃ aññatitthiyānaṃ akusalaṃ hutvā upaṭṭhātīti. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Mahākammavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanā

304. **Veditabbānī**ti ettha yathā viditāni cha ajjhattikāni āyatanāni vaṭṭadukkhasamatikkamāya honti, tathā vedanaṃ adhippetanti āha – **‘‘sahavipassanena maggena jānitabbānī’’**ti. Tattha vipassanāya ārammaṇato maggena asammohato jānanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Mano savisesaṃ upavicarati ārammaṇe pavattati etehīti **manopavicārā,** vitakkavicārā. Ārammaṇe hi abhiniropanānumajjanehi vitakkavicārehi saha cittaṃ pavattati, na tabbirahitaṃ. Tenāha **‘‘vitakkavicārā’’**tiādi. Sattā pajjanti etehi yathārahaṃ vaṭṭaṃ vivaṭṭañcāti **sattapadā**, gehanissitā vaṭṭapadā. Yoggānaṃ damanaācariyā **yoggācariyā**. Tenāha **‘‘dametabbadamakāna’’**nti. **Sesa**nti vuttāvasesaṃ ekasattatividhaviññāṇaṃ saphassarūpakasseva adhippetattā.

305. **Idhā**ti imissaṃ chaviññāṇakāyadesanāyaṃ. Manodhātuttayavinimuttameva manoviññāṇadhātūti veditabbaṃ.

Cakkhumhi samphassoti cakkhuṃ nissāya uppanno samphasso. Tenāha – **‘‘cakkhuviñāṇasampayuttasamphassassetaṃ adhivacana’’**nti.

Yathā kevalena viññāṇena rūpadassanaṃ na hoti, evaṃ kevalena cakkhupasādenapīti vuttaṃ **‘‘cakkhuviññāṇenā’’**ti. Tena pāḷiyaṃ **cakkhunā**ti nissayamukhena nissitakiccaṃ vuttanti dasseti. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇapaccayabhāvena. ‘‘Upavicarati’’cceva kasmā vuttaṃ, nanu tattha vitakkabyāpāropi atthīti? Saccaṃ atthi. So panettha taggatikoti āha – **‘‘vitakko taṃsampayutto cā’’**ti. Sampayuttadhammānampi upavicaraṇaṃ vitakkavicārānaṃyevettha kiccanti **‘‘vitakkavicārasaṅkhātā manopavicārā’’**ti vuttaṃ. Somanassayutto upavicāro **somanassūpavicāro** yathā ‘‘ājaññaratho’’ti āha **‘‘somanassena saddhi’’**ntiādi.

306. Upavicārānaṃ upassayaṭṭhena gehaṃ viyāti gehaṃ, rūpādayoti āha – **‘‘gehassitānīti kāmaguṇanissitānī’’**ti. Niccasaññādinikkhamanato nekkhammaṃ vipassanāti, **‘‘nekkhammassitānīti vipassanānissitānī’’**ti vuttaṃ. **Iṭṭhāna**nti kasivaṇijjādivasena pariyiṭṭhānanti āha **‘‘pariyesitāna’’**nti. Piyabhāvo pana kantasaddeneva kathitoti kāmitabbānaṃ mano rametīti **manoramānaṃ**. Lokena āmasīyatīti **lokāmisaṃ,** taṇhā. Tāya gahetabbatāya iṭṭhabhāvāpādanena paṭisaṅkhatatāya ca **paṭisaṃyuttānaṃ. Atīte kataṃ uppajjati** ārammaṇikaanubhavanassa asambhavatoti adhippāyo. Edisaṃ anussaraṇaṃ diṭṭhaggahaṇānussarena ca hotīti dassetuṃ, **‘‘yathāha’’**ntiādi vuttaṃ.

Aniccākāranti hutvā abhāvākāraṃ. **Vipariṇāmavirāganirodha**nti jarāya maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmetabbañceva, tato eva palokitaṃ bhaṅgañca. Aṭṭhakathāyaṃ pana yasmā uppannaṃ rūpaṃ tenevākārena na tiṭṭhati, atha kho uppādāvatthāsaṅkhātaṃ pakatiṃ vijahati, vijahitañca jarāvatthāya tato vigacchati, vigacchantañca bhaṅguppattiyā nirujjhatīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ, **‘‘pakativijahanenā’’**tiādi vuttaṃ. Kāmañcettha ‘‘yathābhūtaṃ sammappaññāya passato’’ti vuttaṃ, anubodhañāṇaṃ pana adhippetaṃ vīthipaṭipannāya vipassanāya vasenāti **‘‘vipassanāpaññāyā’’**ti vuttaṃ upavicāraniddesabhāvato. Tathā hi vakkhati – ‘‘chasudvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate’’tiādi. **Saṅkhārānaṃ bhedaṃ passato**ti sabbesaṃ saṅkhārānaṃ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvaṃ vīthipaṭipannena vipassanāñāṇena passato. Tenāha **‘‘saṅkhāragatamhi tikkhe’’**tiādi. Tattha **saṅkhāgatamhī**ti saṅkhāragate visayabhūte. **Tikkhe**ti bhāvanābalena indriyānañca samatāya tibbe. **Sūre**ti paṭipakkhehi anabhibhūtatāya, tesañca abhibhavanasamatthatāya visade paṭubhūte pavattante.

Kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasantatāya **santacittassa,** saṃsāre bhayassa ikkhanato **bhikkhuno,** uttarimanussadhammasannissitattā **amānusī ratī**ti vivekarati nekkhammarati. **Yato yato**ti yathā yathā nayavipassanādīsu yena yena sammasanākārenāti attho. **Khandhānaṃ udayabbaya**nti pañcupādānakkhandhānaṃ uppādañca bhaṅgañca. **Amatantaṃ vijānata**nti vijānantānaṃ viññūnaṃ āraddhavipassanānaṃ taṃ pītipāmojjaṃ amatādhigamahetutāya amatanti veditabbaṃ.

Chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagateti rūpādivasena chabbidhe iṭṭhārammaṇe yathārahaṃ chasu dvāresu āpāthagate. Visaye cetaṃ bhummavacanaṃ.

307. **Paccuppanna**nti santatipaccuppannaṃ. **Anuttaravimokkho nāma arahattaṃ** idha adhippetaṃ ukkaṭṭhaniddesena. Kathaṃ pana tattha pihaṃ upaṭṭhapeti, na hi adhigataṃ arahattaṃ ārammaṇaṃ hoti, na ca taṃ ārabbha pihā pavattatīti? Ko vā evamāha – ‘‘arahattaṃ ārammaṇaṃ katvā pihaṃ upaṭṭhapetī’’ti. Anussutiladdhaṃ pana parikappasiddhaṃ arahattaṃ uddissa patthanaṃ ṭhapeti, tattha cittaṃ paṇidahati. Tenāha bhagavā – ‘‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmī’’ti. **Āyatana**nti arahattameva chaḷaṅgasamannāgamādikāraṇabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca tathā vuttaṃ, taṃ panetaṃ domanassaṃ patthanaṃ paṭṭhapentassa uppajjati patthanāya sahāvattanato. Na hi lobhadosānaṃ saha vutti atthi. **Patthanāmūlakattā**ti iminā upaṭṭhāpayato padassa hetuatthajotakatamāha. **Eva**nti ‘‘kudāssunāmā’’tiādinā vuttākārena. **Ussukkāpetu**nti yathā maggena ghaṭeti, evaṃ ussukkāpetuṃ.

308. **Aññāṇupekkhā**ti aññāṇasahitā upekkhā asamapekkhanapavattā. Tena tena maggodhinā tassa tassa apāyagamanīyakilesodhissa anavasesato jitattā khīṇāsavo nippariyāyato odhijino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyatova anodhijino nāma; sekho pana siyā pariyāyato odhijinoti. Tampi nivattento, **‘‘akhīṇāsavassāti attho’’**ti āha. **Āyatiṃ vipākaṃ jinitvā**ti appavattikaraṇavasena sabbaso āyatiṃ vipākaṃ jinitvā ṭhitattā khīṇāsavova nippariyāyato vipākajino nāma; tadabhāvato puthujjano nippariyāyato avipākajino nāma; sekho pana siyā pariyāyato vipākajinoti. Tampi nivattento **‘‘akhīṇāsavassevāti attho’’**ti āha. Apassantassa rūpanti pāḷito padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Pāḷiyaṃ pubbe ‘‘puthujjanassā’’ti vatvā puna ‘‘assutavato puthujjanassā’’ti vacanaṃ andhaputhujjanassāyaṃ upekkhā, na kalyāṇaputhujjanassāti dassanatthaṃ. Gehassitā upekkhā hi yaṃ kiñci ārammaṇavatthuṃ apekkhasseva, na nirapekkhassāti iṭṭhe, iṭṭhamajjhatte vā ārammaṇe siyāti vuttaṃ **‘‘iṭṭhārammaṇe āpāthagate’’**ti. Aññāṇena pana tattha ajjhupekkhanākārappatti hoti. Tenāha **‘‘guḷapiṇḍake’’**tiādi.

Iṭṭhe arajjantassa aniṭṭhe adussantassāti idaṃ yebhuyyena sattānaṃ iṭṭhe rajjanaṃ, aniṭṭhe dussananti katvā vuttaṃ. Ayoniyomanasikāro hi taṃtaṃārammaṇavasena na katthacipi javananiyamaṃ karotīti vuttaviparītepi ārammaṇe rajjanadussanaṃ sambhavati, tathāpissa rajjanadussanaṃ atthato paṭikkhittamevāti daṭṭhabbaṃ. **Asamapekkhane**ti asamaṃ ayuttadassane ayoniso sammohapubbakaṃ ārammaṇassa gahaṇe.

309. **Pavattanavasenā**ti uppādanavasena ceva bahulīkaraṇavasena ca. **Nissāya ceva āgamma cā**ti āgamanaṭṭhānabhūte nissayapaccayabhūte ca katvā. **Atikkantāni nāma honti** vikkhambhanena ussārentā samussārentā.

Somanassabhāvasāmaññaṃ gahetvā, **‘‘sarikkhakeneva sarikkhakaṃ jahāpetvā’’**ti vuttaṃ. Idhāpi pahāyakaṃ nāma pahātabbato balavameva, saṃkilesadhammānaṃ balavabhāvato sātisayaṃ pana balavabhāvaṃ sandhāya **‘‘idāni balavatā’’**tiādi vuttaṃ. Balavabhāvato vodānadhammānaṃ adhigamassa adhippetattā hettha nekkhammassitadomanassānampi pahānaṃ jotitaṃ.

Upekkhāya pahāyakabhāvena adhippetattā **‘‘upekkhākathā veditabbā’’**ti vuttaṃ. Jhānassa alābhino ca lābhino ca pakiṇṇakasaṅkhārasammasanaṃ sandhāya, **‘‘suddhasaṅkhāre ca pādake katvā’’**ti. **Upekkhāsahagatā**ti bhāvanāya paguṇabhāvaṃ āgamma kadāci ajjhupekkhanavasenapi hi sammasanaṃ hotīti. Pādakajjhānavasena, sammasitadhammavasena vā āgamanavipassanāya bahulaṃ somanassasahagatabhāvato **‘‘vuṭṭhānagāminī pana vipassanā somanassasahagatāvā’’**ti niyametvā vuttaṃ. **Upekkhāsahagatā hotī**ti etthāpi eseva nayo. **Catutthajjhānādīnī**ti **ādi**-saddena arūpajjhānāni saṅgaṇhāti. **Purimasadisāvā**ti purimasadisā eva, upekkhāsahagatā vā hoti somanassasahagatā vāti attho. **Idaṃ sandhāyā**ti yaṃ catutthajjhānādipādakato eva upekkhāsahagataṃ vuṭṭhānagāminivipassanaṃ nissāya somanassasahagatāya vipassanāya pahānaṃ, idaṃ sandhāya. **Pahāna**nti cettha

samatikkamalakkhaṇaṃ veditabbaṃ.

Etaṃ visesaṃ vipassanāya āvajjanaṭṭhānabhūtaṃ. Vuṭṭhānagāminiyā āsanne samāpannajjhānavipassanā pādakajjhānavipassanā, sammasitadhammoti **vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā. Puggalajjhāsayo**ti pādakajjhānassa sammasitajjhānassa ca bhede sati paṭipajjanakassa puggalassa, ‘‘aho vata mayhaṃ pañcaṅgikaṃ jhānaṃ bhaveyya caturaṅgika’’ntiādinā pubbe pavattaajjhāsayo. **Tesampi vāde**ti ettha paṭhamatheravāde. **Ayameva…pe… niyame**ti tato tato dutiyādipādakajjhānato uppannassa saṅkhārupekkhāñāṇassa pādakajjhānātikkantānaṃ aṅgānaṃ asamāpajjitukāmatā virāgabhāvanābhāvato itarassa ca atabbhāvato. Eteneva hi paṭhamatheravāde apādakapaṭhamajjhānapādakamaggā paṭhamajjhānikāva honti, itare ca dutiyajjhānikādimaggā pādakajjhānavipassanāniyamehi taṃtaṃjhānikāva. Evaṃ sesavādesupi vipassanāniyamo yathāsambhavaṃ yojetabbo. Tenāha – **‘‘tesampi vāde ayameva pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāva niyametī’’**ti. **Vuttāva,** tasmā na idha vattabbāti adhippāyo.

310. **Nānattā**di kāmāvacarādikusalādivibhāgato nānāvidhā. Tenāha **‘‘anekappakārā’’**ti. **Nānattasitā**ti rūpasaddādinānārammaṇanissayā. **Ekattā** ekasabhāvā jātibhūmiādivibhāgābhāvato. **Ekārammaṇanissitā**ti ekappakāreneva ārammaṇe pavattā. **Heṭṭhā aññāṇupekkhā vuttā** ‘‘bālassa muḷhassā’’tiādinā (ma. ni. 3.308). **Upari chaḷaṅgupekkhā vakkhati** ‘‘upekkhako viharatī’’tiādinā (ma. ni. 3.311). **Dve upekkhā gahitā** dvinnampi ekattā, ekajjhaṃ gahetabbato, nānattasitāya upekkhāya pakāsitabhāvato ca.

Aññāṇupekkhā aññā saddādīsu tattha tattheva vijjamānattā. **Rūpesū**ti ca iminā na kevalaṃ rūpāyatanavisesā eva gahitā, atha kho kasiṇarūpānipīti āha – **‘‘rūpe upekkhābhāvañca aññā’’**tiādi. Ekattasitabhāvopi idha ekattavisayasampayogavaseneva icchito, na ārammaṇavasena cāti dassetuṃ, **‘‘yasmā panā’’**tiādi vuttaṃ. Tenevāha **‘‘tatthā’’**tiādi. **Sampayuttavasenā**ti sampayogavasena. Ākāsānañcāyatanaṃ nissayatīti **ākāsānañcāyatananissitā,** ākāsānañcāyatanakhandhanissitā. **Sesāsupī**ti viññāṇañcāyatananissitādīsupi.

Arūpāvacaravipassanupekkhāyāti arūpāvacaradhammārammaṇāya vipassanupekkhāya. **Rūpāvacaravipassanupekkha**nti etthāpi eseva nayo. Tāya kāmarūpārūpabhedāya taṇhāya nibbattāti tammayā, tebhūmakadhammā, tesaṃ bhāvo **tammayatā,** taṇhā yassa guṇassa vasena atthe saddaniveso, tadabhidhānakoti āha – **‘‘tammayatā nāma taṇhā’’**ti. **Atammayatā** tammayatāya paṭipakkhoti katvā. **Vipassanupekkha**nti, ‘‘yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati upekkhaṃ paṭilabhatī’’ti (dī. ni. 3.71; a. ni. 7.55) evamāgataṃ saṅkhāravicinane majjhattabhūtaṃ upekkhaṃ.

311. **Yadariyo**ti ettha **da**-kāro padasandhikaro, upayogaputhuvacane ca **ya**-saddoti dassento, **‘‘ye satipaṭṭhāne ariyo’’**ti āha. Kāmaṃ ‘‘ariyo’’ti padaṃ sabbesampi paṭividdhasaccānaṃ sādhāraṇaṃ, vakkhamānassa pana visesassa buddhāveṇikattā, **‘‘ariyo sammāsambuddho’’**ti vuttaṃ. Na hi paccekabuddhādīnaṃ ayamānubhāvo atthi. **Tīsu ṭhānesū**ti na sussūsantīti vā, ekacce na sussūsanti ekacce sussūsantīti vā, sussūsantīti vā, paṭipannāpaṭipannānaṃ sāvakānaṃ paṭipattisaṅkhātesu tīsu satipaṭṭhānesu. **Satiṃ paṭṭhapento**ti paṭighānunayehi anavassutattā tadubhayanivattattā sabbadā satiṃ upaṭṭhapento. Buddhānameva sā niccaṃ upaṭṭhitasatitā, na itaresaṃ āveṇikadhammabhāvato. Ādarena sotumicchā idha sussūsāti tadabhāvaṃ dassento, **‘‘saddahitvā sotuṃ na icchantī’’**ti āha. **Na aññā**ti ‘‘na aññāyā’’ti vattabbe yakāralopena niddesoti āha **‘‘na jānanatthāyā’’**ti. Satthu ovādassa anādiyanameva **vokkamana**nti āha – **‘‘atikkamitvā…pe… maññantī’’**ti.

Gehassitadomanassavasenāti idaṃ idha paṭikkhipitabbamattadassanapadaṃ daṭṭhabbaṃ. Nekkhammassitadomanassassapi satthu pasaṅgavasena ‘‘na ceva attamano hotī’’ti attamanapaṭikkhepena anattamanatā vuttā viya hotīti taṃ paṭisedhento – **‘‘appatīto hotīti na evamattho daṭṭhabbo’’**ti. Tassa setughāto hi tathāgatānaṃ. Yadi evaṃ kasmā attamanatāpaṭikkhepoti āha – **‘‘appaṭipannakesu pana anattamanatākāraṇassa abhāvenetaṃ vutta’’**nti. **Paṭighaavassavenā**ti

chahi dvārehi paṭighavissandanena, paṭighappavattiyāti attho. **Uppilāvito**ti na evamattho daṭṭhabbo uppilāvitattassa bodhimūle eva pahīnattā. **Paṭipannakesū**ti idaṃ adhikāravasena vuttaṃ, appaṭipannakesupi tathāgatassa anattamanatākāraṇaṃ nattheva. **Etaṃ vutta**nti etaṃ ''attamano ceva hotī''tiādivacanaṃ vuttaṃ sāvakānaṃ sammāpaṭipattiyā satthu anavajjāya cittārādhanāya sambhavato.

312. **Damito**ti nibbisevanabhāvāpādanena sikkhāpito. Iriyāpathaparivattanavasena aparivattitvā ekadisāya eva sattadisāvidhāvanassa idhādhippetattā sāritānaṃ hatthidammādīnaṃ ekadisādhāvanampi anivattanavaseneva yuttanti āha – **''anivattitvā dhāvanto ekaṃyeva disaṃ dhāvatī''**ti. **Kāyena anivattitvāvā**ti kāyena aparivattitvā eva. **Vimokkhavasena aṭṭha disā vidhāvati,** na puratthimādidisāvasena. **Ekappahārenevā**ti ekanīhāreneva, ekasmiṃyeva vā divase ekabhāgena. ''Pahāro''ti hi divasassa tatiyo bhāgo vuccati. Vidhāvanañcettha jhānasamāpajjanavasena akalaṅkamappatisātaṃ javanacittapavattanti āha **''samāpajjatiyevā''**ti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saḷāyatanavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanā

313. Desetabbassa atthassa uddisanaṃ **uddeso,** vibhajanaṃ **vibhaṅgo**ti āha – **''mātikañca vibhajanañcā''**ti **tuleyyā**tiādīni cattāripi padāni paññāvevacanāni. Atha vā **tuleyyā**ti tulanabhūtāya paññāya tassa dhammassa paggahādividhinā parituleyya. **Tīreyyā**ti tīraṇabhūtāya paññāya tattha ñāṇakiriyāsamāpanavasena tīreyya. **Pariggaṇheyyā**ti tathāsamāpanno ānisaṃse assādaādīnave ca vicineyya. **Paricchindeyyā**ti paricchindabhūtena ñāṇena atthaṃ paricchinditvā jāneyya. **Ārammaṇesū**ti rūpādiputhuttārammaṇesu. **Nikantivasenā**ti nikāmanavasena apekkhāvasena. **Tiṭṭhamāna**nti pavattamānaṃ. **Gocarajjhatte**ti jhānārammaṇabhūte. Tañhi bhāvanācittenābhibhuyya avissajjitvā gayhamānaṃ ajjhattaṃ viya hotīti ''gocarajjhatta''nti vuccati. Bhāvanaṃ āraddhassa bhikkhuno yadi bhāvanārammaṇe nikanti uppajjeyya, tāya nikantiyā upari bhāvanaṃ vissajjetvā cittasaṃkocavasena saṇṭhitaṃ nāma, tadabhāvena **asaṇṭhitaṃ** nāma hotīti, ''ajjhattaṃ asaṇṭhita''nti vuttanti dassento, **''gocarajjhatte nikantivasena asaṇṭhita''**nti āha. Tathā hi vakkhati – ''nikantivasena hi atiṭṭhamānaṃ hānabhāgiyaṃ na hoti, visesabhāgiyameva hotī''ti. **Aggahetvā**ti rūpādīsu kiñci taṇhādiggāhavasena aggahetvā. Tathā aggahaṇeneva hi taṇhāparitāsādivasena na paritasseyya. **Avasesassa ca dukkhassā**ti sokādidukkhassa. **Avasesassa ca dukkhassā**ti vā jātijarāmaraṇasīsena vipākadukkhassa gahitattā kilesadukkhassa ceva saṃsāradukkhassa cāti attho.

316. Rūpameva kilesuppattiyā kāraṇabhāvato **rūpanimittaṃ**. Rāgādivasena taṃ anudhāvatīti **rūpanimittānusārī**.

318. **Nikantivasena asaṇṭhita**nti apekkhāvasena saṇṭhitaṃ nikantiṃ pahāya pavattamānaṃ upari visesāvahatoti. Tenāha **''nikantivasena hī''**tiādi.

320. **Aggahetvā aparitassanā**ti pañcupādānakkhandhe, ''etaṃ mamā''tiādinā taṇhādiggāhavasena upādiyitvā taṇhāparitāsādivasena paritassanā, vuttavipariyāyena aggahetvā aparitassanā veditabbā. **Kathaṃ panesā anupādāparitassanā hotī**ti mahātherassa adhippāyaṃ vivarituṃ codanaṃ samuṭṭhapeti? **Upādātabbassa abhāvato**ti tassa anupādāparitassanābhāve kāraṇavacanaṃ. **Yadi hī**tiādi tassa samatthanaṃ. **Upādāparitassanāva assa** tathā upādātabbassa tatheva upādinnattā. **Eva**nti niccādiākārena. **Upādinnāpī**ti gahitaparāmaṭṭhāpi. **Anupādinnāva honti** ayoniso gahitattā, viññūsu nissāya jānitabbattā ca. **Diṭṭhivasenā**ti micchādiṭṭhiyā gahaṇākāravasena, tassa pana ayathābhūtagāhitāya paramatthato ca abhāvato. **Atthato**ti paramatthato. **Anupādāparitassanāyeva nāma hoti** upādātabbākārassa abhāvena taṃ anupādiyitvā eva paritassanāti katvā.

Parivattatīti na tadeva rūpaṃ aññathā pavattaṃ parivattati, atha kho pakatijahanena sabhāvavigamena nassati bhijjati. **Vipariṇata**nti aññathattaṃ gataṃ vinaṭṭhaṃ. **Kammaviññāṇa**nti

abhisaṅkhāraviññāṇaṃ. ‘‘Rūpaṃ attā’’tiādi micchāgāhavasena viññāṇassa rūpabhedena vuttassa **bhedānuparivatti hoti**. Vipariṇāmaṃ anugantvā viparivattanataṃ ārabbha pavattaṃ vipariṇāmānuparivattaṃ; tato samuppannā paritassanā **vipariṇāmānuparivattajā paritassanā**ti dassento āha – **‘‘vipariṇāmassa…pe… paritassanā’’**ti. **Akusaladhammasamuppādā cā**ti, ‘‘yaṃ ahu vata me, taṃ vata me natthī’’tiādinā pavattā akusalacittuppādadhammā. **Khepetvā**ti pavattituṃ appadānavasena anuppattinimittatāya khepetvā. **Bhayatāsenā**ti bhāyanavasenapi cittutrāsena. **Taṇhātāsenā**ti tassanena. **Savighāto**ti cittavighātanavighātena savighāto. Tato eva cetodukkhena **sadukkho. Maṇikaraṇḍakasaññāyā**ti rittakaraṇḍaṃyeva maṇiparipuṇṇakaraṇḍoti uppannasaññāya. **Aggahetvā paritassanā**ti gahetabbassa abhāvena gahaṇampi avijjamānapakkhiyamevāti aggahetvā paritassanā nāma hoti.

321. **Kammaviññāṇameva natthi** sati kammaviññāṇe rūpabhedānuparivatti siyāti kammaviññāṇābhāvadassanamukhena khīṇāsavassa sabbaso kilesābhāvaṃ dasseti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Uddesavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanā

323. **Gehassitavasenā**ti kilesanissitavasena anurodhavasena. **Neva ukkhipeyyā**ti na anuggaṇheyya. **Na avakkhipeyyā**ti gehassitavasena virodhavasena na niggaṇheyya. Anurodhena vinā sampahaṃsanavasena yathābhūtaguṇakathanaṃ nevussādanā vajjābhāvato; tathā virodhena vinā vivecanavasena yathābhūtadosakathanaṃ na apasādanaṃ. **Sabhāvamevā**ti yathābhūtasabhāvameva kassaci puggalassa anādesakaraṇavasena **katheyya,** seyyathāpi āyasmā subhūtitthero. **Vinicchitasukha**nti, ‘‘ajjhattaṃ anavajja’’ntiādinā visesato vinicchitasukhāya hoti. **Parammukhā avaṇṇa**nti svāyaṃ rahovādo pesuññūpasaṃhāravasena pavatto idhādhippetoti āha **‘‘pisuṇavācanti attho’’**ti. Khīṇātīti **khīṇo,** yo bhāsati, yañca uddissa bhāsati, dvepi hiṃsati vibādhatīti attho, taṃ khīṇavādaṃ. Svāyaṃ yasmā kilesehi ākiṇṇo saṃkiliṭṭho eva ca hoti, tasmā vuttaṃ – **‘‘ākiṇṇaṃ saṃkiliṭṭhaṃ vāca’’**nti. Tena avasiṭṭhaṃ tividhampi vacīduccaritamāha. **Adhiṭṭhahitvā**ti, ‘‘idameva sacca’’nti ajjhosāya. **Ādāyā**ti paggayha. **Vohareyyā**ti samudācareyya. **Lokasamañña**nti lokasaṅketaṃ.

324. Ārammaṇato sampayogato kāmehi paṭisaṃhitattā **kāmapaṭisandhi,** kāmasukhaṃ. Tenāha **‘‘kāmūpasaṃhitena sukhenā’’**ti. **Sadukkho**ti vipākadukkhena saṃkilesadukkhena sadukkho. **Tathā sapariḷāho**ti vipākapariḷāhena ceva kilesapariḷāhena ca sapariḷāho.

326. Vaṭṭato nissarituṃ adatvā tattheva sīdāpanato micchāpaṭipadābhāvena satte saṃyojetīti saṃyojanaṃ, visesato bhavasaṃyojanaṃ taṇhāti āha **‘‘taṇhāyetaṃ nāma’’**nti. Na taṇhāyeva mānādayopi saṃyojanattaṃ sādhenti nāma sabbaso saṃyojanato suṭṭhu bandhanato. Tena vuttaṃ – ‘‘avijjānīvaraṇānaṃ, bhikkhave, sattānaṃ taṇhāsaṃyojanāna’’nti (saṃ. ni. 2.125-126).

Imaṃ catukkanti, ‘‘ye kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ anuyuttā, ye attakilamathānuyogaṃ anuyuttā’’ti evamāgataṃ imaṃ catukkaṃ nissāya. ‘‘Etadagge ṭhapito’’ti, vatvā taṃ nissāya ṭhapitabhāvaṃ vitthārato dassetuṃ, **‘‘bhagavato hī’’**tiādi vuttaṃ. **Ussādanāapasādanā paññāyanti** tathāgatena vinetabbapuggalavasena dhammadesanāya pavattetabbato. **Ayaṃ puggalo…pe… ācārasampannoti vā natthi** paresaṃ anuddesakavasena dhammadesanāya pavattanato.

329. **Parammukhā avaṇṇa**nti nindiyassa dosassa nindanaṃ. Na hi kadāci nindiyo pasaṃsiyo hoti, taṃ pana kālaṃ ñatvāva kathetabbanti āha, **‘‘yuttapattakālaṃ ñatvāvā’’**ti. **Khīṇavādepi eseva nayo** tassa rahovādena samānayogakkhamattā.

330. **Ghātīyatī**ti vadhīyati. **Saddopi bhijjati** nassati, bhedo hotīti attho. **Gelaññappatto**ti khedaṃ

parissamaṃ patto. **Apalibuddha**nti dosehi ananupatitaṃ.

331. **Abhinivissa voharatī**ti evametaṃ, na ito aññathāti taṃ janapadaniruttiṃ abhinivisitvā samudācarati. **Atidhāvana**nti samaññaṃ nāmetaṃ lokasaṅketasiddhā paññattīti paññattimatte aṭṭhatvā paramatthato thāmasā parāmassa voharaṇaṃ.

332. **Aparāmasanto**ti anabhinivisanto samaññāmattatova **voharati**.

333. **Mariyādabhājanīya**nti yathāvuttasammāpaṭipadāya micchāpaṭipadāya ca aññamaññaṃ saṅkarabhāvavibhājanaṃ. Raṇanti sattā etehi kandanti akandantāpi kandanakāraṇabhāvatoti raṇā; rāgadosamohā, dasapi vā kilesā, sabbepi vā ekantākusalā, tehi nānappakāradukkhanibbattakehi abhibhūtā sattā kandanti; saha raṇehīti **saraṇo**. Raṇasaddo vā rāgādireṇūsu nirūḷho. Tenāha **''sarajo sakileso''**ti. Pāḷiyaṃ pana ''sadukkho eso dhammo''tiādinā āgatattā kāmasukhānuyogādayopi ''saraṇo''ti vuttāti dukkhādīnaṃ raṇabhāvo tannibbattakasabhāvānaṃ akusalānaṃ saraṇatā ca veditabbā. **Araṇo**tiādīnaṃ padānaṃ vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Vatthuṃ sodhetīti nirodhasamāpajjanena mahapphalabhāvakaraṇena dakkhiṇeyyavatthubhūtaṃ attānaṃ visodheti; nirodhasamāpattiyā vatthuvisodhanaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā vuṭṭhitānaṃ paccekabuddhānaṃ mahākassapattherādīnaṃ dinnadakkhiṇāvisuddhiyā dīpetabbaṃ. Tenāha **''tathā hī''**tiādi. **Tathevā**ti iminā ''piṇḍāya caranto''tiādiṃ upasaṃharati. Mettābhāvanāya mudubhūtacittabahumānapubbakaṃ dentīti, ''subhūtitthero dakkhiṇaṃ visodhetī''ti vuttaṃ. Tena dāyakatopi dakkhiṇāvisuddhiṃ dasseti. Vatthusodhanaṃ pana paṭibhāgato. **Evaṃ pana kātuṃ sakkā**ti sāvakānampi kimevaṃ lahuvuṭṭhānādhiṭṭhānaṃ sāvakesu ciṇṇavasībhāvo sambhavatīti pucchati. Itaro aggasāvakamahāsāvakesu kiṃ vattabbaṃ, pakatisāvakesupi vasippattesu labbhatīti te dassento, **''āma sakkā''**tiādimāha. Sesaṃ suviññeyyameva.

Araṇavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanā

342. Aparikkhīṇāyukaṃ pukkusātikulaputtaṃ uddissa gamananti katvā vuttaṃ **''turitagamanacārika''**nti. Mama vāsupagamanena tava cittassa aphāsukaṃ aniṭṭhaṃ **sace natthi. So**ti pubbupagato. **Dinnaṃ dinnameva vaṭṭatī**ti ekavāraṃ dinnaṃ dinnameva yuttaṃ, na puna dātabbanti adhippāyo. **Kataṃ katamevā**ti saṅgahatthaṃ kataṃ anucchavikakammaṃ katameva, na taṃ puna viparivattetabbanti adhippāyo.

Pukkusātimhi ubhayathāpi kulaputtabhāvo paripuṇṇo evāti āha – **''jātikulaputtopi ācārakulaputtopī''**ti. **Tatrā**ti tasmiṃ takkasīlato āgamane. **Aṅke nipannadārakaṃ viya janaṃ toseti** tuṭṭhiṃ pāpeti. **Ratanāni uppajjanti** pabbatasamuddādisannissitattā paccantadesassa. **Dassanīya**nti dassaneneva sukhāvahaṃ. **Evarūpa**nti dassanīyaṃ savanīyañca.

Anagghakambale mahagghakambale. **Sārakaraṇḍake**ti candanasārādisāramayakaraṇḍake. **Likhāpetvā** ukkirāpetvā. **Lākhāya vaṭṭāpetvā**ti mukhaṃ pidahitvā lākhāparikammaṃ kāretvā.

Anto dussabhaṇḍikaṃ atthīti aññāsi nātigarukabhāvato. **Anagghā ahesu**nti vaṇṇasampattiphassasampattipamāṇamahattadunnimmāpiyatāhi mahagghā ahesuṃ, mahāpuñño rājā tassa atthevāti adhippāyo.

Yadi evaṃ, ''kinnu kho pesemī''ti kasmā vīmaṃsaṃ āpajjīti āha – **''apica kho panā''**tiādi. Soti bimbisāro rājā. **Vicinituṃ āraddho** ratanassa anekavidhattā uttaruttariñca paṇītatarādibhāvato.

Suvaṇṇarajatādīti suvaṇṇarajatapavāḷamaṇimuttāveḷuriyādi. **Indriyabaddha**nti cakkhādiindriyapaṭibaddhaṃ. **Padesa**nti guṇavasena ekadesaṃ na pāpuṇāti.

Sāmaṃ saccānaṃ abhisambuddhatāsāmaññena, **''buddharatanampi duvidha''**nti vuttaṃ. **Buddharatanasamaṃ ratanaṃ nāma natthi,** yasmā pana imasmiṃ loke parasmiṃ vā pana buddhena sadiso na vijjatīti. Paṭhamabodhiyaṃyeva pavattatīti katvā vuttaṃ **''ghosopī''**tiādi.

Rājā tuṭṭho cintesi, ''tattha avijjamānaṃyeva pesetuṃ laddha''nti. **Tasmā**ti yasmā paripuṇṇaṃ ekadivasampi tasmiṃ padese buddhānaṃ āvāsapariggaho natthi, tasmā. **Pubbadisāmukha**nti pubbadisābhimukhaṃ sīhapañjaraṃ. Tenassa suvibhūtālokataṃ dasseti.

Evaṃ anaññasādhāraṇassa bhagavato īdiso samudāgamoti dassetuṃ, **''evaṃ dasa pāramiyo pūretvā''**tiādi vuttaṃ. Evaṃ sampannasamudāgamassa tadanurūpā ayaṃ phalasampadāti dassetuṃ, **''tusitabhavanato''**tiādi vuttaṃ.

Ariyadhammo nāma ariyamaggappadhāno, ariyamaggo ca sattatiṃsabodhipakkhiyasaṅgaho, te ca uddesamatteneva gahitāti āha – **''sattatiṃsabodhipakkhiye ekadesena likhitvā''**ti. Cūḷasīlādīni **brahmajāle** (dī. ni. 1.8-9) āgatanayena veditabbāni. **Chadvārasaṃvaraṃ satisampajañña**nti manacchaṭṭhānaṃ dvārānaṃ saṃvaraṇavasena sattaṭṭhānikaṃ satisampajaññaṃ. Dvādasappabhedaṃ cīvarādi**catuppaccayasantosaṃ**. Araññarukkhamūlādīnañca vibhaṅgaṃ bhāvanānukūlaṃ **senāsanaṃ**. ''Abhijjhaṃ loke pahāyā''tiādinā vuttaṃ **nīvaraṇappahānaṃ. Parikamma**nti kasiṇādiparikammaṃ. Pāḷiyaṃ āgatanayena **aṭṭhatiṃsa kammaṭṭhānāni**. Visuddhipaṭipāṭiyā **yāva āsavakkhayā** imaṃ paṭipattiṃ **ekadesena likhi. Soḷasavidha**nti soḷasavidhabhāvanāya payogaṃ.

Kilañjamayeti nānāvidhabhittivibhatte saṇhasukhumaratanaparisibbite kilañjamayasamugge. **Bahi vatthena veṭhetvā**ti paṭhamaṃ sukhumakambalena veṭhetvā paṭipāṭiyā tettiṃsāya samuggesu pakkhipitvā tato bahi sukhumavatthena veṭhetvā chādetvā. Tiṇagacchapahānasammajjanādinā **sodhitamattakameva hotu,** kadalipuṇṇaghaṭaṭhapanadhajapaṭākussāpanādialaṅkaraṇena mā niṭṭhāpethāti attho. **Rājānubhāvena paṭiyādethā**ti mama rājānurūpaṃ sajjetha, alaṅkarothāti attho. **Antarabhogikāna**nti anuyuttarājamahāmattānaṃ. **Javanadūte**ti khippaṃ gacchantakadūtapurise. Tāḷehi saha avacarantīti **tāḷāvacarā**.

Raññā paṇṇākāraṃ uddissa katapūjāsakkārassa amaccato sutattā **paṇṇākāraṃ uccaṭṭhāne ṭhapetvā sayaṃ nīcāsane nisinno. Nāyaṃ aññassa ratanassa bhavissatī**ti ayaṃ parihāro aññassa maṇimuttādibhedassa ratanassa na bhavissati maṇimuttādīhi abhisaṅkhatattā. **Balavasomanassaṃ uppajji** ciratanakālaṃ buddhasāsane bhāvitabhāvanatāya vāsitavāsanatāya ghaṭe dīpo viya abbhantare eva samujjalamānaparipakkatihetukabhāvato.

Dhāremīti icchāmi, gaṇhāmīti attho. **Dvejjhavacana**nti dveḷhakabhāvo. **Antaraṃ karotī**ti dvinnaṃ pādānaṃ antaraṃ taṃ lekhaṃ karoti, ekena pādena atikkamīti attho. **Tassā gatamaggenā**ti tāya deviyā vivaṭṭamānāya nāsitāya gatamaggena. **Taṃ pana lekha**nti pukkusātinā katalekhaṃ. Paṇṇacchattakanti tālapattamuṭṭhiṃ.

Satthugāravenāti satthari uppannapasādapemabahumānasambhavena. Tadā satthāraṃyeva manasi katvā tanninnabhāvena gacchanto, ''pucchissāmī''tipi cittaṃ na uppādesi, ''ettha nu kho satthā vasatī''ti parivitakkasseva abhāvato; rājagahaṃ pana patvā rañño pesitasāsanavasena tattha ca vihārassa bahubhāvato **satthā kahaṃ vasatīti pucchi**. Satthu ekakasseva nikkhamanaṃ pañcacattālīsa yojanāni padasā gamanañca dhammapūjāvasena katanti daṭṭhabbaṃ. Dhammapūjāya ca buddhānaṃ āciṇṇabhāvo heṭṭhā vitthāritoyeva. Buddhasobhaṃ pana paṭicchādetvā aññātakavesena tattha gamanaṃ tassa kulaputtassa vissatthavasena maggadarathapaṭipassambhanatthaṃ. Appaṭipassaddhamaggadaratho hi dhammadesanāya bhājanaṃ na hotīti. Tathāhi vakkhati, ''nanu ca bhagavā''tiādi.

Uruddhanti visālanti keci. **Atirekatiyojanasata**ntiādinā anvayato byatirekato ca maccheravinayane sabrahmacārīnaṃ ovādadānaṃ. **Accantasukhumālo**tiādinā satthu dhammagāravena saddhiṃ kulaputtassapi dhammagāravaṃ saṃsandati sametīti dasseti. Tena bhagavato katassa paccuggamanassa ṭhānagatabhāvaṃ vibhāvento aññesampi bhabbarūpānaṃ kulaputtānaṃ yathārahaṃ saṅgaho kātabboti dasseti.

Brahmalokappamāṇanti uccabhāvena. **Ānubhāvenā**ti iddhānubhāvena yathā so sotapathaṃ na upagacchati, evaṃ vūpasametuṃ sakkoti. **Avibbhanta**nti vibbhamarahitaṃ nilloluppaṃ. **''Bhāvanapuṃsakaṃ paneta''**nti vatvā tassa vivaraṇatthaṃ, ''pāsādikena iriyāpathenā''ti vuttaṃ. Itthambhūtalakkhaṇe etaṃ karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **''yathā iriyato''**tiādi. **Amanāpo hoti** passantānaṃ. Sīhaseyyāya nipannassapi hi ekacce sarīrāvayavā adhokhittavikkhittā viya dissanti. Kaṭiyaṃ dvinnaṃ ūrusandhīnaṃ dvinnañca jāṇusandhīnaṃ vasena **catusandhikapallaṅkaṃ. Na patiṭṭhātī**ti nappavattati, ''kaṃsi tva''ntiādinā apucchite kathāpavatti eva na hoti. **Appatiṭṭhitāya kathāya na sañjāyatī**ti tathā pana pucchāvasena kathāya appavattitāya upari dhammakathā na sañjāyati na uppajjati. **Itī**ti tasmā. **Kathāpatiṭṭhāpanatthaṃ** kathāpavattanatthaṃ kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ vā pucchi.

Sabhāvameva kathetīti attano bhagavato adiṭṭhapubbattā ''adiṭṭhapubbakaṃ kathamahaṃ jāneyya''nti sabhāvameva kevalaṃ attano ajjhāsayameva katheti; na pana sadevakassa lokassa supākaṭaṃ sabhāvasiddhaṃ buddharūpakāyasabhāvaṃ. Atha vā **sabhāvameva kathetī**ti ''idameva''nti jānantopi tadā bhagavato ruciyā tathāpavattamānaṃ rūpakāyasabhāvameva katheti appavikkhambhanti adhippāyo. Tenāha – **''tathā hi na''**ntiādi, vipassanālakkhaṇameva paṭipadanti adhippāyo.

343. **''Pubbabhāgapaṭipadaṃ akathetvā''**ti vatvā pubbabhāgapaṭipadāya akathane kāraṇaṃ pubbabhāgapaṭipadañca sarūpato dassetuṃ, **''yassa hī''**tiādi vuttaṃ. Aparisuddhāyapi pubbabhāgapaṭipadāya vipassanā tathā na kiccakārī, pageva avijjamānāyāti, **''yassa hi…pe… aparisuddhā hoti''**cceva vuttaṃ. Pubbabhāgapaṭipadā ca nāma saṅkhepato pannarasa caraṇadhammāti āha – **''sīlasaṃvaraṃ…pe… imaṃ pubbabhāgapaṭipadaṃ ācikkhatī''**ti. **Yānakiccaṃ sādheti** maggagamanena akilantabhāvasādhanattā. Cirakālaṃ paribhāvitāya paripakkagatāya hetusampadāya upaṭṭhāpitaṃ **sāmaṇerasīlampi paripuṇṇaṃ** akhaṇḍādibhāvappattiyā, yaṃ pubbahetuttā ''sīla''nti vuccati.

Dhātuyo paramatthato vijjamānā, paññattimattho **puriso avijjamāno**. Atha kasmā bhagavā arahattassa padaṭṭhānabhūtaṃ vipassanaṃ kathento ''chadhāturo''ti avijjamānappadhānaṃ desanaṃ ārabhīti āha – **''bhagavā hī''**tiādi. **Katthaci** ''tevijjo chaḷabhiñño''tiādīsu **vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. Katthaci** – ''itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī''tiādīsu (a. ni. 1.1) **avijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci** ''cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇa''ntiādīsu (vibha. 121) **vijjamānena vijjamānaṃ dasseti. Katthaci** – ''khattiyakumāro brāhmaṇakaññāya saddhiṃ saṃvāsaṃ kappetī''tiādīsu (dī. ni. 1.275) **avijjamānena avijjamānaṃ dasseti**. Idha pana vijjamānena avijjamānaṃ dasseti. ''Chadhāturo''ti hi samāsattho avijjamāno puggalavisayattā, tassa padassa avayavattho pana appadhānattho vijjamāno, so saddakkamena appadhānopi atthakkamena padhānoti āha – **''vijjamānena avijjamānaṃ dassento''**ti. Puggalādhiṭṭhānāyettha desanāya kāraṇaṃ dassetuṃ, **''sace hī''**tiādi vuttaṃ. **Upaṭṭhāpeyyā**ti – ''dhātuyo''icceva kulaputtassa cittaṃ niveseyya tathā sañjāneyya, evaṃ dhammaṃ deseyyāti attho. **Sandehaṃ kareyyā**ti asati purise ko karoti? Ko paṭisaṃvedeti, dhātuyo evāti kiṃ nu kho idaṃ, kathaṃ nu kho idanti saṃsayaṃ uppādeyya? **Sammohaṃ āpajjeyyā**ti caturaṅgasamannāgate andhakāre vattamānaṃ viya desiyamāne atthe sammohaṃ āpajjeyya. Tathābhūto ca desanāya abhājanabhūtattā **desanaṃ sampaṭicchituṃ na sakkuṇeyya. Evamāhā**ti evaṃ ''chadhāturo''ti āha.

Yaṃ tvaṃ purisoti sañjānāsīti yaṃ rūpārūpadhammasamūhaṃ pabandhavasena pavattamānaṃ adhiṭṭhānavisesavisiṭṭhaṃ – ''puriso satto itthī''tiādinā tvaṃ sañjānāsi, **so chadhāturo**. Santesupi

chadhātuvinimuttesu dhātvantaresu sukhāvaggahaṇatthaṃ tathā vuttaṃ taggahaṇeneva ca tesaṃ gahetabbato, svāyamattho heṭṭhā dassito eva. **Sesapadesū**ti ''chaphassāyatano''tiādipadesupi. Cattāri adhiṭṭhānāni catasso patiṭṭhā etassāti **caturādhiṭṭhāno,** adhitiṭṭhati patiṭṭhahati etenāti **adhiṭṭhānaṃ,** yesu patiṭṭhāya uttamatthaṃ arahattaṃ adhigacchati, tesaṃ paññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tenāha **''svāyaṃ bhikkhū''**tiādi. **Etto**ti vaṭṭato. **Vivaṭṭitvā**ti vinivaṭṭitvā apasakkitvā. **Etto**ti vā etehi chadhātuādīhi. Ettha hi niviṭṭhassa āyattassa uttamāya siddhiyā asambhavoti. **Patiṭṭhita**nti ariyamaggādhigamavasena suppatiṭṭhitaṃ. Evañhi sabbaso paṭipakkhasamucchindanena tattha patiṭṭhito hoti. **Maññassavā nappavattantī**ti chahipi dvārehi pavattamānasotāya maggena visositāya sabbaso vigatāya sabbaso vicchedappattiyā na sandanti. Tenāha **''nappavattantī''**ti. Yasmā māne sabbaso samucchinne asamucchinno anupasanto kileso nāma natthi, tasmā āha – **''muni santoti vuccatī''**ti rāgaggiādīnaṃ nibbānena **nibbuto**.

Paññaṃ nappamajjeyyāti, ''divasaṃ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodhetī''tiādinayappavattāya (ma. ni. 1.423; 2.24; 3.75; saṃ. ni. 4.120; a. ni. 3.15; vibha. 519; mahāni. 161) appamādappaṭipattiyā samādhivipassanāpaññaṃ nappamajjeyya. Etena pubbabhāgiyaṃ samathavipassanābhāvanamāha. **Saccamanurakkheyyā**ti saccānurakkhanāpadesena sīlavisodhanamāha; sacce ṭhito samādinnasīlaṃ avikopetvā paripūrento samādhisaṃvattaniyataṃ karoti. Tenāha **''vacīsaccaṃ rakkheyyā''**ti. **Kilesapariccāgaṃ brūheyyā**ti tadaṅgādivasena kilesānaṃ pariccajanavidhiṃ vaḍḍheyya. **Kilesavūpasamanaṃ sikkheyyā**ti yathā te kilesā tadaṅgādivasena pariccattā yathāsamudācārappavattiyā santāne pariḷāhaṃ na janenti; evaṃ kilesānaṃ vūpasamanavidhiṃ sikkheyya **paññādhiṭṭhānādīna**nti lokuttarānaṃ paññādhiṭṭhānādīnaṃ. **Adhigamatthāyā**ti paṭilābhatthāya.

347. **Pubbe vuttāna**nti, ''caturādhiṭṭhāno, yattha ṭhitaṃ maññassavā nappavattantī''ti (ma. ni. 3.343) evaṃ pubbe vuttānaṃ.

348. **Vattabbaṃ bhaveyyā**ti niddesavasena vattabbaṃ bhaveyya. **Ādīhī**ti evamādīhi. **Kiccaṃ natthi** kiccābhāvato. **Uppaṭipāṭidhātuka**nti ayathānupubbikaṃ. **Yathādhammavasenevā**ti desetabbadhammānaṃ yathāsabhāveneva. **Sappāyaṃ dhutaṅga**nti attano kilesaniggaṇhanayoggaṃ dhutaṅgaṃ. **Cittarucita**nti attano cittapakatiyā ācariyehi virocetabbaṃ, cariyānukūlanti attho. **Hatthipadopamasuttādīsū**ti **ādi**-saddena visuddhimaggadhātuvibhaṅgādiṃ saṅgaṇhāti.

354. **Ayampetthā**ti **pi**-saddo sampiṇḍanattho. Tena ''athāparaṃ upekkhāyeva avasissatī''ti uparidesanaṃ sampiṇḍeti. Sopi hi pāṭiyekko anusandhīti. Nanu cāyaṃ yathāuddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā niddesopi bhavissatīti yathānusandhinayo vijjatīti? Na, viññāṇadhātuniddesanayena desanāya appavattattā tenāha **''heṭṭhato''**tiādi. **Yaṃ vā panā**tiādinā pana desanāya sānusandhitaṃ vibhāveti. Na hi buddhā bhagavanto ananusandhikaṃ desanaṃ desenti. **Āgamanīyavipassanāvasenā**ti yassā pubbe pavattattā āgamanīyaṭṭhāne ṭhitā vipassanā, tassā vasena. **Kammakārakaviññāṇa**nti ''netaṃ mama nesohamasmi, na meso attā''ti evaṃ vipassanākiccakārakaṃ vipassanāsahitaṃ viññāṇaṃ. **Viññāṇadhātuvasenā**ti yathāuddiṭṭhāya viññāṇadhātuyā bhājanavasena. **Satthu kathanatthāyā**ti satthārā uddesameva katvā ṭhapitattā niddesavasena kathanatthāya. Akathitabhāvo eva hissa avasiṭṭhatā kathanatthāya paṭivijjhanatthāya ca. Paṭipakkhavigamena tassa cittassa parisuddhatāti āha **''nirupakkilesa''**nti. Upakkilesānaṃ pana pahīnabhāvato **pariyodātaṃ**. Samudayavasena **udayadassanatthañceva** paccayanirodhavasena **atthaṅgamadassanatthañca**. Kāraṇabhāvena sukhāya vedanāya hitanti **sukhavedaniyaṃ**. Tenāha **''sukhavedanāya paccayabhūta''**nti.

360. **Rūpakammaṭṭhāna**mpi catudhātuvavatthānavasena, **arūpakammaṭṭhānampi** sukhadukkhavedanāmukhena **paguṇaṃ jātaṃ**.

Satthu kathanatthaṃyeva avasissatīti, ''kulaputtassa paṭivijjhanattha''nti vuttamevatthaṃ nisedheti, tasmā vuttamevatthaṃ samatthetuṃ, **''imasmiṃ hī''**tiādi vuttaṃ. **Kulaputtassa**

rūpāvacarajjhāneti kulaputtena adhigatarūpāvacarajjhāne. Tenāha – **''bhikkhu paguṇaṃ tava idaṃ rūpāvacaracatutthajjhāna''**nti. Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayogyaṃ aṅgārabhājanaṃ idha ''ukkā''ti adhippetanti āha **''aṅgārakapalla''**nti. **Sajjeyyā**ti yathā tattha pakkhittasuvaṇṇañca tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. **Nīhaṭadosa**nti vigatībhūtakāḷakaṃ. **Apanītakasāva**nti apagatasukhumakāḷakaṃ.

Ariyamagge patiṭṭhāpetukāmena nāma sabbasmimpi lokiyadhamme virajjanatthāya dhammo kathetabboti adhippāyena, **''kasmā panā''**tiādinā codanā katā. Vineyyadamanakusalena bhagavatā veneyyajjhāsayavasena tāva catutthajjhānupekkhāya vaṇṇo kathitoti tassa parihāraṃ vadanto, **''kulaputtassā''**tiādimāha.

361. **Tadanudhamma**nti tassa arūpāvacarassa kusalassa anurūpadhammaṃ, yāya paṭipadāya tassa adhigamo hoti, tassa pubbabhāgapaṭipadanti attho. Tenāha **''rūpāvacarajjhāna''**nti. **Taggahaṇā**ti tassa gahaṇena tassā paṭipattiyā paṭipajjamānena. **Ito uttari**nti ''viññāṇañcāyatana''ntiādīsu.

362. **Tassevā**ti arūpāvacarajjhānassa. Etaṃ pana savipākaṃ arūpāvacarajjhānaṃ samecca sambhuyya paccayehi katattā **saṅkhataṃ. Pakappita**nti paccayavasena savihitaṃ. **Āyūhita**nti sampiṇḍitaṃ. **Karontena karīyatī**ti paṭipajjanakena paṭipajjīyati saṅkharīyati. Nibbānaṃ viya na niccaṃ na sassataṃ. Atha kho khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvatāya **tāvakālikaṃ**. Tato eva cavanādisabhāvanti sabbametaṃ rūpāvacaradhammesu ādīnavavibhāvanaṃ. **Dukkhe patiṭṭhita**nti saṅkhāradukkhe patiṭṭhitaṃ. **Atāṇa**nti cavanasabhāvāditāya tāṇarahitaṃ. **Aleṇa**nti tato arakkhattā līyanaṭṭhānarahitaṃ. **Asaraṇa**nti appaṭisaraṇaṃ. **Asaraṇībhūta**nti sabbakālampi appaṭisaraṇaṃ.

Samattapattavise khandhādīsu gahite duttikicchā siyāti, **''khandhaṃ vā sīsaṃ vā gahetuṃ adatvā''**ti vuttaṃ. **Evamevā**ti etthāyaṃ upamāsaṃsandanā – cheko bhisakko viya sammāsambuddho. Visavikāro viya kilesadukkhānubandho, bhisakkassa visaṃ ṭhānato cāvetvā upari āropanaṃ viya bhagavato desanānubhāvena kulaputtassa kāmabhave nikantiṃ pariyādāya arūpajjhāne bhavanaṃ. Bhisakkassa visaṃ otāretvā pathaviyaṃ pātanaṃ viya kulaputtassa orambhāgiyakilesadukkhāpanayanaṃ.

Asampattassāti arūpāvacarajjhānaṃ anadhigatassa. **Appaṭiladdhassevā**ti tassa vevacanaṃ. **Sabbameta**nti ''aniccaṃ adhuva''ntiādinā vitthārato vuttaṃ sabbametaṃ **ādīnavaṃ. Ekapadeneva ''saṅkhatameta''nti kathesi** saṅkhatapadeneva tassa atthassa anavasesato pariyādinnattā.

Nāyūhatīti bhavakāraṇacetanāvasena byāpāraṃ na samūheti na sampiṇḍeti. Tenāha – **''na rāsiṃ karotī''**ti. Abhisaṅkharaṇaṃ nāma cetanābyāpāroti āha – **''na abhisañcetayatī''**ti. Taṃ pana phaluppādanasamatthatāya phalena kappananti āha **''na kappetī''**ti. Sace abhisaṅkhāracetanā uḷārā, phalamahattasaṅkhātāya vuḍḍhiyā hoti, anuḷārā ca avuḍḍhiyāti āha – **''vuḍḍhiyā vā parihāniyā vā''**ti. **Buddhavisaye ṭhatvā**ti bhagavā attano buddhasubuddhatāya sīhasamānavuttitāya ca desanaṃ ukkaṃsato sāvakehi pattabbaṃ visesaṃ anavasesento tathā vadati, na sāvakavisayaṃ atikkamitvā attano buddhavisayameva desento. Tenāha – **''arahattanikūṭaṃ gaṇhī''**ti. Yadi kulaputto attano…pe… paṭivijjhi, atha kasmā bhagavā desanāya arahattanikūṭaṃ gaṇhīti āha **''yathā nāmā''**tiādi.

Ito pubbeti ito anāgāmiphalādhigamato uttari upari. **Assā**ti kulaputtassa. **Kathentassa** bhagavato dhamme **neva kaṅkhā na vimati** paṭhamamaggeneva kaṅkhāya samucchinnattā. **Ekaccesu ṭhānesū**ti tathā vineyyaṭhānesu. Tathā hi ayampi kulaputto anāgāmiphalaṃ patvā bhagavantaṃ sañjāni. Tena vuttaṃ **''yato anenā''**tiādi.

363. **Anajjhositā**ti anajjhosanīyāti ayamatthoti āha – **''gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahetuṃ na yuttā''**ti.

364. Rāgova anusayo **rāgānusayo,** so ca paccayasamavāye uppajjanārahoti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ – **''sukhavedanaṃ ārabbha rāgānusayo uppajjeyyā''**ti. Na pana tassa uppādanaṃ atthi khaṇattayasamāyogāsambhavato. Esa nayo sesesupi. **Itara**nti adukkhamasukhavedanaṃ. **Visaṃyutto**ti kenaci saññojanena asaṃyuttatāya eva niyatavippayutto. Kāyassa koṭi paramo anto etassāti **kāyakoṭikaṃ. Dutiyapade**ti ''jīvitapariyantika''nti imasmiṃ pade. **Visevanassā**ti upādānassa. **Sītībhavissantī**ti padassa ''nirujjhissantī''ti attho vutto, kathaṃ pana vedayitānaṃ dvādasasu āyatanesu nirujjhanaṃ sītibhāvappattīti codanaṃ sandhāyāha – **''kilesā hī''**tiādi. **Samudayapañhenā**ti mahāsatipaṭṭhāne (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133) samudayasaccanirodhapañhena. Nanu sabbaso kilesapariḷāhavigame sītibhāvo nāma vedanānirodhamattena adhippeto; tena idha vedayitāni vuttāni, na kilesāti vedayitānaṃ accantanirodhasaṅkhāto sītibhāvopi kilesasamucchedenevāti āha **''vedayitānipī''**tiādi.

365. **Idaṃ opammasaṃsandana**nti ettha saññojanā dīpasikhā viya, adhiṭṭhānakapallikā viya vedanāya nissayabhūtā cattāro khandhā, telaṃ viya kilesā, vaṭṭi viya kammavaṭṭaṃ, upaharaṇakapuriso viya vaṭṭagāmī puthujjano, tassa sīsacchedakapuriso viya arahattamaggo santānassa samucchedakaraṇato, anāhārāya dīpasikhāya nibbāyanaṃ viya kammakilesānaṃ anantarapaccayato anāhārāya vedanāya anupādisesavasena nibbāyanaṃ.

Ādimhi samādhivipassanāpaññāhīti pubbabhāgapaṭipadābhūtā tayā paguṇasamādhito arahattassa padaṭṭhānabhūtavipassanāpaññāto ca. **Uttaritarā**ti visiṭṭhatarā. **Evaṃ samannāgato**ti ettha **evaṃ**-saddo idaṃsaddatthavacanoti āha – **''iminā uttamena arahattaphalapaññādhiṭṭhānenā''**ti. Sabbaṃ vaṭṭadukkhaṃ khepetīti **sabbadukkhakkhayo,** aggamaggo, taṃpariyāpannatāya tattha ñāṇanti āha – **''sabbadukkhakkhaye ñāṇaṃ nāma arahattamagge ñāṇa''**nti. **Arahattaphale ñāṇaṃ adhippetaṃ** vuttanayena sabbadukkhakkhaye sante tannimittaṃ vā uppannañāṇanti katvā. **Tassā**ti, ''evaṃ samannāgato bhikkhu iminā paramena paññādhiṭṭhānena samannāgato hotī''ti vuttabhikkhuno.

366. **Hī**ti yasmā. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti, tasmā sabbadukkhakkhaye ñāṇanti arahattaphalañāṇaṃ adhippetaṃ. **Saccanti paramatthasaccaṃ nibbānaṃ,** na maggasaccaṃ. Kāmaṃ arahattaphalavimutti paṭipakkhehi akopanīyatāya akuppā, ''sacce ṭhitā''ti pana vacanato, **''akuppārammaṇakaraṇena akuppāti vuttā''**ti āha. **Vitatha**nti naṭṭhaṃ, jarāya maraṇena ca vipariṇāmetabbatāya yādisaṃ uppādāvatthāya jātaṃ, tato aññādisanti attho. Tathā hi taṃ jarāmaraṇehi parimusitabbarūpatāya ''musā''ti vuttaṃ. Tenāha – **''mosadhammanti nassanasabhāva''**nti. **Taṃ avitatha**nti taṃ vuttanayena avitathaṃ nāma, **taṃ sabhāvo** sabbakālaṃ teneva labbhanato. **Samathavipassanāvasena vacīsaccato**ti samathavipassanāvasena yaṃ visuddhimattaṃ vacīsaccaṃ, tato. **Dukkhasaccasamudayasaccehi** tacchavipallāsabhūtasabhāvehi. Iti nesaṃ yathāsakaṃ sabhāvena avitathabhāve amosadhammatāya tehipi avitathabhāvā paramatthasaccaṃ nibbānameva **uttaritaraṃ. Tasmā**ti nibbānasseva uttaritarabhāvato.

367. Upadhīyati ettha dukkhanti **upadhī,** khandhā kāmaguṇā ca. Upadahanti dukkhanti **upadhī,** kilesābhisaṅkhārā. **Paripūrā gahitā parāmaṭṭhā**ti pariyattabhāvena taṇhāya gahitā diṭṭhiyā parāmaṭṭhā. **Samathavipassanāvasena kilesapariccāgato**ti vikkhambhanavasena tadaṅgappahānavasena ca kilesānaṃ pariccajanato. **Uttaritaro** visiṭṭhatarassa pahānappakārassa abhāvato.

368. **Āghātakaraṇavasenā**ti cetasikāghātassa uppajjanavasena. **Byāpajjanavasenā**ti cittassa vipattibhāvavasena. **Sampadussanavasenā**ti sabbaso dussanavasena. **Tīhi** padehi yadi arahattamaggena kilesānaṃ pariccāgo cāgādhiṭṭhānaṃ, arahattamaggeneva nesaṃ vūpasamo upasamādhiṭṭhānaṃ hotīti dasseti. Ettha visesena pariccāgo sampajahanaṃ anuppattidhammatāpādanaṃ cāgo, tathā pana pariccāgena yo so nesaṃ tadā vūpasantatāya abhāvo, ayaṃ upasamoti ayametesaṃ viseso.

369. **Maññita**nti maññanā, ''etaṃ mamā''tiādinā kappanāti attho. Avijjāvibandhanataṇhāgāhādīnaṃ sādhāraṇabhāvato **ayamaha**nti ettha **aha**nti diṭṭhimaññanādassanaṃ,

sā pana diṭṭhi mānamaññanāya attaniyagāhavasena hotīti sveva ‘‘aya’’nti iminā gahitoti āha – **‘‘ayamahanti ekaṃ taṇhāmaññitameva vaṭṭatī’’**ti. **Ābādhaṭṭhenā**ti paṭipīḷanaṭṭhena. Maññanāvasena hi sattānaṃ tathā hoti. **Antodosaṭṭhenā**ti abbhantaraduṭṭhabhāvena. Maññanādūsitattā hi sattānaṃ attabhāvo dukkhatāmūlāyatto, kilesāsucipaggharaṇato uppādanirodhabhaṅgehi uddhamuddhaṃ pakkapabhinno hotīti phalūpacārena ‘‘maññitaṃ gaṇḍo’’ti vutto. **Anupaviṭṭhaṭṭhenā**ti anupavisitvā hadayamāhacca adhiṭṭhānena. Maññitañhi pīḷājananato antotudanato duruddharaṇato sallaṃ. **Khīṇāsavamuni** sabbaso kilesānaṃ santattā, tato eva pariḷāhānaṃ parinibbutattā vūpasantattā **santo** upasanto **nibbutoti vuccati. Yattha ṭhita**nti yasmiṃ asekkhabhūmiyaṃ ṭhitaṃ. Yadi bhagavā attano desanāñāṇānurūpaṃ desanaṃ pavattāpeyya, mahāpathaviṃ pattharantassa viya, ākāsaṃ pasārentassa viya, anantāparimeyyalokadhātuyo paṭicca tesaṃ ṭhitākāraṃ anuppūraṃ vicinantassa viya desanā pariyosānaṃ na gaccheyya. Yasmā panassa vineyyajjhāsayānurūpameva desanā pavatti, na tato paraṃ aṇumattampi vaḍḍhati. Tasmā vuttaṃ – **‘‘sabbāpi dhammadesanā saṃkhittāva, vitthāradesanā nāma natthī’’**ti. Nanu sattapakaraṇadesanā vitthārakathāti? Na sāpi vitthārakathāti āha – **‘‘samantapaṭṭhānakathāpi saṃkhittāyevā’’**ti. Sannipatitadevaparisāya ajjhāsayānurūpameva hi tassāpi pavatti, na satthudesanāñāṇānurūpanti. **Yathānusandhiṃ pāpesi** yathāuddiṭṭhe anupubbena anavasesato vibhajanavasena desanāya niṭṭhāpitattā. **Vipañcitaññū…pe… kathesi** nātisaṅkhepavitthāravasena desitattā.

370. **Aṭṭhannaṃ parikkhārāna**nti nayidamanavasesapariyādānaṃ, lakkhaṇavacanaṃ panetaṃ, aññatarassāti vacanaseso. Tathā hi, ‘‘mayhaṃ iddhimayaparikkhāralābhāya paccayo hotū’’ti patthanaṃ paṭṭhapetvā pattacīvaraṃ, pattaṃ, cīvarameva vā dinne carimabhave iddhimayaparikkhāro nibbattatīti vadanti. **Adinnattā**ti kecivādo, tenāha **‘‘kulaputto’’**tiādi. **Okāsābhāvato**ti upasampadālakkhaṇassa asambhavato. Tenāha – **‘‘kulaputtassa āyuparikkhīṇa’’**nti. **Udakatittha…pe… āraddho** paramappicchabhāvato.

Vibbhantāti bhantacittā. **Siṅgena vijjhitvā ghātesi** purimajātibaddhāghātatāyāti vadanti.

Mānusaṃ yoganti manussattabhāvaṃ. Attabhāvo hi yujjati kammakilesehīti ‘‘yogo’’ti vuccati. **Upaccagu**nti upagacchiṃsu. **Upako**tiādi tesaṃ nāmāni.

Gandhakaṭṭhehīti candanāgarusaḷaladevadāruādīhi gandhadārūhi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Dhātuvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

11. Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanā

371. **Ācikkhanā**ti – ‘‘idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca’’nti ādito kathanaṃ. **Desanā**ti tasseva atthassa atisajjanaṃ pabodhanaṃ. **Paññāpanā**ti pakārehi ñāpanā, sā pana yasmā itthamidanti veneyyānaṃ paccakkhato dassanā, tesaṃ vā santāne patiṭṭhāpanā hoti, tasmā āha – **‘‘dukkhasaccādīnaṃ ṭhapanā’’**ti. **Paṭṭhapanā**ti patiṭṭhāpanā. Yasmā paṭṭhapiyamānasabhāvā desanā bhājanaṃ upagacchantī viya hoti, tasmā vuttaṃ – ‘‘paññāpanā’’ti, jānāpanāti attho. **Vivaṭakaraṇā**ti desiyamānassa atthassa vivaṭabhāvakaraṇaṃ. **Vibhāgakiriyā**ti yathāvuttassa atthavibhāgassa vitthārakaraṇaṃ. **Pākaṭabhāvakaraṇa**nti agambhīrabhāvāpādanaṃ. Aparo nayo – catusaccasaññitassa atthassa paccekaṃ sarūpato dassanavasena idanti ādito sikkhāpanaṃ kathanaṃ **ācikkhanā,** evaṃ parasantāne pabodhanavasena pavattāpanā **desanā,** evaṃ vineyyānaṃ cittaparitosajananena tesaṃ buddhiparipācanaṃ **‘‘paññāpanā’’**ti vuccati. Evaṃ paññāpentī ca sā desiyamānaṃ atthaṃ veneyyasantāne pakārato ṭhapeti patiṭṭhapetīti **‘‘paṭṭhapanā’’**ti vuccati. Pakārato ṭhapentī pana saṃkhittassa vitthārato paṭivuttassa punābhidhānato **‘‘vivaraṇā’’**ti, tassevatthassa vibhāgakaraṇato **‘‘vibhajanā’’**ti, vuttassa vitthārenābhidhānato vibhattassa hetudāharaṇadassanato, **‘‘uttānīkamma’’**nti vuccati. Tenāha – **‘‘pākaṭabhāvakaraṇa’’**nti, hetūpamāvasenatthassa pākaṭabhāvakaraṇatoti attho.

Anuggāhakāti anuggaṇhanakāmā. Svāyamanuggaho saṅgahavatthuvasena pākaṭo hotīti āha **''āmisasaṅgahenā''**tiādi. Janetā janettīti āha **''janikā mātā''**ti. Vuddhiṃ parisaṃ āpādetīti **āpādetā**. Tenāha **''posetā''**ti. Idāni dvinnaṃ mahātherānaṃ yathākkamaṃ sabrahmacārīnaṃ bhagavatā vuttehi janikaposikamātuṭṭhāniyehi saṅgāhakataṃ vitthārato dassetuṃ, **''janikamātā hī''**tiādi vuttaṃ. Paratoghosena vināpi uparimaggādhigamo hotīti **''paccattapurisakārenā''**ti vuttaṃ. Paṭhamamaggo eva hi sāvakānaṃ ekantato ghosāpekkhoti. **Pattesupī**ti **pi**-saddena pageva appattesūti dasseti. Bhavassa appamattakatā nāma ittarakālatāyāti āha **''accharāsaṅghātamattampī''**ti. **Janetā**ti janako, thero pana ariyāya janayitā. **Āpādetā**ti vaḍḍhetā paribrūhetā. Purimasmiṃ saccadvaye sammasanaggahaṇaṃ lokiyattā tassa, itarasmiṃ tassa aggahaṇaṃ lokuttarattā.

Kāmehi nikkhanto saṅkappo **nekkhammasaṅkappo**. Svāyamassa tato nikkhamanattho tesaṃ paṭipakkhabhāvato tehi visaṃsaggato virajjanato samucchindanato sabbaso vivittabhāvato ca hotīti dassetuṃ, **''kāmapaccanīkaṭṭhenā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **kāmapadaghāta**nti yathā kāmo padaṃ patiṭṭhaṃ na labhati, evaṃ hananaṃ, kāmasamucchedanti attho. Kāmehi sabbaso vivittattā kāmavivitto, ariyamaggo, tassa anto, ariyaphalaṃ, tasmiṃ **kāmavivittante. Eseva nayo**ti iminā ''byāpādapaccanīkaṭṭhenā''tiādiyojanaṃ atidisati. Sabbe cete nekkhammasaṅkappādayo nānācittesu labbhantīti yojanā. Yadi ekacitte labbhanti, kathaṃ tividhamicchāsaṅkappānaṃ samugghātoti āha **''tatra hī''**tiādi. **Na nānā labbhatī**ti iminā tividhakiccakāritaṃ sammāsaṅkappassa dasseti. Kiccavasena hi tassa nāmassa lābho. Sammāvācādīnampi maggakkhaṇe ekacitte labbhamānānampi catukiccakāritāya catubbidhanāmāditā veditabbā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Saccavibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

12. Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanā

376. **Mahāpajāpatigotamī**ti ettha **gotamī**ti tassa gotamagottato āgataṃ nāmaṃ, mahāpajāpati pana guṇato. Taṃ vivarituṃ, **''nāmakaraṇadivase panassā''**tiādi vuttaṃ. Mahatiṃ uḷāraṃ pajaṃ jananaposanehi parirakkhatīti **mahāpajāpati**. Paribhogavasena na haññatīti **ahataṃ. Sippikāna**nti tantavāyānaṃ. **Vāyanaṭṭhāna**nti vīnaṭṭhānaṃ. **Tāni maṃ na tosenti** kāyikassa puññassa abhāvato. Tenāha – **''sahatthā katameva maṃ tosetī''**ti. **Pisitvā** nibbattanaṃ katvā. **Pothetvā**ti sukhumabhāvāpādanatthaṃ dhanukena netvā. **Kālānukālañca dhātigaṇaparivutā gantvā vemakoṭiṃ aggahesi** ekadivasanti adhippāyo. Evañhi ''ekadivasaṃ pana…pe… akāsī''ti purimavacanena taṃ na virujjheyya.

Cha cetanāti chabbidhā cetanā. Na hi tā chayeva cetanāti. **Saṅghe gotami dehi…pe… saṅgho cā**ti idameva suttapadaṃ. **Saṅghe gotami dehī**ti saṅghassa dānāya niyojesi, tasmā saṅghova dakkhiṇeyyataroti ayamevettha attho. **Yadi eva**ntiādinā tattha byabhicāraṃ dasseti. **Rājamahāmattādayo**tiādinā tattha byatirekato nidassanaṃ āha. **Mahantatarā bhaveyyu**nti ānubhāvādinā mahantatarā bhaveyyuṃ, na ca taṃ atthīti. **Tasmā**ti yasmā guṇavisiṭṭhahetukaṃ dakkhiṇeyyataṃ anapekkhitvā attano dīyamānassa dāpanaṃ labhati, tasmā. **Mā evaṃ gaṇhā**ti sammāsambuddhato saṅghova dakkhiṇeyyo''ti mā gaṇha.

Tattha nicchayasādhakaṃ suttapadaṃ dassento, **''nayimasmiṃ loke…pe… vipulaphalesina''**nti āha. Svāyamattho ratanasutte (khu. pā. 6.3; su. ni. 226), ''yaṃ kiñci vitta''nti gāthāya, aggapasādasuttādīhi (itivu. 90) ca vibhāvetabboti. Tenāha – **''satthārā uttaritaro dakkhiṇeyyo nāma natthī''**ti.

Gotamiyā antimabhavikatāya dānassa dīgharattaṃ hitāya sukhāya anuppādanato na taṃ garutaraṃ saṅghassa pādāpane kāraṇanti āha – **''pacchimāya janatāyā''**tiādi. **Vacanatopī**ti tassa vatthayugassa satthu eva paṭiggahaṇāya vacanatopi. Tenāha **''na hī''**tiādi.

Satthā saṅghapariyāpannova īdise ṭhāne aggaphalaṭṭhatāya aṭṭha-ariyapuggalabhāvato, sace panassa na sayaṃ saṅghapariyāpannatā, kathaṃ saṅghe pūjite satthā pūjito nāma siyāti adhippāyo. **Tīṇi** saraṇagamanāni tayo eva aggapasādāti vakkhatīti adhippāyo. Abhidheyyānurūpāni hi liṅgavacanāni. **Na ruhati** ayāthāvapaṭipattibhāvato, na gihivesaggahaṇādinā gihibhāvassa paṭikkhipitattā. **Na vattabbametaṃ ''satthā saṅghapariyāpanno''**ti satthubhāvato. Sāvakasamūho hi saṅgho. Saṅghagaṇe hi satthā uttaritaro anaññasādhāraṇaguṇehi samannāgatabhāvato mūlaratanabhāvato ca.

377. Sampatijātassa mahāsattassa sattapadavītihāragamanaṃ dhammatāvasena jātaṃ, paraṃ tadaññadaharasadisī paṭipattīti āha – **''hatthapādakiccaṃ asādhentesū''**ti.

378. **Paccūpakāraṃ na sukaraṃ vadāmi** anucchavikakiriyāya kātuṃ asakkuṇeyyattā. Abhivādenti etenāti **abhivādanaṃ**. Vandamānehi antevāsikehi ācariyaṃ ''sukhī hotū''tiādinā abhivādenti nāma. Tena vuttaṃ **''abhivādana''**nti. **Tadabhimukho…pe… vanditvā nipajjati,** seyyathāpi āyasmā sāriputto. Kālānukālaṃ upaṭṭhānaṃ bījayanapādasambāhanādi **anucchavikakammassa karaṇaṃ** nāma. **Anucchavikaṃ kiriyaṃ kātuṃ na sakkotiyeva,** yasmā ācariyena katassa dhammānuggahassa antevāsinā kariyamāno āmisānuggaho saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upetiyevāti. Tena vuttaṃ **''na suppatikāraṃ vadāmī''**ti.

379. **Pāṭipuggalikaṃ dakkhiṇaṃ ārabbha samuṭṭhitaṃ,** ''taṃ me bhagavā paṭiggaṇhatū''ti mahāpajāpatigotamiyā vacanaṃ nimittaṃ katvā desanāya uṭṭhitattā. Na kevalañca tassā eva vacanaṃ, atha kho **ānandattheropi…pe… samādapesi,** tasmā vibhāgato **cuddasasu…pe… hotīti dassetuṃ, imaṃ desanaṃ ārabhi**. Tattha patipaccekaṃ puggalaṃ dīyatīti **pāṭipuggalikaṃ**. Paṭhamasaddo yathā aggattho, evaṃ seṭṭhapariyāyopīti āha **''jeṭṭhakavasenapī''**ti. **Aggā** uttame khette pavattattā. **Dutiyatatiyāpi paramadakkhiṇāyeva** sabbaso sammāvikkhambhitarāgādikilesattā. Rāgādayo hi adakkhiṇeyyabhāvassa kāraṇaṃ. Tenevāha – ''tiṇadosāni khettāni, rāgadosā ayaṃ pajā''tiādi (dha. pa. 356). Yasmā pana savāsanaṃ sabbaso samucchinnakilesehi tato eva sabbaso appaṭihatañāṇacārehi anantāparimeyyaguṇagaṇādhārehi sammāsambuddhehi sadiso sadevake loke koci dakkhiṇeyyo natthi. Tasmā **''paramadakkhiṇāyevā''**ti sāsaṅkaṃ vadati. Yasmā pañcābhiñño aṭṭhasamāpattilābhī eva hoti lokiyābhiññānaṃ aṭṭhasamāpattiadhiṭṭhānattā, tasmā **''lokiyapañcābhiññe''**icceva vuttaṃ, na ''aṭṭhasamāpattilābhimhī''ti tāya avuttasiddhattā. **Gosīladhātuko**ti gosīlasabhāvo, sīlavatā sadisasīloti attho. Tenāha **''asaṭho''**tiādi. Tena na alajjidhātuko pakatisiddho idha puthujjanasīlavāti adhippetoti dasseti.

Paricchindantoti ettakoti paccekappamāṇato tato eva aññamaññaṃ asaṅkaratova paricchindanto. Kathaṃ pana asaṅkhyeyyabhāvena vuccamāno vipāko paricchinno hoti? Sopi tassa paricchedo eva itarehi asaṃkiṇṇabhāvadīpanato, etadatthameva pubbe asaṅkaraggahaṇaṃ kataṃ. **Guṇavasenā**ti lakkhaṇasampannādiguṇavasena. **Upakāravasenā**ti bhogarakkhādiupakāravasena. **Yaṃ posanatthaṃ dinnaṃ, idaṃ na gahitaṃ** dānalakkhaṇāyogato. Anuggahapūjanicchāvasena hi attano deyyavatthupariccāgo dānaṃ bhayarāgaladdhukāmakulādivasena sāvajjābhāvato. **Tampi na gahitaṃ** ayāvadatthatāaparipuṇṇabhāvena yathādhippetaphaladānāsamatthabhāvato. **Sampattassā**ti santikāgatassa. Tena sampattipayojane anapekkhataṃ dasseti. **Phalaṃ paṭikaṅkhitvā**ti ''idaṃ me dānamayaṃ puññaṃ āyatiṃ sukhahitabhāvāya hotū''tiādinā phalaṃ paccāsīsitvā. Tenassa phaladāne namiyataṃ dasseti, **yāvadattha**nti iminā paripuṇṇaphalataṃ. **Sataguṇā**ti ettha **guṇa**saddo na ''guṇena nāmaṃ uddhareyya''ntiādīsu (dha. sa. aṭṭha. 1313; udā. aṭṭha. 53; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.76; netti. aṭṭha. 4.38) viya sampattiattho, ''taddiguṇa''ntiādīsu viya na vaḍḍhanattho, ''pañca kāmaguṇā loke, manochaṭṭhā paveditā''tiādīsu (su. ni. 173) viya na koṭṭhāsattho, ''antaṃ antaguṇa''ntiādīsu (dī. ni. 2.377; ma. ni. 1.110; khu. pā. 3) viya na antabhāgattho, atha kho ānisaṃsatthoti dassento, **''satānisaṃsā''**ti āha, te ānisaṃse sarūpato dassetuṃ, **''āyusata''**ntiādi vuttaṃ. **Sataguṇā**ti vā satavaḍḍhikāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nipparitasaṃ karotī**ti āyuādīnaṃ ānisaṃsānaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā **nipparitasaṃ karotī**ti āyuādinimittaṃ aparittāsaṃ karoti. Atha vā **nipparitasaṃ karotī**ti āyuādīni tato uttarimpi āhārādihetu aparittāsaṃ karoti. Attabhāvavinimuttasañcaraṇassa abhāvā,

‘‘bhavasatepi vutte ayamevattho’’ti vuttaṃ. **Sabbatthā**ti, ‘‘puthujjanadussīle’’tiādīsu sabbavāresu. **Nayo netabbo**ti, ‘‘āyusahassaṃ vaṇṇasahassa’’ntiādiko nayo.

Sāsanāvataraṇaṃ nāma yāvadeva vaṭṭadukkhanittharaṇatthaṃ, tañca maggapaṭivedhanaṃ, tasmā nibbedhabhāgiyasaraṇagamanaṃ sikkhāpadasamādānaṃ pabbajjā upasampadā sīlaparipūraṇaṃ adhicittasikkhānuyogo vipassanābhāvanāti sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipatti eva hotīti āha – **‘‘tisaraṇaṃ gato upāsakopī’’**tiādi. Tattha yathā nibbedhabhāgiyo samādhi tāva nāma paramparāya ariyamaggādhigamassa paccayabhāvato upanissayo; tathā nibbedhabhāgiyaṃ sīlaparipūraṇaṃ upasampadā pabbajjā upāsakassa dasasu pañcasu sīlesu patiṭṭhānaṃ antamaso saraṇādigamanampi nibbedhabhāgiyaṃ ariyamaggādhigamassa upanissayo hotiyevāti, ‘‘sabbāpesā sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipattī’’ti vuttā. Tattha anaññasādhāraṇa-vijjācaraṇādi-asaṅkhyeyyaaparimeyya-guṇa-samudayapūrite bhagavati saddhamme ariyasaṅghe uḷāratarabahumānagāravataṃ gato. ‘‘Sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho’’ti tapparāyaṇatādiākārappatto ñāṇaparisodhito pasādo saraṇagamananti tena vatthugatena pasādena paribhāvite santāne kataṃ puññakkhettasampattiyā mahapphalaṃ mahānisaṃsameva hotīti āha – **‘‘tasmiṃ dinnadānampi asaṅkhyeyyaṃ appameyya’’**nti. Tayidaṃ saraṇaṃ vatthuttaye pasādabhāvena ajjhāsayasampattimattaṃ, tādisassa pana pañcasīlaṃ ajjhāsayasampattiupathambhito kāyavacīsaṃyamoti tattha dinnaṃ tato uttari mahapphalanti, dasasīlaṃ pana paripuṇṇuposathasīlaṃ, tattha dinnaṃ mahapphalanti, **‘‘tato uttari mahapphala’’**nti vuttaṃ. Sāmaṇerasīlādīnaṃ pana uttari visiṭṭhatarādibhāvato tattha tattha dinnassa visesamahapphalatā vuttā.

Maggasamaṅgitā nāma maggacittakkhaṇaparicchinnā, tasmiñca khaṇe kathaṃ dātuṃ paṭiggahetuñca sambhavatīti codeti **‘‘kiṃ pana maggasamaṅgissa sakkā dānaṃ dātu’’**nti. Itaro tādise sati samayeti dassento, **‘‘āma sakkā’’**ti paṭijānitvā, **‘‘āraddhavipassako’’**tiādinā tamatthaṃ vivarati. **Tasmiṃ khaṇe**ti tasmiṃ pakkhipanakkhaṇe. Yadi aṭṭhamakassa sotāpannassa dinnadānaṃ phalato asaṅkhyeyyameva, ko nesaṃ visesoti āha **‘‘tatthā’’**tiādi. Tena satipi asaṅkhyeyyabhāvasāmaññe atthi nesaṃ appabahubhāvo saṃvaṭṭaṭṭhāyī asaṅkhyeyyamahākappāsaṅkhyeyyānaṃ viyāti dasseti. Maggasamaṅgīnaṃ tena tena odhinā saṃkilesadhammānaṃ pahīyamānattā vodānadhammānaṃ vaḍḍhamānattā apariyositakiccattā aparipuṇṇaguṇatā, pariyositakiccattā phalasamaṅgīnaṃ paripuṇṇaguṇatāti taṃtaṃmaggaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ khettātisayatā veditabbā. Heṭṭhimaheṭṭhimehi pana maggaṭṭhehi uparimānaṃ maggaṭṭhānaṃ phalaṭṭhehi phalaṭṭhānaṃ uttaritaratā pākaṭā eva. Tathā hi uparimānaṃ dinnadānassa mahapphalatā vuttā.

380. Kāmañcettha buddhappamukhe ubhatosaṅghe kevale ca bhikkhusaṅghe dānaṃ atthi eva, na pana buddhappamukhe bhikkhusaṅghe, taṃ pana buddhappamukhaubhatosaṅgheneva saṅgahitanti aviruddhaṃ. **Na pāpuṇanti** mahapphalabhāvena sadisatampi, kuto adhikataṃ.

‘‘Tathāgate parinibbute ubhatosaṅghassa’’ icceva vuttattā – **‘‘kiṃ panā’’**tiādinā codeti. Itaro parinibbute tathāgate taṃ uddissa gandhapupphādipariccāgo viya cīvarādipariccāgopi mahapphalo hotiyevāti katvā paṭipajjanavidhiṃ dassetuṃ, **‘‘ubhatosaṅghassā’’**tiādi vuttaṃ. ‘‘Ettakāyeva, bhikkhū uddisathā’’ti evaṃ paricchedassa akaraṇena upacārasīmāpariyāpannānaṃ khettapariyāpannānaṃ vasena **aparicchinnakamahābhikkhusaṅghe**.

Gottaṃ vuccati sādhāraṇanāmaṃ, **matta**saddo luttaniddiṭṭho, tasmā samaṇāti gottamattaṃ anubhavanti dhārentīti **gotrabhuno**. Tenāha **‘‘nāmamattasamaṇā’’**ti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhato samaṇagaṇo **saṅgho,** tasmā saṅgho dussīlo nāma natthi. **Guṇasaṅkhāyā**ti ānisaṃsagaṇanāya, mahapphalatāyāti attho. **Kāsāva…pe… asaṅkhyeyyāti** vuttā saṅghaṃ uddissa dinnattā. Yathā pana saṅghaṃ uddissa dānaṃ hoti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ, **‘‘saṅghagatā dakkhiṇā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha **cittīkāra**nti gāravaṃ.

Saṅghato na puggalato. **Aññathattaṃ āpajjatī**ti ‘‘imassa mayā dinnaṃ saṅghassa dinnaṃ hotī’’ti

evaṃ cittaṃ anuppādetvā, ‘‘saṅghassa dassāmī’’ti deyyadhammaṃ paṭiyādetvā sāmaṇerassa nāma dātabbaṃ jātanti aññathattaṃ āpajjati; tasmā tassa dakkhiṇā saṅghagatā na hotiyeva puggalavasena cittassa pariṇāmitattā. **Nibbematiko hutvā**ti ‘‘kiṃ nu kho mayā imassa dinnaṃ hoti vā na vā’’ti vimatiṃ anuppādetvā, ‘‘yo panā’’tiādinā vuttākārena karoti.

Tatthātiādinā vuttassevatthassa pākaṭakaraṇatthaṃ vatthuṃ nidasseti, **‘‘parasamuddavāsino’’**tiādinā. **Opuñjāpetvā** paribhaṇḍaṃ kāretvā, haritagomayena upalimpitvāti attho. **Kāsāvakaṇṭhasaṅghassā**ti kāsāvakaṇṭhasamūhassa. **Ko sodhetī**ti mahapphalabhāvakaraṇena ko visodheti. Mahapphalabhāvāpattiyā hi dakkhiṇā visujjhati nāma. Tattha yesaṃ hatthe dinnaṃ, tesaṃ vasena paṭiggāhakato dakkhiṇāya visuddhattā, – ‘‘tadāpāhaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.380) ca vuttaṃ, tasmā kammavaseneva dakkhiṇāvisuddhiṃ pucchati. Itaro ariyasaṅghe dinnadakkhiṇāya nibbisiṭṭhaṃ katvā vuttattā matthakappattasseva ariyasaṅghassa vasena dakkhiṇāvisuddhiṃ dassento, **‘‘sāriputta…pe… sodhentī’’**ti vatvā puna, ‘‘ye keci arahanto sodhentī’’ti dassento, **‘‘apicā’’**tiādimāha. **Therā ciraparinibbutā**ti idaṃ ajjatanānampi ariyānaṃ sāvakataṃ dassentena maggasodhanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ, na uddissa puññakaraṇe sati akaraṇappattiyā. Evañhi ‘‘asītimahātherā sodhentī’’ti idaṃ suvuttaṃ hoti, na aññathā.

‘‘Saṅghagatāya dakkhiṇāyā’’ti kāmañcetaṃ sādhāraṇavacanaṃ, tathāpi tattha tattha puggalaviseso ñātabboti dassento, **‘‘atthi buddhappamukho saṅgho’’**tiādimāha. **Na upanetabbo** bhagavato kāle bhikkhūnaṃ abhiññāpaṭisambhidāguṇavasena ativiya uḷārabhāvato, etarahi tadabhāvato. **Etarahi saṅgho…pe… na upanetabbo**ti ettha nayānusārena attho vattabbo. **Tena teneva samayenā**ti tassa tassa kālassa sampattivipattimukhena paṭipattiyā uḷārataṃ anuḷāratañca ulliṅgeti. Yattha hi bhikkhū guṇehi sabbaso paripuṇṇā honti, tasmiṃ samaye saṅghagatā dakkhiṇā itarasmiṃ samaye dakkhiṇato mahapphalatarāti daṭṭhabbā. **Saṅghe cittīkāraṃ kātuṃ sakkontassā**ti suppaṭipannatādiṃ saṅghe āvajjitvā saṅghagatena pasādena saṅghassa sammukhā viya tasmiṃ puggale ca gāravavasena dentassa puthujjanasamaṇe dinnaṃ mahapphalataraṃ saṅghato uddisitvā gahitattā, ‘‘saṅghassa demī’’tiyeva dinnattā ca.

Eseva nayoti iminā, ‘‘sotāpanne dinnaṃ mahapphalatara’’nti evamādiṃ atidisati. **Ādi-**saddena uddisitvā gahito sakadāgāmī, pāṭipuggaliko anāgāmīti evamādi saṅgahitaṃ. **Mahapphalatarameva**. Tenāha bhagavā – ‘‘na tvevāhaṃ, ānanda, kenaci pariyāyena saṅghagatāya dakkhiṇāya pāṭipuggalikaṃ dānaṃ mahapphalataraṃ vadāmī’’ti (ma. ni. 3.380). Yadi khīṇāsave dinnadānato saṅghato uddisitvā gahitadussīlepi dinnadānaṃ mahapphalaṃ, evaṃ sante – ‘‘sīlavato, mahārāja, dinnaṃ mahapphalaṃ, no tathā dussīle’’ti idaṃ kathanti āha – **‘‘taṃ imaṃ nayaṃ gahāyā’’**tiādi. Saṅghato uddisitvā gahaṇavidhiṃ pahāya dussīlasseva gahaṇavasena vuttaṃ. **Imasmiṃ catukke daṭṭhabba**nti imassa padassa vasena daṭṭhabbaṃ. Tattha hi ‘‘paṭiggāhakā honti dussīlā pāpadhammā’’ti āgataṃ.

381. **Visujjhatī**ti na kilissati, mahājutikārī mahāvipphārā hotīti attho. **Sucidhammo**ti rāgādiasucividhamanena sucisabhāvo. **Na pāpadhammo**ti na nihīnasabhāvo pāpakiriyāya. Akusaladhammo hi ekantanihīno. Jūjako sīlavā kalyāṇadhammo na hoti. Tassa mahābodhisattassa attano puttadānaṃ dānapāramiyā matthakaṃ gaṇhantaṃ mahāpathavīkampanasamatthaṃ jātaṃ, svāyaṃ dānaguṇo vessantaramahāraññā kathetabboti.

Uddharatīti bahulaṃ katapāpakammavasena laddhavinipātato uddharati. Tasmā natthi mayhaṃ kiñci cittassa aññathattanti adhippāyo.

Petadakkhiṇanti pete uddissa dātabbadakkhiṇaṃ. **Pāpitakāleyevā**ti, ‘‘idaṃ dānaṃ asukassa petassa hotū’’ti uddisanavasena patte pāpitakāleyeva. **Assā**ti petassa. **Pāpuṇī**ti phalasamāpattiyā vasena pāpuṇi. Ayañhi pete uddissa dāne dhammatā.

Tadā kosalarañño pariccāgavasena ativiya uḷārajjhāsayataṃ, buddhappamukhassa ca bhikkhusaṅghassa ukkaṃsagataguṇavisiṭṭhataṃ sandhāyāha, **‘‘asadisadānaṃ kathetabba’’**nti.

Asārampi khettanti sārahīnaṃ dukkhettaṃ. **Samaye**ti kasanārahe kāle. **Paṃsuṃ apanetvā**ti nissāraṃ paṃsuṃ nīharitvā. **Sārabījānī**ti sabhāvato abhisaṅkhārato ca sārabhūtāni bījāni. **Patiṭṭhapetvā**ti vapitvā. **Eva**nti yathā kassako attano payogasampattiyā asārepi khette phalaṃ adhigacchati. Evaṃ sīlavā attano payogasampattiyā dussīlassapi datvā phalaṃ mahantaṃ adhigacchati. **Iminā upāyenā**ti iminā paṭhamapade vuttanayena. **Sabbapadesū**ti sabbakoṭṭhāsesu **visujjhanaṃ** vuttaṃ, tatiyapade pana visujjhanaṃ paṭikkhittameva.

382. Arahato dinnadānameva aggaṃ dānacetanāya kenaci upakkilesena anupakkiliṭṭhattā, paṭiggāhakassa aggadakkhiṇeyyattā. Tenāha – **‘‘bhavālayassa bhavapatthanāya abhāvato’’**ti, ‘‘ubhinnampī’’ti vacanaseso. **Khīṇāsavo dānaphalaṃ na saddahatī**ti idaṃ tassa appahīnakilesajanassa viya kammakammaphalānaṃ saddahanākārena pavatti natthīti katvā vuttaṃ, yato arahā ‘‘asaddho akataññū ca…pe… poriso’’ti (dha. pa. 97) thomīyati. Asaddahanaṃ anumānapakkhikaṃ, anumānañca saṃsayapubbakaṃ, nissandiddho ca kammakammaphalesu paccakkhabhāvaṃ gato. Tameva hi nicchitabhāvasiddhaṃ nissandiddhataṃ sandhāya – **‘‘dānaphalaṃ saddahantā’’**tiādi vuttaṃ. Yadi evaṃ tena katakammaṃ kammalakkhaṇappattaṃ hotīti āha **‘‘khīṇāsavenā’’**tiādi. Tenevāha – **‘‘nicchandarāgattā’’**ti, etañca lakkhaṇavacanaṃ, kenaci kilesena anupakkiliṭṭhattāti adhippāyo. **Assā**ti khīṇāsavassa dānaṃ.

Kiṃ pana sammāsambuddhenātiādinā dāyakato dakkhiṇāvisuddhi coditā, **sāriputtattherenā**tiādinā pana paṭiggāhakatoti vadanti; tadayuttaṃ, sāvakassa mahapphalabhāve saṃsayābhāvato, heṭṭhā nicchitattā ca, tasmā ubhayenapi dāyakato dakkhiṇāvisuddhi eva coditā. Sā hi idha sādhāraṇavasena nicchitattā saṃsayavatthu. Tenāha – **‘‘sammāsambuddhena…pe… vadantī’’**ti. **Sammāsambuddhaṃ hī**tiādi yathāvuttaatthassa kāraṇavacanaṃ. **Añño dānassa vipākaṃ jānituṃ samattho nāma natthi** sabbaso sattānaṃ kammavipākavibhāgajānanañāṇassa ananuññātattā. Tenāha bhagavā – ‘‘yasmā ca kho, bhikkhave, sattā na jānanti, dānasaṃvibhāgassa vipākaṃ yathāhaṃ jānāmi, tasmā adatvā bhuñjantī’’tiādi (itivu. 26). Etena ettha ñāṇavisodhanaṃ nāma kathitaṃ, na dakkhiṇāya visuddhi nāma dāyakato paṭiggāhakato ca vasena hotīti; sammāsambuddhena sāriputtatherassa dinnadānaṃ sabbaso upakkilesavisuddhiyā ñāṇassa ca ativiya uḷārattā mahānubhāvaṃ nāma siyā mahātejavantañca; na mahapphalaṃ tesaṃ santāne paripuṇṇaphalassa asambhavato. Yadi dinnadānaṃ paripuṇṇaphalaṃ na hoti ubhayavipākadānābhāvato, pavattivipākadāyī pana hotīti dassento, **‘‘dānaṃ hī’’**tiādimāha.

Catūhīti sahayoge karaṇavacanaṃ, catūhi sampadāhi sahagatā sahitaṃ katvāti attho. Imā catasso sampadā sabbasādhāraṇavasena vuttā, na yathādhigatapuggalavasena. Tenāha – **‘‘deyyadhammassa dhammenā’’**tiādi. **Tasmiṃyeva attabhāve**ti yasmiṃ attabhāve taṃ dānamayaṃ puññaṃ uppannaṃ, tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, cetanāya mahantattā diṭṭhadhammavedanīyaṃ hutvā vipaccatīti attho. **Pubbacetanādivasenā**ti sanniṭṭhāpakajavanavīthito pubbāparavīthicetanāvasena, aññathā sanniṭṭhāpakavīthiyaṃyeva pubbacetanādivasenāti vattabbaṃ siyā. Sā hi cetanā diṭṭhadhammavedanīyabhūtā tasmiṃyeva attabhāve vipākaṃ deti, na itarā. **Mahattatā**ti pubbābhisaṅkhāravasena ñāṇasampayogādivasena cetanāya uḷāratā. **Khīṇāsavabhāvenā**ti yassa deti, tassa khīṇāsavabhāvena. **Vatthusampannatā**ti ettha yathā paṭighasaññā nānattasaññānaṃ vigamena dibbavihārānaṃ vasena, byāpādasaññādīnaṃ vigamena brahmavihārānaṃ vasena, sabbaso rūpasaññānānattasaññānaṃ vigamena āneñjavihārānaṃ vasena sabbaso niccasaññādīnaṃ paṭippassaddhiyā sabbasaṅkhāravimukhatāya ariyavihārānaṃ vasena vatthusampannatā icchitā. Taṃtaṃsamāpattisamāpajjanena santānassa nirodhasādhanatā taṃ divasaṃ nirodhassa sādhanatā nāma. **Vatthusampannatā**ti sabbaso nirodhasamāpattisamāpajjanena vatthusampannatā icchitā; na sabbaso anavasesasaññānirodhatāyāti āha – **‘‘taṃ divasaṃ nirodhato vuṭṭhitabhāvena vatthusampannatā’’**ti. Saññānirodhassa cettha accāsannataṃ sandhāya, **‘‘taṃ divasa’’**nti vuttaṃ. Yaṃ panettha atthato

avibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Dakkhiṇāvibhaṅgasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca vibhaṅgavaggavaṇṇanā.

5. Saḷāyatanavaggo

1. Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanā

383. **Adhimattagilāno**ti adhikāya mattāya maraṇassa āsannatāya ativiya gilānoti attho. Tenāha **''maraṇaseyyaṃ upagato''**ti. **Akhaṇḍaṃ akāsi** gahapatino satthari paramapemattā. **Yattakaṃ cassā**ti, ''sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā''ti vuttaṃ yattakaṃ assa gahapatissa.

384. **Osakkantī**ti parihāyanti. **Ottharantī**ti abhibhavanti. Usmā nāma kammajatejodhātu, sā saha jīvitindriyanirodhā pariyādiyati, yāva tā āyuusmā vattanti, tāva maraṇantikā vedanā vattanteva viññāṇassa aniruddhattā. Tenāha **''yāva usmā''**tiādi.

385. **Tīhi gāhehī**ti taṇhāmānadiṭṭhiggāhehi. **Paṭibāhituṃ** vikkhambhetuṃ. **Cakkhuṃ tīhi gāhehi na gaṇhissāmī**ti mānaggāhapaṭikkhepamukhena cakkhusmiṃ aniccānupassanāti dasseti. Aniccānupassanāya hi sati appatiṭṭho mānaggāho, dukkhānupassanāya sati appatiṭṭho taṇhāggāho, anattānupassanāya sati appatiṭṭho diṭṭhiggāhoti, gāho ca nāma oḷāriko, tasmiṃ vigatepi nikanti tiṭṭheyyāti taṃ vijahāpetukāmena, – ''na ca me cakkhunissitaṃ viññāṇaṃ bhavissatī''ti vuttanti āha – **''viññāṇañcāpi me cakkhunissitaṃ na bhavissatī''**ti. **Sabbaṃ kāmabhavarūpa**nti kāmabhūmipariyāpannaṃ sabbaṃ rūpakkhandhamāha – ''kāmarūpabhavarūpa''nti vā pāṭho. So yutto imassa vārassa eva anavasesapañcavokārabhavapariyāpannato. Tathā hi upari catuvokārabhavo anavasesato vutto.

386. **Idhaloka**nti ettha saṅkhāralokavisayoti adhippāyena, **''vasanaṭṭhānaṃ vā''**tiādi vuttaṃ, tañca kho paṭhamadutiyavārehi idhaloko gahitoti katvā. Paṭhamadutiyavārehi pana idhaloko paralokoti vibhāgena vinā pañcavokārabhavo gahito; tathā tatiyavāre pañcavokārabhavo catuvokārabhavo ca gahitoti puna diṭṭhadhammasamparāyavasena taṃ vibhajitvā dassetuṃ, **''na idhaloka''**ntiādi vuttaṃ. Idhalokanti ca sattasaṅkhāravaseneva gahitaṃ. Sabbampi saṅkhāravasena pariggahetvā dassetuṃ, **''yampi me diṭṭha''**ntiādi vuttanti keci. **Aparitassanatthaṃ** taṇhāparitassanāya anuppādanatthaṃ. Yassa diṭṭhadhammoti vuccati, tassa pana abhāvato, **''manussalokaṃ ṭhapetvā sesā paralokā nāmā''**ti vuttaṃ. Yesaṃ pana ''idhaloka''nti iminā sattalokassapi gahaṇaṃ icchitaṃ. Tesaṃ matena, ''manussalokaṃ ṭhapetvā''ti yojanā.

387. **Allīyasī**ti attabhāve bhogesu ca apekkhaṃ karosīti attho. **Evarūpī**ti yādisī tadā dhammasenāpatinā kathitā, evarūpī. **Dhammakathā na sutapubbā**ti yathākathitākārameva sandhāya paṭikkhepo, na sukhumagambhīrasuññatāpaṭisaṃyuttatāsāmaññaṃ. Tenāha **''evaṃ panā''**tiādi.

Mayā gatamaggameva anugacchasīti dānamayapuññabhāvasāmaññaṃ gahetvā vadati, na bodhisattadānabhūtaṃ dānapāramitaṃ. **Na paṭibhātī**ti ruccanavasena citte na upatiṭṭhati. Tenāha **''na ruccatī''**ti. Tathā hesa vaṭṭābhiratoti. Ujumaggāvahā vipassanā bhagavatā panassa kathitapubbā.

388. Esitaguṇattā esiyamānaguṇattā ca isi, asekkhā sekkhā kalyāṇaputhujjanā ca, isīnaṃ saṅgho, tena nisevitanti **isisaṅghanisevitaṃ**. Kāmaṃ tassa vihārassa gandhakuṭipāsādakūṭāgārādivasena nisīdananipajjanāya rukkhalatādivasena bhūmisayādivasena ca anaññasādhāraṇā mahatī ramaṇīyatā attheva, sā pana gehassitabhāvena ariyānaṃ cittaṃ tathā na toseti; yathā ariyānaṃ nisevitabhāvenāti āha

– **‘‘paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā’’**ti. Tenāha bhagavā – ‘‘yattha arahanto viharanti, taṃ bhūmirāmaṇeyyaka’’nti (dha. pa. 98; theragā. 991; saṃ. ni. 1.261). Apacayagāminī cetanā sattānaṃ suddhimāvahatīti āha – **‘‘kammanti maggacetanā’’**ti. Catunnaṃ ariyasaccānaṃ viditakaraṇaṭṭhena kilesānaṃ vikkhambhanaṭṭhena ca **vijjā,** maggasammādiṭṭhīti āha – **‘‘vijjāti maggapaññā’’**ti. **Samādhipakkhiko dhammo** nāma sammāvāyāmasatisamādhayo. Tathā hi vijjābhāgiyo samādhipi samādhipakkhiko. Sīlaṃ tassa atthīti **sīla**nti āha – **‘‘sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ uttama’’**nti. **Diṭṭhisaṅkappo**ti sammāsaṅkappo. Tattha sammāsaṅkappassa upakārakabhāvena vijjābhāgo. Tathā hi so paññākkhandhasaṅgahitoti vuccati, yathā sammāsaṅkappo paññākkhandhena saṅgahito, evaṃ vāyāmasatiyo samādhikkhandhasaṅgahitāti. Tenāha – **‘‘dhammoti vāyāmasatisamādhayo’’**ti. ‘‘Dhammo’’ti hi idha sammāsamādhi adhippeto, – ‘‘evaṃ dhammā te bhagavanto ahesu’’ntiādīsu (dī. ni. 2.13; ma. ni. 3.198; saṃ. ni. 5.378) viya. **Vācākammantājīvā**ti sammāvācākammantājīvā maggapariyāpannā eva, te sabbepi gahitāti. Tenāha – **‘‘etena aṭṭhaṅgikena maggenā’’**ti.

Upāyenāti yena vidhinā ariyamaggo bhāvetabbo, tena **samādhipakkhiyaṃ** vipassanādhammañceva maggadhammañca. ‘‘Ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhiṃ desessāmi saupanisaṃ saparikkhāra’’nti (ma. ni. 3.136) hi vacanato sammāsamādhiādayo maggadhammāpi samādhipakkhiyā. **Vicineyyā**ti vīmaṃseyya, bhāveyyāti attho. **Tatthā**ti hetumhi bhummavacanaṃ. Ariyamaggahetukā hi sattānaṃ visuddhi. Tenāha – **‘‘tasmiṃ ariyamagge visujjhatī’’**ti. **Pañcakkhandhadhammaṃ vicineyya,** pañcupādānakkhandhe vipasseyya. Tesu hi vipassiyamānesu vipassanā ukkaṃsagatā. Yadaggena dukkhasaccaṃ pariññāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, tadaggena samudayasaccaṃ pahānapaṭivedhena nirodhasaccaṃ sacchikiriyāpaṭivedhena, maggasaccaṃ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīyati, evaṃ accantavisuddhiyā sujjhati. Tenāha – **‘‘evaṃ tesu catūsu saccesu visujjhatī’’**ti. Idhāpi nimittatthe bhummavacanaṃ. Saccesu vā paṭivijjhiyamānesūti vacanaseso.

Avadhāraṇavacananti vavatthāpanavacanaṃ, avadhāraṇanti attho. **Sāriputtovā**ti ca avadhāraṇaṃ tassa sāvakabhāvato sāvakesu sāriputtova seyyoti imamatthaṃ dīpeti. **Kilesaupasamenā**ti iminā mahātherassa tādiso kilesūpasamoti dasseti, yassa sāvakassa visaye paññāya pāramippatti ahosi. Yadi evaṃ – ‘‘yopi pāraṅgato bhikkhu, etāvaparamo siyā’’ti idaṃ kathanti? Tesaṃ tesaṃ buddhānaṃ sāsane paññāya pāramippattasāvakavasenetaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā – ‘‘natthi vimuttiyā nānatta’’nti (dī. ni. ṭī. 3.141; vibha. mūlaṭī. suttantabhājanīyavaṇṇanā) vacanato sāvakehi vimuttipaññāmattaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tenāha – **‘‘pāraṅgatoti nibbānaṃ gato’’**tiādi. Sesaṃ suviññeyyameva.

Anāthapiṇḍikovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

2. Channovādasuttavaṇṇanā

389. **Channo**ti idaṃ tassa nāmanti āha **‘‘evaṃnāmako thero’’**ti. Yassa pana satthārā parinibbānakāle brahmadaṇḍo āṇatto, ayaṃ so na hotīti dassento āha – **‘‘na abhinikkhamanaṃ nikkhantatthero’’**ti, lokanāthassa abhinikkhamanakāle kapilapurato nikkhantoti attho. **Gilānapucchakā**ti gilānassa pucchanakā, gilānabhāvassa avatthaṃ sotukāmāti attho. Sasanato hiṃsanato **sattha**nti āha **‘‘jīvitahārakasattha’’**nti.

390. Upavajjaṃ etassa natthīti **anupavajjaṃ,** karajakāyaṃ katvā āyatiṃ uppattirahitanti attho. Tenāha **‘‘anuppattika’’**nti.

391. **Khayavayaṃ ñatvā**ti saṅkhāragataṃ khaṇabhaṅgaṃ netvā ñāṇena yāthāvato ñatvā. **Netaṃ mamā**ti dukkhato samanupassanā saṅkhāresu diṭṭhesu mamaṃkārābhāvato. **Nesohamasmī**ti aniccato samanupassanā aniccato tesu diṭṭhesu ahaṃkārābhāvato. **Na meso attā**ti anattato samanupassanā anattato tesu diṭṭhesu attaggāhābhāvatoti āha – **‘‘netaṃ mama…pe… attāti samanupassāmī’’**ti.

393. **Tasmā puthujjano**ti yasmā ariyo sabbaso pariññātavatthuko dukkhavedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto nāma natthi, tasmā puthujjano, kevalaṃ pana adhimāneneva – ‘‘nābhikaṅkhāmi jīvitaṃ, pariciṇṇo me satthā, nirodhaṃ disvā’’ti vadatīti adhippāyo. **Idampī**ti idampi, ‘‘nissitassa calita’’ntiādi. Taṇhānissitabhāvena hi āyasmā channo māraṇantikaṃ vedanaṃ adhivāsetuṃ asakkonto ito cito parivattanto calati vipphandati, tasmā ‘‘nissitassa calita’’ntiādi manasikātabbaṃ, tena idaṃ sabbaṃ taṃ vipphanditaṃ na bhavissatīti adhippāyo. **Kappa**saddo kālapariyāyopi hoti, na kālavisesavācako evāti āha – **‘‘niccakappanti niccakāla’’**nti. Yathā appahīnataṇhādiṭṭhiko puggalo taṃnissito allino, evaṃ tāhipi nissito amuttabhāvatoti āha – **‘‘taṇhādiṭṭhīhi nissitassā’’**ti. **Calita**nti yathā yathā asamāraddhāya sammāpaṭipattiyā ādīnavavasena calantaṃ pana yasmā ariyassa vinaye virūpaṃ calitaṃ nāma hoti, tasmā āha – **‘‘vipphanditaṃ hotī’’**ti. Tādise pana papañcavikkhambhanavasena cittassa calite asati bhāvanāya vīthipaṭipannatāya kilesapaṭippassaddhi eva hotīti āha ‘‘calite asati passaddhī’’ti. Tena vuttaṃ – **‘‘kilesapassaddhi nāma hotī’’**ti.

Bhavantaraṃ disvā namanaṭṭhena **nati**. Tenāha – **‘‘natiyā asatīti bhavatthāya ālayanikantipariyuṭṭhānesu asatī’’**ti. **Paṭisandhivasena āgati nāmā**ti paṭisandhiggahaṇavasena bhavantarato idheva āgamanaṃ nāma, **cutivasena** cavanavasena ito bhavantarassa **gamanaṃ nāma na hoti** āgatigatiyā asati katūpacitassapi kammassa uppattiparikappavasena pavattiyā abhāvato. **Cavanavasenā**ti nibbattabhavato cavanavasena **cuti,** āyatiṃ upapajjanavasena upapāto na hoti. Yato gati āgati cavanaṃ upapāto na hoti, tato eva nevidha, na huraṃ, na ubhayamantarena, kāyassa gatiyā āgatiyā ca abhāvato sabbaso cutūpapāto natthi; tena na idhaloke ṭhitoti vattabbo. Na paraloke ṭhitoti vattabbo, na ubhayamantarena ṭhitoti vattabbo. Tenāha **‘‘nayidha loke’’**tiādi. Tattha idhalokaparalokavinimuttassa saṃsaraṇapadesassa abhāvato, ‘‘na ubhayamantarenā’’ti vuttoti ubhayapariyāpanno na hotīti paṭikkhipanto, **‘‘na ubhayattha hotī’’**ti āha. **Ayameva anto**ti yo idhaloke paraloke ca abhāvo avijjamānatā anuppajjanaṃ, ayameva sakalassa dukkhamūlassa anto pariyosānaṃ.

394. **Kaṇṭhanāḷiṃ chindī**ti nāḷiṃ chindituṃ ārabhi. **Tasmiṃ** chindituṃ āraddhakkhaṇe chedo ca vattati; **maraṇabhayañca okkami** avītarāgabhāvato, tato eva **gatinimittaṃ upaṭṭhāti**. ‘‘Sopi nāma sabrahmacārīnaṃ anupavajjataṃ byākaritvā sarāgamaraṇaṃ marissatī’’ti saṃviggamānaso **saṅkhāre** aniccādivasena **pariggaṇhanto. Arahattaṃ patvā**ti pubbe bahuso vipassanāya udayabbayañāṇaṃ pāvitattā tāvadeva arahattaṃ patvā arahattaphalapaccavekkhaṇānantaraṃ kaṇṭhanāḷicchedapaccayā jīvitanirodhena **samasīsī hutvā parinibbāyi**. Na hi antimabhavikassa arahattaṃ appatvā jīvitantarāyo hoti. **Therassā**ti āyasmato channattherassa. **Byākaraṇenā**ti hetumhi karaṇavacanaṃ ‘‘byākaraṇena hetunā’’ti. Tannimittañhi thero vīriyaṃ paggaṇhanto vipassanaṃ ussukkāpeti. **Iminā**ti, ‘‘atthi, bhante’’tiādivacanena. **Thero**ti āyasmā sāriputtatthero. **Pucchatī**ti, bhante, tathā kulasaṃsaggapasuto kathaṃ parinibbāyissatīti pucchati. ‘‘Pubbe kulesu saṃsaṭṭhavihārī’’ti sabrahmacārīnaṃ paññātassapi **imasmiṃ** ‘‘honti hete sāriputtā’’tiādinā bhagavato vutta**-ṭṭhāne asaṃsaṭṭhabhāvo pākaṭo ahosi**. Pakkampi nipakkaṃ viya sammāpaṭipajjamānāpi keci asaññatā upaṭṭhahanti. Sesaṃ suviññeyyameva.

Channovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

3. Puṇṇovādasuttavaṇṇanā

395. Anantarasutte ‘‘paṭisallānāti phalasamāpattito’’ti vuttaṃ, tattha dhammasenāpatino ariyavihārassa adhippetattā, idha pana akatakiccassa paṭisallānaṃ nāma kāyavivekoti āha – **‘‘paṭisallānāti ekībhāvā’’**ti. ‘‘Cakkhuviññeyyā rūpā’’ti panettha viññeyyarūpaṃ vijānantassa dvārabhūtaṃ cakkhunti ubhayaṃ ajjhattikaṃ bāhirañca āyatanaṃ abhinanditādisāmaññena **tañce**ti ettha **taṃ**-saddena ekajjhaṃ paccāmaṭṭhanti āha – **‘‘tañceti taṃ cakkhuñceva rūpañcā’’**ti. Yaṃ panettha viññeyyasaddena jotitaṃ viññāṇaṃ taṃ sampayuttadhammāti tadubhayaṃ, ‘‘manoviññeyyā dhammā’’ti padena kathitamevāti idha na gahitaṃ. Esa nayo sesesupi. **Samodhānenā**ti sahāvaṭṭhānena, cittena nandiyā taṇhāya saha pavattiyā cittasahuppattiyāti attho. Tenāha – ‘‘uppajjati nandī’’ti. **Pañcakkhandhadukkhassa samodhāna**nti pañcakkhandhasaṅkhātassa dukkhasaccassa paccavokāre

sahappavatti hoti. Yasmā dukkhaṃ uppajjamānaṃ channaṃ dvārānaṃyeva vasena uppajjati, tathā samudayoti, tasmā āha – **‘‘iti chasu dvāresū’’**tiādi. Kilesavaṭṭassa kammavaṭṭassa vipākavaṭṭassa ca kathitattā āha – **‘‘vaṭṭaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetī’’**ti. **Dutiyanaye**ti ‘‘santi ca kho’’tiādinā vutte dutiye desanānaye. **Pāṭiyekko anusandhī**ti na yathānusandhi nāpi ajjhāsayānusandhīti adhippāyo, pucchānusandhissa pana idha sambhavo eva natthīti. **Sattasu ṭhānesū**ti akkosane paribhāsane pāṇippahāre leḍḍuppahāre daṇḍappahāre satthappahāre jīvitāvoropaneti imesu sattasu. ‘‘Bhaddakā vatime’’tiādinā khantipaṭisaṃyuttaṃ **sīhanādaṃ nadāpetuṃ**.

396. **Caṇḍā**ti kodhanā, tena dūsitacittatāya duṭṭhāti vuttā. **Kibbisā**ti pāpā. **Pharusā**ti īsakampi pasādasinehābhāvena luddā. Pharusavacanatāya vā **pharusā,** tathābhūtā pana luddā nāma honti, tasmā vuttaṃ **‘‘kakkhaḷā’’**ti. **Idañca te**ti, ‘‘hatthacchedaṃ nāsikaccheda’’nti evamādiṃ idañca aniṭṭhaṃ karissāmāti bhayadassanena tajjessanti.

Ghaṭikamuggarenāti daṇḍānaṃ kira aggapasse ghaṭākāraṃ dassenti, tena so ‘‘ghaṭikamuggaro’’ti vuccati. **Ekatodhārādinā** satthena karavālakhaggādinā. **‘‘Indriyasaṃvarādīnaṃ etaṃ nāma’’**nti vatvā yattha yattha indriyasaṃvarādayo ‘‘damo’’ti vuttā, taṃ pāṭhapadesaṃ dassento **‘‘saccenā’’**tiādimāha. Manacchaṭṭhāni indriyāni dameti saṃvaretīti **indriyasaṃvaro,** damo. Rāgādipāpadhamme dameti upasametīti **damo,** paññā. Pāṇātipātādikammakilese dameti upasameti vikkhambhetīti **damo** uposatho. Byāpādavihesādike dameti vinetīti **damo**ti āha – **‘‘imasmiṃ pana sutte khanti ‘damo’ti veditabbā’’**ti. **Upasamoti tasseva** damassa **vevacanaṃ,** tasmā damo ca so byāpādādīnaṃ vinayanaṭṭhena tesaṃyeva upasamanaṭṭhena upasamo cāti **damūpasamo,** adhivāsanakhanti.

397. Tattha khantiyaṃ katādhikāro taṃ janapadaṃ gantvā mahājanassa avassayo hoti, tasmā tadassa apadānaṃ samudāgamato paṭṭhāya vibhāvetuṃ, **‘‘ko panesa puṇṇo’’**tiādi āraddhaṃ. **Etthā**ti etasmiṃ sunāparantajanapade. **Asappāyavihāra**nti bhāvanābhiyogassa na sappāyaṃ vihāraṃ.

Dve bhātaroti avibhattasāpateyyā avibhattavohārasaṃyogā. Tenāha **‘‘tesū’’**tiādi. **Janapadacārikaṃ caranto** bhaṇḍaṃ gahetvā janapadesu vikkayaṃ karonto.

‘‘Buddhapūjaṃ dhammapūjaṃ saṅghapūjaṃ karissāmā’’ti **tanninnā. Aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsī**ti, ‘‘buddho’’ti vacanaṃ assutapubbaṃ sotapathaṃ upagataṃ anappakaṃ pītisomanassaṃ samuṭṭhāpentaṃ pītisamuṭṭhānapaṇītarūpehi chavicammādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṃ āhacca aṭṭhāsi. **Vissajjita**nti vikkiṇanavasena viniyojitaṃ. **Kammaṭṭhānaṃ na upaṭṭhātī**ti bhāvanāvīthiṃ na otarati. **Mayhaṃ asappāyo**ti mayhaṃ kammaṭṭhānabhāvanāya sappāyo upakāro na hoti.

Koci caṅkamituṃ samattho nāma natthi mahatā samuddavīcisaddena upaddutattā bhāvanāmanasikārassa anabhisambhuṇanato. Tenāha **‘‘samuddavīciyo’’**tiādi. **So**ti makuḷavihāro.

Uttamajavena gacchamānā yathādhippetaṃ maggaṃ atikkamitvā **aññataraṃ dīpakaṃ pāpuṇi**.

Uppādikaṃ uṭṭhāpetvāti mahāvātamaṇḍalasamuṭṭhāpanena tasmiṃ padese mahāsamuddaṃ saṃkhobhento mahantaṃ uppādaṃ uṭṭhapetvā.

Thero, ‘‘amhe āvajjeyyāthā’’ti kaniṭṭhassa vacanaṃ saritvā antarantarā āvajjeti, tasmā tadāpi āvajjeti, taṃ sandhāya vuttaṃ – **‘‘tasmiṃyeva khaṇe āvajjitvā’’**ti. **Sammukhe**ti sīsaṭṭhāne. **Paṭivedesu**nti pavedesuṃ, upāsakā mayanti paṭijāniṃsu. **Iminā**ti iminā mayhaṃ pariccattakoṭṭhāsena. **Maṇḍalamāḷa**nti muṇḍamaṇḍalamāḷasadisaṃ paṭissayaṃ. **Paricārakā**ti avasesagāmino.

Saccabandhassa okāsaṃ karonto **‘‘ekūnapañcasatāna’’**nti āha. **Taṃ divasaṃ…pe… aggahesi,**

tena so thero paṭhamaṃ salākaṃ gaṇhantānaṃ etadagge ṭhapito.

Vāṇijagāmaṃ gantvāti vāṇijagāmasamīpaṃ gantvā. **Buddhakolāhala**nti buddhānaṃ upagamma sattānaṃ uppajjanakutūhalaṃ.

Mahāgandhakuṭiyaṃyevāti jetavanamahāvihāre mahāgandhakuṭiyaṃyeva. **Paricaritabba**nti upaṭṭhātabbaṃ.

Gandhakaṭṭhānīti candanaagarusalaḷādīni sugandhakaṭṭhāni. Sesaṃ suviññeyyamevāti.

Puṇṇovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

4. Nandakovādasuttavaṇṇanā

398. **Saṅghassa bhāraṃ akāsi** upāyena nandakattherassa ovādena vinetabbānaṃ bhikkhunīnaṃ vinayatthaṃ. Tenāha **''imaṃ panā''**tiādi. Pariyāyati pavattatīti **pariyāyo,** paṭipāṭīti āha – **''pariyāyenāti vārenā''**ti. **Assā**ti nandakattherassa. **Vadāpesi** aññehi attano anokāsabhāvaṃ. **Pariyāyena ovadantī**ti ovadituṃ samatthā bhikkhuniyo vārena ovadanti. Idaṃ pariyāyena ovadanaṃ. **Cittaṃ ekaggaṃ hoti pasīdati** pubbacariyasiddhena gāravabahumānena gehassitapemavasena.

Gotamīti mahāpajāpatigotamī. **Seṭṭhissā**ti bārāṇasiseṭṭhino.

Teti paccekabuddhe. **Kiṃ nu khoti pucchi** ciratarakālaṃ puññakiriyāya paribhāvitasantānatāya, paccekabuddhesu ca gāravabahumānatāya. **Duggatehipi sakkā kātu**nti duggatehipi yathāvibhavaṃ katā kuṭi tumhākaṃ vasituṃ sakkāti pucchi.

Hatthakammaṃ dethāti hatthakammaṃ katvā dethāti attho. **Ānisaṃsaṃ ācikkhitvā**ti ''tādisānaṃ mahesīnaṃ kataṃ veyyāvaccaṃ amhākampi dīgharattaṃ hitāya hoti. Āvāsadānañca nāma mahapphalaṃ mahānisaṃsaṃ nibbattaṭṭhāne mahāsampattiāvahaṃ bhavissatī''tiādinā ānisaṃsaṃ ācikkhitvā. **Gāḷhena ovādena tajjetvā**ti, ''imesu nāma karontesu tvaṃ kasmā na karosi, mama jeṭṭhakadāsassa bhariyabhāvaṃ na jānāsi. Sabbehipi kariyamānassa hatthakammassa akaraṇe tuyhaṃ idañcidañca dukkhaṃ āgamissatī''ti bhayena tajjetvā. **Sataṃ sataṃ hutvā**ti sataṃ sataṃ dāsaputtā ekajjhaṃ hutvā ekañca ekañca kuṭiṃ katvā adāsi. **Caṅkamanādiparivāra**nti caṅkamanarattiṭṭhānadivāṭṭhānabhojanādiparivāraṭṭhānasahitaṃ. **Jaggitvā** upaṭṭhāpetvā. **Vissajjāpesī**ti pariccajāpesi. **Parivattāpetvā**ti cetāpetvā. **Ticīvarānī**ti sahassagghanikāni ticīvarāni katvā adāsi. **Kālena kāla**nti kāle kāle, kismiñci kāleti attho. **Rajje ṭhitassā**ti sabbabhūtūpakārarajje ṭhitassa.

Nandakattheropīti tadā jeṭṭhakadāso etarahi nandakatthero pabbajitvā arahattaṃ patto. **Jeṭṭhakadāsidhītā …pe… aggamahesiṭṭhāne ṭhitā**ti mahāpajāpatigotamiṃ sandhāya vadati. **Ayamāyasmā nandako**ti ayameva samudāgamato āyasmā nandakatthero. **Etāva tā bhikkhuniyo**ti etāvatā samudāgamato pañcasatā bhikkhuniyo.

399. **Hetunā**ti ñāyena aviparītapaṭipattiyā. Pubbabhāgā hi purimā purimā paṭipadā pacchimāya kāraṇaṃ. **Yāthāvasarasato diṭṭha**nti yathābhūtasabhāvato paccakkhaṃ viya.

401. **Taṃ sabhāvaṃ taṃsabhāva**nti tassā vedanāya paccayabhāvena anurūpaṃ.

403. **Paṭhamataraṃyeva aniccā**ti tassāpi chāyāya aniccabhāvo paṭhamataraṃyeva siddho. Na hi kadāci aniccaṃ nissāya pavattaṃ kiñci niccaṃ nāma atthīti.

404. **Anupahanitvā**ti avināsetvā. Kathaṃ pana maṃsakāyaṃ cammakāyañca avināsetvā itaresaṃ kantanaṃ hotīti byatirekamukhena dassetuṃ, **''tatthā''**tiādi vuttaṃ. **Cammaṃ alliyāpento**ti camme laggāpento cammapaṭibaddhaṃ karonto. **Cammaṃ baddhaṃ katvā**ti vivarakāle na phālento cammabaddhe katvā. **Evaṃ akatvā**ti evaṃ maṃsacammakāyānaṃ vināsanaṃ akatvā, vilimaṃsādivikantanena aññamaññaṃ vivecetvā. Tattha **vilimaṃsa**nti cammanissitamaṃsaṃ, paṭicchannakilomakanti ca vadanti. **Nhārū**ti sukhumanhāru. **Bandhana**nti cammamaṃsānaṃ sambandhaṃ. Tenāha – **''sabbacamme laggavilipanamaṃsamevā''**ti. **Antarakilesamevā**ti antare citte jātattā sattasantānantogadhatāya abbhantarabhūtakilesameva.

405. **Tajjaṃ vāyāma**nti nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā hi purisena kuṭhārinā chejjaṃ chindite chejjaṭṭhānassa sallakkhaṇaṃ icchitabbaṃ, tassa paṭighātabhāvo icchitabbo, kāyapariḷāhābhāvo icchitabbo, tassa avaṭṭhānaṃ icchitabbaṃ, kiccantare ajjhupekkhaṇaṃ icchitabbaṃ, evaṃ paññāya kilese chindantassa yogino vīriyabalena saddhiṃ sati-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsambojjhaṅgaṃ icchitabbanti āha – **''evaṃ na vinā chahi…pe… sakkotī''**ti.

407. **Tena kāraṇenā**ti yena tāsaṃ bhikkhunīnaṃ sā dhammadesanā sappāyā, āsevanamandatāya pana ajjhāsayena paripuṇṇasaṅkappā na jātāyeva; puna tathā desanāya sati āsevanabalavatāya paripuṇṇasaṅkappā bhavissanti; tena kāraṇena tvampi tā bhikkhuniyo teneva ovādena ovadeyyāsīti.

415. **Sabbapacchimikā**ti sabbāsaṃ kaniṭṭhā sotāpannā, anariyā tattha kāci natthīti attho. Tenāha – **''sesā pana…pe… khīṇāsavā cā''**ti. **Yadi eva**nti akhīṇāsavāpi tādisā bhikkhunī atthi. Evaṃ sati sukkhavipassakabhāvenapi sati khīṇāsavabhāve ariyassa vinaye aparipuṇṇasaṅkappāvāti adhippāyena codeti, **''kathaṃ paripuṇṇasaṅkappā''**ti? Itaro ajjhāsayapāripūriyāti kāraṇaṃ vatvā, **''yassa hī''**tiādinā tamatthaṃ vivarati. **Ajjhāsayapāripūriyā**ti tattha adhippāyapāripūriyā, na sabbaso guṇapāripūriyāti adhippāyo. Tenāha **''kadā nu kho''**tiādi. Etena pādakajjhānasammasitajjhānānaṃ visadisatāya puggalassa vipassanākāle pavattaajjhāsayavasena ariyamagge bojjhaṅgamaggaṅgajhānaṅgānaṃ visesatāti ayamattho dīpitoti veditabbo. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nandakovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

5. Rāhulovādasuttavaṇṇanā

416. **Vimuttiṃ paripācentī**ti kilesānaṃ paṭippassaddhivimuttibhūtaṃ arahattaṃ sabbaso pācenti sādhenti nibbāpentīti **vimuttiparipācanīyā. Dhammā**ti kāraṇadhammā. Tenāha – **''visuddhikāraṇavasenā''**ti, arahattasaṅkhātāya visuddhiyā sampādanavasenāti attho. Saddhindriyādayo visujjhamānā maggapaṭipāṭiyāva sabbaso assaddhiyādīhi cittaṃ vimocentā aggaphalavimuttiṃ sampādenti. Tesaṃ pana visuddhi bālaparivajjanena paṇḍitapayirupāsanena pasādāvahadhammapaccavekkhaṇāya ca hoti. Tato idha pannarasa dhammā adhippetāti dassento, **''vuttañheta''**ntiādimāha.

Tattha **assaddhe puggale**ti saddhārahite puggale. Te hi nissāya na kadāci saddhā sambhavati, tesaṃ pana diṭṭhānugatiāpajjanena aññadatthu asaddhiyameva vaḍḍhati, tasmā te paṭibhayamaggo viya dūrato vajjetabbā. **Assaddhiya**nti ca saddhāya paṭipakkhabhūtā asaddheyyavatthusmiṃ adhimuccanākārena pavattā saṃkilesadhammā veditabbā. **Saddhe puggale**ti saddhāsampanne puggale. Te hi nissāya saddheyyavatthusmiṃ anuppannā uppajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. **Saddheyyavatthū**ti ca buddhādīni ratanāni kammakammaphalāni ca. **Sevato**ti labbhamānaṃ saddhāsampadaṃ uppādetuṃ vaḍḍhetuñca nisevato. Sesapadāni tasseva vevacanāni. Atha vā **sevato** upasaṅkamato. **Bhajato** tesaṃ paṭipattiyaṃ bhattiṃ kubbato. **Payirupāsato**ti tesaṃ ovādānusāsanikaraṇavasena upaṭṭhahato. **Pasādanīyasuttantā** nāma buddhādiguṇapaṭisaṃyuttā pasādāvahā sampasādanīyasuttādayo. Te hi paccavekkhato buddhādīsu anuppannā pasannā upajjati, uppannā bhiyyobhāvaṃ vepullaṃ āpajjati. **Imehi tīhākārehī**ti imehi yathāvuttehi tīhi kāraṇehi.

Paṭipakkhadūrībhāvato paccekaṃ sūpahārato ca āsevanaṃ bhāvanaṃ labhanti. **Saddhindriyaṃ visujjhati** maggaphalāvahabhāvena acchati visuddhiṃ pāpuṇāti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso – **kusīte**ti alase sammāpaṭipattiyaṃ nikkhittadhure. **Āraddhavīriye**ti paggahitavīriye sammāpaṭipanne. **Sammappadhāne**ti anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādanādivasena pavatte cattāro upāyappadhāne. **Paccavekkhato** paṭipattiṃ avekkhato. Te hi paccavekkhato līnaṃ abhibhavitvā sammadeva ārambhadhātuādi anuppannānaṃ vidhinā satisampadāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Asamāhite** bhantamigabhantagoṇasappaṭibhāge vibbhantacitte. **Samāhite** upacārasamādhinā appanāsamādhinā ca sammadeva samāhitacitte. **Jhānavimokkhe**ti savitakkasavicārādijhānāni paṭhamādivimokkhe ca. Tesañhi paccavekkhaṇā uparūpari accantameva samādhānāya saṃvattati. **Duppaññe**ti nippaññe, ariyadhammassa uggahaparipucchāsavanasammasanābhāvena sabbaso paññārahite ca. **Paññavante**ti vipassanāpaññāya ceva maggapaññāya ca samannāgate. **Gambhīrañāṇacariya**nti gambhīraṃ khandhāyatanadhātusaccapaṭiccasamuppādādibhedaṃ ñāṇassa caritabbaṭṭhānaṃ, yattha vā gambhīrañāṇassa cariyaṃ pavattati. Tattha hi paccavekkhaṇā sammohaṃ vidhamati, anuppannāya paññāya uppādāya bhiyyobhāvāya saṃvattati. **Suttantakkhandhe**ti suttasamūhe.

Pubbe saddhindriyādīnaṃ visuddhikāraṇāni, ‘‘vimuttiparipācanīyā dhammā’’ti vuttānīti idha saddhādike aññe ca dhamme dassento, **‘‘aparepī’’**tiādimāha. Tattha saddhādīnaṃ vimuttiparipācanīyatā dassitā eva, aniccasaññādīnaṃ pana vimuttiparipācanīyatāya vattabbameva natthi vipassanābhāvato. Tenāha – **‘‘ime pañca nibbedhabhāgiyā saññā’’**ti. **Kalyāṇamittatādayo**ti kalyāṇamittatā sīlasaṃvaro abhisallekhakathā vīriyārambho nibbedhikā paññā ime kalyāṇamittatādayo pañca dhammā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **‘‘meghiyasuttasaṃvaṇṇanāyaṃ’’** (udā. aṭṭha. 31) vuttanayena veditabbo. **Lokaṃ volokentassā**ti buddhaveneyyasattalokaṃ buddhacakkhunā visesato olokentassa.

419. Āyasmato rāhulassa indriyānaṃ paripakkattā saddhiṃ paṭṭhapitapatthanā devatā udikkhamānā tiṭṭhanti, – ‘‘kadā nu kho uttari āsavānaṃ khaye vinessatī’’ti. Yadā pana satthā evaṃ parivitakkesi, tāvadeva samānajjhāsayatāya sabbakālaṃ taṅkhaṇaṃ āgamentiyo tā devatāyo taṃ samavāyaṃ disvā ekasmiṃ andhavanasmiṃyeva sannipatitā. Upālissa gahapatino dīghanakhaparibbājakassa catusaccadhammesu dassanakiccena pavatto sotāpattimaggoti tesu suttesu (paṭi. ma. aṭṭha. 2.2.30) **paṭhamamaggo ‘‘dhammacakkhu’’nti vutto,** tassa dassanatthassa sātisayattā, brahmāyuno pana phalañāṇāni heṭṭhimāni tīṇi sātisayānīti **brahmāyusutte**(ma. ni. 2.383 ādayo) **tīṇi phalāni ‘‘dhammacakkhu’’nti vuttāni**. Idaṃ panettha āyasmato rāhulassa maggañāṇaṃ phalañāṇañca dassanattho sātisayo, tāhi ca devatāhi yaṃ ñāṇaṃ adhigataṃ, taṃ sātisayamevāti vuttaṃ – **‘‘imasmiṃ sutte cattāro maggā, cattāri ca phalāni dhammacakkhunti veditabbānī’’**ti. Kiṃ pana sāvakānaṃ saccābhisamayañāṇe atthi koci visesoti? Āma atthi. So ca kho pubbabhāge vuṭṭhānagāminivipassanāya pavattiyākāravisesena labheyya kāci visesamattā. Svāyamattho **abhidhamme** ‘‘no ca kho yathā diṭṭhippattassā’’ti saddhāvimuttato diṭṭhippattassa kilesappahānaṃ pati visesakittanena dīpetabbo. Kiṃ pana āyasmā rāhulo viya tā devatā sabbā ekacittā pageva cattāri phalāni adhigaṇhiṃsūti? Noti dassento **‘‘tattha hī’’**tiādimāha. Kittakā pana tā devatāti āha **‘‘tāsañca panā’’**tiādi.

Rāhulovādasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

6. Chachakkasuttavaṇṇanā

420. **Ādimhi kalyāṇa**nti ādikoṭṭhāse kalyāṇaṃ etassāti vā ādikalyāṇo, taṃ **ādikalyāṇaṃ,** ādikalyāṇabhāvo ca dosavigamena icchitabbo. Yañhi sabbaso vigatadosaṃ, taṃ paripuṇṇaguṇameva hotīti **‘‘niddosa’’**nti vuttaṃ. **Katvā**ti ca padaṃ, **‘‘kalyāṇaṃ katvā bhaddakaṃ katvā’’**ti purimapadadvayenapi yojetabbaṃ. Desanākāro hi idha kalyāṇasaddena gahito. Tenevāha – ‘‘desetabbadhammassa kalyāṇatā dassitā hotī’’ti, dutiye pana atthavikappe desetabbadhammassa

kalyāṇatā mukhyeneva kathitā itarassa atthāpattito. **Majjhekalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇa**nti etthāpi eseva nayo. Ayañca desanāya thomanā buddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇāvāti dassetuṃ, **''iti bhagavā ariyavaṃsa''**ntiādi vuttaṃ. Dhammaggahaṇampi desanāya thomanā evāti **''navahi padehī''**ti vuttaṃ.

Vedanā yāthāvato jānanaṃ, tañca maggakiccaṃ, tassa upāyo vipassanātiāha – **''sahavipassanena maggena jānitabbānī''**ti. Pariññābhisamayādikiccena nibbattiyā asammohato ca paṭivijjhitabbo. **Tebhūmakacittameva kathitaṃ** sammasanaṭṭhānassa adhippetattā. Esa nayo dhammāyatanādīsupi. Dhammāyatanassa vā āyatanabhāvato **bahiddhā**gahaṇaṃ, na sabbaso anajjhattabhāvato. **Vipākavedanāpaccayā javanakkhaṇe uppannataṇhā**ti chattiṃsavipākavedanaṃ nissāya evaṃ assādentī anubhaveyyanti akusalajavanakkhaṇato uppannataṇhā.

422. **Pāṭiyekko anusandhī**ti yathānusandhiādīnaṃ asambhavatoti adhippāyena vuttaṃ. **Heṭṭhā**ti viññāṇaphassavedanātaṇhānaṃ paccayāyattavuttitādassanena cakkhāyatanādīnaṃ rūpāyatanādīnañca paccayāyattavuttitā dīpitā apaccayuppannassa paccayābhāvato, yañca paccayāyattavuttikaṃ, taṃ aniccaṃ uppādasambhavato, yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattāti khandhapañcake ca channaṃ chakkānaṃ vasena ghanavinibbhogakaraṇena atthato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ. Na sarūpatoti sarūpatopi taṃ vibhāvetukāmo teneva chachakkānaṃ vasena ghanavinibbhoganayena byatirekato ca anvayato ca dassento bhagavā – ''cakkhu attāti yo vadeyyā''tiādimāhāti yathānusandhikāva desanā vibhāvitā. Tenāha **''heṭṭhā kathitānaṃ hī''**tiādi. Heṭṭhā pana channaṃ chakkānaṃ vasena vinibbhogadassanamattaṃ, na anattalakkhaṇaṃ vibhāvitaṃ, idha pana sarūpato anattalakkhaṇaṃ vibhāvitanti adhippāyena anusandhantarabhāvajotanā. Yadipi anattabhāvo nāma catūsupi saccesu labbhateva, sabbepi hi dhammā anattā, ime panettha dvepi nayā sammasanavasena pavattāti vuttaṃ – **''dvinnaṃ saccānaṃ anattabhāvadassanattha''**nti. **Na upapajjatī**ti upapattisaṅkhātayuttiyā na sametīti ayamettha atthoti āha **''na yujjatī''**ti. Attavādinā – ''nicco dhuvo sassato''ti abhimato, cakkhuñca uppādavantatāya aniccaṃ, yaṃ paccayāyatthavuttitā, tasmā ''cakkhu attāti yo vadeyya, taṃ na upapajjatī''tiādi. Sakkāyavatthu cakkhu anattā aniccabhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhuṃ aniccaṃ paccayāyattavuttibhāvato seyyathāpi ghaṭo, cakkhu paccayāyattavutti uppādādisambhavato seyyathāpi ghaṭo. **Vigacchatī**ti bhaṅguppattiyā sabhāvāvigamena vigacchati. Tenāha **''nirujjhatī''**ti.

424. Yasmā kilesavaṭṭamūlakaṃ kammavaṭṭaṃ, kammavaṭṭamūlakañca vipākavaṭṭaṃ. Kilesuppatti ca taṇhādiggāhapubbikā, tasmā **''tiṇṇaṃ vā gāhānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetu''**nti āha. Yasmā pana taṇhāpakkhikā dhammā samudayasaccaṃ, cakkhādayo dukkhasaccaṃ, tasmā vuttaṃ – **''dvinnaṃ saccānaṃ vasena vaṭṭaṃ dassetu''**nti. **Taṇhāmānadiṭṭhiggāhāva veditabbā** sakkāyagāminipaṭipadāya adhippetattā. ''Etaṃ mamā''tiādinā gahaṇamevettha anupassanāti āha – **''gāhattayavasena passatī''**ti.

Tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasenāti taṇhādiggāhapaṭipakkhabhūtānaṃ dukkhāniccānattānupassanānaṃ vasena, tāhi vā tiṇṇaṃ gāhānaṃ paṭipakkhavasena viniveṭhanavasena anuppādanavasenāti attho. Paṭipakkhavasena vivaṭṭaṃ dassetunti yojanā. **Sakkāyanirodhagāminī paṭipadā**ti ettha nirodhadhammo sarūpeneva dassitoti āha – **''nirodho…pe… dassetu''**nti. **Paṭisedhavacanānī**ti paṭikkhepavacanāni.

425. Taṇhādīnaṃ anupādiyanavacanāni **taṇhādiṭṭhivaseneva vuttāni** taṇhādiṭṭhīnaṃyeva abhinandanādivasena pavattisabbhāvato. Appahīnattho anusayatthoti āha – **''anusetīti appahīno hotī''**ti ariyamaggena hi appahīno thāmagato rāgādikileso anusayo kāraṇalābhe sati uppajjanārahabhāvato. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Vaṭṭadukkhakilesadukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa ceva kilesadukkhassa ca. Saupādisesanibbānañhi kilesadukkhassa antakaraṇaṃ, anupādisesanibbānaṃ vaṭṭadukkhassa.

426. **Tesa**nti anusayānaṃ. **Paṭikkhepavasenā**ti pajahanavasena, appavattikaraṇavasenāti attho.

Avijjaṃ pajahitvāti anavasesato avijjaṃ appavattidhammataṃ āpādetvā. Kāmaṃ heṭṭhimamaggañāṇampi avijjāpahāyinī vijjā eva, taṃ pana ñāṇaṃ avijjāya anavasesappahāyakaṃ na hoti, aggamaggañāṇe pana uppanne avijjāya lesopi nāvasissatīti tadeva avijjāya pahāyakanti āha – **''arahattamaggavijjaṃ uppādetvā''**ti.

427. Sayameva tathāgate attano buddhānubhāvena desente saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattāti **anacchariyametaṃ,** atha kiṃ acchariyanti āha **''ima''**ntiādi. **Kathentepī**ti ettha **iti**saddo pakārattho, imināva pakārenāti attho. **Pattā evā**ti saṭṭhi bhikkhū arahattaṃ pattā evāti yojanā. **Etampi anacchariyaṃ,** satthu sammukhā sāvakā samudāgamā mahābhiññā pabhinnapaṭisambhidā tathā tathā sappāṭihāriyaṃ dhammaṃ desentīti. Tenāha – **''mahābhiññappattā hi te sāvakā''**ti.

Mahāmaṇḍapeti lohapāsādassa purato eva mahābhikkhusannipāto jātoti tesaṃ pahonakavasena kate mahati sāṇimaṇḍapeti vadanti. **Tesupi ṭhānesū**ti tesu yathāvuttamahāmaṇḍapādīsu ṭhānesu. Mahāthero atthīti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Devattherassa guṇe sutvā pasannamānaso mahāthero, tathāpi vatthasampattiyā pasīditvā **''tvaṃ pana nhāpehī''**ti āha.

Heṭṭhāpāsādeti ca kalyāṇiyamahāvihāre uposathāgāre heṭṭhāpāsāde ekadā uparipāsāde ekadā, kathesīti. Cūḷanāgassa tathā mahatī parisā devatānubhāvena abhiññāpādanaṃ ahosīti keci. Thero pana mahiddhiko ahosi, tasmā tāva mahatiṃ parisaṃ abhiññāpesīti apare.

Tato tatoti tassaṃ tassaṃ disāyaṃ. **Ekovā**ti ekacco eva, na bahuso, katipayāva puthujjanā ahesunti attho. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Chachakkasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

7. Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanā

428. Mahantāni saḷāyatanāni adhikicca pavattattā **mahāsaḷāyatanikaṃ,** mahantatā ca tesaṃ mahantaṃ lokasannivāsaṃ abhibyāpetvā ṭhitattā ayoniso gayhamānānaṃ mahato anatthāya saṃvattanato, yoniso gayhamānānaṃ mahato atthāya hitāya sukhāya saṃvattanato ca daṭṭhabbā. **Jotaka**nti bodhakaṃ.

429. Sikhāppattāya vipassanāya jānanampi yathābhūtajānanameva maggena jānanassa āsannakāraṇabhāvatoti āha – **''sahavipassanena maggena ajānanto''**ti. **Vuḍḍhiṃ gacchantī**ti paccayasamodhānena bhavayonigatiṭhitisattāvāsapāḷiyā aparāparaṃ parivuddhiṃ gacchanti. Evaṃbhūtā paguṇabhāvamāpāditā samathavipassanādhammā viya suṭṭhutaraṃ vasībhāvaṃ pāpitā jhānābhiññā viya ca vasībhūtā hutvā uparūpari brūhentīti āha – **''vasībhāvaṃ gacchantī''**ti. Tathā hi te kadāci bhavapatthanāya anuppāditāyapi appahīnabhāvenevassā tiṭṭhanti. Akusalā dhammāva yebhuyyena dassanāyatanena vināsadassanato pavattanti parivaḍḍhanti ca. **Pañcadvārikadarathā**ti pañcadvārikajavanasahagatā akusaladarathā. Evaṃ **manodvārikadarathā** veditabbā. **Santāpā**ti darathehi balavanto sampayuttadhammānaṃ nissayassa ca santāpanakarā. Pariḷāhāti tatopi balavatarā tesaṃyeva paridahanakarā.

430. **Pañcadvārikasukhaṃ,** na kāyappasādasannissitasukhameva. **Manodvārikasukha**nti manodvārikacittasannissitasukhaṃ, na yaṃ kiñci cetasikasukhaṃ tassa kāyikasukhaggahaṇeneva gahitattā. **Pañcadvārikajavanena samāpajjanaṃ vā vuṭṭhānaṃ vā natthī**ti idaṃ manodvārikajavanena tassa sambhavaṃ dassetuṃ, maggassa vasena vuttaṃ, na pana tappasaṅgasaṅkānivattanatthaṃ. Viññattimattampi janetuṃ asamatthaṃ samāpajjanassa kathaṃ paccayo hoti, buddhānaṃ pana bhagavantānaṃ hotīti ce? Tathāpi tassa āsannaṭṭhāne pañcadvārikacittappavattiyā asambhavo eva tādisassa pubbābhogassa tasmiṃ kāle asambhavato. Eteneva yā kesañci ariyadhamme akovidānaṃ ghaṭasabhāvādīsu buddhitulyakāritāpatticodanā; sā paṭikkhittāti daṭṭhabbā

taṃtaṃpurimābhogavasena tena tena pañcadvārikābhiniyatamanoviññāṇassa parato pavattamānamanoviññāṇena tasmiṃ tasmiṃ atthe vaṇṇasaṇṭhānādivisesassa vinicchinitabbato. **Uppannamattakameva hotī**ti pañcadvārikajavanaṃ tādisaṃ kiñci atthanicchayakiccaṃ kātuṃ na sakkoti, kevalaṃ uppannamattameva hoti. **Aya**nti ‘‘ādīnavānupassino’’tiādinā vuttā.

431. **Kusalacitta…pe… bhūtassā**ti vuṭṭhānagāminivipassanāsahagatakusalacittassa sampayuttacetosukhasamaṅgībhūtassa. **Pubbasuddhikā**ti magguppattito, vipassanārambhatopi vā pubbeva suddhā. Tenāha – **‘‘ādito paṭṭhāya parisuddhāva hontī’’**ti. **Sabbatthakakārāpakaṅgānī**ti sīlavisodhanassa cittasamādhānassa vipassanābhiyogassa maggena pahātabbakilesapahānassāti sabbassapi maggasambhārakiccassa kārāpakaṅgāni. **Aṭṭhaṅgiko vā**ti paṭhamajjhāniko vā aṭṭhaṅgiko, dutiyajjhāniko vā **sattaṅgiko hoti**.

Imameva suttapadesaṃ gahetvāti, ‘‘yā tathābhūtassa diṭṭhī’’tiādinā sammādiṭṭhiādīnaṃ pañcannaṃyeva tasmiṃ ṭhāne gahitattā lokuttaramaggo pañcaṅgikoti vadati. **So**ti tathā vadanto vitaṇḍavādī. **Anantaravacanenevā**ti, ‘‘yā tathābhūtassa diṭṭhī’’tiādivacanassa, ‘‘evamassāya’’ntiādinā anantaravacanena. **Paṭisedhitabbo**ti paṭikkhipitabbo. ‘‘Ariyo aṭṭhaṅgiko maggo’’ti hi idaṃ vacanaṃ ariyamaggassa pañcaṅgikabhāvaṃ ujukameva paṭikkhipati. Yadi evaṃ ‘‘yā tathābhūtassa diṭṭhī’’tiādinā tattha pañcannaṃ eva aṅgānaṃ gahaṇaṃ kimatthiyanti āha **‘‘uttari cā’’**tiādi. **Sammāvācaṃ bhāveti** ariyamaggasamaṅgī. Tenāha **‘‘micchāvācaṃ pajahatī’’**ti. Yasmiñhi khaṇe sammāvācā bhāvanāpāripūriṃ gacchati, tasmiṃyeva micchāvācā pajahīyatīti. **Saheva viratiyā pūrenti** samucchedaviratiyā vinā dukkhapariññādīnaṃ asambhavato. **Ādito paṭṭhāya parisuddhāneva vaṭṭanti** parisuddhe sīle patiṭṭhitasseva bhāvanāya ijjhanato. Yathāvuttamatthaṃ ganthantarenapi samatthetuṃ, **‘‘subhaddasuttepi cā’’**tiādi vuttaṃ. **Anekesu suttasatesu aṭṭhaṅgikova maggo āgato,** na pañcaṅgikoti adhippāyo.

Sammāsati maggakkhaṇe kāyānupassanādicatukiccasādhikā hotīti taṃ catubbidhaṃ katvā dassento, **‘‘maggasampayuttāva cattāro satipaṭṭhānā’’**ti āha. Na catumaggasampayuttatāvasena. Esa nayo **sammappadhānā**dīsupi. Aññamaññānativattamānā yuganaddhā yuttā viya ariyamaggayuganaddhā aññamaññaṃ paṭibaddhāti yuganaddhā. Tenāha – **‘‘ekakkhaṇikayuganandhā’’**ti ariyamaggakkhaṇe eva hi samathavipassanā ekakkhaṇikā hutvā samadhuraṃ vattanti. Tenevāha **‘‘ete hī’’**tiādi. **Aññasmiṃ khaṇe samāpatti, aññasmiṃ vipassanā**ti idaṃ tesaṃ tattha tattha kiccato adhikabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na aññathā. Na hi paññārahitā samāpatti, samādhirahitā ca vipassanā atthi. **Ariyamagge pana ekakkhaṇikā** samadhuratāya ekarasabhāvenāti attho. **Phalavimuttī**ti arahattaphalavimutti. Sesaṃ heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyameva.

Mahāsaḷāyatanikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

8. Nagaravindeyyasuttavaṇṇanā

435. **Samavisamaṃ carantī**ti kāyasamādiṃ samaññeva, kāyavisamādiṃ visamaññeva caranti karonti paṭipajjanti. Taṃ pana samavisamaṃ aññamaññaṃ viruddhattā visadisattā na ekasmiṃ kāle sambhavatīti āha – **‘‘kālena samaṃ kālena visama’’**nti. **Samacariyampi hi eta**nti pubbe samacariyāya jotitattā vuttaṃ.

437. Ākaronti adhippetamatthaṃ ñāpenti pabodhentīti **ākārā,** ñāpakakāraṇanti āha – **‘‘ke ākārāti kāni kāraṇānī’’**ti. **Anubuddhiyo**ti anumānañāṇāni. Tañhi yathādiṭṭhamatthaṃ diṭṭhabhāvena anveti anugacchatīti ‘‘anvayā’’ti vuccati. **Haritatiṇacampakavanādivasenā**ti haritakambalādisadisatiṇādivasena vitthāritakanakapaṭādisadivikasitacampakavanādivasena. Ādisaddena cettha kīcakaveṇusaddamadhurasaphalāphalavasena saddarasānaṃ atthibhāvo veditabboti. Campakavaseneva pana phassagandhānampi atthibhāvo vuttoti. Tenāha – **‘‘rūpādayo pañca kāmaguṇā atthī’’**ti. **‘‘Itthirūpādīni sandhāyetaṃ kathita’’**nti vatvā indriyabaddhā vā hontu rūpādayo

anindriyabaddhā vā, sabbepi cete kilesuppattinimittatāya kāmaguṇā evāti codanaṃ sandhāya visabhāgitthigatā rūpādayo savisesaṃ kilesuppattinimittanti dassento, **''tāni hī''**tiādimāha.

Tattha **tānī**ti rūpādīni. **Hi-**saddo hetuattho. Tena yathāvuttamatthaṃ samattheti, ''yasmā purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, tasmā itthirūpādīni sandhāya etaṃ kathita''nti. **Purisassa citta**nti purisassa catubhūmakaṃ kusalacittaṃ **pariyādāya** gahetvā antomuṭṭhigataṃ viya katvā. ''Hatthikāyaṃ pariyādiyitvā''tiādīsu (saṃ. ni. 1.126) hi gahaṇaṃ pariyādānaṃ nāma, ''aniccasaññā bhāvitā bahulīkatā sabbaṃ kāmarāgaṃ pariyādiyatī''tiādīsu (saṃ. ni. 3.102) khepanaṃ pariyādānaṃ, idha ubhayampi vaṭṭati. Idāni yathāvuttamatthaṃ sutteneva sādhetuṃ, **''yathāhā''**tiādi vuttaṃ. Tattha **''nāhaṃ, bhikkhave''**tiādīsu **na-**kāro paṭisedhattho. **Aha**nti bhagavā attānaṃ niddisati. **Bhikkhave**ti bhikkhū ālapati. **Añña**nti idāni vattabbaṃ itthirūpato aññaṃ. **Ekarūpampī**ti ekampi rūpaṃ. **Samanupassāmī**ti ñāṇassa samanupassanā adhippetā, heṭṭhā **na-**kāraṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Ayañhettha attho – ''ahaṃ, bhikkhave, sabbaññutaññāṇena sabbaso olokento aññaṃ ekarūpampi na samanupassāmī''ti. **Yaṃ evaṃ purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī**ti yaṃ rūpaṃ rūpagarukassa purisassa sabbampi kusalacittaṃ pavattituṃ appadānavasena pariyādiyitvā gahetvā khepetvā ca tiṭṭhati. **Yathayidaṃ itthirūpa**nti itthiyā rūpakāyaṃ. **Rūpa**saddo khandhādianekatthavācako, idha pana itthiyā catusamuṭṭhāne rūpāyatane vaṇṇadhātuyaṃ daṭṭhabbo. ''Itthirūpaṃ, bhikkhave, purisassa cittaṃ pariyādāya tiṭṭhatī''ti idaṃ purimasseva daḷhīkaraṇatthaṃ vuttaṃ. Purimaṃ ''yathayidaṃ, bhikkhave, itthirūpa''nti idaṃ opammavasena vuttaṃ, idaṃ pariyādānabhāve nidassananti daṭṭhabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Nagaravindeyyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

9. Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanā

438. Dhammasenāpatino paṭisallīyanassa adhippetattā, upari ca pāḷiyaṃ, ''suññatāvihārena kho ahaṃ, bhante, etarahi bahulaṃ viharāmī''ti (ma. ni. 3.438) vuttattā **''paṭisallānāti phalasamāpattito''**ti āha.

Vippasannānīti visesato pasannāni. **Okāsavasenā**ti indriyānaṃ patiṭṭhitokāsavasena. Nanu tāni indriyāni sabhāvato vippasannāni hontīti? Saccaṃ honti. Na hidaṃ tādisaṃ pasannataṃ sandhāya vuttaṃ, idaṃ pana santapaṇītasamāpattisamuṭṭhitānaṃ paccupaṭṭhitānaṃ cittajarūpānaṃ vasena sesatisantatirūpānaṃ seṭṭhataraṃ paṇītabhāvāpattiṃ sandhāya vuttaṃ. **Phalasamāpattito**ti suññatānupassanāvasena samāpannaphalasamāpattito. Mahantānaṃ buddhādīnaṃ purisānaṃ vihāro **mahāpurisavihāro**. Tenāha – **''buddha…pe… vihāro''**ti. **Vihārato paṭṭhāyā**ti parikkhitte ca vihāre parikkhepato paṭṭhāya, aparikkhitte ca parikkhepārahaṭṭhānato paṭṭhāya. Keci pana ''vihārabbhantarato paṭṭhāyā''ti vadanti. **Yāva gāmassa indakhīlā**ti gāmassa abbhantarindakhīlo. **Gehapaṭipāṭiyācaritvā**ti piṇḍāya caritvā. **Yāva nagaradvārena nikkhamanā**ti nagaradvārena yāva nikkhamanapadesā. **Yāva vihārā**ti yāva vihārabbhantarā. **Paṭikkantamaggo**ti nivattanamaggo. Ārammaṇe paṭihaññanākārena pavattamānampi paṭighasampayuttaṃ citte paṭihanantaṃ viya pavattatīti āha – **''citte paṭihaññanakilesajāta''**nti. **Divasañca rattiñca anusikkhantenā**ti etaṃyeva rāgādippahāyiniṃ sammāpaṭipattiṃ divā ca rattiñca anu anu sikkhantena uparūpari vaḍḍhentena.

440. **Pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā**ti ettha kāmaguṇappahānaṃ nāma tappaṭibaddhachandarāgappahānaṃ. Tathā hi vuttaṃ – ''tiṭṭhanti citrāni tatheva loke, athettha dhīrā vinayanti chanda''nti. **Ekabhikkhussa paccavekkhaṇā nānā**ti ekasseva bhikkhuno, ''pahīnā nu kho me pañca kāmaguṇā''tiādinā pāḷiyaṃ āgatā nānāpaccavekkhaṇā honti. **Nānābhikkhūna**nti visuṃ visuṃ anekesaṃ bhikkhūnaṃ. **Paccavekkhaṇā nānā**ti vuttanānāpaccavekkhaṇā. Idāni tameva saṅkhepato vuttamatthaṃ vitthārato dassetuṃ, **''katha''**ntiādi vuttaṃ. Tattha **''paccavekkhatī''**ti vuttaṃ, kathaṃ pana paccavekkhatīti āha **''pahīnā nu kho''**tiādi. **Vīriyaṃ paggayhā**ti catubbidhasammappadhānavīriyaṃ ārabhitvā vipassanaṃ vaḍḍhitvā. Maggānantaraṃ anāgāmiphalaṃ

patvāti vacanaseso. **Phalānantaraṃ magga**nti tasmiṃ anāgāmimagge ṭhito phalasamāpattito vuṭṭhāya aggamaggatthāya vipassanaṃ ārabhitvā tasmiṃyeva āsane na cireneva vipassanaṃ ussukkāpetvā arahattamaggaṃ gaṇhanto nirodhadhammānuppattiyā vipassanāparivāsābhāvato phalānantaraṃ maggappatto nāma hotīti katvā.

Tato vuṭṭhāyāti maggānantaraphalato vuṭṭhāya. Maggānantarato hi vuṭṭhito maggato vuṭṭhito viya hotīti tathā vuttaṃ. **''Phalānantaraṃ magga''**nti ettha phalaṃ anantaraṃ etassāti phalānantaraṃ. ''Phalānantaraṃ magga''nti padadvayenapi anāgāmimaggaphalāni ceva vadatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Nīvaraṇādīsupi eseva nayo**ti ettha, ''pahīnā nu kho me pañca nīvaraṇā''tiādinā yojanā veditabbā. **Etesa**nti ettha etesaṃ nīvaraṇapañcupādānakkhandhasatipaṭṭhānādīnaṃ. **Pahānādīnī**ti pahānapariññābhāvanāsacchikiriyā. **Nānāpaccavekkhaṇā hotī**ti tā paccavekkhaṇā nānāti adhippāyo. **Etāsu pana paccavekkhaṇāsū**ti etāsu kāmaguṇapaccavekkhaṇādīsu dvādasasu paccavekkhaṇāsu. **Ekaṃ paccavekkhaṇaṃ paccavekkhati** dvādasasu nayesu ekeneva kiccasiddhito. **Añño** bhikkhu. **Eka**nti aññaṃ paccavekkhati. Aññattho hi ayaṃ **eka**saddo ''ittheke''tiādīsu (ma. ni. 3.21, 27) viyāti. Nānābhikkhūnaṃ pana ekā paccavekkhaṇā, nānābhikkhūnaṃ nānāpaccavekkhaṇāti evaṃ catukkapaccavekkhaṇampi ettha sambhavati. Imassa pana dvayassa vasena abhisamayo natthīti tadubhayaṃ aṭṭhakathāyaṃ na uddhaṭaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Piṇḍapātapārisuddhisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

10. Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanā

453. **Evaṃnāmake**ti ''gajaṅgalā''ti evaṃ itthiliṅgavasena laddhanāmake majjhimapadesassa mariyādaṭṭhānabhūte nigame. **Suveḷu nāma** nicalarukkhoti vadanti. Tato aññaṃ evāti pana adhippāyena **''ekā rukkhajātī''**ti vuttaṃ. Cakkhusotānaṃ yathāsakavisayato nivāraṇaṃ damanaṃ indriyabhāvanā, tañca kho sabbaso adassanena asavanenāti āha – **''cakkhunā rūpaṃ na passati, sotena saddaṃ na suṇātī''**ti. Sati hi dassane savane ca tāni adantāni abhāvitānevāti adhippāyo. Cakkhusotāni ca asampattaggāhitāya durakkhitānīti brāhmaṇo tesaṃyeva visayaggahaṇaṃ paṭikkhipi. **Asadisāyā**ti aññatitthiyasamayehi asādhāraṇāya. **Ālaya**nti kathetukāmatākāranti attho.

454. **Vipassanupekkhā**ti āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhattabhūtā vipassanāsaṅkhātā upekkhā. Sā pana yasmā bhāvanāvisesappattiyā heṭṭhimehi vipassanāvārehi santā ceva paṇītā ca, pageva cakkhuviññāṇādisahagatāhi upekkhāhi, tasmā āha – **''esā santā esā paṇītā''**ti. **Atappikā**ti santapaṇītabhāvanārasavasena tittiṃ na janeti. Tenevāha –

> ''Suññāgāraṃ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno;
> Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṃ vipassato''ti. (dha. pa. 373);

Itīti evaṃ vakkhamānākārenāti attho. **Ayaṃ bhikkhū**ti ayaṃ āraddhavipassako bhikkhūti yojanā. **Cakkhudvāre rūpārammaṇamhī**ti cakkhudvāre āpāthagate rūpārammaṇe. **Manāpa**nti manāpabhāvena pavattanakaṃ. **Majjhatte manāpāmanāpa**nti iṭṭhamajjhatte manāpabhāvena amanāpabhāvena ca pavattanakaṃ manāpāmanāpaṃ nāmāti. Tenāha (''neva manāpaṃ na amanāpa''nti). Iminā manāpabhāvo gahito, ''neva manāpa''nti iminā manāpabhāvo majjhatto ca ubhayaṃ ekadesato labbhatīti, **''manāpāmanāpa''**nti vuttaṃ. Evaṃ ārammaṇe labbhamānavisesavasena tadārammaṇassa cittassa pākatikaṃ pavattiākāraṃ dassetvā idāni tappaṭisedhena ariyassa vinaye anuttaraṃ indriyabhāvanaṃ dassetuṃ, **''tassa rajjituṃ vā''**tiādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ yojanā – tassa cittaṃ iṭṭhe ārammaṇe rajjituṃ vā aniṭṭhe ārammaṇe dussituṃ vā majjhatte ārammaṇe muyhituṃ vā. **Adatvā**ti nisedhetvā. **Pariggahetvā**ti parijānanavasena ñāṇena gahetvā ñātatīraṇapahānapariññāhi parijānitvā. **Vipassanaṃ majjhatte ṭhapetī**ti anukkamena vipassanupekkhaṃ nibbattetvā taṃ saṅkhārupekkhaṃ pāpetvā ṭhapeti. **Cakkhumā**ti na pasādacakkhuno

atthitāmattajotanaṃ; atha kho tassa atisayena atthitājotanaṃ, ‘‘sīlavā’’tiādīsu viyāti āha – **‘‘cakkhumāti sampannacakkhu visuddhanetto’’**ti.

456. **Īsakaṃ poṇe**ti majjhe uccaṃ hutvā īsakaṃ poṇe, na antantena vaṅke. Tenāha – **‘‘rathīsā viya uṭṭhahitvā ṭhite’’**ti.

461. **Paṭikūle**ti amanuññe ārammaṇe. **Appaṭikūlasaññī**ti na paṭikūlasaññī. Taṃ pana appaṭikūlasaññitaṃ dassetuṃ, **‘‘mettāpharaṇena vā’’**tiādi vuttaṃ. Tattha paṭikūle aniṭṭhe vatthusmiṃ sattasaññite mettāpharaṇena vā dhātuso upasaṃhārena vā saṅkhārasaññite pana dhātuso upasaṃhārena vāti yojetabbaṃ. **Appaṭikūlasaññī viharatī**ti hitesitāya dhammasabhāvacintanāya ca nappaṭikūlasaññī hutvā iriyāpathavihārena viharati. **Appaṭikūle** iṭṭhe vatthusmiṃ sattasaññite kesādiasucikoṭṭhāsamattamevāti **asubhapharaṇena vā**ti asubhato manasikāravasena. Idaṃ rūpārūpamattaṃ aniccaṃ saṅkhatanti **aniccato upasaṃhārena vā**. Tato eva, ‘‘dukkhaṃ vipariṇāmadhamma’’nti manasi karonto **paṭikūlasaññī viharati. Sesapadesū**ti, ‘‘paṭikūle ca appaṭikūle cā’’tiādinā āgatesu sesesu dvīsu padesu. Tattha hi iṭṭhāniṭṭhavatthūni ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ yathā sattānaṃ paṭhamaṃ paṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā gahaṇākāravasena avatthantarena vā appaṭikūlato upaṭṭhāti. Yañca appaṭikūlato upaṭṭhitameva pacchā paṭikūlato upaṭṭhāti, tadubhayepi khīṇāsavo sace ākaṅkhati, vuttanayena appaṭikūlasaññī vihareyya paṭikūlasaññī vāti.

Tadubhayaṃ abhinivajjetvāti sabhāvato bhāvanānubhāvato ca upaṭṭhitaṃ ārammaṇaṃ paṭikūlasabhāvaṃ appaṭikūlasabhāvaṃ vāti taṃ ubhayaṃ pahāya aggahetvā. Sabbasmiṃ vatthusmiṃ pana, **‘‘majjhatto hutvā viharitukāmo kiṃ karotī’’**ti, vatvā tattha paṭipajjanavidhiṃ dassento, **‘‘iṭṭhāniṭṭhesu…pe… domanassito hotī’’**ti āha. Idāni yathāvuttamatthaṃ paṭisambhidāmaggapāḷiyā vibhāvetuṃ, **‘‘vuttaṃ heta’’**ntiādimāha. Tassattho heṭṭhā vuttanayo eva. **Sato**ti sativepullappattiyā satimā. **Sampajāno**ti paññāvepullappattiyā sampajānakārī. **Cakkhunā rūpaṃ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena, cakkhunā vā karaṇabhūtena rūpaṃ passitvā. **Neva sumano hoti** gehassitasomanassapaṭikkhepena nekkhammapakkhikāya kiriyāsomanassavedanāya.

Imesu cāti ‘‘aññathā ca panānanda, ariyassa vinaye anuttarā indriyabhāvanā hotī’’tiādinā (ma. ni. 3.453), – ‘‘kathañcānanda, sekho hoti paṭipado’’tiādinā (ma. ni. 3.460); – ‘‘kathañcānanda, ariyo hoti bhāvitindriyo’’tiādinā (ma. ni. 3.461) ca āgatesu tividhesu nayesu. **Manāpaṃ amanāpaṃ manāpāmanāpa**nti ettha **manāpa**ggahaṇena somanassayuttakusalākusalānaṃ, **amanāpa**ggahaṇena domanassayuttaakusalānaṃ, **manāpāmanāpa**ggahaṇena tabbidhurupekkhāyuttānaṃ saṅgahitattā paṭhamanaye **‘‘saṃkilesaṃ vaṭṭati, nikkilesaṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Paṭhamanaye hi puthujjanassa adhippetattā saṃkilesakilesavippayuttampi yujjati. Dutiyanaye pana **‘‘so…pe… aḍḍīyatī’’**tiādivacanato **‘‘paṭhamaṃ saṃkilesaṃ vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Sekkhassa adhippetattā cassa appahīnakilesavasena, **‘‘saṃkilesampi vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Tatiyanaye arahato adhippetattā, **‘‘tatiyaṃ nikkilesameva vaṭṭatī’’**ti vuttaṃ. Sekkhavāre pana ‘‘cakkhumā puriso’’tiādikā upamā ekameva atthaṃ ñāpetuṃ āha. Tasmā cakkhudvārassa uppanne rāgādike vikkhambhetvā vipassanupekkhāya patiṭṭhānaṃ ariyā indriyabhāvanāti. Paṭhamanayo vipassakavasena āgato, dutiyo sekkhassa vasena, paṭhamadutiyo ca sekkhaputhujjanānaṃ mūlakammaṭṭhānavasena, tatiyo khīṇāsavassa ariyavihāravasena āgato. Paṭhamanaye ca puthujjanassa vasena, dutiyanaye sekkhassa vasena kusalaṃ vuttaṃ, tatiyanaye asekkhassa vasena kiriyābyākataṃ vuttanti ayaṃ viseso veditabbo.

Papañcasūdaniyā majjhimanikāyaṭṭhakathāya

Indriyabhāvanāsuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā samattā.

Niṭṭhitā ca saḷāyatanavaggavaṇṇanā.

Uparipaṇṇāsaṭīkā samattā.